

ХАРКІВСЬКИЙ НАЦІОНАЛЬНИЙ УНІВЕРСИТЕТ ВНУТРІШНІХ СПРАВ
КИЇВСЬКИЙ НАЦІОНАЛЬНИЙ ЕКОНОМІЧНИЙ УНІВЕРСИТЕТ ім. В. ГЕТЬМАНА
МІЖРЕГІОНАЛЬНА АКАДЕМІЯ УПРАВЛІННЯ ПЕРСОНАЛОМ
ЗАХІДНО-РЕГІОНАЛЬНА АСОЦІАЦІЯ КЛУБІВ ЮНЕСКО
АКАДЕМІЯ ЮРИДИЧНИХ НАУК МОЛДОВИ
ІНСТИТУТ ДЕМОКРАТІЇ МОЛДОВИ
МІНІСТЕРСТВО ЗАКОРДОННИХ СПРАВ УКРАЇНИ
ДИПЛОМАТИЧНА АКАДЕМІЯ УКРАЇНИ
НАЦІОНАЛЬНИЙ ІНСТИТУТ СТРАТЕГІЧНИХ ДОСЛІДЖЕНЬ
ІНСТИТУТ МІЖНАРОДНИХ ВІДНОСИН КНУ ім. Т. ШЕВЧЕНКА
ФАКУЛЬТЕТ МІЖНАРОДНИХ ВІДНОСИН ЛНУ ім. І. ФРАНКА

ЄВРОПЕЙСЬКІ ПЕРСПЕКТИВИ

Науково-практичний журнал

EUROPEAN PERSPECTIVES

KHARKIV NATIONAL UNIVERSITY OF INTERNAL AFFAIRS
V. HETMAN KYIV NATIONAL ECONOMIC UNIVERSITY
INTERREGIONAL ACADEMY OF PERSONNEL MANAGEMENT
WEST REGIONAL ASSOCIATION OF UNESCO CLUBS
ACADEMY OF LAW SCIENCE OF MOLDOVA
INSTITUTE FOR DEMOCRACY OF MOLDOVA
MINISTRY OF FOREIGN AFFAIRS OF UKRAINE
DIPLOMATIC ACADEMY OF UKRAINE
THE NATIONAL INSTITUTE FOR STRATEGIC STUDIES
INSTITUTE OF INTERNATIONAL RELATIONS KYIV NATIONAL TARAS SHEVCHENKO UNIVERSITY
FACULTY OF INTERNATIONAL RELATIONS OF IVAN FRANKO NATIONAL UNIVERSITY OF LVIV

№ 2, 2017

Спеціалізоване
видавництво

Specialized
publishing house

ЗМІСТ

ЕКОНОМІКА

ВОВЧАК О.Д., СЕНИЦЬ П.М, КАНЦІР І.А. СИСТЕМНІ РИЗИКИ БАНКІВСЬКОГО ТА РЕАЛЬНОГО СЕКТОРІВ НАЦІОНАЛЬНОЇ ЕКОНОМІКИ В КОНТЕКСТІ ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ ФІНАНСОВОЇ СТАБІЛЬНОСТІ	5
ЗАХОЖАЙ В.Б., ЧЕРНЯЄВА О.О. ІНФОРМАЦІЙНЕ ПІДҐРУНТЯ ПРОЦЕСІВ ОБЛІКУ ВИТРАТ ПІДПРИЄМСТВА.....	15
НАГОРНИЙ П.О. ДОКТРИНАЛЬНЕ ВИЗНАЧЕННЯ ПОНЯТТЯ «ВИКОНАВЧА ВЛАДА» У КОНТЕКСТІ РЕФОРМУВАННЯ ОРГАНІВ ВИКОНАВЧОЇ ВЛАДИ УКРАЇНИ НА РЕГІОНАЛЬНОМУ РІВНІ	21

ПРАВО

ТЕОРІЯ, ІСТОРІЯ ДЕРЖАВИ І ПРАВА, КОНСТИТУЦІЙНЕ ПРАВО

ДІРОЧКА О.М. ПРАВОВА ДЕРЖАВА ЯК ЗАГАЛЬНОЦИВІЛІЗАЦІЙНЕ ГУМАНІТАРНЕ СУСПІЛЬСТВО: ТЕОРЕТИКО-ПРАВОВИЙ АСПЕКТ	27
ЯРУШЕВСЬКА І.І. КОДИФІКАЦІЯ НОРМ ПРАВА НА ПРИКЛАДІ ПРОВІДНИХ ГАЛУЗЕЙ ПРАВА: ТЕОРЕТИКО-ПРАВОВИЙ АСПЕКТ.....	32
ЛОЩИХІН О.М., СУЩЕНКО К.С. СУЧАСНА ХАРАКТЕРИСТИКА СОЦІАЛЬНО-ЕКОНОМІЧНИХ ПРАВ І СВОБОД ЛЮДИНИ І ГРОМАДЯНИНА В УКРАЇНІ ТА ТРУДНОЩІ ЇХ РЕАЛІЗАЦІЇ В СУЧАСНОМУ УКРАЇНСЬКОМУ СУСПІЛЬСТВІ.....	37
ПАЩЕНКО Д.А. РЕЖИМНІ ЗАХОДИ РАДЯНСЬКОЇ ВЛАДИ ЩОДО МІЛІТАРИЗАЦІЇ ДЕРЖАВИ ТА СУСПІЛЬСТВА (1939-1941 РР.)	40
КАЛІСТРАТОВ О. АКТУАЛЬНЕ ПИТАННЯ ЩОДО ОСОБЛИВОСТІ ФОРМУВАННЯ ГРОМАДЯНСЬКОГО СУСПІЛЬСТВА: ТЕОРЕТИЧНИЙ АСПЕКТ	52

АДМІНІСТРАТИВНЕ ПРАВО

МУЗИЧУК О.М., ПАХОМОВ В.В. УДОСКОНАЛЕННЯ АДМІНІСТРАТИВНО-ПРАВОВОГО ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ ДІЯЛЬНОСТІ СУБ'ЄКТІВ КОНТРОЛЮ У СФЕРІ ЗЕМЕЛЬНИХ ВІДНОСИН В УКРАЇНІ	55
СВІТЛИЧНА Ю.О. ПРАВОВІ ГАРАНТІЇ ІНОЗЕМНОГО ІНВЕСТИВАННЯ В ЕКОНОМІКУ УКРАЇНИ	61
ДОЛИННИЙ А.В. НАЦІОНАЛЬНА ПОЛІЦІЯ У СИСТЕМІ СУБ'ЄКТІВ ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ ПУБЛІЧНОЇ БЕЗПЕКИ І ПОРЯДКУ ПІД ЧАС ПРОВЕДЕННЯ МАСОВИХ ЗАХОДІВ В УКРАЇНІ.....	66

НОСАЧ А.В. ФОРМИ ВЗАЄМОДІЇ СЛУЖБИ БЕЗПЕКИ УКРАЇНИ З ОРГАНАМИ ДЕРЖАВНОЇ ВЛАДИ ТА ГРОМАДСЬКІСТЮ У СФЕРІ ПРОТИДІЇ ТЕРОРИЗМУ	72
СПРАНТ О.Р. ЕЛЕКТРОННІ ДОКАЗИ ЯК ОБ'ЄКТ ДОСЛІДЖЕННЯ В АДМІНІСТРАТИВНОМУ ПРАВІ	79
ПОНОМАРЬОВ С.П. ВИКЛИКИ ТА ЗАГРОЗИ НАЦІОНАЛЬНІЙ БЕЗПЕЦІ УКРАЇНИ В СУЧАСНИХ УМОВАХ ТА В ПЕРСПЕКТИВІ	85
ФАЙНГОЛЬД І.Д. ЗАРУБІЖНИЙ ДОСВІД КОНТРОЛЮ ЗА АДВОКАТСЬКОЮ ДІЯЛЬНІСТЮ ТА МОЖЛИВОСТІ ЙОГО ВИКОРИСТАННЯ В УКРАЇНІ.....	91
КРОЛЕНКО Д.Ю. ПРАВОВЕ РЕГУЛЮВАННЯ ЕКСПЕРТИЗИ ПРОЕКТІВ В БУДІВНИЦТВІ.....	136

КРИМІНАЛЬНЕ ПРАВО, КРИМІНАЛЬНИЙ ПРОЦЕС ТА КРИМІНАЛІСТИКА

ВОЗНІЮК А.А. ПОРЯДОК ВИЗНАННЯ ЗЛОЧИННИХ ОБ'ЄДНАНЬ ТЕРОРИСТИЧНИМИ: АКТУАЛЬНІ ПРОБЛЕМИ ТЕОРІЇ ТА ПРАКТИКИ.....	100
ШЕВЧИШЕН А.В. ОСОБЛИВОСТІ ПРОВЕДЕННЯ ОКРЕМИХ СЛІДЧИХ (РОЗШУКОВИХ) ДІЙ ПІД ЧАС СПЕЦІАЛЬНОГО ДОСУДОВОГО РОЗСЛІДУВАННЯ.....	106
ГАРНИК Л.Л. ЗАСТОСУВАННЯ ПРЕЮДИЦІЇ ПРИ РОЗГЛЯДІ ВИМОГ КРЕДИТОРІВ У СПРАВІ ПРО БАНКРУТСТВО.....	116
НАЛУЦИШИН В.В. ЦІННІСНІ ОСНОВИ СОЦІАЛЬНОГО КОНТРОЛЮ ТА ПРАВОВОГО ПОРЯДКУ У ФІЛОСОФІЇ СТАРОДАВНЬОЇ ГРЕЦІЇ	120
ЛЕМЕХА Р.І. ОБСТАВИНИ, ЩО ВИКЛЮЧАЮТЬ ЗЛОЧИННІСТЬ ДІЯННЯ МЕДИЧНИХ ПРАЦІВНИКІВ.....	129
ОБОЗНА О.О. ДО ПИТАННЯ КЛАСИФІКАЦІЇ ІМУНІТЕТІВ У КРИМІНАЛЬНОМУ ПРОЦЕСІ УКРАЇНИ	136

ЦИВІЛЬНЕ, ПІДПРИЄМНИЦЬКЕ, ГОСПОДАРСЬКЕ ТА ТРУДОВЕ ПРАВО

УГРИНОВСЬКА О.І. ПРОБЛЕМИ РЕАЛІЗАЦІЇ ПРАВ УЧАСНИКІВ БОЙОВИХ ДІЙ: ЦИВІЛЬНО-ПРОЦЕСУАЛЬНИЙ АСПЕКТ	144
РУНОВА В.В. АДМІНІСТРАТИВНО-ПРАВОВИЙ СТАТУС УЧАСНИКІВ АДМІНІСТРАТИВНИХ ПРОЦЕДУР У ДІЯЛЬНОСТІ ГОСПОДАРСЬКИХ СУДІВ	153

СУДОУСТРІЙ

МЕЛІХОВА Ю.О. ОСНОВНІ ПРОБЛЕМИ ТА НАПРЯМИ ВДОСКОНАЛЕННЯ ІНСТИТУТУ АДВОКАТУРИ В УКРАЇНІ НА СУЧАСНОМУ ЕТАПІ РОЗВИТКУ	159
---	-----

ФІЛОСОФІЯ ТА ПСИХОЛОГІЯ ПРАВА

СОЛОМЧАК Х.Б. ЦІННІСНА ОРІЄНТАЦІЯ ЯК ЕЛЕМЕНТ МОТИВАЦІЙНОЇ СТРУКТУРИ ОСОБИСТОСТІ	165
---	-----

МІЖНАРОДНЕ ПРАВО

КУРДЮКОВА В.С. ОСОБЛИВОСТІ МІЖНАРОДНОГО СПІВРОБІТНИЦТВА УКРАЇНИ ЩОДО ЗАХИСТУ КУЛЬТУРНИХ ЦІННОСТЕЙ	172
КУРДЮКОВА В.С. ОСОБЛИВОСТІ МІЖНАРОДНОГО СПІВРОБІТНИЦТВА УКРАЇНИ ЩОДО ЗАХИСТУ КУЛЬТУРНИХ ЦІННОСТЕЙ	182

БАНКІВСЬКЕ ТА ФІНАНСОВЕ ПРАВО

СИНЯВСЬКА Н.С. ІНСТИТУТ АУДИТУ ЧЕРЕЗ ПРИЗМУ ЕКОНОМІКО-ПРАВОВИХ ПЕРЕТВОРЕНЬ	188
--	-----

ДИСКУСІЇ, ОБГОВОРЕННЯ, АКТУАЛЬНО

НІКІТІН А.А. КРИТЕРІЇ ПЕРІОДИЗАЦІЇ РОЗВИТКУ КРИМІНАЛЬНОЇ ВІДПОВІДАЛЬНОСТІ ЗА ПОРУШЕННЯ ПОРЯДКУ В'ЇЗДУ НА ТЕРИТОРІЮ УКРАЇНИ ТА ВИЇЗДУ З НЕЇ	193
ІВАНЕЦЬ М.Г. ПОНЯТТЯ ТА ОЗНАКИ ЗАПОБІГАННЯ КОРУПЦІЇ В ОРГАНАХ ПРОКУРАТУРИ УКРАЇНИ	199
ЛИТВИН Н.А. ПРОБЛЕМИ ТА ПЕРСПЕКТИВИ РОЗВИТКУ ПРАВОВОГО ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ ІНФОРМАЦІЙНОЇ ДІЯЛЬНОСТІ ОРГАНІВ ДЕРЖАВНОЇ ФІСКАЛЬНОЇ СЛУЖБИ УКРАЇНИ	203
ШЕВЧЕНКО А.В. СИСТЕМА АДМІНІСТРАТИВНИХ ПРОЦЕДУР НАБОРУ КАДРІВ ДО СУДОВОЇ СИСТЕМИ УКРАЇНИ	211
БАБАНІНА В.В. СУБ'ЄКТИ РЕАЛІЗАЦІЇ КРИМІНАЛЬНОГО ЗАКОНОДАВСТВА УКРАЇНИ: ПОНЯТТЯ, ВИДИ	216
КУШНЕРЬОВ В.М. ПРАВОВА ПРИРОДА ТА МІСЦЕ ПРОЦЕСУАЛЬНИХ СТРОКІВ У КРИМІНАЛЬНОМУ ПРОЦЕСІ УКРАЇНИ	224
КОНТИМИРОВА В.В. ПОНЯТТЯ ТА ОСОБЛИВОСТІ ВЗАЄМОДІЇ ЯК ОБ'ЄКТУ АДМІНІСТРАТИВНО-ПРАВОВОГО РЕГУЛЮВАННЯ	230
ТАТАРИН Н.М. ХАРАКТЕРИСТИКА ОРГАНІЗАЦІЇ ТА ПЛАНУВАННЯ РОЗСЛІДУВАННЯ КРИМІНАЛЬНИХ ПРАВOPУШЕНЬ ЯК ЕЛЕМЕНТУ СЛІДЧОЇ ДІЯЛЬНОСТІ	235

СИСТЕМНІ РИЗИКИ БАНКІВСЬКОГО ТА РЕАЛЬНОГО СЕКТОРІВ НАЦІОНАЛЬНОЇ ЕКОНОМІКИ В КОНТЕКСТІ ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ ФІНАНСОВОЇ СТАБІЛЬНОСТІ

ВОВЧАК Ольга Дмитрівна - доктор економічних наук, професор, завідувач кафедри банківської справи, ДВНЗ «Університет банківської справи» м. Київ, Україна

СЕНИШ Павло Миколайович - кандидат економічних наук, доцент, доцент кафедри банківської справи, ДВНЗ «Університет банківської справи» м. Київ, Україна

КАНЦІР Ірина Анатоліївна - кандидат економічних наук, доцент кафедри економіки та менеджменту ВСП «Інститут інноваційної освіти Київського національного університету будівництва і архітектури» м. Київ, Україна

УДК 336.71

Стаття посвячена економічному дослідженню прaxeології предотвращення системних ризиків в банківському та реальному секторах економіки. Виділені заходи, які повинні сприяти забезпеченню фінансової стабільності, що невідмінно повинно позитивно сказатися на ефективності функціонування фінансового та реального секторів економіки.

Ключевые слова: системные риски, банковский сектор, реальный сектор, финансовая стабильность.

Постановка проблеми

Інтеграційні процеси не лише сприяють активізації каналів трансмісійного механізму, але й спонукають виникненню потенційних загроз, які набули статусу «системні ризики». Відповідно до викликів сучасності, дедалі більшої актуальності й ваги набувають дослідження стратегічних пріоритетів забезпечення фінансової стабільності, детінізація економіки та імплементація антикризових заходів як у фінансовий, так і у реальний сектор національної економіки.

Стан дослідження

Вагомим внеском у дослідженні питання забезпечення стабільного та ефективного розвитку держави, у контексті протидії системним ризикам фінансового і реального секторів націо-

нальної економіки виступають праці вітчизняних учених – О. І. Барановського, В. М. Гейця, А. А. Чухна, В. В. Коваленко, О. Д. Василика, І. О. Лютого, В. І. Міщенко, С. В. Науменкової, С. В. Міщенко, Т. Є. Унковської, В. М. Шелудько та інших. Незважаючи на чималий науковий доробок, теоретичні та науково-практичні аспекти стійкого розвитку всіх секторів економіки залишаються недостатньо розробленими. Нагальною є потреба у комплексних системних дослідженнях процесів забезпечення фінансової стабільності в контексті протидії системним ризикам.

Метою даного дослідження є поглиблення теоретичних положень й обґрунтування пропозицій щодо вдосконалення шляхів стабільного та ефективного розвитку банківського та реального секторів національної економіки.

Виклад основного матеріалу дослідження

Стабільність – це стан перманентного функціонування усіх складових економіко-правових та політичних відносин на засадах збалансованості інтересів основних соціальних груп, як критерій якості життя та добробуту суспільства.

Забезпечення фінансової стабільності банківської системи та реального сектора

економіки держави полягає у стійкості кожного суб'єкта фінансово-економічних відносин та виконанні ним власних зобов'язань.

Особливість банківського сектору полягає у тому, що кожна банківська установа формує стратегію власного розвитку та інфраструктуру фінансового обслуговування клієнтів, керуючись суто мікроекономічними міркуваннями, але ж час від часу створюються макроекономічні умови, в яких діють як самі банки, так і решта учасників ринку. З іншого боку, на стан банківської системи впливає ситуація у реальному секторі економіки, зміна політичних орієнтирів держави та пріоритетів макроекономічного регулювання, що обмежує можливості надання банками своїх послуг. Тобто банківський сектор – це лакмус стабільності національної економіки.

Вагомим чинником у забезпеченні фінансової стабільності виступає процедура діагностики та попередження системних ризиків фінансової системи.

Проф. Науменкова С. В. та Міщенко В. І. абсолютно справедливо акцентують увагу на проблематиці раннього виявлення та попередження системних ризиків. Аналіз наслідків світової фінансової кризи показав, що більшість центральних банків не змогли передбачити та запропонувати чітку систему заходів щодо подолання системних ризиків, що охопили не лише банківську, але й всю фінансову систему. Виявилось, що в багатьох випадках накопичення диспропорцій та індивідуальних ризиків призвело до системних ризиків і потрясінь, які стали загрозою для стабільності для всієї фінансової системи [1, с. 186].

У зарубіжних та вітчизняних наукових і фінансових колах дотепер існує полеміка, та немає одностайного погляду щодо визначення системного ризику як економічної категорії (табл. 1).

Узагальнюючи вищезазначені визначення, можемо дійти висновку, що системний ризик – це ймовірність невиконання фінансових зобов'язань учасниками фінансового сектора внаслідок екзогенних та ендегенних шоків явищ.

Основними передумовами виникнення системних ризиків у фінансовому секторі вважають:

- «традиційну» асиметрію інформації, що скорочує аналітичний та інформаційний потенціал окремих учасників фінансових ринків і створює стимули для колективних дій економічних суб'єктів;

- зростання вимог та навантаження на фінансовий сектор як інструмент фінансово-інвестиційної підтримки економічних процесів (зростання обсягу операцій фінансових посередників у вартісному та кількісному вимірах);

- збереження суперечностей у розвитку фінансового сектору (нерозвинутість фінансової інфраструктури, використання відпрацьованих технологій управління ризиками, застарілих механізмів співпраці всередині банківського співтовариства тощо).

Системний ризик – це ризик дестабілізації фінансової системи з негативним наслідком для національної економіки. Об'єктом системного ризику виступає фінансова система держави, а предметом – неможливість фінансового сектора ефективно виконувати власні функції.

Проф. С. В. Науменкова та В. І. Міщенко відзначають, що: «системний ризик слід розглядати як ризик, що об'єктивно впливає із наявності системного взаємозв'язку та накопичення диспропорцій у діяльності окремих секторів чи фінансових інститутів на основі реалізації механізмів трансмісії ризиків і потенційного взаємного зараження внаслідок недостатньої керованості фінансовими процесами в окремих фінансових інститутах або у фінансовій системі в цілому» [1, с. 188].

Системні ризики виникають внаслідок дисбалансів у фінансовій системі (як національній так і глобальній), впливу екзогенних та ендегенних чинників на фінансовий сектор та зниження економічного розвитку держави й добробуту населення.

У цьому контексті слушно скористатися думкою С. Науменкової, що: «системний ризик потенційно присутній у всіх фінансових системах, однак його реалізація відбувається лише в умовах критичного накопичення

Інтерпретація дефініції «системний ризик»

Джерело	Характеристика категорії
Group of Ten[2]	Системний ризик – це ризик того, що якась подія викличе втрату економічної вартості активів або довіри до них, унаслідок чого невизначеність у фінансовій системі збільшиться до рівня, при якому цілком можливим буде значний несприятливий вплив на реальний сектор економіки
Банк міжнародних розрахунків (БМР) [3]	Системний ризик – це ризик, що виникає внаслідок нездатності одного або декількох фінансових інститутів виконувати своєчасно і в повному обсязі свої зобов'язання перед контрагентами, що стає причиною банкрутства (неплатоспроможності) інших учасників грошово-фінансових відносин.
Міжнародний валютний фонд (МВФ) [4]	Системний ризик – це ризик, що пов'язаний з порушенням функціонування фінансової системи і може істотно негативно впливати на реальну економіку.
Європейський центральний банк (ЄЦБ) [5]	Системний ризик – це ризик настання і поширення істотної системної події, яка негативно впливає на велику кількість системоутворюючих фінансових посередників або ринків.
ФРС США (Закон Додда-Франка) [6]	Системний ризик – це серйозні несприятливі наслідки для фінансової стабільності.
Міністерство фінансів Великобританії [7]	Системний ризик – це ризик дестабілізації фінансового сектора, викликаний особливостями будови фінансових ринків або розподілу ризиків у фінансовому секторі, а також нестійким рівнем зростання кредитного плеча, боргу або кредиту.
Національний банк України (НБУ) [8]	Системний ризик – це неспроможність одного з учасників платіжної системи виконати свої зобов'язання або порушення функціонування самої системи, що призводить до нездатності інших учасників платіжної системи або фінансових інститутів виконати свої зобов'язання належним чином.
Науменкова С. В., Міщенко В. І. [2, с. 194]	Системний ризик – це ризик, що об'єктивно впливає із наявності системного взаємозв'язку та накопичення диспропорцій у діяльності окремих секторів чи фінансових інститутів на основі реалізації механізмів трансмісії ризиків і потенційного взаємного зараження внаслідок недостатньої керованості фінансовими процесами в окремих фінансових інститутах або у фінансовій системі в цілому
Чемерис В., Заруба Ю. [9, с. 45]	Системний ризик у діяльності фінансового сектору – це арифметична сума індивідуальних ризиків, та ризик, сформований взаємозв'язками між елементами системи фінансових посередників.
Барановський О. І. [10, с. 3]	Системний ризик – це ймовірність настання системних подій несприятливого характеру, викликаних екзогенними чи ендогенними шоками, які спричиняють нестабільність фінансового ринку та можуть призвести до неплатоспроможності значної кількості взаємозалежних фінансових посередників.
Рисін В. В. [11]	Системний ризик – це ризик, який викликає надзвичайні порушення, повний крах фінансової системи через високу взаємопов'язаність сучасних ринків.

Джерело: авторська розробка з використанням [12, с. 133]

дисбалансів і наростання невизначеності у функціонуванні всієї системи чи в діяльності окремих установ унаслідок втрати керованості чи зумисних дій. Тому збалансований розвиток фінансових систем і фінансових установ, оптимізація їх структури, а також

розвиток фінансових систем і фінансових установ, оптимізація їх структури, а також

забезпечення належного рівня керованості та регулювання є головною передумовою своєчасного виявлення, попередження та управління системними ризиками» [1, с. 188].

Оцінка системного ризику базується на показниках, що характеризують державні фінанси (доходи та видатки державного бюджету (дефіцит чи профіцит); обсяги запозичень).

З метою аналізу сучасного стану банківської системи держави та визначення потенційних загроз провадиться діагностика стійкості банківської системи держави. Діагностика банківського сектору полягає у моніторингу та здійсненні превентивних заходів щодо мінімізації системних ризиків.

Проф. С. В. Нуменкова та В. І. Міщенко [1, с. 192-193] акцентують увагу на двох основних підходах до оцінки та управління системними ризиками банків та інших фінансових установ:

- бюджетування ризиків, згідно з яким додаткові вимоги до капіталу встановлюються пропорційно до внеску фінансової установи у створення системних ризиків;

- рейтингування, згідно з яким органи регулювання присвоюють кожній фінансовій установі рейтинг системного ризику на основі оцінки їх системного значення, і, на основі даного рейтингу, визначають додаткові вимоги до капіталу.

Діяльність банківських установ є визначальною для забезпечення фінансової стабільності, тому показники функціонування банківської системи є похідною ефективності функціонування усіх складових економіки держави (табл. 1).

Необхідно наголосити, що більшість показників банківської діяльності за аналізовані 8 років зростала більш швидкими темпами, ніж фінансово-економічні показники інших фінансових посередників. Зокрема, сукупні активи банківської системи збільшились в 1,7 рази, перевищили 1 трлн. грн., капітал упродовж 2015 року знизився на 2% відносно 2008 року, проте на 39% щодо показників регулятивного капіталу 2014 року.

Протягом 2015 р. на ринку банківських послуг розпочалось поживавлення, призупинилось вилучення депозитів, а у 2015 році їх

Таблиця 1

Базові показники діяльності депозитних корпорацій України у 2008-2015 рр., млрд. грн.

Показники	Роки								Темп росту, %
	2008	2009	2010	2011	2012	2013	2014	2015	
Сукупні активи	924,3	1001,9	1087,7	1214,8	1269,7	1412,1	1516,1	1589,5	172
Надані кредити, в тому числі:	747,1	749,3	747,8	806,7	819,0	912,2	1039,9	1015,7	136
Резиденти	734,0	732,3	732,8	801,8	815,1	910,7	1020,7	981,6	134
Інші фінансові корпорації	9,8	14,0	13,4	16,4	16,2	19,3	25,6	15,6	159
Центральний Уряд	0,01	5,8	8,8	8,5	5,8	5,9	4,9	3,4	34
Нефінансові корпорації	443,7	462,2	501,0	575,5	605,4	691,9	778,8	787,8	178
Інші сектори-резиденти	280,6	241,3	209,6	201,3	187,7	193,5	211,2	174,9	62
Нерезиденти	13,1	17,0	14,9	4,9	3,8	2,3	25,2	34,1	260
Депозити	359,7	335,0	416,7	491,8	572,3	670	675	716,7	199
Кредити залучені	327,6	283,5	261,2	249,6	205,3	208,1	321,5	282,0	86
Капітал	118,8	135,8	160,9	178,5	178,9	205	189	116,2	98

Джерело: складено за даними НБУ [8] та [13, с. 46]

обсяги зросли на 106,2 млрд. грн. У періоді, що аналізується, відтік пасивів з банківського портфеля спричинив певне зниження активізації кредитної діяльності депозитних установ (-14% протягом аналізованого періоду та -39,5 млрд. грн. протягом 2015 року, порівнюючи з аналогічною датою 2014р).

Зниження активізації банківської діяльності, підвищення збитковості банківських установ слугувало причиною скорочення капіталізації банків. Протягом 2015 рр. регулятивний капітал депозитних корпорацій зменшився на 72,8 млрд. грн.

До системних ризиків банківського сектору України [8], на нашу думку, слід віднести:

- різке зростання частки проблемних активів у балансах банків – частка проблемних кредитів у банківському секторі України зросла із 12,9% – на початку 2014 р. до 22,1% станом на 01.01.2016 р.;

- суттєвий відтік депозитів із банківського сектору: -10,44% упродовж 2015 року, що відбулось унаслідок виведення з ринку 58 депозитних корпорацій (33%) протягом 2008-2015 рр.;

- жорсткі адміністративні заходи, запроваджені у зв'язку зі складною соціально-політичною ситуацією та економічною кризою;

- висока доларизація кредитів та депозитів – 56% та 44,5% відповідно станом на 01.01.2016 року;

- незбалансована база активів і пасивів банків: співвідношення «кредити : депозити» сягнуло пікового значення 226,7% у 2009 році та становило 136,6% на кінець 2015 року;

- упродовж 2014-2015 рр. 60 банків, із них один системно важливий банк, було оголошено неплатоспроможними;

- недостатні розміри власного та регулятивного капіталу банків унаслідок погіршення якості кредитів й інших активів і доформування резервів – за активними операціями з початку 2015 року;

- масовий вихід із України великих європейських учасників фінансового сектору – після кризи 2008-2009 рр. близько 10 європейських банків продали свої дочірні банки в Україні або припинили ведення роздрібного бізнесу;

- та ін.

За офіційними даними, у 2016 році загальні банківські активи збільшилися на 10.6% (з 1571 млрд. грн. станом на 31.12. 2015 – до 1731 млрд. грн. станом на 31.12.2016 р), чисті – залишилися фактично сталими (з 1254 млрд. грн. станом на 31.12. 2015 – до 1256 млрд. грн. станом на 31.12.2016 р.) (+0.2%) [9]. Основна складова приросту загальних активів – збільшення портфеля ОВДП та похідних інструментів Приватбанку внаслідок переходу банку до державної власності. Інші банки здебільшого кредитували юридичних осіб та вкладали

Таблиця 2

Основні показники зведеного бюджету України у 2008-2015 рр.

Роки	Доходи	Видатки	Дефіцит (-)/ Профіцит (+)	Доходи	Видатки	Дефіцит (-)/ Профіцит (+)
	млрд. грн.			у % до ВВП		
2008	297,9	312,0	-14,1	31,4	32,9	-1,5
2009	272,9	310,2	-37,3	29,9	34,0	-4,1
2010	314,5	377,8	-63,3	29,0	34,8	-5,8
2011	398,3	416,6	-18,3	30,3	31,7	-1,4
2012	445,4	492,4	-47,0	31,8	35,2	-3,4
2013	442,8	505,8	-63,0	30,2	34,5	-4,3
2014	456,1	523,1	-67,0	29,1	33,4	-4,3
2015	652,0	679,79	-30,9	36,0	37,6	-1,6

Джерело: складено та розраховано за даними [14]

Показники державного та гарантованого державою боргу, млрд. грн.

Показники	Роки								Темп росту, %
	2008	2009	2010	2011	2012	2013	2014	2015	
1. Загальна сума державного та гарантованого державою боргу	189,4	317,9	432,3	473,2	515,5	584,8	1100,8	1572,2	830
2. Державний борг	130,7	227,0	323,5	357,3	399,2	480,2	947,0	1334,3	1021
- зовнішній	86,0	135,9	181,8	195,8	208,9	223,3	486,0	826,3	961
- внутрішній	44,7	91,1	141,7	161,5	190,3	257,0	461,0	508,0	1137
3. Гарантований державою борг	58,7	90,9	108,2	115,9	116,3	104,6	153,8	237,9	405
- зовнішній	56,7	76,9	94,9	103,6	100,1	77,4	125,9	216,5	382
- внутрішній	2,0	14,1	13,9	12,3	16,2	27,1	27,9	21,5	1075

ресурси в ОВДП. У 2016 році тривав негативний статистичний ефект від виведення банків із ринку.

Отож, ринок банківських послуг залишається фрагментарним із низькою капіталізацією через нестабільні умови ведення бізнесу, незахищеність права власності та низький рівень корпоративного управління.

Стабільність функціонування вітчизняної економіки у 2016 році зазнала суттєвого негативного зовнішньоекономічного

впливу, внаслідок несприятливої цінової кон'юнктури на світових товарних ринках; застосування торговельних обмежень з боку інших держав; втрати виробничих потужностей, інфраструктури й руйнування господарських зв'язків через складну соціально-політичну ситуацію та, що найважливіше, – внаслідок накопичених структурних дисбалансів в економіці.

Наведені дані у табл. 2 свідчать про суттєве зростання доходів і видатків зведеного бюджету за період, що аналізується, більше,

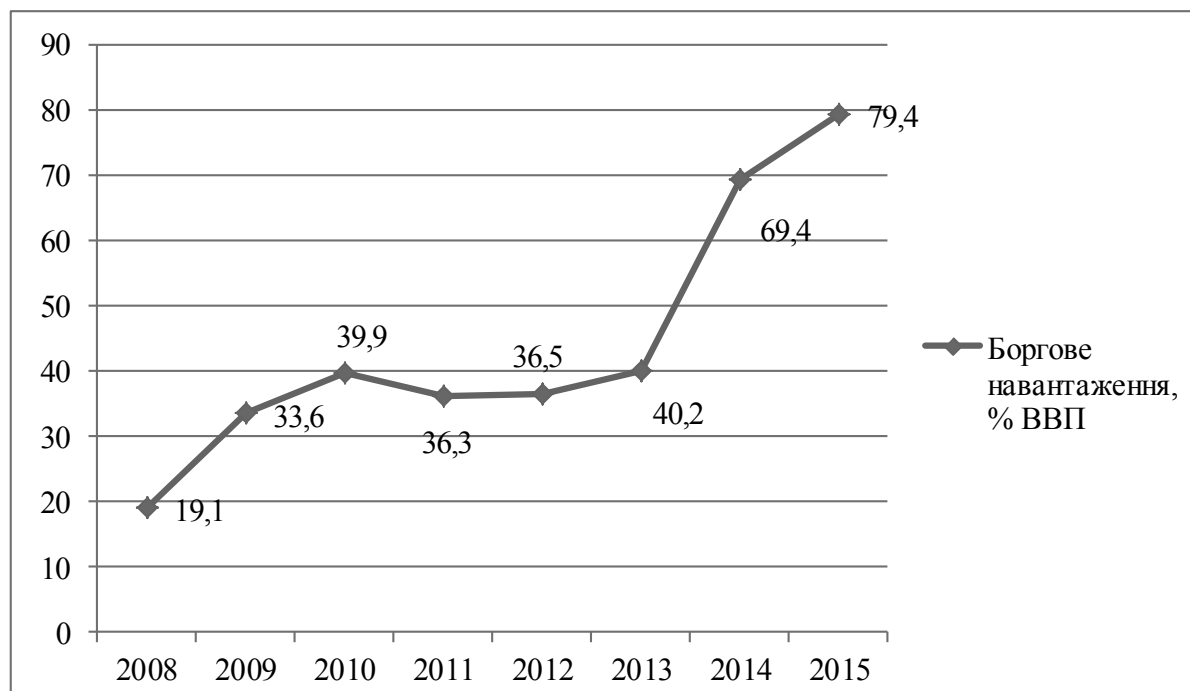

Рис. 2. 1. Рівень боргового навантаження, % ВВП

Джерело: складено за даними Державної служби статистики України [15]

Таблиця 4

Валовий внутрішній продукт 2008-2015 рр., як індикатор макроекономічної стабільності

Роки	Валовий внутрішній продукт у фактичних цінах, млн. грн.	Індекс фактичного обсягу ВВП, % (базис – 2010 рік)	Індекс дефлятор до попереднього року, %
2008	990819	102,2	129,0
2009	947042	84,9	112,6
2010	1120585	104,1	113,7
2011	1349178	105,4	114,2
2012	1459096	100,2	108,0
2013	1522657	100,0	104,3
2014*	1586915	93,4	115,9
2015*	1979458	90,1	138,4

*Без урахування тимчасово окупованих територій АР Крим і м. Севастополя, зони проведення Антитерористичної операції

Джерело: складено та розраховано за даними [14] та [16]

ніж у 3 рази. Бюджетний дефіцит спостерігається щорічно протягом досліджуваного періоду, при чому досягнув максимального значення у 2013-2014 роках – 4,3% ВВП. Проте, у 2015 році спостерігається тенденція зниження дефіциту (за рахунок запозичень із офіційних зовнішніх джерел) та поетапного виходу з кризи.

Розвиток реального сектору упродовж 2008-2015 років мав дискретний та непропорційний характер. Загрозою фінансовій стабільності держави виступає зростання рівня державного боргу на 1382769,8 млн. грн. (табл. 3).

Протягом аналізованого періоду боргове навантаження держави зростало, і станом на 31.12.2015р склало 79,4% ВВП (рис. 1), за умови, що верхня межа нормативно перед-

баченого боргового навантаження повинна складати 60% валового внутрішнього продукту держави.

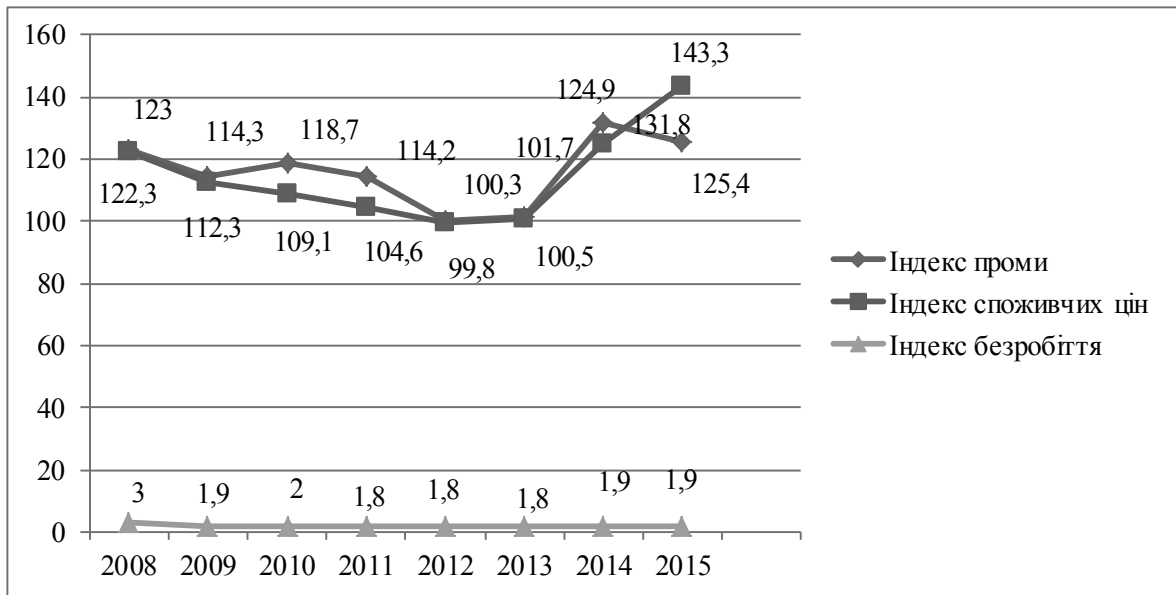
Зростання рівня державного та гарантованого державою боргу безпосередньо пов'язана із процесом девальвації національної грошової одиниці (з 7,7 грн. / дол. США станом на 31.12.2008 р. до 24,00 грн. / дол. США станом на 31.12.2015 р.), що спричинило зростання номінованої в іноземній валюті частці державного та гарантованого боргу.

Індикаторами оцінювання макроекономічної стабільності держави виступають: валовий внутрішній продукт фактичний (табл. 4); індекс споживчих цін; індекс промислових цін; рівень безробіття; індекс ділової ак-

Таблиця 5

Індикатори макроекономічної стабільності 2008-2015 рр.

Показник	Роки								Темп росту, %
	2008	2009	2010	2011	2012	2013	2014	2015	
ВВП фактичний млрд. грн.	990,8	947,0	1120,6	1349,2	1459,1	1522,7	1586,9	1979,5	199,8
Індекс споживчих цін, %	122,3	112,3	109,1	104,6	99,8	100,5	124,9	143,3	117,2
Індекс промислових цін, %	123,0	114,3	118,7	114,2	100,3	101,7	131,8	125,4	102
Індекс безробіття, %	3,0	1,9	2,0	1,8	1,8	1,8	1,9	1,9	63
Капітальні інвестиції, млрд. грн.	-	-	189,1	259,9	293,7	267,7	219,4	273,1	144,4

Джерело: складено та розраховано за даними [16]

Рис. 2. Динаміка індикаторів макроекономічної стабільності 2008-2015 рр.

тивності; обсяги капітальних інвестицій; та інші.

Протягом аналізованого періоду обсяг валового внутрішнього продукту фактично збільшився фактично удвічі (199,8%), проте така тенденція не свідчить про стабілізацію економіки, а сформувалась під впливом інфляційного зростання.

Основні показники забезпечення макроекономічної стабільності узагальнено у табл. 5.

Індекс споживчих цін протягом 2008-2015 рр. зріс на 17,2 відсотка (рис. 2).

Протягом 2015 року призупинено спад капітальних інвестицій в економіку (+25%), навпроти рівня падіння капітальних інвестицій протягом 2014 року (-24,1%). Таким чином, навіть з урахуванням ефекту низької статистичної бази можна зафіксувати первинні ознаки поступового відновлення довіри до національної економіки з боку як внутрішніх, так і зовнішніх інвесторів.

Розуміючи фінансову стабільність як властивість фінансової системи адекватно і з мінімальними витратами змінювати основні характеристики розвитку відповідно до трансформацій економічної системи, проф. Белінська Я. В. визначає напрями забезпечення фінансової стабільності (визначення найбільш слабких (вразливих)

ланок фінансової системи : «... як джерел виникнення ризиків, дослідження каналів трансмісійного механізму, кількісна оцінка ризиків, визначення пріоритетів і відповідних заходів щодо трансформації структури фінансової системи для покращання такої її властивості як стабільність) та окреслити рівні реалізації відповідних заходів на наднаціональному і національному рівні» [17, с. 66].

Забезпечення фінансової стабільності та динамічного розвитку банківського сектору здійснюватиметься шляхом [18]:

- створення паритетного конкурентного середовища у фінансовому секторі національної економіки;
- реалізація можливостей для руху капіталу;
- посилення контролю та відповідальності за операції з пов'язаними особами;
- підвищення вимог щодо платоспроможності та ліквідності учасників фінансового сектору (у т. ч. шляхом впровадження рекомендацій Basel III, Solvency II);
- імплементація спеціальних вимоги щодо капіталу, ліквідності та інших показників системно важливих банків та інших фінансових установ;
- удосконалення системи регулювання та нагляду;

- забезпечення прозорості діяльності та звітності учасників фінансового ринку;
- підвищення ефективності системи запобігання та протидії легалізації (відмиванню) доходів, одержаних злочинним шляхом, фінансуванню тероризму;
- забезпечення розвитку безготівкового обігу та роздрібних безготівкових платежів із використанням електронних засобів платежу;
- підвищення рівня корпоративного управління учасників фінансового сектору;
- впровадження ефективного механізму захисту прав кредиторів та очищення фінансового сектору від проблемних активів;
- стимулювання розвитку інфраструктури для ефективного управління проблемними активами;
- впровадження та розвиток сучасного фінансового інструментарію.

Висновки

На нашу думку, системні ризики – це правило без винятків. Тому з метою їх упередження необхідно акцентувати увагу на низці превентивних заходів, одним із найвагоміших виступає імплементація механізму управління фінансовою стійкістю банківських установ, яка має на меті надання комплексної оцінки діяльності депозитної корпорації, координацію політики фінансового менеджменту в контексті забезпечення фінансової стійкості не лише окремої депозитної корпорації, а усієї банківської системи держави.

Відповідно до вектора впливу системних ризиків можна акцентувати увагу на домінантах забезпечення фінансової стабільності: 1) моніторинг першоджерел ризиків; 2) аудит каналів трансмісійного механізму з метою отримання інформації про найбільш вірогідні напрями поширення ризиків в економічній системі; 3) визначення пріоритетів і відповідних заходів політики зміцнення фінансової системи та зменшення схильності до ризиків економічних агентів, тобто перехід інформації про ризики фінансової стабільності у знання про напрями і форми регулюючого впливу на фінансову систему.

Література

1. Науменкова С. В. Поняття системного ризику та підходи до визначення системно значущих банків / С. В. Науменкова, В. І. Міщенко // Соціально-економічні проблеми сучасного періоду України. Проблеми інтеграції України у світовий фінансовий простір. – 2014. – Вип. 1 (105). – С. 186-196.
2. Group of Ten «Report on consolidation in the financial sector», January 2001 [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://www.imf.org/external/np/g10/2001/01/eng/pdf/file1.pdf>
3. Офіційний сайт Банку міжнародних розрахунків [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://www.bis.org/>.
4. Офіційний сайт Міжнародного валютного фонду [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.imf.org/external/>.
5. Офіційний сайт Європейського центрального банку [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <https://www.ecb.europa.eu/home/html/index.en.html>.
6. Офіційний сайт ФРС США [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://www.federalreserve.gov/>.
7. Офіційний сайт Міністерства фінансів Великобританії [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <https://www.gov.uk/government/organisations/hm-treasury>.
8. Офіційний сайт Національного банку України [Електронний ресурс]. – Режим доступу : www.bank.gov.ua/.
9. Чемерис В. О. Системний ризик у діяльності фінансового сектору: передумови, джерела та фактори / В. О. Чемерис, Ю. В. Заруба // Вісник НБУ. – 2012. – № 9. – С. 42-45.
10. Барановський О. І. Стійкість банківської системи / О. І. Барановський // Фінанси України. – 2007. – № 9. – С. 75-81.
11. Рисін В. В. Системний ризик банківського сектору: сутність, форми та чинники / В. В. Рисін // Ефективна економіка. – 2010. – № 4. [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://www.economy.nayka.com.ua/?op=1&z=184>.
12. Сушко Н. М. Сутність та чинники формування системних ризиків банківської діяльності / Н. М. Сушко, Л. Г. Бригінська // Науковий вісник Херсонського державно-

АНОТАЦІЯ

Стаття присвячена економічному дослідженню прaxeології запобігання системним ризикам у банківському та реальному секторах економіки. Виокремлено заходи, які мали б сприяти забезпеченню фінансової стабільності, що неодмінно має позитивно позначитись на ефективності функціонування фінансового та реального секторів економіки.

SUMMARY

The article is devoted to economic research praxeology to prevent systemic risks in the banking and real sectors. Measures that would promote financial stability are singled out, that certainly has a positive impact on the efficiency of financial and real sectors of the economy.

го університету. Серія Економічні науки. – 2016. – Випуск 16 (Частина 4). – С. 132-136.

13. Вовчак О. Д. Державне регулювання фінансової складової національної економіки / О. Д. Вовчак, І. А. Канцір, Т. Я. Андрейків. – Львів : СПОЛОМ, 2016. – С. 32-33.

14. Офіційна статистична інформація Державної казначейської служби України: [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://www.treasury.gov.ua>.

15. Офіційна статистична інформація Державної служби статистики України :

[Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://www.ukrstat.gov.ua/>.

16. Аналітична доповідь до Щорічного Послання Президента України до Верховної Ради України «Про внутрішнє та зовнішнє становище України в 2016 році». – К. : НІСД, 2016. – С. 449.

17. Белінська Я. В. Фінансова стабільність: сутність та напрями забезпечення / Я.В.Белінська, В.П. Биховченко // Стратегічні пріоритети. –2010. -№4(17). – С. 66.

18. Комплексна програма розвитку фінансового сектору України до 2020 року: Затверджено Постановою Правління Національного банку України від 18.06. 2015 року № 391 : [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://www.bank.gov.ua/doccatalog/document?id=18563297>.

ІНФОРМАЦІЙНЕ ПІДҐРУНТЯ ПРОЦЕСІВ ОБЛІКУ ВИТРАТ ПІДПРИЄМСТВА

ЗАХОЖАЙ Валерій Борисович - доктор економічних наук, професор, директор Інституту міжнародної економіки та фінансів імені Святої Великої княгині Ольги ПрАТ «ВНЗ «МАУП»

ЧЕРНЯЄВА Олександра Олександрівна - викладач кафедри економіки та менеджменту Всеукраїнського університету ПрАТ «ВНЗ «МАУП»

УДК 657.471:334.716

В статті розглянуто зміст і проблеми забезпечення інформацією процесів учета витрат підприємства; визначено склад інформаційної бази учета витрат, який складається з таких елементів, як перелік необхідної вихідної інформації та джерела її надходження, види учета витрат, користувачі інформації та напрямки її використання для цілей оптимізації витрат. Також в статті обґрунтовано взаємозв'язок і узгодженість всіх елементів інформаційної бази процесів учета витрат підприємства.

Ключові слова: інформаційна база, учет витрат, інформація, види учета витрат, узгодженість елементів, інформаційні джерела, користувачі інформації, оптимізація витрат.

Постановка проблеми у загальному вигляді та її зв'язок із важливими науковими та практичними завданнями

Процес управління витратами на підприємстві досить складний, оскільки потребує врахування різноспрямованих інтересів: держави, галузі, підприємства, контрагентів, споживачів. Звідси основне завдання управління витратами полягає в тому, щоб поєднати ці інтереси і створити саморегулюючий механізм формування та оптимізації витрат на підприємстві. Успішне виконання зазначеного завдання ґрунтується на результатах обліку витрат підприємства, ефективність якого, у свою чергу, визначається якістю й станом взаємодії та узгодження елементів його інформаційного підґрунтя.

Аналіз останніх досліджень і публікацій

Значну увагу питанням обліку витрат підприємства та забезпечення цього процесу необхідною інформацією приділяли такі вітчизняні та зарубіжні вчені, як: В.А. Анташов, А.М. Асаул, Н.Т. Белуха, Ф.Ф. Бутинець, М.П. Войнаренко, Л.Д. Воробйова, О.О. Гетьман, С.Ф. Голов, В.І. Гринчуцький, Н.Г. Данилочкина, І.П. Дзьобко, К. Друрі, В.Б. Івашкевич, Т.П. Карпова, О.В. Крушельницька, Н.В. Кужельний, С.А. Кузнецова, П.О. Куцик, Л.О. Лігоненко, І.В. Лісовський, О.Є. Николаєва, М.П. Нікітченко, А.А. Мазаракі, Р. Манн, Е. Майер, В.С. Марцин, Д. Міддлтон, Є.А. Мних, Ю.І. Осадчий, С.М. Петренко, А.А. Пилипенко, О.В. Писарчук, М.С. Пушкар, Л.П. Радецька, Г.В. Савицька, Я.В. Соколов, В.О. Шевчук, А.Д. Шеремет та інші.

Виділення не вирішених раніше частин загальної проблеми, котрим присвячується означена стаття

Дослідження зазначеної літератури дозволило дійти висновку, що діючі інформаційні системи обліку витрат підприємства мають певні недоліки в частині узгодженості та різноплановості інформації за видами обліку та її користувачами, й тому потребують подальшого удосконалення.

Формулювання цілей статті

Метою дослідження є обґрунтування взаємозв'язку та узгодженості елементів інформаційного підґрунтя процесів обліку витрат на підприємстві.

Виклад основного матеріалу дослідження

У процесі формування інформаційного підґрунтя для цілей обліку витрат підприємства дуже важливим є пошук та визначення оптимальних джерел і постачальників інформації, які б відповідали реальним можливостям підприємства в її отриманні, а також мінімізували різного роду загрози та ризики щодо майбутньої корисності інформації.

Перелік інформаційних джерел покликаний проілюструвати можливий варіант їх використання і не може розглядатися як всеосяжний, оскільки, зрештою, перелік необхідної інформації для кожного окремого підприємства буде індивідуальним, який буде визначатися характером і масштабом його діяльності. У той же час складання такого переліку неможливе без прив'язки до конкретної структури підприємства і функціональних обов'язків співробітників, без урахування технологічної оснащеності підприємства тощо. Тому процедура складання «інформаційної корзини» повинна проводитися з урахуванням споживачів (користувачів) тієї або іншої інформації усередині підприємства, а також для потреб зовнішніх користувачів [4, 125-126]. Таким чином, ставиться завдання визначити, яка інформація потрібна, з яких джерел вона поступає, кому і для яких цілей (видів обліку) усередині і зовні підприємства вона призначається. В одного джерела інформації (наприклад, джерел нормативної інформації) може бути декілька користувачів (підрозділів), рівно як і потреби одного користувача можуть не обмежуватися єдиним джерелом інформації.

Облік джерел інформації і їх користувачів всередині підприємства дозволяє найефективнішим чином спланувати і організувати власне процес інформаційного забезпечення управління витратами. Облік потреб різних користувачів в інформації з того або іншого джерела і прив'язка цих потреб до даного джерела дозволяють централізувати процес інформаційного забезпечення, що, у свою чергу, може призвести до скорочення витрат на пошук, збір і обробку інформації [5, 60].

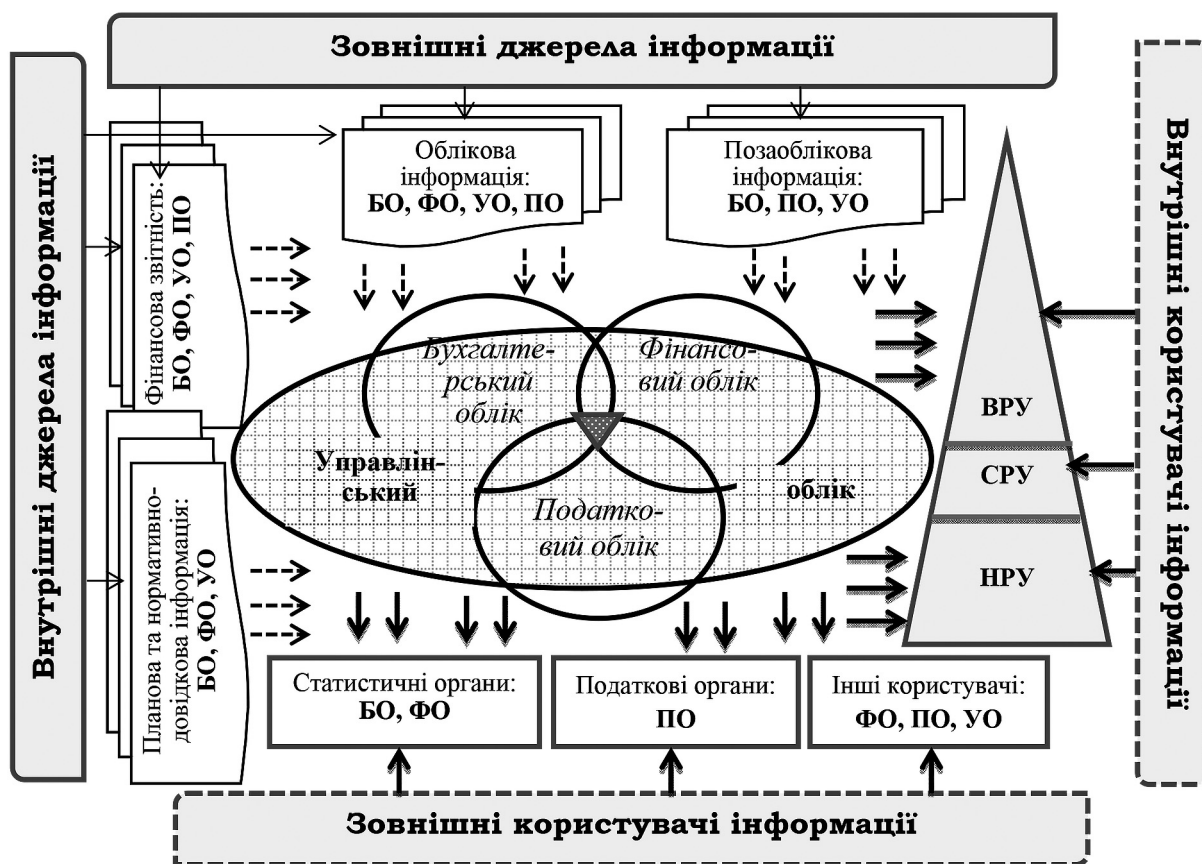
Але треба зазначити, що подібна централізація більш-менш успішно розв'язується сьогодні за допомогою сучасних інформаційних

технологій стосовно внутрішньої інформації, що генерується підприємством (бухгалтерський облік і звітність, облік запасів і продукції, розробка нової продукції, облік персоналу та ін.), то в частині вхідної (зовнішньої) інформації ситуація значно ускладнюється [6; 7]. Багато в чому це пояснюється різним форматом даних, які надходять з різних джерел (хоча й однорідної інформації), що ускладнює зіставлення і приведення до одноманітного вигляду. Інша причина полягає в різному ступені деталізації інформації, одержуваної з різних джерел. І одна з головних перешкод полягає в асиметричності і недосконалої інформації, що часто зводить нанівець будь-які зусилля щодо збору і пошуку тієї або іншої інформації, складає труднощі, які долаються з великими витратами і до певного ступеня [7, 78].

Зазначені проблеми також ускладнюються наявністю різних видів обліку витрат (управлінського, бухгалтерського, податкового, фінансового та ін.), які мають деякі відмінності в частині реєстрації та відображення інформації про витрати та її користувачів [6, 24-25]. Усі ці чинники та проблеми повинні примушувати керівництво і менеджерів підприємств приділяти особливу увагу джерелам інформації, якими вони користуються для цілей обліку витрат, а також чітко та правильно розподіляти і узгоджувати цю інформацію між різними видами обліку витрат підприємства (рис. 1).

Отже, першочерговим елементом інформаційного підґрунтя процесів обліку витрат на підприємствах є нормативно-довідкова інформація і дані бухгалтерського обліку, важливість якого напряму витікає з тих вимог, які пред'являються до цього виду обліку відповідними нормативними актами [1, 27; 3, 34].

По-перше, в рамках бухгалтерського обліку формується інформація про всю фінансово-господарську діяльність підприємства, зокрема про всі витрати, що виникають у процесі такої діяльності. По-друге, бухгалтерський облік формує достатньо достовірну інформацію про витрати підприємства, що обумовлено, крім того, вимогою про обов'язкове документування всіх господарських операцій, згідно вимогам діючого закону про облік, а також з вимогами про

БО – бухгалтерський облік; УО – управлінський облік; ФО – фінансовий облік; ПО – податковий облік; ВРУ – вищий рівень управління (вище керівництво); СРУ – середній рівень управління (керівники відділів); НРУ – нижній рівень управління (спеціалісти відділів)

Рисунок 1 – Взаємозв'язок та узгодженість елементів інформаційного підгрунття процесів обліку витрат підприємства

необхідність проведення незалежної перевірки даних бухгалтерського обліку певних підприємств і організацій [2, 33; 4, 126].

По-третє, дані бухгалтерського обліку є також інформаційним джерелом для розрахунку податкових зобов'язань підприємств. Тобто за підсумками кожного податкового періоду на основі даних бухгалтерського обліку і на основі додаткових відомостей податкового обліку про об'єкти, що підлягають оподаткуванню, надається до податкових органів відповідна інформація. У зв'язку з цим, вибір методики ведення бухгалтерського обліку може вплинути на величину податкових платежів підприємства [4, 131].

По-четверте, дані бухгалтерського обліку регулярно в обов'язковому порядку надаються широкому колу користувачів як внутрішніх, так і зовнішніх.

Для цілей управління витратами підприємства, окрім бухгалтерського обліку, важливими є управлінський і податковий облік. При веденні управлінського обліку підприємство не зв'язано вимогами будь-яких нормативних розпоряджень. Воно має право самостійно визначати порядок визнання, оцінки, угруповання і розподілу витрат, а також будь-які інші питання, пов'язані з їх формуванням. Єдиним критерієм, що визначає порядок і методику ведення управлінського обліку, є наявність потреби менеджменту в отриманні певної інформації [6, 28; 7, 46].

Питанням, пов'язаним із веденням управлінського обліку, присвячене достатньо широке коло наукових робіт українських і зарубіжних дослідників. При цьому висловлюється думка, що управлінський облік повинен охоплювати всі види економічної інформації для внутрішнього використання

керівництвом на всіх рівнях управління підприємством. Його мета полягає в тому, щоб забезпечити менеджерів різних профілів інформацією для ухвалення обґрунтованих управлінських рішень [5, 61]. До даних управлінського обліку, призначених для управління витратами, пред'являються абсолютно інші вимоги, ніж до інформації, представленої у фінансовій звітності і використовуваної зовнішніми користувачами. У зв'язку з цим зміст, періодичність, форми і порядок складання такої звітності визначаються самостійно підприємством.

Вищезазначене підтверджує тезу про те, що управлінський облік є джерелом важливої управлінської інформації. Але її підготовка і організація мають певні особливості. На думку автора, доцільно виділити наступні основні особливості і характерні риси управлінського обліку, які формують різноманітну економічну інформацію:

- внутрішні звіти, що складаються на підставі даних управлінського обліку, не доступні для зовнішніх користувачів (лише у виняткових випадках може надаватися зовнішнім користувачам) і є комерційною таємницею підприємства;

- реєстрація інформації в управлінському обліку може здійснюватися будь-яким способом, який є корисним для збору і аналізу інформації;

- управлінський облік не має суворих правил, регулюючих порядок реєстрації, оцінки і віддзеркалення господарських операцій, єдиним критерієм для визначення методик управлінського обліку є їх корисність з погляду ухвалення обґрунтованих управлінських рішень;

- в управлінському обліку можуть використовуватися не тільки дані про господарські операції, що вже мали місце, але також і планові дані, тобто дані про майбутні операції. Крім того, дані управлінського обліку можуть відображатися не тільки у вартісних, але також і в натуральних показниках (людино-годинах, машино-годинах тощо) [4, 79; 6, 25];

- оскільки управлінський облік часто має справу з господарськими операціями, що відносяться до майбутнього часу, дані управлінського обліку у ряді випадків можуть носити вірогідний та оцінний характер [5, 62]. Крім

того, оскільки адміністрації підприємства достатньо часто потрібна своєчасна інформація, в управлінському обліку може відбуватися певне послаблення вимог до точності інформації на користь швидкості її отримання;

- об'єкти управлінського обліку визначаються керівництвом підприємства самостійно, виходячи з цілей і потреб управління витратами підприємства. При цьому, порядок і періодичність складання звітів у рамках управлінського обліку визначається підприємством самостійно з тим, щоб ці звіти були корисні користувачу і одержані ним у потрібний час [7, 81]. Крім того, ведення управлінського обліку не є обов'язковим через діюче законодавство. Питання зводиться до того, чи варто взагалі вести управлінський облік підприємством. І воно вирішується кожним підприємством самостійно.

Важливість податкового обліку для цілей обліку витрат підприємства обумовлена також рядом обставин. Відповідно до чинного законодавства, податковий облік є обов'язковим для підприємств, зареєстрованих платниками податку на прибуток. Він є основою для обчислення податкової бази і виникаючих зобов'язань за податком на прибуток [1, 32]. Помилки при обчисленні податку на прибуток можуть привести до збільшення витрат підприємства: у випадку, якщо сума податку буде завищена, підприємство фактично нестиме витрати, яких могло б уникнути при правильному обчисленні цього податку. У випадку, якщо сума податку буде занижена, підприємство також понесе додаткові витрати, пов'язані зі сплатою до бюджету непередбачених штрафів [3, 34].

До того ж, доцільно зазначити, що дані податкового обліку, використовувані для цілей нарахування податку на прибуток, використовуються також при розрахунку ряду інших податків: податку на додану вартість, а також страхових внесків з обов'язкового пенсійного й соціального страхування.

Для цілей обліку витрат достатньо важливе значення також має порядок оподаткування тих або інших господарських операцій. Так, наприклад, при здійсненні деяких витрат, керівник підприємства повинен знати, чи зменшать ці витрати прибуток оподаткування чи ні, оскільки від цього зале-

жить фактична величина валових витрат підприємства. Іншими словами, сума витрат, що зменшують прибуток оподаткування, складає для підприємства меншу величину, ніж сума таких же витрат, відображених у фінансовому обліку [2, 33; 3, 34]. У зв'язку з цим, податковий облік є додатковим елементом інформаційного підґрунтя процесів обліку витрат, що забезпечує рішення наступних завдань:

- підвищення ефективності контролю правильності нарахування податкових платежів, що дозволяє уникнути несплати або зайвої сплати податків до бюджету;

- скорочення неефективних витрат, пов'язаних зі сплатою штрафів і інших економічних санкцій до бюджету.

У даному випадку необхідно також врахувати, що і бухгалтерський, і управлінський, і податковий облік використовують практично одні і ті ж джерела інформації – дані первинних облікових документів про витрати підприємства – матеріальних, трудових та інших. Втім, це не означає, що в управлінському обліку не можуть використовуватися джерела даних, які не використовуються для цілей бухгалтерського обліку. Питання про вибір джерела облікових даних у будь-якому випадку залежить від інформаційних потреб керівництва підприємства.

Ще одним важливим видом обліку витрат на підприємстві виступає фінансовий облік. На практиці і в методології відсутнє розділення фінансового і управлінського обліку на окремі складові. Але їх об'єднання повністю несумісне через відмінності їх цілей і задач, відмінності в їх звітності [4, 146; 5, 62]. Поєднання бухгалтерського і управлінського обліку може ускладнити фінансовий облік надмірно детальною аналітичною інформацією, а також складання публічної фінансової звітності. Дані фінансового обліку є інформаційною основою для розрахунку податкових зобов'язань підприємства. Однак, фінансовий облік є системою збору, реєстрації і узагальнення інформації, тоді як податковий облік складається тільки з етапу узагальнення інформації. До того ж, фінансовий облік охоплює облікову інформацію, яка, крім використання її усередині підприємств, повідомляється тим, хто знаходиться поза його межами. Збір і реєстрація інформації шляхом її документування здійснюється в системі бух-

галтерського обліку. Отже, податковий облік використовує дані первинних облікових бухгалтерських документів, зібраних в бухгалтерському обліку [6; 7].

З урахуванням вищевикладеного, пропонується наступна модель взаємодії та узгодженості бухгалтерського, фінансового, податкового і управлінського обліку: управлінський облік виділяється з бухгалтерського обліку як відособлена облікова система, а податковий облік виступає як підсистема бухгалтерського обліку. У свою чергу, фінансовий облік є інформаційним узагальненням бухгалтерського обліку для цілей податкового та управлінського обліку. При цьому, на думку автора, інформаційний обмін між вказаними видами обліку повинен вироблятися в наступному порядку.

На першому етапі протягом звітного періоду в управлінському та бухгалтерському обліку накопичуються, групуються і узагальнюються дані про фактичні витрати основної діяльності підприємства.

На другому етапі у фінансовому обліку протягом звітного періоду накопичуються, групуються і узагальнюються дані про загальні, комерційні, а також інші операційні витрати. Вказані дані надалі використовуються для складання фінансової звітності, а також для цілей управлінського обліку.

Третій етап охоплює порядок віддзеркалення в податковому обліку даних про витрати підприємства для цілей нарахування податку на прибуток. Дані про обчислену суму податку використовуються для цілей ведення управлінського обліку, а також складання фінансової звітності; дані про величину тимчасових і постійних різниць використовуються для цілей складання фінансової звітності.

На четвертому етапі в управлінському обліку обробляється інформація про витрати, підготовлена в рамках фінансового обліку. В цьому випадку формуються звітні дані про витрати підприємства, призначені його керівництву. Подібна модель взаємодії викликає необхідність забезпечення зіставності бухгалтерського, фінансового, податкового і управлінського обліку.

Всі інші види обліку витрат на підприємстві (статистичний, аналітичний, оперативний ті ін.) є підсистемами або складовими

АНОТАЦІЯ

У статті розглянуто зміст та проблеми забезпечення інформацією процесів обліку витрат підприємства; визначено склад інформаційного підґрунтя обліку витрат, яке складається з таких елементів, як перелік необхідної вхідної інформації та джерела її надходження, види обліку витрат, користувачі інформації та напрями її використання для цілей оптимізації витрат. Також у статті обґрунтовано взаємозв'язок та узгодженість всіх елементів інформаційного підґрунтя процесів обліку витрат підприємства.

Ключові слова: інформаційне підґрунтя, облік витрат, інформація, види обліку витрат, узгодженість елементів, інформаційні джерела, користувачі інформації, оптимізація витрат.

управлінського та бухгалтерського обліку, які надають різного роду деталізовану інформацію для правильного складання звітів підприємства.

Висновки з даного дослідження

Таким чином, результативність процесів обліку витрат на підприємствах визначається якісним станом його інформаційного підґрунтя, джерелами та постачальниками затребуваної інформації, ступенем її узгодженості між різними видами обліку. Важливе значення також тут відіграє правильний розподіл результатів обліку витрат між конкретними користувачами з метою визначення оптимальних і економічних напрямів використання отриманої інформації та підвищення її корисності.

Перспективами подальших розвідок у даному напрямі є удосконалення діючих методичних підходів до оцінки та обліку витрат на підприємствах.

Література

1. Волкова М.В. Система управління витратами промислового підприємства / М.В. Волкова // Економіка та управління підприємствами машинобудівної галузі: проблеми теорії та практики : зб. наук. пр. – Харків: ХАІ, 2013. – № 3 (23) – С. 25-33.

2. Воробйова Л.Д. Удосконалення процесу ефективного управління витратами на маши-

SUMMARY

The article describes the content and problems of information of process cost accounting of the enterprise; determine the composition of an information basis of cost accounting, which consists of elements such as the list of the necessary background information and its sources of income, types of cost accounting, users information and directions for its use for cost optimization purposes. Also in the article the interrelation and coordination of all elements of information basis of process cost accounting of the enterprise.

Keywords: information basis, cost accounting, information, types of cost accounting, the consistency of the elements, information sources, information users, cost optimization.

нобудівному підприємстві / Л.Д. Воробйова, Л.А. Квятковська // Науковий журнал «Вісник Хмельницького національного університету. Економічні науки». – 2013. – № 1 (196). – С. 31-35.

3. Крушельницька О.В. Удосконалення системи управління витратами на підприємствах / О.В. Крушельницька О.В. // Вісник Житомирського державного технологічного університету. Серія: Економічні науки. – Житомир: ЖДТУ, 2016. – № 1 (51). – С. 31-35.

4. Кузнецова С. А. Бухгалтерський облік в системі формування управлінської інформації: методологія та практика: монографія / С.А. Кузнецова. – Мелітополь : Таврійський держ. агротехнол. ун-т, 2007. – 296 с.

5. Лісовський І. В. Деталізація процесів інформаційно-аналітичного забезпечення управління витратами промислових підприємств / І. В. Лісовський // Вісник Хмельницького національного університету. Економічні науки. – 2015. – № 4. – С. 58–63.

6. Пилипенко А. А. Формування обліково-аналітичного забезпечення управління витратами підприємств та їх об'єднань: монографія / А. А. Пилипенко, І. П. Дзьобко, О. В. Писарчук ; за заг. ред. докт. екон. наук, доцента Пилипенка А. А. – Х. : Вид. ХНЕУ, 2011. – 344 с.

7. Петренко С.М. Інформаційне забезпечення внутрішнього контролю господарських систем : монографія / С.М. Петренко. – Донецьк: ДонНУЕТ, 2007. – 290 с.

ДОКТРИНАЛЬНЕ ВИЗНАЧЕННЯ ПОНЯТТЯ «ВИКОНАВЧА ВЛАДА» У КОНТЕКСТІ РЕФОРМУВАННЯ ОРГАНІВ ВИКОНАВЧОЇ ВЛАДИ УКРАЇНИ НА РЕГІОНАЛЬНОМУ РІВНІ

НАГОРНИЙ Павло Олександрович - здобувач Харківського національного університету внутрішніх справ

УДК 342.951(477)

В статті дана обсяжна характеристика поняття «исполнительная власть» на основі аналізу наукових концепцій і нормативно-правових актів України. Автором определены особенности нормотворческой деятельности региональных органов исполнительной власти в Украине в условиях проведения административной реформы.

Ключевые слова: исполнительная власть, государственный орган управления, регион, нормотворческая деятельность, реформирование.

Постановка проблеми

Проблема вибору шляхів розвитку, формування та організації державної влади взагалі й виконавчої влади зокрема, притаманної для України, отримало новий підхід унаслідок потреб суспільства, вимог історичного розвитку країни як європейської держави. Виконавча влада як окрема гілка влади реалізується в постійному механізмі стримувань і противаг, без якого належний розвиток сучасної правової держави взагалі неможливий. Негативною ситуацією сьогодення є той факт, що цей державний механізм не виконує належним чином своєї функції, що можна констатувати про наявність у країні паралельних процесів законодавчої діяльності Верховної Ради України та нормотворчої діяльності органів виконавчої влади. З одного боку, підзаконні нормативно-правові акти видаються досить часто з порушенням норм закону, іноді навіть упереч законодавчим положенням, їхня чи-

сельність постійно зростає, натомість вони не відрізняються належною якістю, з іншого – законодавчо цей процес не коригується так, нібито вказана проблема не є суттєвою для нашої країни. Водночас від якості підзаконних нормативно-правових актів залежить якість правового регулювання суспільних відносин насамперед у регіонах країни, захист інтересів, прав та свобод громадян. Без належного впровадження законодавчих положень регіональними органами виконавчої влади правове регулювання тієї чи іншої сфери суспільного життя відбувається ефективно не може. З огляду на це проблема ефективної та якісної нормотворчої діяльності органів виконавчої влади на рівні регіонів потребує негайного вирішення, адже гальмує подальший процес децентралізації державної влади в Україні.

Аналіз останніх досліджень

Дослідженню питань формування виконавчої влади в Україні, правового статусу її органів, визначенню дефініції та сутнісних ознак виконавчої влади приділяли увагу у своїх наукових працях В. Авер'янов, Д. Бахрах, Ю. Битяк, В. Гошовський, В. Єрмолін, А. Коваленко, І. Коліушко, А. Комзюк, Н. Тиндик, Ю. Фрицький, О. Хоменко та інші вчені. Проте в контексті проведення в Україні реформи органів державного управління, побудови дієвої системи регулювання суспільних відносин на рівні регіону потребують більш змістовного аналізу проблеми доктринального визначення й законодавчо-

го закріплення правового статусу центральних і регіональних органів виконавчої влади.

Тому **метою статті** визначено аналіз наукових доктрин щодо визначення виконавчої влади, розгляду змісту нормотворчої діяльності регіональних органів виконавчої влади в умовах проведення в Україні адміністративної реформи.

Виклад основного змісту

Органи виконавчої влади здійснюють управлінську діяльність і реалізують повноваження щодо організації та забезпечення виконання законів в Україні. Отже, значне навантаження з практичного забезпечення життєдіяльності суспільства покладається саме на систему органів виконавчої влади, з реорганізації яких і почалась сучасна адміністративна реформа. Органи виконавчої влади України пройшли певний історичний шлях формування, який було розпочато із прийняттям у 1990 році Декларації про державний суверенітет України. Але вперше термін «виконавча влада» було запроваджено Конституцією України з введенням поста Президента Української РСР при визначенні його правового статусу як вищої посадової особи та глави виконавчої влади. Саме відтоді виконавча влада набула свого значення та суті й була започаткована її чітка ієрархічна трирівнева система: вищий рівень в особі Президента та Кабінету Міністрів України; центральний – міністерства та інші центральні органи державної виконавчої влади; місцевий – місцеві державні адміністрації [1, с. 7]. Виконавча влада та система її органів України були об'єктом обговорення та дослідження в подальшій розробці Конституції України. Взагалі обговорення Концепції Конституції України, конституційний, політичний процес, проблемні питання розбудови незалежної України викликали активний інтерес з боку світової спільноти. Протягом часу до прийняття чинної Конституції України 1996 року система органів виконавчої влади перетерпіла неодноразові зміни як за кількісними показниками, так і за якісними [1, с. 9].

Дослідники вказують на два основні підходи щодо визначення хронологічних меж виникнення виконавчої влади та її органів. Так, першою «нижньою хронологічною межею» може вважатися рік прийняття Конституції України через те, що саме вона була першим правовим документом, яким було запроваджено систему державної влади в Україні взагалі та державної виконавчої влади та її органів зокрема. З іншого боку, «початком процесу активної розбудови єдиної, цілісної та ефективної виконавчої влади» можна вважати час появи «у світовому геополітичному просторі незалежної Української держави», тобто з прийняттям таких документів, як Декларація про державний суверенітет України, Акт проголошення незалежності України й особливо із запровадженням інституту Президента України [2, с. 29]. На нашу думку, часом «зародження» української виконавчої влади та системи її органів є прийняття Конституції України 1991 року, якою вперше було застосовано термін «виконавча влада» і затверджено систему її органів саме стосовно українських органів влади, на які покладено повноваження щодо здійснення управлінської діяльності, організації реалізації законів тощо. Виконавча влада є різноаспектною і багатоплановою правовою та політичною категорією, яка на сучасному етапі українського державотворення є найбільш використовуваною та відповідно потребує додаткового дослідження з метою її подальшого удосконалення. Влада, подібна виконавчій, за своїми ознаками, цілями, завданнями тощо запроваджена в усіх країнах світу, має тривалий строк історичного становлення та розвитку і великий обсяг теоретичного й практичного досвіду [3, с. 204].

Науковці вважають, що існують два варіанти походження виконавчої влади. Так, відповідно до першої теорії, виконавча влада виникає майже разом із появою держави і реалізується монархами та іншими спеціальними посадовими особами («консулами – у стародавньому Римі, дожами – у Венеції, державними капітанами – у Генуї, посадниками та архієпископами – в Новгороді»). Відповідно до другої теорії – виконавча влада, як одна з гілок єдиної державної влади,

виникає лише за умови реалізації принципу розподілу державної влади [4, с. 305]. Своїх особистих сутнісних ознак виконавча влада набуває лише в результаті застосування принципу розподілу державної влади. При цьому вона є самостійною та незалежною від інших гілок у виконанні власних, законодавчо встановлених повноважень і, таким чином, має можливість контролювати їх діяльність. Виконавча влада виникла з появою держави, навіть уже в первісному суспільстві. За тих часів вона виявлялася у владі ватажка та його помічників над первісним стадом та підставою її була фізична сила і мужність; влада старішого над плем'ям будувалася на підставі морального авторитету та традицій. Сучасних ознак виконавча влада починає набувати з часом, спираючись на армію (військові загони), посадових осіб (апарат чиновників) та податкову систему. Взагалі сконцентровано виконавчу владу було «у руках» монархів. Вона була єдиною в державі і виконувала одночасно функції законотворчості, управління і правосуддя. Виконавча влада була історично першою державною владою [4, с. 306].

Виконавча влада має низку узагальнюючих ознак: 1) характеризується можливістю реально і дієво управляти діями громадян, узгоджувати спірні індивідуальні або колективні питання, шляхом підкорення їх єдиному порядку, волі через застосування переконання або примусу; 2) первісно виступала як суспільна воля та із формуванням політики і політичних відносин формуються відповідні державні органи, «покликані забезпечувати реалізацію державної волі»; 3) система виконавчої влади має дві сторони функціонування: внутрішню (яка складається, з одного боку, з діалектичного поєднання об'єктивних і суб'єктивних факторів, а з іншого – з поєднання статичних і динамічних елементів) і зовнішню (що характеризує її цільовий зв'язок та «відображається в формах, методах і засобах їх досягнення»); 4) «наділена прерогативою щодо здійснення законотворчості та реалізації заходів державного примусу», які є одним з атрибутів виконавчої влади [5, с. 322-323].

Загальними рисами виконавчої влади є: 1) виконавча влада є різновидом (гілкою)

державної влади; 2) одним з основних завдань виконавчої влади є виконання нормативно-правових актів, але не слід розуміти таке твердження буквально, бо виконавча влада здійснює більш широке коло повноважень; 3) зміст виконавчої влади полягає в управлінській діяльності державою та суспільством, яка контролюється з боку інших гілок влади; 4) суб'єктний склад виконавчої влади представляє різнорівневу систему органів; 5) виконавча влада універсальна та єдина (вчиняється постійно та повсюдно на всій території держави).

Основними складовими виконавчої влади є: система органів виконавчої влади та її посадових осіб; вид діяльності – адміністративний (управлінський); повноваження; залежність від форми правління; основне призначення – у процесі реалізації повноважень відбувається виконання законодавства [6, с.88].

Особливості виконавчої влади: 1) має ієрархічну організаційно-штатну побудову; 2) є складовою апарату державного управління, який належить до числа складних самоврядних інституційних систем; 3) основним завданням виконавчої влади є виконання законодавства в широкому сенсі (тобто здійснення організуючих, координуючих та контролюючих заходів щодо забезпечення виконання законів); 2) виконується це завдання шляхом здійснення управлінської діяльності спеціально створеною різнорівневою системою органів виконавчої влади; 3) діяльність ця універсальна (необмежена у часі та діє необмежено на території України) та забезпечується можливістю застосування необмежених ресурсів як технічного, економічного, правового та іншого характеру, так і ресурсами забезпечення примусу – армія, міліція тощо.

Особливістю виконавчої влади є її другорядний характер, похідний від законодавчої влади і основним призначенням – виконання законодавства у чітко обмеженому правовому полі. Водночас виконавча влада є «відносно самостійною гілкою державної влади, яка має притаманні їй власні завдання, функції, компетенцію, які здійснюються системою органів виконавчої влади» [7. С. 67]. Враховуючи наведене вище, вважаємо, що

виконавча влада – це окрема гілка державної влади, на яку покладено завдання щодо здійснення управлінської діяльності в державі, згідно із законодавством, через систему спеціально створених державних органів – органів виконавчої влади. Специфікою діяльності виконавчої гілки державної влади, яка відрізняє її від законодавчої і судової, є те, що функціонування виконавчої влади тісно пов'язано із реалізацією громадянами України майже всього обсягу конституційних прав і свобод, бо саме до її повноважень входить обов'язок «створення необхідних матеріальних та організаційних умов для реалізації громадянами своїх прав і свобод».

Основним призначенням виконавчої влади є виконання та реалізація нормативно-правових актів держави, але діяльність її не обмежується лише реалізацією законодавства. З одного боку, виконавчій владі при забезпеченні життєдіяльності держави та суспільства в усіх сферах (економіки, освіти, науки, безпеки, культури, охорони здоров'я тощо) приходиться вирішувати щоденні питання, які виникають у процесі реалізації повноважень органами виконавчої влади, а з іншого – виконавча влада наділена певними повноваженнями, які не пов'язані із безпосереднім виконанням законів, прийнятих парламентом.

Поняття «виконання законів», яке є одним з основних завдань виконавчої влади та її органів, є досить широким та включає в себе здійснення наступних обов'язків:-/ 1) опублікування законів і вимоги їх виконання; 2) застосування примусу для забезпечення виконання; 3) виконання законів шляхом здійснення завдань, що покладаються безпосередньо на уряд; 4) виконання закону в найбільш широкому значенні, що полягає в забезпеченні мінімуму умов, необхідних для підтримки публічного порядку та функціонування публічних служб.

З огляду на це вбачається, що діяльність виконавчої влади, в узагальненому вигляді, в усіх проявах її здійснення спрямовується на реалізацію прав, свобод та законних інтересів людини і громадянина, встановлених законодавством України. Здійснюється ця діяльність системою спеціально створених державних органів – органами вико-

навчої влади, які, з одного боку є складовою частиною державної влади (поряд із законодавчою та судовою гілками державної влади складають «механізм державного управління»), а з іншого – механізмом із «власною системою органів та організацій» [7, 82].

Органи виконавчої влади здійснюють функції державного управління економічним, соціально-культурним і адміністративно-політичним будівництвом, тобто соціально-економічний та політичний стан країни, перш за все, залежить від якості діяльності органів виконавчої влади. Виконавчі органи, або органи державного управління (деякі автори ототожнюють ці поняття), – це органи, на які покладені повноваження із реалізації державної влади у формі організації діяльності із виконання законів. Враховуючи вищевказані висловлювання щодо обсягів діяльності із виконання законів, вбачається, що таке визначення поняття органів виконавчої влади є дещо обмеженим і не дає можливості розкрити правову природу органів виконавчої влади.

Таким чином, доцільно визначити дефініцію органів виконавчої влади наступним чином – це різновид органів державної влади, наділених законодавством державно-владними управлінськими повноваженнями щодо забезпечення життєдіяльності країни із можливістю застосування заходів примусового характеру.

Досвід історичного становлення виконавчої влади свідчить про те, що на певних етапах розвитку суспільства, залежно від різних факторів, рівень збалансованості різних гілок державної влади змінюється (обсяг, зміст, характер їх функцій та повноважень). Особливо такий дисбаланс виявляється в періоди «екстремальних умов розвитку суспільства», у надзвичайних ситуаціях (війни, революційні ситуації, економічні кризи тощо) і характеризується посиленням функцій та повноважень виконавчої влади та її органів за рахунок відповідного звуження повноважень законодавчої влади. Така закономірність обумовлена тим, що саме виконавча влада має можливість швидко та гнучко впливати на розвиток суспільних подій і саме виконавча влада покликана розробляти і відпрацьовувати способи, шляхи

реалізації законів шляхом здійснення точного управління.

За радянських часів поняття виконавчої влади також сприймалося негативно, як буржуазний термін. Активно застосовувалося та розвивалося поняття державного управління, яке розумілося як відносно «самостійний вид діяльності держави», разом із діяльністю держави саме органів державної влади (Рад народних депутатів усіх рівнів), правосуддя та прокурорського нагляду. Із набуттям Україною незалежності й запровадженням конституційного принципу розподілу державної влади види діяльності держави, які мали місце за радянських часів, втратили своє значення. Отже, вид діяльності держави, який мав назву «державне управління», набув нового визначення – «виконавча влада» [8, с. 121], але сутності та значення свого не втратив. Проте на сьогодні науковці не визначилися однозначно щодо тотожності або співвідношення державного управління та виконавчої влади. Категорії виконавчої влади та державного управління не збігаються, а співвідносяться одна з одною таким чином: по-перше, державне управління є видом владно-організуючої діяльності взагалі, яка здійснюється і поза системою державних органів виконавчої влади (всередині органів різних гілок державної влади між керівником та підлеглими посадовими особами в апараті парламенту, судах, органах прокуратури та інших державних органах або всередині підприємств, установ, організацій державного сектора між адміністрацією та персоналом); по-друге, слід враховувати, що функції виконавчої влади в демократичних державах реалізуються не лише органами саме державної виконавчої влади, а делегуються органам місцевого самоврядування, навіть деяким громадським організаціям та, взагалі, зміст функцій виконавчої влади рівнозначно властивий й «місцевому самоврядуванню як формі організації в цілому публічної влади». Так, діалектика співвідношення понять «виконавча влада» і «державне управління» полягає в тому, що певні функції державного управління реалізуються поза виконавчою владою та одночасно певні функції вико-

навчої влади реалізуються поза державним управлінням [8, с. 122].

Державне управління за суб'єктивним складом – більш широке поняття у порівнянні із виконавчою владою. Тобто кожний орган виконавчої влади є органом державного управління. Разом із тим, навпаки, не кожний орган державного управління є органом державної виконавчої влади. Державне управління – це один із видів діяльності зі здійснення державної влади (поряд із законотворенням і правосуддям), яке полягає в практичній реалізації організаційних, виконавчо-розпорядчих функцій із втілення в життя вимог законодавства і здійснення на цій основі управлінського впливу щодо певних об'єктів [9, с. 11]. Державне управління – це організаційно-правова форма «здійснення виконавчої влади, вид державної діяльності, в межах якої практично реалізується виконавча влада, оскільки вона є політико-правовою категорією, в той час як державне управління – організаційно-правовою» [9, с. 12].

Ю. Битяк не ототожнює поняття виконавчої влади та державного управління, яке він характеризує як вид державно-владної діяльності. Співвідношення цих понять він вбачає в тому, що державне управління розглядається як виконавчо-розпорядча діяльність, що здійснюється органами виконавчої влади, категорія «виконавча влада» є політико-правовою, а категорія «державне управління» – організаційно-правовою, і єдиний об'єднуючий фактор – це їх виконавча спрямованість [6, с. 91]. На нашу думку, поняття виконавчої влади та державного управління не можуть бути тотожними. Ці категорії співвідносяться між собою як частина та загальне, державне управління є формою організаційно-розпорядчої діяльності органів виконавчої влади. Крім того, державне управління здійснюють не тільки органи виконавчої влади, але й законодавчої та судової влади.

Висновки

Таким чином, вбачається, що в нормотворчій практиці при визначенні правового статусу органів виконавчої влади застосовується термін «державне управління».

АНОТАЦІЯ

Анотація. У статті надана загальна характеристика поняття «виконавча влада» на підставі аналізу наукових доктрин та нормативно-правових актів України. Автором визначені особливості нормотворчої діяльності регіональних органів виконавчої влади в Україні в умовах проведення адміністративної реформи.

Ключові слова: виконавча влада, державний орган управління, регіон, нормотворча діяльність, реформування.

SUMMARY

The article describes the concept “Executive authority” on the basis of analysis of scientific concepts and normative legal acts of Ukraine. The author defines the features of the standard-setting activities of the regional bodies of Executive power in Ukraine in terms of administrative reform.

Key words: executive power, state authority, region, and normative reform.

Правильне розуміння виконавчої влади можливе лише через встановлення органічного зв'язку виконавчої влади та державного управління. Отже, характер виконавчої влади, обумовлений її призначенням, відображає її органічну єдність зі змістом управлінської діяльності держави».

Література

1. Авер'янов В. Б. Удосконалення побудови та діяльності вітчизняних органів державного управління з урахуванням європейських принципів і стандартів / В. Б. Авер'янов, А. А. Пухтецька // Юридична Україна. – 2010. – № 11. – С. 4-14.
2. Єрмолін В. П. До питання про співвіднесеність понять виконавчої влади і державного управління / В. П. Єрмолін // Право України. – 2002. – № 9. – С. 29-32.
3. Сучасна правова енциклопедія / О. В. Зайчук, О. Л. Копиленко, Н. М. Оніщенко; за заг. ред. О. М. Зайчук ; Ін-т зако-

нодавства Верхов. Ради України. – К.: Юрінком Інтер, 2010. – 384 с.

4. Бабич О. М. Виконавча влада та її місце в системі державної влади / О. М. Бабич // Держава і право : зб. наук. пр. – 2010. – Вип. 50. – С. 302-309.

5. Виконавча влада і адміністративне право / за заг. ред. В. Б. Авер'янова. – К.: Ін-Юре, 2002. – 668 с.

6. Адміністративне право України : підруч. / Ю. П. Битяк, В. М. Гарашук, О. В. Дьяченко [та ін.] ; за ред. Ю. П. Битяка. – К. : Юрінком Інтер, 2005. – 544 с.

7. Фрицький Ю. О. Теоретичні засади державної влади в Україні : автореф. дис. ... д-ра юрид. наук : 12.00.02 / Ю. О. Фрицький ; Ін-т законодавства Верхов. Ради України. – К., 2009. – 38 с.

8. Гошовський В. С. Правова природа та особливості органів виконавчої влади як однієї з гілок влади [Електронний ресурс] / В. С. Гошовський // Форум права. – 2011. – № 4. – С. 121-125. – Режим доступу : www.nbuv.gov.ua/e-journals/FP/2011-4/1_lgvcozv.pdf.

9. Друцун Т. І. Органи виконавчої влади в системі поділу державної влади / Т. І. Друцун // Підприємництво, господарство і право. – 2010. – № 7. – С. 10-13.

Правова держава як загальноцивілізаційне гуманітарне суспільство: теоретико- правовий аспект

ДІРОЧКА Олексій Миколайович - Головний державний інспектор відділу інформаційно-аналітичного забезпечення митних інновацій Департаменту розвитку митної справи Державної фіскальної служби України

**УДК:340
ISSN 0132-1625**

Автор раскрывает актуальные вопросы и предлагает пути решения проблемы, которые возникают при построении правового государства и касаются вопроса принципов как идеологической категории, что сложились в гражданском обществе, спора вокруг правового государства, именно в теоретическом аспекте как вокруг идеи, так и вокруг практики.

Ключевые слова: правовое государство, общезивилизационное мнение, личность, право, правовопонимание, политико-правовая модель, гражданин.

Термін (Rechtstaat – правова держава) з’явився в першій половині XIX ст. у працях німецьких юристів К.Т. Велькера [14, с.660-665], Р. фон Моля, Р. Гнайста [13] тощо. Отже, суперечки навколо правової держави ведуться з самого зародження цієї політико-юридичної надбудови. Однак, актуальним залишається питання й на сьогодні саме в аспекті щодо теорії правової держави, яка займає головне місце в загальноцивілізаційній гуманітарній думці, оскільки вона зорієнтована на утвердження такого державного утворення, в якому взаємні погляди особистості та держави мали будуватися на суворих засадах права.

Концепція правової держави покликана затвердити автономію особистості, тобто визначити сферу прояву свободи людини, де втручання держави буде вважатися недоцільним і протизаконним. Зазначену ідею можна обумовити впливом різних факторів: особливості історичного

та культурного розвитку, демократичних, політичних та правових традицій суспільства, своєрідністю політичної та правової систем, відмінності праворозуміння та усвідомленості права як універсального соціального регулятора суспільних відносин і взаємозв’язків.

Разом із тим можна виділити деякі загальні риси політико-правової моделі, це:

- максимальне забезпечення прав і свобод людини;
- відповідальність держави перед громадянином і громадянина перед державою;
- верховенство закону й дотриманням закону всіма державними органами, громадськими організаціями, колективами та громадянами;
- ефективна робота правоохоронних органів тощо.

Цицерон визначає державу (respublica) як справу, що надбана народом (res populi). Отже, Цицерон розглядає державу не просто як вираз загального інтересу, але і як певне правове утворення, як якийсь правопорядок. В основі права, на його думку, лежить справедливість, що притаманна не лише природі в цілому, але й людській справедливості. Фізичний і соціальний світ, людське буття, душа й тіло, мікро- і макрокосмос – це дійсне джерело права. Цицерон стоїть біля витоків своєрідної юрисдиції держави, яка потім трансформувалася в конструкцію правової держави [6, с.390].

З розвитком державно-правових інститутів їх теоретичним осмисленням, голо-

вним, сутнісним питанням правової держави стає проблема взаєморозуміння влади та особистості. Вирішення цього питання призводить до появи ідеї народного суверенітету, яка є головним пунктом у змісті теорії правової держави.

Суверенітет народу означає, що тільки народ – джерело всієї тієї влади, яку має держава. Цю думку обґрунтовував вчений Марсилій Падуанський. Автор вважав, що сувереном у державі є народ – законодавець [4, с. 301].

Ж.Ж. Руссо у своїх працях зазначав, що суверенітет базується на тому, що держава (республіка) є результатом суспільного договору [12]. Суверенну владу слід розуміти як вираження суспільного інтересу. У державі кожна людина набуває громадянську свободу в обмін на свою власну незалежність. За Руссо, «загальна воля» набуває правового характеру та відображається в межах природного права.

Державне управління має бути легітимним. Подібні теоретичні посилення знайшли своє відображення в деяких правових документах. Наприклад, у Декларації представників Сполучених Штатів Америки, що зібралися на загальний конгрес (прийняття Декларації незалежності США (*англ. United States Declaration of Independence*)), де міститься наступне положення: «Ми вважаємо самоочевидними наступні істини: всі люди створені рівними; вони наділені їх Творцем певними (природженими) невідчужуваними правами, до числа яких належить право на життя, свободу і на прагнення до щастя; для забезпечення цих прав люди створюють уряди, що беруть на себе справедливу владу за згодою керованих ...» [15]. Важливо мати на увазі, що суверенітет народу становить основу та джерело державного суверенітету. Державний суверенітет означає верховенство, незалежність, повноту, загальність і винятковість влади держави.

Діяльність держави як юридично організованого суспільства необхідно здійснювати лише в правових формах і згідно з правом. Теоретично панування закону виражається в тому, що він є реалізацією правової ідеї, сформованої правосвідомістю

індивідів, з якими держава перебуває в публічно-правових відносинах.

Важливою ознакою правової держави є реальне забезпечення прав і свобод особистості. Права людини – це квінтесенція правової держави, найважливіший фактор у розвитку суспільства. Так, Протагор (*грец. Πρωταγόρας; 481 – бл. 411 рр. до н. е.*) вивів важливу формулу: «На все існуюче впливає – людський фактор» [9, с. 101]. Згодом дане розуміння трактувалося: – кращою гарантією прав людини може бути закон, який охороняє найважливіші інтереси особистості, що набуло форму права.

Німецька конструкція правової держави домінує у континентальній Європі, що базується на раціоналістичній традиції. Вона базується на філософії Канта [11] та Гегеля [10].

У правовій державі не має бути патерналістського настрою серед суспільства, згідно з яким держава «нагороджує» громадян цивілізаційними правами і свободами. Природні права людини на життя, на свободу, на власність, на прагнення до щастя належать їй з самого факту народження і є самоочевидними апріорними істинами. У демократичній правовій державі вони знаходять своє вираження в конституції.

До важливих ознак правової держави можна віднести: наявність розвиненого громадянського суспільства; створення інститутів політичної демократії, що перешкоджають зосередженню «влади в руках однієї особи або органу; верховенство дії права і конституційного закону, встановлення в законі і проведення на практиці суверенності державної влади; піднесення суду як одного із засобів забезпечення правової державності; відповідність законів праву тощо.

Акцентуючи увагу на проблемі та чинниках, що визначають розбудову правової держави, одним із завдань вважається, наприклад, вдосконалення інституту незалежної судової влади, поділ влади тощо. Отже, правова держава, його теоретична надбудова стала реалізовуватися лише тому, що вона досягла «критичної маси», здатної перевлаштувати людське буття. Ідея з'являється як відповідь на потребу

людської практики, поступово набуває відносну самостійність і якість особистості, впливаючи на суспільне життя.

Кожна епоха мала свій символ, девіз, ідеал, котрий домінував у суспільній свідомості і був дороговказною зіркою. Так, ідеалом вважалась замкнута, самодостатня автаркія, яка ґрунтувалася на тому, що окрема особа існує не для себе, а лише для держави і суспільства. Отже, правова держава виникає там, де суспільство має стійкі демократичні, правові, політичні та культурні традиції.

Для формування правової держави потрібен високий рівень загальної культури взагалі й правової зокрема. Культура як напрацьоване людством надбання духовних і матеріальних цінностей безпосередньо впливає на характер політичних інститутів. В історії можна прослідкувати чимало прикладів, коли підйом культури, мистецтва збігалися з періодом лібералізації держави. Суспільство високої культури несумісне з тоталітарною владою, оскільки вона персоніфікується в харизматичному вождеві, якому наспівує осанну нерозвинена свідомість населення. Істинну свободу, свободу від догм і стереотипів, дають лише знання та культура. Культура має базуватися на принципах вільної особистості, її особистої автономії від влади. Тоталітаризм тримається на ідолюквітстві, у деяких аспектах язичництві, і тільки тому багато правителів всіляко опиралися поширенню освіти і культури. Якщо не буде прогресувати масова й індивідуальна культура, не тільки правова реформа, а й будь-яка інша приречена на провал або вже, в усякому разі, на односторонність. Будь-яка держава, що вирішила серйозно рухатися шляхом свободи, не повинна економити на культурі, освіті, тощо.

Свідомість породжує плюралізм – у політиці, економіці, мистецтві тощо. Йому властивий високий рівень правосвідомості, оскільки право вважається одним із головних соціальних феноменів, що опосередковують соціальні зв'язки суспільства в цілому.

Правова держава ґрунтується на праві, яке об'єктивно потребує морального обґрунтування. Право регулює не всі суспіль-

ні відносини, а лише ті, що представляють найбільшу суспільну значимість.

При формуванні правової держави важливе місце займає наявність інститутів громадянського суспільства. Аристотель, як засновник політичної науки, визначав державу «як сукупність громадян, як громадянське суспільство» [2, с. 129]. Багато вчених внесло свій посильний вклад у цю важливу теоретичну категорію, але все-таки вирішальна заслуга належить одному з родоначальників німецької класичної філософії – Гегелю [10, с. 228]. Гегель першим у німецькій філософії права вказав, що між особистістю і державою існує якийсь суспільне середовище (суспільство), що має значення як для особистості, так і для держави.

Формування правової держави можливе лише за наявності ринкової економіки. Сучасне громадянське суспільство – це суспільство з розвиненою системою ринкових відносин і надійними соціальними гарантіями. Держава повинна встановити цивілізовані засади конкурентної боротьби між індивідами і соціальними спільнотами. Правову основу громадянського суспільства становить формула: «Все, що не заборонено законом, дозволено». Право в громадянському суспільстві вже більше не є волею тих, хто володіє економічною і політичною монополією, а служить мірилом свободи, нормативами рівності і справедливості, компромісом соціальних верств населення.

Політичний аспект громадянського суспільства об'єктивно втілюється в категорії «правова держава». Ці соціальні інститути об'єктивно взаємопов'язані й співвідносяться за змістом та формою. Правова держава можлива лише при наявності розвинутого громадянського суспільства, і навпаки, громадянському суспільству властива правова норма владарювання, заснована на пануванні права (закону), поділі влади і реальному забезпеченні прав і свобод людини [3].

Як висновок, автор доводить:

по – перше, збалансованість влади має ґрунтуватися на суверенітеті народу;

по – друге, суверенітет влади відображено в статтях конституцій в економічно розвинених сучасних державах світу;

по – третє, законодавча влада повинна приймати закони, виконавча – організувати їх виконання, а судова – вирішувати спір про право на підставі закону, прийнятого законодавчим органом;

по – четверте, громадянське суспільство повинно мати вільний доступ, обмін і отримання інформації. В умовах розбудови правової держави це ускладнює процеси перетворення владних політичних структур у самодостатній інститут.

по – п'яте, правова держава формується лише за умовою спрямованості суспільства на соціальну справедливість. Правова держава має передбачати високий соціальний життєвий рівень;

по – шосте, у випадку випередження політичних перетворень при погіршенні економічного становища, у свою чергу, породжує протест народних мас, оскільки навіть демократія, якщо суспільство зубожіло, ледь забезпечує просте відтворення життя на рівні елементарних біологічних потреб;

по – сьоме, розбудовуючи правову державу, ще не створюємо остаточну, досконалу формулу або статичну субстанцію. Правову державу слід вважати як категорію суцього і належного, ідеал, що перетворюється в дійсність.

по – восьме, слід вважати, що формування правової держави – це занадто довгий, важкий і тривалий, повний небезпек, помилок та ілюзій шлях. Держави, що конституційно закріпили ідею правової держави, сотні років йшли спочатку до демократії, часом розплачуючись за це занадто дорогою соціальною ціною. Розбудова правової держави має спиратися на ретельно продуману стратегію і тактику. Без урахування досвіду інших держав не обійтись, і цей досвід має базуватися та поєднуватися з власними традиціями та звичаями.

Література

1. Конституція України. Закон від 28.06.1996 № 254к/96-ВР. // Верховна Рада України; Конституція, (відомості Верховної Ради України (ВВР)), 1996, № 30, ст. 141); {Текст Конституції України відповідає тексту, що існував до внесення змін Законом «Про внесення змін до Конституції Украї-

ни» № 2222-iv від 08.12.2004}; – Тлумачення від 25.01.2012, підстава v003p710-12. – Режим доступу: – <http://zakon2.rada.gov.ua>.

2. Арістотель. Нікомахова етика / Αριστοτελους. Ηθικα Νικομαχεια. Пер. В. Ставнюка. – К.: Аквілон-Плюс, 2002. 480 с.

3. Бойчук М. А. Влада і громадянське суспільство: механізми взаємодії / М. А. Бойчук. – К: Атлант ЮЕМСі, 2007.

4. Історія вчень про право і державу: Навчальний посібник / Демиденко Г. Г. – Харків: Консум, 2004. – 432 с.

5. Кірюхін Д. І. Вступ до філософії релігії Гегеля. Філософія як спекулятивна теологія. – К.: ПАРАПАН, 2009. – 204 с.

6. Марк Тулій Цицерон. Про державу, Про закони, Про природу богів / Пер. з лат. В. Литвинова. – Київ: Основи, 1998. – 476 с. ISBN 966-500-175-2

7. Теремцова Н. В. Актуальні проблеми Європейського Союзу. Розширення Європейського Союзу. /Наук.праці Нац.авіац.унів. Серія “Юридичний вісник “Повітряне і космічне право””. №3(16) –2010. –К.: Вид-во Нац.авіац.ун-ту “НАУ-друк”, 2010. – С.96-98, –118с. Фахове видання.

8. Теремцова Н. В. Проблема розбудови соціальної держави в умовах конституційної реформи: теоретичний аспект. /Соціологія права. Наук.-практ. журнал № 3-4(14-15), 2015. //Вид.: Інст. законодавчих передбачень і правової експертизи. ///Журнал видано за підтримки міжнародної громадської організації «Асоціація милосердя «Еммануїл»» –К. 2015. – 459 с. – С.200-207. ISSN 2413-6433. Фахове видання.

9. Яценко С. С. Софістика / С. С. Яценко. – К. : ТОВ “Сік Груп Україна”, 2016, 208 с. ISBN 978-617-7092-95-6

10. Гегель. Філософія права. – М., 1990. –228 с.

11. Иммануил Кант. Критика чистого разума / Пер. с нем. Н. Лосского сверен и отредактирован Ц. Г. Арзаканяном и М. И. Иткиным; Примеч. Ц. Г. Арзаканяна. – М.: Эксмо, 2007. – 736 с. – ISBN 5-699-14702-0

12. Роланд-Гольст Г. Жан Жак Руссо: его жизнь и сочинения. – М.: Новая Москва, 1923.

АНОТАЦІЯ

Автор розкриває актуальні питання та пропонує шляхи подолання проблеми, що виникають в умовах розбудови правової держави з питання принципів як ідеологічної категорії, що складаються в громадянському суспільстві, суперечки навколо правової держави, саме в теоретичному аспекті як навколо ідеї, так і навколо практики.

Ключові слова: правова держава, загальноцивілізаційна думка, особистість, право, праворозуміння, політико-правова модель, громадянин.

SUMMARY

The author reveals the current issues and proposes the ways of overcoming problems that arise in terms of the development of law on the principles as ideological categories, consisting of civil society controversy surrounding the law, just as in theory around the idea and the practice.

Keywords: legal state, general civilizational idea, person, law understanding political and legal model, citizen.

13. Die Gemeinwohltheorie Robert von Mohls als ein früherer Ansatz des sozialen Rechtsstaatsprinzips Stöcker, Birgit. – München : tuduv-Verl.-Ges., 1992.

14. Friedrich von Weech. Welcker, Carl Theodor // Allgemeine Deutsche Biographie (ADB). – Bd. 41. – Lpz.: Duncker & Humblot, 1896. – S. 766. (нем.)

15. These three documents, known collectively as the Charters of Freedom, have secured the rights of the American people for more than two and a quarter centuries and are considered instrumental to its founding and philosophy of the United States. /America's Founding Documents. – [Text]: <https://www.archives.gov/> .

КОДИФІКАЦІЯ НОРМ ПРАВА НА ПРИКЛАДІ ПРОВІДНИХ ГАЛУЗЕЙ ПРАВА: ТЕОРЕТИКО- ПРАВОВИЙ АСПЕКТ

ЯРУШЕВСЬКА Ірина Ігорівна - заступник начальника відділу примусового виконання рішень Департаменту державної виконавчої служби України, м. Київ, Україна

УДК: 340

Автор раскрывает актуальные вопросы и предлагает пути решения проблемы, возникающие в условиях построения правового государства, в отношении вопроса кодификации норм права в теоретическом аспекте. Автор считает, что важным шагом к осуществлению кодификации законодательства должны быть разработаны кодексы ведущих отраслей законодательства Украины.

Ключевые слова: кодекс, кодификация, нормы права, законодательство, правовое государство, нормативно-правовой акт.

Кодифікація – це засіб систематизації нормативних актів, здійснюється шляхом перероблення та зведення правових норм, що містяться в різних актах, логічно узгоджений нормативно-правовий акт, той? який системно і вичерпно регулює певну сферу суспільних відносин, як правило, на галузевому рівні. Кодифікація є важливим видом законодавчої діяльності та відіграє вагомую роль у розвитку права. Метою кодифікації є забезпечення єдиного систематизованого регулювання відносин у певній сфері, в результаті якого законодавство буде розвиватися [19].

Важливим кроком до здійснення кодифікації законодавства стала розробка на основі ґрунтовних теоретичних, наукових досліджень, а також Державної програми розвитку законодавства України, а саме: прийняття кодексів – Кримінального кодексу України [5], Цивільного кодексу України [7],

Господарського кодексу України [3], Кримінального процесуального кодексу України [6], Цивільного процесуального кодексу України [6], Кодексе України про адміністративні правопорушення [9] тощо.

Як приклад, створенням системи законодавства України стало прийняття та схвалення Кримінального кодексу України, Бюджетного кодексу України [2]; [24], Земельного кодексу України [4], Цивільного кодексу України, Митного кодексу України [11] та Сімейного кодексу України [12].

Належне законодавче регулювання суспільних відносин у сфері виробництва, переробки та реалізації сільськогосподарської продукції повинна забезпечувати комплексна галузь українського законодавства – аграрне право України. Розвиток та систематизація аграрного законодавства України є однією з необхідних умов забезпечення продовольчої безпеки держави, підвищення рівня соціального забезпечення населення. Наприклад, важливе значення має розробка наукових засад майбутньої кодифікації аграрного законодавства як найскладнішого способу систематизації цієї законодавчої галузі.

У сучасній аграрно-правовій науці висловлено та аргументовано різні наукові позиції з приводу форми майбутнього кодифікаційного акта аграрного законодавства України. Найпоширенішою є думка щодо необхідності розробки та прийняття Аграрного кодексу України [15, с. 12-13].

Термін «кодекс» в енциклопедичній літературі визначається як систематизований за-

конодавчий акт, що регламентує єдину сферу суспільних відносин [30, с. 130].

У своїх працях, вчена Н.І. Титова термін «кодекс» визначає як новий, органічно єдиний, системний законодавчий акт, що замінює раніше чинний нормативно-правовий матеріал [25, с. 73]. Тому якісний рівень такого акта багато в чому визначатиметься ступенем систематизації законодавчих приписів окремих інститутів аграрного законодавства.

Поряд із цим в аграрно-правовій науці обґрунтовувалася й ідея кодифікації аграрного законодавства шляхом прийняття Основ аграрного законодавства України: [25, с. 7-8]; [27, с. 63-64]. Зокрема, Н.І. Титовою визначено коло суспільних відносин, що потрібно врегулювати таким кодифікованим актом [26, с. 7-8].

Галузева кодифікація, наприклад, аграрного законодавства, яка проводитиметься вперше, – це надзвичайно складний і тривалий процес, особливо це стосується підготовки Кодексу, що регулюватиме аграрні відносини.

Слід зазначити, що кодифікаційні акти, незалежно від їх назви (Закон чи Кодекс), не відрізняються за юридичною силою від інших законодавчих актів відповідної галузі законодавства. Проте, назва акта «Основи законодавства» свідчить про базове, фундаментальне значення такого акта в системі інших нормативно-правових актів та передбачає певні особливості змісту й структури такого акта, що покликаний визначити загальні засади регулювання відповідної сфери суспільних відносин.

Обґрунтовані пропозиції висловлені представниками вітчизняної аграрно-правової науки і з приводу необхідності проведення інкорпорації аграрного законодавства, що повинна передувати його кодифікації [20, с. 88]; [28, с. 222]; [21, с. 99].

Таким чином, у сучасний період реформування аграрних відносин доцільно забезпечити кодифікацію аграрного законодавства шляхом розробки єдиного законодавчого акта, що визначатиме ключові, фундаментальні принципи і напрями регулювання аграрних відносин. Таким актом можуть стати Основи аграрного законодавства України, необхідність прийняття яких упродовж тривалого періоду обґрунтовувалася професором Н.І. Титовою.

На відміну від більшості галузей права, в праві соціального захисту галузевої кодифікації законодавства не проведено, хоча певні передумови для цього вже існують. В Україні діє низка кодифікованих нормативно-правових актів із окремих видів соціального захисту, інтенсивно розвивається поточне законодавство. За відсутності загальної галузевої кодифікації законодавства, джерела права соціального захисту теж недостатньо систематизовані. Відтепер у галузевому законодавстві існує великий масив суперечливих, недосконалих нормативно-правових актів, які потребують систематизації та оновлення. За цей час існує нагальна потреба в прийнятті кодифікованого нормативно-правового акта, який комплексно врегулював би всю систему відносин у сфері соціального захисту, визначив би суб'єктний склад, організаційно-правові форми та види соціального захисту України. Прийняття такого акта сприяло б створенню цілісної системи джерел права соціального захисту України [22].

Особливістю процесу кодифікації митного законодавства України є те, що Митний Кодекс України було прийнято не в процесі поступового розвитку нормативно-правового регулювання митної справи, накопичення відповідної нормативної бази та її кодифікації.

У галузевому масштабі національне митне законодавство загалом є кодифікованим, оскільки діє Митний Кодекс України. З урахуванням стану й динаміки розвитку митного законодавства перспективними вбачаються наукові дослідження, присвячені вдосконаленню структури основного кодифікованого акта в царині митної справи [23, с. 258].

Що стосується кодифікації екологічного законодавства, то ця проблема вивчалася правниками багатьох поколінь. Екологічне законодавство України – багатогалузева система нормативних актів різної юридичної сили. Останній факт ускладнює їх використання й викликає чисельні суперечності між ними самими або ж неузгодженість окремих актів, їх дублювання. Наявність нормативних приписів у такій великій кількості правових актів створює значні труднощі в їх практичному застосуванні навіть для фахівців екологічного права [18, с. 20].

Проведення кодифікації екологічного законодавства дозволить наступним чином створити необхідні умови для сталого розвитку України та її участі в міжнародному співтоваристві в царині охорони навколишнього природного середовища.

Господарське законодавство кодифіковано лише частково, стосовно окремих видів господарських відносин: транспортних, господарсько-процесуальних.

Першочерговим завданням подальшої кодифікації господарського законодавства визначено оновлення та доповнення положень Господарського Кодексу України як стрижневого акта господарського законодавства. Окрім цього, аналіз досвіду реалізації законодавства про господарську діяльність, надбаного після введення в дію Господарського Кодексу, свідчить про необхідність вирішення таких завдань, як: узгодження кодифікованих та некодифікованих норм; подолання множинності актів; обрання такої форми вдосконалення змісту та форми господарського законодавства, яка була б найбільш придатною для ефективного процесу адаптації господарського законодавства до світових та європейських стандартів. У цілому можна вважати, що реалізація даних пропозицій створить реальні передумови для посилення Господарського кодексу у правовому регулюванні господарських відносин в Україні [17, с.384].

Необхідність проведення сучасної кодифікації цивільного законодавства обумовлена низкою обставин. Перш за все слід зазначити, що кардинальне реформування суспільного устрою неминуче потребувало адекватного законодавчого забезпечення правового регулювання відносин у всіх сферах соціально-економічного буття, причому за рахунок не тільки оновлення існуючої законодавчої бази, а й переведення її на принципово інші засади.

Оскільки охоплювана Цивільним кодексом сфера відносин стосується безпосередньо кожної людини, основ соціально-економічної сфери буття суспільства у цілому, він набуває значення у правовій системі України законодавчого акта конституційного рівня.

Однак основоположне значення Цивільного кодексу для системи цивільного законодавства полягає в тому, що він охоплює всі

основні правила, згідно з якими має здійснюватися регламентація особистих немайнових та майнових відносин. І цілком очевидно, що саме у цьому полягає стрижневе значення ЦК у загальній системі актів цивільного законодавства України [29].

Практика застосування положень Кодексу адміністративного судочинства України показала, що деякі з них потребують удосконалення. У зв'язку з чим до Кодексу Верховною Радою України були внесені зміни Вищим адміністративним судом України, яким також взято участь у розробці інших нормативно-правових актів, пов'язаних із статусом суддів та реформуванням судової системи України, проведено аналіз судової практики та систематизації законодавства за основними напрямками розгляду адміністративних справ [13].

Особливістю правового регулювання трудових відносин є те, що вони регламентуються розгалуженою системою нормативних актів, прийнятих органами різних рівнів, у тому числі за участю трудових колективів та профспілок. Найбільш соціально важлива частина трудових відносин, яка охоплюється конституційним поняттям “засади регулювання праці та зайнятості населення”, визначається лише законом [10], решта – законами, постановами Верховної Ради України, актами Президента України та Кабінету Міністрів України, актами центральних та місцевих органів виконавчої влади, органів місцевого самоврядування, генеральними, галузевими, регіональними тарифними та іншими угодами, які укладаються на дво-, тристоронній основі між представниками працівників та роботодавців і компетентним державним органом, а також актами (договорами), прийнятими на підприємстві, в установі, організації власником або уповноваженим ним органом самостійно, разом чи за погодженням з трудовим колективом або профспілковим комітетом.

Розгалужена і багаторівнева система джерел трудового права відображена в термінах, що зазначені в Кодексі законів про працю України. Зокрема, такі терміни, як “законодавчі акти”, “законодавство”, “міжнародні договори”, “договір”, “угода”, “колективний договір” тощо, що вживаються у Кодексі, визначають певний вид нормативних

актів, які залежно від предмета регулювання трудових відносин регламентують інститути трудового права, конкретні трудові відносини чи їх окремі елементи.

Найбільш поширеним у Кодексі законів про працю України є термін “законодавство”. Стаття 4 Кодексу визначає, що законодавство про працю складається з Кодексу законів про працю України та інших актів законодавства України про працю, прийнятих відповідно до нього.

Термін “законодавство” досить широко використовується у правовій системі в основному у значенні як сукупності законів та інших нормативно-правових актів, які регламентують ту чи іншу сферу суспільних відносин і є джерелами певної галузі права. Цей термін без визначення його змісту використовує і Конституція України (статті 9, 19, 118, пункт 12 Перехідних положень) [1]. У законах залежно від важливості і специфіки суспільних відносин, що регулюються, цей термін вживається в різних значеннях: в одних маються на увазі лише закони; в інших, передусім кодифікованих, у поняття “законодавство” включаються як закони та інші акти Верховної Ради України, так і акти Президента України, Кабінету Міністрів України, а в деяких випадках – також і нормативно-правові акти центральних органів виконавчої влади.

У Кодексі законів про працю України термін “законодавство” в цілому вживається у широкому значенні, хоча його обсяг чітко не визначено [10].

Література

1. Конституція України. Закон від 28.06.1996 № 254к/96-ВР. // Верховна Рада України; Конституція, (відомості Верховної Ради України (ВВР)), 1996, № 30, ст. 141); {Текст Конституції України відповідає тексту, що існував до внесення змін Законом «Про внесення змін до Конституції України» № 2222-iv від 08.12.2004}; – Тлумачення від 25.01.2012, підстава v003p710-12. – Режим доступу: – <http://zakon2.rada.gov.ua>.

2. Бюджетний кодекс України від 08.07.2010, № 2456-VI, / ВВР, 2010, № 50-51, ст. 572. – [Електронний ресурс]; – Режим доступу: <http://zakon.rada.gov.ua>

3. Господарський кодекс України від 16.01.2003 № 436-IV, ВВР, 2003, № 18, № 19-20, № 21-22, ст. 144 // – [Електронний ресурс]; – Режим доступу : <http://zakon.rada.gov.ua>

4. Земельний кодекс України від 25.10.2001 № 2768-III, ВВР, 2002, № 3-4, ст. 27 // – [Електронний ресурс]; – Режим доступу : <http://zakon.rada.gov.ua>

5. Кримінальний кодекс України від 05.04.2001 № 2341-III, ВВР, 2001, № 25-26, ст. 131 // – [Електронний ресурс]; – Режим доступу : <http://zakon.rada.gov.ua>

6. Кримінальний процесуальний кодекс України від 13.04.2012 № 4651-VI, ВВР, 2013, № 9-10, № 11-12, № 13, ст. 88 // – [Електронний ресурс]; – Режим доступу : <http://zakon.rada.gov.ua>

7. Цивільний кодекс України від 16.01.2003 № 435-IV, ВВР, 2003, № 40-44, ст. 356 // – [Електронний ресурс]; – Режим доступу : <http://zakon.rada.gov.ua>

8. Цивільний процесуальний кодекс від 18.03.2004 № 1618-IV, ВВР, 2004, № 40-41, 42, ст. 492 // – [Електронний ресурс]; – Режим доступу : <http://zakon.rada.gov.ua>

9. Кодекс адміністративного судочинства України від 06.07.2005 № 2747-IV, ВВР, 2005, № 35-36, № 37, ст. 446 // – [Електронний ресурс]; – Режим доступу : <http://zakon.rada.gov.ua>.

10. Кодекс законів про працю України від 10.12.1971 № 322-VIII, ВВР, 1971, додаток до № 50, ст. 375 // – [Електронний ресурс]; – Режим доступу: <http://zakon.rada.gov.ua>

11. Митний кодекс України від 13.03.2012 № 4495-VI, ВВР, 2012, № 44-45, № 46-47, № 48, ст. 552 // – [Електронний ресурс]; – Режим доступу : <http://zakon.rada.gov.ua>

12. Сімейний кодекс України від 10.01.2002 № 2947-III, ВВР, 2002, № 21-22, ст. 135 // [Електронний ресурс]; – Режим доступу : <http://zakon.rada.gov.ua>

13. Постанова Пленуму Вищого Адміністративного Суду України від 31.03.2006 № 1.

14. Рішення Конституційного Суду України від 09.07.1998 № 12-рп/98.

15. Аграрне законодавство України / Відп. редактор В. В. Янчук // Бюлетень законодавства і юридичної практики України. – 1996. – № 5. – Вип. 1. – К. : Юрінком, 1996. – 302 с.

АНОТАЦІЯ

Автор розкриває актуальні питання та пропонує шляхи подолання проблеми, що виникають в умовах розбудови правової держави з питання кодифікації норм права саме в теоретичному аспекті. Автор вважає, що важливим кроком до здійснення кодифікації законодавства має бути розробка кодексів провідних галузей законодавства України.

Ключові слова: кодекс, кодифікація, норми права, законодавство, правова держава, нормативно-правовий акт.

SUMMARY

The author reveals the current issues and proposes ways to overcome the problems that arise in terms of the development of law on the issue of codification of the law is in theory. Author considers that the an important step towards the implementation of the codification of legislation should be to develop codes of the leading sectors of legislation of Ukraine.

Keywords: code, codification, norm of law, legislation, legal state, legislative act.

16. Адміністративне право України : Академічний курс: Підруч.: У двох томах: Том 1. Загальна частина / Ред. колегія: В. Б. Авер'янов (голова). — К.: Видавництво «Юридична думка», 2004.- 584 с.

17. Віхров О.П. Окремі питання вдосконалення господарського законодавства України / О. П. Віхров // Університетські наукові записки. – 2012. – № 1. – с. 384-392.

18. Гетьман А.П., Разметаєв С.В. До питання розробки проекту Екологічного кодексу України // Еколог. Вісник. – 2003. – № 4. – С. 20-25.

19. Кодифікація законодавства України: теорія, методологія, техніка/ [Ю. С. Шемшученко, О. І. Ющик, Л. М. Горбунова та ін.] ; за заг. ред. О. І. Ющика. – Київ: Парлам. вид-во, 2007. – 208 с.

20. Коваленко Т. О. Систематизація аграрного законодавства України/Т. О. Коваленко // Стан та перспективи розвитку аграрного права : матеріали Міжнар. наук.-теор. конф., присвяченої 80-річчю д. ю. н., проф., акад. АПрН України В. З. Янчука, Київ, 26-27 травня 2005 р. / Під ред. В. М. Єрмоленка, В. І. Курила. – К. : Магістр – XXI сторіччя, 2005. – 304 с. – С. 85-88.

21. Марченко С. І. Систематизація аграрного законодавства України в сучасних умовах: стан, тенденції та перспективи / С. І. Марченко // Аграрне право як галузь права, юридична наука і навчальна дисципліна : матер. Всеукр.кр.столу (25 травня 2012 р. : зб. наук. пр. / за заг. ред. В. М. Єрмоленка та інш. – К. Вид.центр НУБіП Укр., 2012. – С. 98-100.

22. Прилипко С. М. Предмет права соціального забезпечення : автореф. дис. ... д-ра юрид. наук : спец. 12.00.05 «Трудове пра-

во; право соціального забезпечення»; Нац. юрид. акад. ім. Ярослава Мудрого. – Х., 2007.

23. Приймаченко Д.В. Сучасний стан та перспективи розвитку митних правовідносин в Україні / Д.В. Приймаченко, І.О. Федотова // Вісник Запорізького національного університету. Серія «Юридичні науки»: зб. наук. пр. / Запорізький національний університет. – Запоріжжя : ЗНУ, 2012. – 2012. – № 1. – С. 258 – 263.

24. Теремцова Н.В. Бюджетний процес за законодавством України: монографія / Н.В. Теремцова. –К.: Видавництво ТОВ «Інтер Логістик України», 2010. – 270 с.

25. Титова Н. І. До концепції нового основного земельного закону України / Н. І. Титова // Право України. – 2000. – № 4. – С. 68-73.

26. Титова Н. І. Аграрне законодавство України / Н. І. Титова // Право України. – 1995. – № 1. – С. 6-9.

27. Титова Н. І. Проблеми гарантування прав селянства України / Н. І. Титова // Права людини і громадянина: проблеми реалізації. – К. : Ін Юре, 1998. – С. 63-64.

28. Уркевич В. Ю. Про аграрне законодавство України / В. Ю. Уркевич // Проблеми законності : Респ. міжвідом. науковий збірник / Відп. ред. В. Я. Тацій. – Х. : Нац. юр. Ак. України, 2009. – Вип. 100. – С. 218-225.

29. Цивільне право України: Академічний курс [Текст] : підручник : у 2 т. / А. Ю. Бабаскін, Т. В. Боднар, Ю. Л. Новицький та ін. ; за заг. ред. Я. М. Шевченко. – Вид. 2-ге, допов. і переробл. – К.: Вид. Дім «Ін Юре», 2006. -ТІ: Загальна частина. – 696 с.

30. Юридична енциклопедія : В 6 т. / Редкол.: Ю. С. Шемшученко (голова редкол.) та ін. – Т. 3 : Н–П. – К. : Укр. енцикл., 2001. – 792 с.

СУЧАСНА ХАРАКТЕРИСТИКА СОЦІАЛЬНО-ЕКОНОМІЧНИХ ПРАВ І СВОБОД ЛЮДИНИ І ГРОМАДЯНИНА В УКРАЇНІ ТА ТРУДНОЩІ ЇХ РЕАЛІЗАЦІЇ В СУЧАСНОМУ УКРАЇНСЬКОМУ СУСПІЛЬСТВІ

**ЛОСИХІН Олександр Миколайович - доктор юридичних наук, професор,
професор кафедри конституційного та міжнародного права Таврійського
національного університету ім. В.І.Вернадського**

**СУЩЕНКО Катерина Станіславівна - юридичний факультет Таврійського
національного університету ім. В.І.Вернадського**

Особливої значущості тема прав і свобод людини і громадянина набуває в сучасний період формування України, як демократичної, соціальної, незалежної та правової держави.

Майже третина статей Конституції України присвячена правам і свободам людини та громадянина. Так, в статті 3 Конституції України визначено головний зміст та спрямованість діяльності держави – права і свободи людини та їх гарантії. Оскільки саме за допомогою гарантованості, права і свободи людини та громадянина набирають реального змісту.

В останній час в громадській свідомості міцно утвердилася ідея прав людини, що закономірно пов'язано з загальними процесами демократизації країни в ці роки. У громадській свідомості, як і в усьому світі, ідея прав людини утвердилася як найважливіша гуманістична цінність і невід'ємний елемент демократії.

У сучасному розвиненому суспільстві важливо дотримання не лише особистих і політичних прав людини, а й соціально-економічних – прав на працю, відпочинок, освіту, житло і т.д.

Конституція України увібрала в себе здобутки багатовікової філософської, теоретико-правової думки про права і свободи людини та громадянина, передові досягнення правової вітчизняної науки і практики, досвід демократичних країн світу.

Гарантії захисту прав і свобод людини і громадянина забезпечуються і надаються

як національним, так і міжнародним законодавством. Права і свободи людини і громадянина є невід'ємними, тому що вони становлять основну частину особистості, є її правовим надбанням, а тому людина, що позбавлена прав, не тільки безправна у вузькому юридичному розумінні, але й не може бути особистістю, бо не має можливості задовольняти свої потреби та інтереси. А в державно-організованому суспільстві правова характеристика особи відіграє вирішальну роль, оскільки права і свободи людини і громадянина визначають найважливіші аспекти життєдіяльності людини у її відносинах з суспільством і державою.

Держава не дарує прав людині, а тому держава не може їх і відібрати. Якщо держава незаконно порушує або обмежує права людини, то вона повинна нести за це відповідальність.

Конституційні права, обов'язки та свободи не припиняються і не виникають раз по раз. Вони діють постійно. Громадянин не може відмовитися не тільки від своїх конституційних обов'язків, а й від своїх конституційних прав і свобод. Більшість із особистих прав носять абсолютний характер тобто є не невід'ємними та й такими, що не можуть бути обмеженим.

Реальність конституційних прав, свобод і обов'язків забезпечується державним і суспільним ладом. Конституційні права, свободи, обов'язки охороняються відповідними нормами всіх галузей права. Соціальне призначення основних прав і свобод громадян

визначається тим, що вони є показниками демократії, гуманізму й справедливості, і служать всебічному розвитку і вихованню особи.

Самостійною групою конституційних прав та свобод людини і громадянина в системі прав та свобод, передбачених Конституцією України, є соціально-культурні права й свободи. У найбільш загальному розумінні ці права за своєю суттю є мірою духовності, яку гарантує особі держава із врахуванням умов життя й діяльності громадян, суспільства і держави

Соціально-економічні права — це можливість людини брати участь у виробництві матеріальних та інших благ. Ці права належать кожному громадянину. Вони визначають місце людини в економічному і соціальному житті та складають основу правового статусу громадянина [2].

За змістом Конституції України можна навести наступний перелік соціально-економічних прав та свобод: право приватної власності; право на користування природними та іншими об'єктами суспільної власності; право на підприємницьку діяльність; право на труд, на вибір професії та сфери діяльності; право на відповідні умови праці; право на справедливу оплату праці; право на соціальне забезпечення та захист; право на захист прав споживачів; право на страйки с приво-ду економічних та соціальних питань [3].

Реалізація права – це складний процес, що включає в себе механізм реалізації права та форми реалізації права.

Проблеми реалізації та захисту прав і свобод людини в останній чверті ХХ і на початку ХХІ століття набули, можна стверджувати без перебільшення, світового значення і вийшли на перше місце у міжнародній системі критеріїв оцінювання рівня розвитку демократії у певній державі та суспільстві на земній кулі.

До проблем реалізації та захисту прав людини і громадянина в Україні в контексті верховенства права можна віднести:

- низький рівень правової культури і правової свідомості переважної більшості членів нашого суспільства;
- незадовільний рівень зовнішнього виховного впливу на кожну людину з боку

суспільства та самовиховання за наявності у багатьох людей реального відчуття власної честі та гідності;

- низький рівень дотримання правопорядку (законності) у житті суспільства і держави та беззастережної відповідальності кожної без винятку особи перед собою і оточенням за процес і результати своєї діяльності;

- нерівноправність гілок та органів державної влади та недосконалість функціонування місцевого самоврядування територіальних громад у реальному житті;

- низький рівень професіоналізму у сфері політичного та державного менеджменту і його виняткова залежність від особистих й групових інтересів;

- відсутність чіткої структурованості громадянського суспільства і громадського контролю за діяльністю всіх органів державної влади;

- високий рівень корупції на всіх рівнях і щаблях державного і суспільного життя та відсутність політичної волі у його зменшенні;

- відсутність прямої обопільної залежності між людиною і громадянином та державою і суспільством.

Одним із методів вирішення даних проблем є безумовне застосування принципу верховенства права у всіх сферах суспільного життя і державного управління.

Механізм реалізації прав і свобод людини та громадянина повинен містити наступні елементи:

- гарантії здійснення права людини на повагу до її гідності;

- юридичні елементи механізму реалізації (норми, факти, правовідносини);

- процес фактичного втілення можливості та необхідності у дійсність;

- умови і фактори такого процесу [1].

Для забезпечення прав і свобод людини потрібна розбудова нового, безпечного, більш гуманного і демократичного суспільства, миролюбивого устрою, заснованого на принципах солідарності, співробітництва, взаємодопомоги, справедливості, взаємної відповідальності індивіда і суспільства, толерантності, поваги і турботи про життя соціуму, відношення один до одного як до членів

єдиної загальнолюдської сім'ї, визначення балансу між економічними, етичними, емоційними та духовними цінностями тощо.

Законодавство та діяльність по забезпеченню прав людини повинні бути, з однієї сторони, достатніми, а з іншої — не порушувати прав і свобод людини. З метою збереження прав людини держава не має права звертатися до засобів, які загрожують її свободі. Рівень забезпечення прав людини повинен бути щонайменше таким, щоб у суспільстві була створена атмосфера свободи, миру та спокою, щоб кожний був впевнений у тому, що його правам і свободам, життю і здоров'ю, честі і гідності, свободі і власності не загрожує небезпека, що він захищений державою.

Метою суспільного ладу повинно бути створення умов для забезпечення безпеки і благополуччя (добробуту) для кожної людини. Це вимагає шукати і знаходити іннова-

ційні підходи вирішення ключових питань сьогодення.

Виходячи з цього, права, свободи й обов'язки людини й громадянина, закріплені в Конституції України, їх широта, реальність, гарантованість виражають не тільки фактичний та юридичний статус особи у суспільстві, а й суть діючої в країні демократії, соціальні можливості, закладені в самому суспільному ладі. Вони – показники зрілості суспільства та його досягнень.

Література

1. Колодій А.М. Права, свободи та обов'язки людини і громадянина в Україні/ А.М. Колодій, А.Ю. Олійник. – К.:Правова єдність, 2008. – с.352.
2. Конституційне право України: Підручник, Київ: ХрінкомІнтер, 2004, с. 187с.
3. Конституція України. – К., 1996. – 119 с.

РЕЖИМНІ ЗАХОДИ РАДЯНСЬКОЇ ВЛАДИ ЩОДО МІЛІТАРИЗАЦІЇ ДЕРЖАВИ ТА СУСПІЛЬСТВА (1939-1941 рр.)

**ПАЩЕНКО Дмитро Андрійович - аспірант кафедри теорії права та держави
Навчально-наукового інституту права Університету державної фіскальної служби
України**

УДК 342.384.4

В статті розглядається комплекс режимних заходів радянської влади в процесі підготовки та в умовах початку Другої світової війни. Вказується, які з них диктувалися вимогами державної безпеки, а які мали чітко репресивний характер. Аналізуються специфічні риси таких заходів на фоні інтеграції західноукраїнського регіону в склад Радянського Союзу.

Ключові слова: режимні заходи, репресії, дискримінація, паспортизація, паспортний режим, режимні заходи.

Вступ

Наприкінці 30-х – початку 40-х років у колишньому Радянському Союзі відбулися глибокі загальнополітичні і соціально-економічні перетворення. Командно-адміністративна система управління, що сформувалася, культ особистості і пов'язані з ним порушення законності не могли не впливати на стан суспільства. Це виразилося в надмірному централізмі організаційної побудови, бюрократизації, занадто формалізованому підході до виконання завдань. Крім того, початок Другої світової війни, інкорпорація західноукраїнських земель до складу УРСР супроводжувалися форсованою радянізацією цього регіону переважно примусовими методами, а також посиленням режимних заходів у загальному контексті мілітаризації всього державного механізму та суспільства.

Стан дослідження

Окремих аспектів вказаної проблеми торкалися у своїх працях П. Михайленко, Г. Кусков, М. Філіпов, Г. Рибальченко, М. Мельник, С. Парфьонов [1]. Примусові міграції та деякі питання вказаної проблеми розглядали у своїх працях М. Бугай, І. Усенко, Л. Рассказов, І. Білас, І. Винниченко, А. Шевченко, Д. Пащенко [2].

У цілому аналіз літератури, у якій тією чи іншою мірою розглядалася поставлена проблема, дозволяє зробити висновок, що дослідниками виконана значна робота, разом з тим, цілий ряд питань хоча і поставлений, але потребує подальшого вивчення.

Мета наукової статті

Отже, на підставі нових архівних документів і матеріалів автор відкриває невідомі сторінки історії, присвячені режимним заходам радянського уряду щодо мілітаризації держави та суспільства у 1939-1941 рр.

Виклад основного матеріалу

Ще до юридичного оформлення «возз'єднання» західноукраїнських земель з Наддніпрянською Україною, легітимізації нового територіально-правового статусу та суспільно-політичного устрою розгорнулася масштабна робота з підготовки до «очищення» цього регіону від нелояльних категорій громадян через паспортизацію населення та масові депортації.

У зв'язку з наближеністю до кордону, неоголошеного офіційно, але фактично запро-

вадженого воєнного стану з усіма його ознаками, зокрема розширенням повноважень військової влади, доволі значна частина території Західної України де-факто, а згодом і де-юре, набула статусу режимної.

Упродовж 1940-1941 рр. радянською владою були організовані чотири масові депортації (у лютому 1940 р. – сімей осадників і «лісників», квітні того ж року – родин репресованих, червні – біженців, у травні-червні 1941 р. – «антирадянського елементу»). Ці насильницькі заходи здійснювалися в адміністративному порядку, переважно, навіть без рішень позасудового органу – Особливої наради при НКВС СРСР. Загалом із шести західних областей України (Волинської, Дрогобицької, Львівської, Ровенської, Станіславської і Тернопільської) було депортовано 190,1 тис. осіб [3].

Ще до ухвалення урядового рішення про масову паспортизацію у цьому регіоні влада намагалася вирішити проблему з біженцями – особами, які, рятуючись від нацистів, прибули на територію західних областей Української та Білоруської РСР у вересні 1939 р. після початку воєнних дій у Польщі та виявили бажання залишитися в СРСР. 23 грудня 1939 р. НКВС СРСР надіслав начальника управління міліції республік, країв та областей циркуляр, у якому розтлумачив, які саме документи можна видавати біженцям. Окрім регламентації процедури видачі їм документів, формулювалося суворе застереження – не допускати проживання на режимних територіях осіб, які потрапляють під відповідні обмеження [4, арк. 254]. Втім, і надалі залишалося багато нез'ясованих і суперечливих питань, які дещо прояснилися після ухвалення нового положення про паспорти, про що йтиметься нижче.

30 грудня 1939 р. вийшла постанова РНК СРСР № 2130/ 622 «Про проведення паспортизації у західних областях УРСР», а слідом за нею (21 січня 1940 р.) – тимчасова інструкція про організацію цієї роботи, перша черга якої стартувала у цьому регіоні 25 січня того ж року [5, арк. 27-28]. Ця кампанія була сфокусована на обліку населення західноукраїнських земель та «очищенні» регіону від «шкідливих» та «непевних» категорій осіб. За даними НКВС, цій процедурі

у всіх містах, обласних і районних центрах, робітничих селищах і на залізницях регіону підлягало близько 4 млн. осіб [5, арк. 28]. Кількість тих, хто потрапляв під режимні обмеження, а отже, підлягав виселенню, встановлювалася у ході виявлення «компрометуючих матеріалів» органами внутрішніх справ. Ця процедура висвітлювалася у регулярних (10-денних) зведеннях, які надходили до республіканського НКВС. З документів стає зрозумілим, що найбільша увага у цій «санаційній» діяльності, принаймні на першому етапі, зосереджувалася на вже згаданих вище біженцях, оскільки з іншими категоріями тамтешньої людності, визнаними небезпечними, як уже вказувалося, визначилися одразу і їх депортація була лише питанням часу. Втім, саме з біженцями нова влада якийсь час не могла остаточно визначитися і не знала як чинити – виселяти з режимних до нережимних місцевостей цього ж регіону, чи діяти у радикальніший спосіб, як, наприклад, з осадниками, родинами репресованих та іншими.

Паспортизація на західноукраїнських землях, а відтак і видалення певних категорій осіб з режимних місцевостей у цілому завершилася наприкінці 1940 р. Про це йшлося у доповідній записці начальника Управління міліції НКВС УРСР на ім'я наркома внутрішніх справ УРСР від 14 грудня 1940 р. Окремо звітували і про стан подібних заходів у Львові – місті, яке отримало статус режимного I категорії, а також у приєднаних влітку 1940 р. Ізмаїльській та Чернівецькій областях [5, арк. 359, 372, 373].

Тим часом відповідні новації надзвичайного характеру запроваджувалися і у масштабах всього Радянського Союзу. Так, наприкінці 1939 р. статус режимної було надано двокілометровій смузі поблизу залізниць. На виконання таємної постанови РНК СРСР наказом НКВС СРСР № 001519 від 27 грудня 1939 р. всім начальникам дорожньо-транспортних відділів цього наркомату наказувалося «негайно розпочати підготовку до вилучення антирадянських і кримінальних елементів, які проживають у тимчасових житлових будівлях поблизу залізниць» (землянках, «шанхайках», «китайках», як вони іменувалися в наказі). Такі заходи були

проведені у районах важливих залізничних транспортних вузлів УРСР: Київ-Дарниця, Жмеринка, Козятин, Фастів, Новоград-Волинський, Коростень, Бердичів, Житомир Південно-Західної залізниці; Знам'янки, Вапнярки, Котовська, Одеси, Роздільної та інших населених пунктів Одеської залізниці; Бахмача, Ворожби, Конотопа Московсько-Київської залізниці. Окрім цієї акції з «очищення», відповідно до спеціального «Порядку встановлення паспортного режиму на найважливіших залізничних вузлах оборонного і господарського значення і видалення осіб, які не мають права проживання в них» виселенню підлягали: колишні чини царської адміністрації і «білих» урядів (поліцейські, жандарми, пристави тощо), а також купці, фабриканти, заводчики, поміщики, куркулі і служителі релігійних культів, перебіжчики і політемігранти, іноземні піддані; всі позбавлені прав за судом, родини тих, хто був засуджений за антидержавні злочини. Осіб, які не бажали залишати визначені місцевості, чекала кримінальна відповідальність [4, арк. 254].

На початку Другої світової війни з огляду на «плинність» кадрів (в умовах мілітаризації відповідних галузей економіки та мобілізації до Червоної армії) вдосконалювалося законодавчо-нормативне підґрунтя, набувала подальшого поширення розпочата ще у другій половині 30-х років (нагадаємо, що у 1937 р. залізничникам, замість відібраних паспортів, почали видавати спеціальні посвідчення), практика прикріплення робітників та службовців до місця роботи, супроводжувана режимними обмеженнями, зокрема і заборонаю вільного пересування поза межами того чи іншого підприємства. Упродовж 1940 р. вийшла низка законодавчих актів обмежувально-дискримінаційного характеру, які стали логічним продовженням попередньої практики. На виконання постанови РНК СРСР № 383 від 22 березня 1940 р. «Про порядок зберігання паспортів працівників ошадних кас» 5 липня того ж року вийшов спільний наказ НКВС та Наркомату фінансів СРСР, яким була затверджена відповідна інструкція, де зазначалося, що у співробітників, зайнятих зберіганням, інкасацією і охороною грошей та цінностей

ошадних кас, вилучаються паспорти на зберігання у керівництва згаданих установ з відповідною заміною їх на спецпосвідчення [6, арк. 28]. У травні того ж року аналогічні заходи були передбачені і для шахтарів.

26 червня 1940 р. Президія Верховної Ради СРСР видала указ «Про перехід на восьмигодинний робочий день, на семиденний робочий тиждень і про заборону самовільного залишення робітниками і службовцями підприємств та установ» [7, с. 1]. Громадяни, які порушували встановлений порядок, підлягали кримінальній відповідальності, так само як і керівники підприємств та установ, які брали на роботу тих, хто самовільно покинув попереднє місце праці. У такий спосіб створювалася система кругової поруки. 17 липня 1940 р. Указом Президії Верховної Ради СРСР аналогічні дискримінаційні норми були поширені і на трактористів та комбайнерів МТС [8]. 19 жовтня 1940 р. вищий законодавчий орган держави (на додаток до вже існуючого заборонно-дискримінаційного переліку) встановив кримінальну відповідальність і за відмову інженерів, техніків, майстрів і кваліфікованих працівників підкоритися рішенням адміністрації про переведення їх з одного підприємства на інше [9]. В останні дні цього ж року – 28 грудня, відповідний Указ прикріпив до шкіл ФЗН, ремісничих і залізничних училищ учнів, встановивши покарання – позбавлення волі у трудовій колонії на строк до одного року за самовільне залишення цих закладів [10].

Навесні 1940 р. спливало майже три роки з того часу, як з великих міст СРСР в адміністративному порядку були вислані родини «ворогів народу». При цьому радянська влада виявила певну поблажливість до згаданої категорії осіб, вирішивши видати їм паспорти, що дещо послаблювало встановлені раніше режимні обмеження. Це було задекларовано 26 травня 1940 р. у спільному наказі НКВС та Прокурора СРСР «Про видачу паспортів особам, які вислані в адміністративному порядку з Москви, Ленінграда та інших міст [Києва, Ростова-на-Дону, Таганрога та Сочі] на підставі Інструкції НКВС СРСР від 15 червня 1937 р.». Втім, і надалі ця категорія громадян залишалася під гласним наглядом, були обмежені у пересуванні,

оскільки у 10-й графі паспорта їм записували: «виданий на підставі § 8 інструкції, оголошеної наказом НКВС СРСР № 0143 від 1 червня 1939 р.» [6, арк. 17], що означало, як уже зазначалося вище, заборону проживання у всіх режимних місцевостях.

Продовжуючи вдаватися до жорстких режимних обмежень, радянська влада пильно стежила і за судовою та позасудовою практикою у цій сфері. Так, постановою пленуму Верховного Суду СРСР від 3 липня 1940 р. «Про кваліфікацію судами порушення правил в'їзду та проживання у прикордонних смугах» розтлумачувалися окремі процесуально-правові колізії, з якими доводилося стикатися судовим органам у зв'язку з різним трактуванням, або навіть відсутністю відповідних статей у кримінальних кодексах союзних республік. Отже, Пленум Верховного Суду СРСР дав наступну вказівку: «Ст. 84 і ч. 2 ст. 192-а КК РРФСР і відповідні статті КК інших союзних передбачають [покарання за] злочини, за своїм складом відмінні від злочинів, вказаних у постанові ЦВК і РНК СРСР від 17 липня 1935 р.; до того ж за ч. 2 ст. 192-а КК РРФСР і відповідних цим статтям КК інших союзних республік передбачене й інше покарання. З огляду на зазначене та враховуючи, що закон від 7 вересня 1937 р., не змінюючи сутність закону від 17 липня 1935 р., уточнили лише порядок розгляду згаданих у законі справ, а також тих союзних республіках, чий кримінальний кодекс не містить спеціальних статей, які передбачають [покарання за] злочини, вказані у постанові ЦВК і РНК СРСР від 17 липня 1935 р. Ці злочини повинні кваліфікуватися шляхом посилання на цю постанову, а не за будь-якими статтями Кримінального кодексу [11, с. 67-68]. Таким чином, у цьому випадку маємо справу зі спробою усунення різночитань та невідповідностей шляхом ієрархізації нормативно-правових актів. При цьому постановам ЦВК і РНК СРСР, які мобільніше «реагували» на зміну ситуації в державі, надавався вищий порівняно з кримінальними кодексами союзних республік статус.

Паралельно з паспортизацією, здійснюваною у Західній Україні, репресивними новаціями у законодавстві, пов'язаними з об-

меженням у пересуванні певних категорій працюючих, продовжувалася і планомірна робота з перевірки дотримання особливого режиму, встановленого у великих промислово-культурних центрах СРСР, зокрема і столиці України. Так, на виконання наказу наркома внутрішніх справ СРСР від 3 липня 1940 р. у Києві упродовж 27 липня – 10 серпня здійснювалася масштабна перевірка дотримання паспортного режиму. За її наслідками 17 серпня 1940 р. на ім'я наркома внутрішніх справ УРСР І.Сєрова надійшла доповідна записка, у якій серед іншого зазначалося, що до кримінальної відповідальності за ст. 80 КК УРСР було повторно притягнуто «злісних порушників» – 443 осіб, відібрано підписок про виїзд з Києва – у 1295 осіб. Інформувалося, що для «здійснення систематичних заходів з очищення Києва від кримінально-декласованого елементу міським управлінням РСМ створена постійна бригада у кількості 60 осіб з числа оперативних працівників міліції, яка і надалі буде здійснювати цю роботу» [5, арк. 128-130].

Втім, наслідки цих та інших заходів з видалення «неблагонадійних» категорій осіб, здійснених упродовж літа 1940 р. в УРСР, не задовольняли очільників Наркомату внутрішніх справ. Тому на наведену вище доповідну керівництво НКВС УРСР відреагувало доволі жорстко. На адресу начальника управління міліції цього відомства надійшов лист, що містив доволі лаконічну і категоричну вказівку: «...Осіб без паспортів не штрафувати, а виселяти ... і обов'язково перевіряти, чи виїхали вони» (19.VIII[1940] Сєров) [5, арк. 126].

Через невдоволення наслідками перевірок, численні незгодження у законодавстві та у зв'язку з розширенням території СРСР за рахунок інкорпорації західних областей України та Білорусії, і у 1940 р. – Латвії, Литви, Естонії та Бессарабії – радянське керівництво дійшло висновку, що настав час чергового удосконалення паспортної системи, а отже, і чіткішої регламентації режимних обмежень.

10 вересня 1940 р. вийшла постанова РНК СРСР № 1667, якою було затверджене нове Положення про паспорти [11]. Цей надважливий регламентний документ, який

діяв упродовж 13 років (до серпня 1953 р.), окрім суто профільних питань (у зв'язку з розповсюдженням паспортної системи на мешканців інкорпорованих територій), уточнював межі режимних місцевостей та містив багато новачій дискримінаційного характеру.

Нове Положення про паспорти, на відміну від попередніх, встановлювало дві категорії режимних місцевостей – I та II. Найбільші адміністративні та промислові центри СРСР, що мали велике економічне значення, були віднесені до режимних місцевостей I категорії. У них встановлювалися обмеження для проживання ширшого кола осіб, ніж у режимних місцевостях II категорії. Суттєво підвищувалася і відповідальність посадових осіб підприємств, закладів і організацій за прийом на роботу громадян без паспортів, а також тих осіб, які не мали прописки та проживали без відповідного дозволу у режимних місцевостях.

У новому Положенні про паспорти вперше була чітко зафіксована антиконституційна, протиправна норма про прикріплення працівників до окремих підприємств на невизначений термін із заборонаю виїжджати з місцевостей, де вони розташовувалися. Раніше подібні дискримінаційні заходи запроваджувалися лише окремими законами та відомчими директивами НКВС і відповідних галузевих наркоматів. Тепер це – фактично кріпацтво – узаконювалося, хоча й на рівні виконавчого органу – уряду держави. Згадані у п. 20 Положення робітники та службовці, які працювали на підприємствах оборонної, вугільної промисловості, залізничного транспорту, а також у системі Держбанку та ощадних касах з інкасації, перевезення та зберігання цінностей, повинні були здавати свої паспорти адміністрації на зберігання, отримуючи замість них спеціальні посвідчення зразка, встановленого Головним управлінням міліції [11]. Спеціальний – третій розділ Положення містив пункти, де прописувалися відповідальність громадян та посадових осіб, а також санкції за порушення паспортного режиму, зокрема і проживання у режимних місцевостях [12].

Згаданою постановою РНК СРСР від 10 вересня 1940 р. Наркомату внутрішніх

справ СРСР доручалося упродовж місячного терміну підготувати інструкцію про порядок «запровадження у життя Положення про паспорти». Невідомо чому, але згаданий надважливий регламентний документ з'явився набагато пізніше – лише 27 грудня 1940 р. (оголошений наказом НКВС СРСР № 0555) [6, арк. 72-73]. У ньому набагато ретельніше, ніж це було у попередніх аналогічних документах другої половини 30-х років, розтлумачувалася процедура видачі та обміну паспортів, прописки, а також дискримінаційні заходи для певних категорій громадян. У пунктах 13 і 14 містилося формулювання обмежувального змісту, яке мало обов'язково фіксуватися у 8-й графі паспорта (після перерахування документів, на підставі яких виданий паспорт) громадян, перелічених у Положенні про паспорти, яким заборонялося проживати в режимних місцевостях I-ї (п. 38) та II-ї категорій (п. 39). Отже, тепер запис-застереження формулювався так: «Виданий на підставі ст. 38 (39) Положення про паспорти».

До осіб, яким заборонялося проживати у режимних місцевостях I категорії були віднесені громадяни, які відбули покарання або заслання за «контрреволюційні злочини»: перебіжчики, особи без громадянства, позбавлені виборчих прав, спецпереселенці та їх діти, всі біженці з території колишньої Польщі, що відійшла до Німеччини, особи, вислані за рішенням Особливої наради при НКВС СРСР (зокрема і з режимних місцевостей – «мінусники»); переселені з західних областей УРСР у порядку «очищення» [6, арк. 72-73]. Такі ж обмежувальні записи робилися й тим, хто мав судимість за масові заворушення, бандитизм, ухилення від призову на військову службу, фальшивомонетництво та підробку документів, розтрату, хабарництво, взяття хабарів, розкрадання державного і громадського майна, незаконні аборти, розтління малолітніх, згвалтування, звідництво, повторні крадіжки, розбій, шахрайство, підпал, шпигунство. Виняток робився для осіб, «прикріплених за постановами ОДПУ для роботи до певних підприємств» і амністованих спеціальними постановами уряду.

Особам, переселеним із західних областей УРСР та БРСР в «порядку їх очищення»,

у паспорті фіксувалося наступне: «Виданий на право проживання у межах такого-то району і республіки». Всім перерахованим категоріям осіб обмежувальний запис робився на 5 років [6, арк. 72-73]. Подальша їх доля інструкцією не визначалася. Вірогідно, малося на увазі, що після вичерпання цього терміну органи внутрішніх справ теоретично могли скасувати призначені обмеження.

В окремому розділі Інструкції «Прописка в режимних місцевостях I-ї категорії» перераховувалися категорії громадян, на які (в порядку винятку) не розповсюджувалися згадані вище обмеження. До цього переліку, окрім інших, потрапили: особи, які відбули покарання за статтями КК, не перерахованими у відповідних пунктах Положення та Інструкції; а також ті, у кого вичерпався термін позбавлення прав чи обмежень адміністративного виселення. Вони прописувалися у разі, коли у режимній місцевості першої категорії проживали їх дружина (чоловіки не вказані), діти, батьки і збереглася житлова площа [6, арк. 80-82].

Після ухвалення нового Положення про паспорти та чіткого поділу режимних місцевостей на I та II категорію одразу (ще до виходу згаданої вище грудневої інструкції НКВС СРСР) активізувалися спецперевірки та видалення осіб, які не мали права там проживати.

Такі заходи знову, як і влітку 1940 р., були проведені у Москві, Ленінграді, Києві та інших великих адміністративно-промислових центрах. Міліції, окрім осіб, які не мали права проживати у режимних місцевостях, приписувалося видаляти і тих, хто понад три місяці не займався «суспільнокорисною працею». Таких і тоді, і пізніше іменували «дармоїдами» (рос. – «тунеядцями»). Під час цих перевірок особлива увага зверталася і на тих, хто самотужки і без спеціального дозволу перебрався до столиці УРСР, зокрема і громадян, чії родичі – голови родин – утекли за кордон. Ці особи перебували на особливому обліку. Більшість перевірок, внаслідок яких виявляли та видаляли з режимних місцевостей певні категорії громадян, відбувалася у нічний час. Про це, зокрема, йшлося в одній з довідок начальника Управління міліції при НКВС УРСР Горбен-

ка на ім'я наркома внутрішніх справ УРСР І.Сєрова: «Відповідно до затвердженого Вами плану від 23 години 13-го числа до 6 години 30 хвилин 14 вересня по м. Києву була здійснена масова перевірка стану паспортного режиму. У перевірці брало участь 2507 осіб (УДБ НКВС, РСМ, прикордонники та особи неоперативного складу)...». Під цю перевірку потрапило 7 916 мешканців столиці. З них було арештовано 62 особи (кримінальних злочинців; тих, хто перебував у розшуку, повторних порушників режимних обмежень). Окрім цього, 9 осіб – мешканців Західної України – оперативно, у цей короткий проміжок часу, посадили до потягів й відправили до нережимних місцевостей [5, арк. 202-202], власне, так, як того вимагав ще у серпні цього ж року нарком внутрішніх справ УРСР І.Сєров.

Про наслідки перевірок у Києві та на інкорпорованій території Західної України наприкінці вересня 1940 р. очільники республіканської міліції доповідали своєму керівництву – до НКВС УРСР. На одну з таких доповідей начальника Управління РСМ НКВС УРСР І.Горбенка, у якій викладалися наслідки планових заходів з «очищення» режимних місцевостей від нелояльного елемента (серед них і про видалення з Києва 84 осіб), знову, як і раніше, гостро і роздратовано відреагував нарком внутрішніх справ: «Останній раз попереджаю, що мені потрібен не облік – скільки порушників паспортного режиму проживає, а скільки виселено, посаджено до поїздів і вивезено до нережимних місцевостей – ось що мене цікавить» [5, арк. 192]. Так само суворо республіканське керівництво ставилось і до очищення території Західної України, яка була віднесена до категорії режимних через близькість до кордону та наявність значної кількості нелояльних до радянської влади громадян. За наслідками перевірки була підготовлена доповідна записка «Про наслідки перевірки стану паспортного режиму в УРСР», адресована першому секретарю ЦК КП(б)У М.Хрущову і наркому внутрішніх справ СРСР Л.Берія. Окрім звітних даних, зокрема і про видалення 909 осіб з режимних міст Української РСР, у документі була зафіксована пропозиція І.Сєрова щодо здій-

снення подібних планових (раз на два місяці) заходів у всіх режимних містах I та II категорії [5, арк. 198].

Серед документів ГДА МВС України, що містять листування очільників НКВС з вищим партійним республіканським та союзним керівництвом про очищення від нелояльного населення західних областей УРСР та столиці республіки у перший період Другої світової війни, мабуть, не випадково потрапив недатований «Перелік режимних міст та районів, де паспортизація проведена за інструкцією РНК СРСР від 14/І.1933 р.» Інших подібних документів в жодному з архівів України виявити не вдалося. А цей не лише проливає світло на динаміку нормотворчості в цьому сегменті, а й дає підстави стверджувати, що він з'явився у контексті підготовки нового Положення про паспорти та наступного поділу режимних місцевостей на I та II категорії, оскільки у згаданому переліку такого ще немає. Отже, статус режимних територій по УРСР був наданий: м. Києву та 11 районам Київської області, у Чернігівській області – Шосткінський та Ніжинський райони, у Харківській – м. Харків та 12 районів, у Житомирській – м. Житомир та 18 районів, у Кам'янець-Подільській – м. Кам'янець-Подільський та 23 райони; а також, окрім обласних центрів, у Миколаївській області, – 7 районів, Вінницькій – 33, Одеській – 15, у Сталінській області – місці Сталіно, Дніпропетровській – місці Дніпропетровськ, Запорізькій – місці Запоріжжя [5, арк. 27-28].

На початку 1941 р. згідно з Указом Президії Верховної Ради СРСР від 3 лютого відбулося реформування НКВС СРСР і відповідних республіканських наркоматів, розділених на два окремі органи: Народний комісаріат внутрішніх справ СРСР і Народний комісаріат державної безпеки (далі – НКДБ) СРСР. Наркомом внутрішніх справ СРСР був призначений Л. Берія, а наркомом державної безпеки СРСР – В. Меркулов.

Висновки

Таким чином, на початковій фазі Другої світової війни відбувалося оновлення нормативно-правової бази режимних обмежень та інституту вислання. У новому Положенні

про паспорти 1940 р. вперше офіційно закріплювалася дискримінаційна норма про примусове вилучення паспортів у працівників цілої низки галузей, що фактично закріплювало їх за місцем роботи в рамках загальної мілітаризації держави.

Відбувся чіткий поділ режимних місцевостей на категорії (I і II), а також активізувалися системні перевірки у радянських мегаполісах.

У руслі радянізації інкорпорованих земель Західної України здійснювалася паспортизація та очищення в рамках надання цьому регіону статусу режимної території. Треба визнати, що заходи здійснювали хоча й планово, але доволі мляво, оскільки перевага віддавалася масовим депортаціям у віддаленні місцевості СРСР, особливо активно у прикордонній смузі.

Література

1. Михайленко П.П. Из истории милиции Советской Украины [Текст] / Ю.В. Александров [и др.] ; ред. П.П. Михайленко. – К. : [б.и.], 1965. – 400 с.: ил. Из истории милиции советской Украины. – Киев, 1965. – 399с.; Кусков Г.С. Основные этапы развития советской паспортной системы / Г.С. Кусков // Труды Высшей школы. – М.: Научно-исследовательский и редакционно-издательский отдел. – 1968. – Вып. 20. – С. 99–112; Филлипов Н.А. Совершенствование правового регулирования исполнения ссылки и высылки // Труды Высшей школы МВД СССР. – М.: Вып. 29. – 1970. – С. 111–117; Рыбальченко Г.К. Паспортная система в СССР / Рыбальченко Г.К. – К., 1977. – 39 с.; Мельник Н.Г. Административная ответственность за нарушение правил паспортной системы: Автореф. дисс. канд. юрид. наук. Киев, 1986; Парфенов С.В. Организационно-правовые основы паспортной системы в СССР: Дисс. канд. юрид. наук. – М., 1986.

2. Бугай М. «За повідомленням НКВС СРСР, були переселені...» : Про депортацію населення з України у 30–40-і роки / М. Бугай. – К.]: Знання, 1992. – 48 с.; Усенко І.Б. Позасудова репресія. Як це починалось / І.Б. Усенко // Комуніст України. – 1990. – № 2. – С. 48–49; Рассказов, А.П.

АНОТАЦІЯ

У статті розглядається комплекс режимних заходів радянських властей в руслі підготовки та в умовах початку Другої світової війни. Вказується, які з них диктувалися міркуваннями державної безпеки, а які мали виразно репресивний характер. Аналізуються специфічні риси таких кроків на фоні інтеграції західноукраїнського регіону до складу УРСР.

Ключові слова: режимні заходи, репресії, дискримінації, паспортизація, паспортний режим, режимні місцевості.

SUMMARY

The article deals with complex operational activities of the Soviet authorities in line with the preparation and in terms of the Second World War. Indicate which are dictated by considerations of national security, and which had clearly repressive. Analyzes specific features such steps against the background of the integration of the western region of the USSR.

Keywords: Regime measures, repression, discrimination, passport, passport mode, operating areas.

Карательные органы в процессе формирования и функционирования административно-командной системы в Советском государстве (1917–1941 гг.) / Л.П. Рассказов. – Уфа: Уфимская высшая школа МВД РФ, 1994. – 465 с.; Білас І.Г. Репресивно-каральна система в Україні. 1917–1953. Суспільнополітичний та історико-правовий аналіз: У 2 т. / Іван Григорович Білас. – К. : Либідь: Військо України, 1994. Кн. 1. – 1994. – 422 с.; Кн. 2. – 1994. – 428 с.; Винниченко І. Україна 1920–1980-х: депортації, заслання, вислання / Ігор Винниченко. – К. : Рада, 1994. – 126 с.; Шевченко А.Є., Пашенко Д.А. Правові засади радянської влади щодо режимних територій в УСРР (1932-1936 рр.) / А.Є.Шевченко Д.А. Пашенко // Соціологія права науково-практичний журнал. – Київ. – № 3-4 (14-15). – 2015. – 511 с. – С 252-257.

3. Баран В.К., Токарський В.В. «Зачистка»: політичні репресії в західних областях України у 1939-1941 рр. – Л.: Ін-т україноз-

навства ім. І.Крип'якевича НАН України, 2014. – 456 с. – С.337.

4. ГДА МВС України. – Ф. 45 – Оп.1. – Спр.59. – Арк.254.

5. ГДА МВС України. – Ф.3. – Оп.1. – Спр.6. – Арк. 27-28.

6. ГДА МВС України. – Ф.45. – Оп.1. – Спр.77. – Арк.28.

7. Ведомости Верховного Совета Союза Советских Социалистических Республик. 5.07.1940. № 20(83). С. 1.

8. Ведомости ВС СССР. 30.07.1940. № 25(88). – С. 1.

9. Ведомости ВС СССР, 1940, № 42.

10. Ведомости ВС СССР, 1941, № 1.

11. Сборник действующих постановлений пленума и директивных писем Верховного суда СРСР 1924-1944 гг. М., 1946. С.67-68.

12. Собрание постановлений и распоряжений Правительства СССР. 1940 г. М., 1940. № 1-32. ст.591.

АКТУАЛЬНЕ ПИТАННЯ ЩОДО ОСОБЛИВОСТІ ФОРМУВАННЯ ГРОМАДЯНСЬКОГО СУСПІЛЬСТВА: ТЕОРЕТИЧНИЙ АСПЕКТ

КАЛІСТРАТОВ Олександр - магістр права, м. Київ, Україна

УДК: 340

Автор раскрывает актуальные вопросы формирования гражданского общества, предлагает пути совершенствования, основываясь на теоретико-правовом аспекте. Автором приведен пример современной правовой практики и доказано, что институты гражданского общества имеют целью консолидировать общество, они объединяют людей, обеспечивая им возможность свободно реализовать собственные интересы.

Ключевые слова: государство, власть, гражданское общество, демократические реформы, представительная демократия.

Громадянське суспільство належить до основоположних цінностей Європейського Союзу і розглядається як одна з ключових засад функціонування демократії.

Формування в Україні громадянського суспільства відбувається повільним шляхом. Причиною такого гальмуючого розвитку є те, що частина суспільства просто не усвідомлює необхідність демократичних реформ.

Підходи до розбудови громадянського суспільства безпосередньо базуються на положенні Хартії основоположних прав Європейського Союзу [3], а також у рамках реалізації політики ЄС у сфері юстиції, внутрішніх справ та громадянства.

Інститути громадянського суспільства мають на меті консолідувати суспільство; вони об'єднують людей, забезпечуючи їм можливість вільно реалізувати власні інтереси.

Політизація деяких інститутів громадянського суспільства зумовлена тим, що держава не забезпечує умов для їхнього нормального функціонування, наприклад: церква, ЗМІ. Тому деякі інститути активно вступають до політичного процесу. В умовах розвинутого громадянського суспільства та правової держави кожен інститут виконує тільки йому притаманні функції.

Одним із найбільш поширених інструментів впливу з боку громадянського суспільства на органи влади є громадський контроль, який може здійснюватися шляхом публічної перевірки громадянами діяльності владних структур. Механізм контролю громадянського суспільства за діяльністю органів влади є однією з форм здійснення народовладдя, інструментом захисту й забезпечення прав і свобод особистості, який проявляється в діяльності окремих індивідів, їхніх колективних утворень у межах політико-правової системи. Громадський контроль над діяльністю органів державної влади може реалізовуватися з використанням різних механізмів впливу суспільства на державу, таких як поширення інформації про діяльність органів державної влади в ЗМІ, проведення суспільного моніторингу та громадської експертизи діяльності органів державної влади, діяльність консультативних рад при органах державної влади, взаємодія влади і суспільства через діяльність неурядових аналітичних центрів, громадське лобіювання тощо. Додаткові можливості для

громадського контролю створює розвиток інформаційно-комунікаційних технологій, що сприяють транспарентності політичного процесу, прямому залученню і участі громадян в обговоренні рішень, що плануються до ухвалення, поліпшенню якості формування громадської думки шляхом створення нового простору інформації та її осмислення.

Для успішного функціонування демократичної держави кожен член громадянського суспільства повинен відчувати і проявляти свою відповідальність за дотримання основоположних прав і свобод людини, а також за утвердження злагоди і взаємодопомоги в державі.

Шляхом збалансування цієї системи стримувань та противаг забезпечується сталий демократичний розвиток суспільства. Взаємозв'язок громадянського суспільства і правової держави проявляється в обов'язковій взаємній відповідальності держави та особистості. А це, у свою чергу, передбачає:

по-перше, чіткий розподіл влади і, відповідно, чітке функціонування законодавчої, виконавчої і судової гілок влад;

по-друге, чітке законодавче закріплення та дотримання політичного і правового статусу особистості. ЄС виступає як активним реципієнтом міжнародного законодавства, так і не менш активним його творцем на сучасному етапі.

На сьогодні на міжнародному рівні існує консенсус щодо визнання як базової в контексті захисту прав людини Загальної декларації прав людини, ухваленої 10 грудня 1948 р. Генеральною Асамблеєю ООН [4].

Так, довга історія сусідської роботи і соціокультурних програм у Бельгії призвела до щільної соціальної інфраструктури сусідських груп, громадських асоціацій та ініціатив, яка сьогодні покриває мікрорайони і міста.

Якщо у Бельгії структури громадянського суспільства з'явилися поза рамками якого-небудь впливу держави, то в Іспанії й Португалії ситуація була іншою. У цих державах відбувався процес явочного або

офіційно дозволеного становлення осередків громадянського суспільства.

Найнаочніше європейський досвід може бути продемонстрований на прикладі Німеччини. У Німеччині комуна, здійснюючи своє право на самоврядування, сама вибирає спосіб організації надання послуг. Німецьке законодавство передбачає достатні можливості для господарської діяльності комунальних територіальних корпорацій, наприклад: законодавство Федерації та федеральних земель. Більше того, послуги у сфері життєзабезпечення громадян є обов'язком комуни. У той же час муніципальне (комунальне) право Німеччини встановлює межі економічної діяльності комуни. Гарантія комунального самоврядування поширюється лише на виправдану загальним інтересом господарську активність комуни.

Інтерес представляє також і французький досвід. Діяльність неполітичних і некомерційних організацій громадянського суспільства у Франції здійснюється по трьох напрямках: задоволення матеріальних або духовних запитів їх членів, співпраця або суперництво з іншими аналогічними структурами, нарешті, лобіювання своїх вимог в інститутах державної влади.

Останнє має у Франції особливе значення зважаючи на значну роль держави в усіх сферах громадського життя. Юридичною основою будь-яких громадських організацій у Франції вже більше століття служить закон 1901 р., що поширюється і на політичні партії. Він встановлює наявний, а не дозвільний порядок їх створення, тобто для реєстрації громадської організації як юридичної особи вимагається лише подати заяву в місцеву префектуру, приклавши мінімум документів (цілі, статут, склад керівних органів, джерела фінансування). Через недовгий час оголошення про реєстрацію публікується в офіційному віснику. Відмова в реєстрації, контроль над діяльністю громадських організацій і тим більше їх заборона можливі тільки через суд у зв'язку з протиріччям положення чинної Конституції, порушенням фінансової дисципліни або недотриманням заявленого статуту [11].

Набагато складнішим є питання про фінансові кошти. Існуючи за рахунок членських внесків і добровільних індивідуальних пожертвувань, французькі, як і будь-які інші, неурядові організації (НУО) стикаються з необхідністю шукати інші джерела надходження коштів, серед яких є підсобні комерційні фірми, видавнича діяльність, проведення платних масових заходів та ін. Проте така практика не лише не вирішує проблему, але і може призводити до порушень Закону 1901 року. З ще серйознішим ризиком пов'язано прийняття прямих або непрямих субсидій від підприємств, компаній, банків, державних відомств, міжнародних організацій. Такі спонсори, якщо їх діяльність не пов'язана з добродійністю, просвітництвом або культурним меценатством, розраховують, як правило, на певні зустрічні послуги. Нарешті, найбільш делікатне питання – це публічне або приховане державне фінансування НУО: ті організації, що користуються такою підтримкою, ризикують потрапити в залежність від влади і перетворитися на політичний інструмент уряду або правлячої партії.

Громадяни Швейцарії голосують не лише на виборах політиків чи партій, а й з питань державного і регіонального значення. Більше того, кожен громадянин має право подавати на розгляд парламенту власний законопроект чи виносити на всенародний референдум певне питання. Умовою зазначеної ініціативи є 100 тис. підписів швейцарців як підтримка [12].

Народ також може відхилити на референдумі будь-який прийнятий парламентом закон. Для проведення такого референдуму потрібно зібрати 50 тисяч підписів із тих 7,5 мільйона мешканців країни, які мають право голосу. Будь-яка акція з проведення подібних референдумів має назву «ініціатива».

Законодавці перебувають під постійною загрозою «ініціатив», тому готують законопроекти особливо ретельно. Як свідчить швейцарська практика, на референдумах відхиляють лише три відсотки прийнятих парламентом законів. Підготовлений парламентаріями проект закону надається для вивчення і надання рекомендацій та заува-

жень усім політичним партіям країни, організаціям, яких він стосується, профспілкам, громадським і неурядовим організаціям. Це є яскравим підтвердженням того, що швейцарські закони є певним суспільним компромісом. Після цього законопроект передають на перевірку відповідності законодавству ЄС (це при тому, що країна не є членом Євросоюзу). І вже після їхніх правок документ надходить на розгляд обох палат парламенту.

За наявності таких механізмів прямої демократії швейцарцям доводиться щонайменше 4-5 разів на рік голосувати на загальнонаціональних референдумах та ще більше – на місцевих.

Варто зауважити важливий момент: є певні обмеження стосовно питань, які вирішуються на місцевому рівні. Наприклад, питання податкового навантаження не вирішуються на місцевому рівні. Більше того, у всіх кантонах різні податкові ставки (це залежить від особливостей економіки кантону). Але швейцарці вправі обирати кантон для проживання на власний розсуд [9].

Розглядаючи досвід європейських країн, слід відзначити, що тут об'єднання громадян у структури громадянського суспільства відбувається на основі загальних цінностей. Цілі неурядових організацій багато в чому визначають і методи їх досягнення залежно від переваг, які має в розпорядженні кожна група інтересів. У підприємців це гроші, зв'язки, контроль над значною частиною ЗМІ, у профспілок – масовість, у інтелігенції або релігійних співтовариств – моральний авторитет тощо.

Повноцінне, засноване на взаємній довірі співробітництво держави та інститутів громадянського суспільства є запорукою зміцнення державності та гармонізації суспільно-політичних відносин.

Прикладом для України є досвід Польщі – однієї з найуспішніших країн регіону Центральної та Східної Європи у сфері взаємовідносин органів державної влади з інститутами громадянського суспільства.

У 90-ті рр. ХХ ст. Польща, як і інші країни Центральної та Східної Європи, переживала великі зміни. Цей період характеризується переходом до ринкової економі-

ки, парламентської демократії, розвитком правової держави та формуванням громадянського суспільства. Специфіка змін полягає в тому, що вони стосувалися не лише політичної сфери, а й різних Сфер суспільного життя – соціально-економічної, культурної тощо [9].

Польща визначила найважливішим завданням «повернення в Європу» шляхом приєднання до ЄС, що вимагало гармонізації національного законодавства з нормами європейського права та запозичення європейських інститутів ринку і демократії.

Водночас поглиблювався діалог між суспільством та державою, який сприяв як зростанню рівня довіри громадян до влади, так і збільшенню підтримки державою «третього сектору».

Важливою складовою в організації взаємовідносин держави та громадянського суспільства є нормативно-правова база. У Польщі вона досить розвинена, її завдання – забезпечення максимально комфортних умов для діяльності громадських організацій, спираючись на основні принципи міжнародного правозахисного законодавства й загальноєвропейські угоди між державними структурами та представниками громадянського суспільства.

Наступним критерієм розвитку діалогу між громадянським суспільством та державою є бюджетна політика. Аналізуючи її, варто сказати, що Польща доволі успішно засвоїла досвід провідних європейських економік у підтримці стратегії розвитку громадянського суспільства і його інститутів.

Серед загальних тенденцій розвитку економічної ситуації навколо організацій громадянського суспільства можна виділити: збільшення в декілька разів внутрішніх та зовнішніх інвестицій у соціальну сферу з боку недержавних організацій у порівнянні зі спрямованими на цю сферу державними та комунальними підприємствами.

У Польщі відновлюються і набирають розмаху традиції добротності. Яскравим прикладом є створення департаменту меценатства держави при міністерстві культури і національної спадщини. Він сприяє співпраці органів державної влади з ор-

ганізаціями громадянського суспільства шляхом моніторингу недержавного меценатства, співпраці з представниками місцевого самоврядування, втілення державних програм меценатства [2].

Слід зазначити, що інституційна основа взаємодії громадянського суспільства і влади в Польщі також добре себе зарекомендувала. Цей сектор є одним із найбільш розвинених серед колишніх постсоціалістичних держав. У ньому традиційно сильні позиції займають правозахисні організації.

Законодавча влада в Польщі також має свої механізми взаємодії з інститутами громадянського суспільства. Існує парламентський підкомітет та парламентська група, які розробляють важливі законопроекти для діяльності організацій громадянського суспільства. Загалом у Польщі спостерігається активний розвиток інфраструктури для підтримки організацій громадянського суспільства. Неурядові організації об'єднуються в різні асоціації і навіть коаліції, що лобіюють їх інтереси.

Громадянське суспільство функціонує в умовах демократії, тому сутнісний концепції громадянського суспільства є рівність і недискримінація.

Плюралізм громадянського суспільства є основою його функціонування.

Розвиток «цивілізованості» суспільства може, тим не менше, бути стриманий політичною та соціальною пасивністю, небажанням певних індивідів брати участь у його житті.

Для існування громадянського суспільства необхідними є також політичні та соціальні відносини, засновані на довірі та співпраці.

Можна виділити шість умов, необхідних для існування громадянського суспільства: 1) народ є єдиним джерелом влади, який здійснює її безпосередньо або через своїх представників; 2) органи державної влади та органи місцевого самоврядування, їх посадові особи зобов'язані діяти лише на підставі, в межах повноважень та у спосіб, що передбачені Конституцією та законами країни; 3) норми Конституції мають найвищу юридичну силу по відношенню до норм інших законів; 4) норми міжнародного пра-

ва мають пріоритет у застосуванні перед нормами національного законодавства; 5) чіткі норми закону, що враховують інтереси людини; 6) права і свободи людини і громадянина, закріплені Конституцією країни, не є вичерпними. Конституційні права і свободи гарантуються і не можуть бути скасовані. Існує система захисту прав і свобод людини.

Громадянське суспільство виконує низку функцій, серед яких найбільш важливими є освітня, соціальна, захисна, контрольна та організаційна. Ефективне здійснення цих функцій сприяє формуванню та зміцненню громадянського суспільства.

В Україні становлення громадянського суспільства проходить в особливих умовах.

По-перше, воно формується, коли проблема громадянського суспільства вже не є актуальною для розвинених країн світу. Їхній розвиток лише підкреслює необхідність виходу за межі наявного досвіду щодо становлення соціальної державності. Це передбачає пошук критеріїв поєднання існуючого досвіду з особливостями розвитку країн, які прагнуть побудувати соціальні демократичні суспільства. Тому ці країни в сучасних умовах виходять на інший рівень трансформації суспільної системи, пов'язаної зі становленням соціальної державності, яка передбачає розширення прерогатив держави щодо втручання в суспільні відносини, проведення нею активної соціальної політики.

По-друге, становлення громадянського суспільства в Україні проходить за умов створення національної державності, формування власних державних інституцій, що так чи інакше має за мету зміцнення державницьких засад, в організації суспільної життєдіяльності, утворення нових державних органів влади й управління.

По-третє, формаційні зміни соціальних пріоритетів передбачають певний перехідний період протиборства різновекторних тенденцій суспільного розвитку, одна із яких спирається на вкоріненні впродовж значного історичного періоду стереотипів соціально-політичного облаштування, а інша зорієнтована на визначення гуманітарних цінностей, наближення до загаль-

новизнаних стандартів правової демократичної державності, які, однак, практично неадаптовані українським суспільством.

Процес сегментизації та інституціоналізації громадянського суспільства мав суто декларативний характер, а існуючі форми інтеракції між громадянами та державою виявилися неадекватними до сучасних реалій. Такі негативні наслідки зумовлені значною сукупністю чинників, які завжди супроводжували країну на шляху її розбудови.

Дослідники серед таких чинників виділяють, наприклад, неефективність системи соціального партнерства, політичну та соціальну пасивність населення, відчуженість значної частки громадян від громадської діяльності, мовну, культурну та історичну різноманітність населення, затягнутість та невідповідність економічних і соціальних реформ, нерозвиненість середнього класу, брак загальних спільних цінностей [6].

Означені чинники, безумовно, перешкоджають гідному розвитку громадянського суспільства в країні, однак, на нашу думку, вони не є першочерговими. Тим більше у більшості своїй означені чинники виявляються скоріше показниками, що характеризують рівень сталості та розвиненості громадянського суспільства та рівень взаємодії між ним та державою.

Базовою перешкодою на шляху подальшого розвитку громадянського суспільства в Україні та адекватного рівня його взаємодії з державою, на нашу думку, є перш за все суспільнополітичні, комунікаційні та культурні деформації.

Іншою гострою проблемою можна вважати помилково обраний вектор розвитку громадянської свідомості в країні. Так, в основу державної політики лягла система імітації європейського вектора розвитку та прийняття західноєвропейських цінностей. При цьому проблематиці дійсної самоідентифікації громадян з незалежною Україною з притаманними їй традиціями, надбаннями та цінностями увага майже не приділялась на офіційному рівні. Це призвело до резонансу між фактичними цінностями, засадами і прагненнями та їх офіційно декларованими проєкціями. Розбіж-

ність у цінностях між пересічними громадянами, політичною елітою, фінансовими колами, групами по інтересах виявилася дійсно катастрофічною.

Закритість політичної та економічної еліти і, відповідно, обмежений рівень діалогу між сторонами призвів до того, що між усіма сферами буття українського суспільства домінують комунікаційні зв'язки кулуарного характеру.

Такі зв'язки проходять крізь призму елітарних та псевдоелітарних детермінантів, які є далекими від суспільних цілей громадянського розвитку. Сьогодні більшість громадян продовжує оперувати марними поняттями та керуватись застарілими життєвими принципами (як наприклад, патерналістична залежність від влади та держави). У свою чергу, новітні цінності політичної культури поширюються досить повільно та носять обмежений характер. Це зумовлює політичну пасивність громадян, єдина форма політичної активності виявляється в електоральній дії, яка у більшості своїй зводиться до підтримки найбільш прийнятної та харизматичного кандидата, а ніяк не ідеології, політичного вектора, громадянської платформи.

Відомо, що значна кількість існуючих громадських та недержавних організацій є фінансово залежними від інвесторів або бюджетної підтримки, а штучна політизація таких організацій перетворює їх на структури захисту певних інтересів. Багатолітня криза довіри громадян до політичних інститутів перетворила існуючі інституції громадянського суспільства у філіали, які підпорядковані різноманітним фінансовим та політичним угрупованням. Значний відсоток утворених громадських організацій є структурами, які покликані під час чергової виборчої кампанії виявити підтримку тій чи іншій політичній силі (нерідко – прадержавній), що, у свою чергу, унеможлиблює існування адекватного рівня партнерської взаємодії між громадянським суспільством та державою.

Вихід із суспільнополітичної кризи, як вважається, можливий лише за умов соціальних, економічних, політичних, куль-

турних й інтелектуальних трансформацій в усіх сферах буття українського суспільства.

Вкрай необхідним є поєднання зусиль держави, інших політичних інститутів, громадськості й економічних груп щодо створення ефективної системи взаємовідносин у країні, спираючись на адекватні та об'єктивні засади.

Для оптимізації функціональної дієздатності громадянського суспільства ефективно взаємодіяти з державою воно має бути забезпечено законодавчими та контролюючими ініціативами, широким правом моніторингу діяльності виконавчих інституцій та органів місцевого самоврядування, що у результаті дасть змогу ефективно впровадити засади прямої та представницької демократії і запобігати тонізації суспільних, економічних та політичних відносин.

Розбудова громадянського суспільства в Україні має орієнтуватися на європейські стандарти забезпечення та захисту прав і свобод людини, зокрема впровадження практики належного врядування, доброчесності, відкритості, прозорості та підзвітності інститутів влади, створення умов для різноманіття суспільних інтересів, у тому числі економічних, екологічних, соціальних, культурних, релігійних, територіальних тощо, і форм їх вираження (громадські ініціативи, суспільні рухи, асоціації, об'єднання) [7].

Серед пріоритетних завдань України у сфері взаємовідносин органів державної влади з громадянським суспільством, з урахуванням досвіду Польщі, можна виділити: вдосконалення механізму розробки та прийняття державно-управлінських рішень шляхом залучення громадських організацій; забезпечення верховенства права; підвищення рівня політичної культури населення; збільшення рівня довіри населення до інститутів громадянського суспільства як представників власних інтересів та ін. Результатом цього має стати усвідомлення громадянами себе як суб'єктів управління країною.

Література

1. Конституція України. Закон від 28.06.1996 № 254к/96-ВР. // Верховна Рада

АНОТАЦІЯ

Автор розкриває актуальні питання щодо формування громадянського суспільства, пропонує шляхи вдосконалення з огляду теоретико-правового аспекту. Автором наведено приклад сучасної правової практики та доведено, що інститути громадянського суспільства мають на меті консолідувати суспільство, вони об'єднують людей, забезпечуючи їм можливість вільно реалізувати власні інтереси.

Ключові слова: держава, влада, громадянське суспільство, демократичні реформи, представницька демократія.

SUMMARY

The author reveals the current issue of civil society, proposes the ways of perfection, given the theoretical and legal aspects. The author is an example of modern legal practice and proved that civil society aimed at consolidating society, they bring people together, providing them free to realize their own interests.

Keywords: state, power, civil society, democratic reforms, representative democracy.

України; Конституція, (відомості Верховної Ради України (ВВР)), 1996, № 30, ст. 141); {Текст Конституції України відповідає тексту, що існував до внесення змін Законом «Про внесення змін до Конституції України» № 2222-iv від 08.12.2004}; – Тлумачення від 25.01.2012, підстава v003p710-12. – Режим доступу: – <http://zakon2.rada.gov.ua>.

2. Конституція Республіки Польща. /Офіційний сайт. –Режим доступу: <http://poland.poland.su>.

3. Хартія основних прав Європейського Союзу. Європейський Союз; Хартія, Міжнародний документ від 07.12.2000 (Ницца, 7 декабля 2000 года). –Режим доступу:<http://zakon2.rada.gov.ua>.

4. Статут ООН. /Офіційний сайт. –Режим доступу: <http://www.un.org>.

5. 6. Бойчук М. А. Влада і громадянське суспільство: механізми взаємодії:

Монографія. – К.: Вид-во НПУ імені М. П. Драгоманова, 2007. – 211 с.

7. Гурицька М.С. Громадянське суспільство: теорія і практика. – Вісник Сев, ДТУ. Вип. 91. Політологія. Зб. Наук., пр.. – Севастополь: Вид-во Сев. НТУ, 2008 р. – С. 219-222.

8. Громадянське суспільство в сучасній Україні: специфіка становлення, тенденції розвитку/за заг. ред. Ф. М. Рудич. – К. : Парламентське вид-во, 2006. –412 с.

9. Теремцова Н.В. Бюджетний процес за законодавством України: монографія / Н.В. Теремцова. –К.: Видавництво ТОВ «Інтер Логістик України», 2010. – 270 с.

10. Аристотель Політика // Сочинення в чотирьох томах. – М.: Мысль, 1983 – Т. 4. – с. 375-642.

11. Martin A. Rogoff, «French Constitutional Law: Cases and Materials» – Durham, North Carolina: Carolina Academic Press, 2010.

12. Петров И. А. Очерки истории Швейцарии. –М.: Циркон. 2006.

УДОСКОНАЛЕННЯ АДМІНІСТРАТИВНО-ПРАВОВОГО ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ ДІЯЛЬНОСТІ СУБ'ЄКТІВ КОНТРОЛЮ У СФЕРІ ЗЕМЕЛЬНИХ ВІДНОСИН В УКРАЇНІ

МУЗИЧУК Олександр Миколайович - доктор юридичних наук, професор, заслужений юрист України, декан факультету № 1 Харківського національного університету внутрішніх справ

ПАХОМОВ Володимир Васильович - доктор юридичних наук, доцент, завідувач кафедри судочинства та міжнародного права навчально-наукового інституту права Сумського державного університету

УДК 349.415 (477)

Выделены основные виды субъектов контроля в сфере земельных отношений в Украине. Дан анализ основных факторов, влияющих на эффективность деятельности субъектов контроля в сфере земельных отношений в Украине. Установлены возможные направления усовершенствования административно-правового обеспечения деятельности субъектов контроля в сфере земельных отношений в Украине.

Ключевые слова: контроль, надзор, контрольно-надзорная деятельность, административно-правовое обеспечение, земельные отношения.

Постановка проблеми

Сучасна інституціональна структура державного контролю у сфері земельних відносин характеризується відсутністю необхідної чіткості у визначенні правового статусу контролюючих органів, що призводить до суттєвого зниження ефективності контрольно-наглядової діяльності. Тож одним із першочергових завдань у даній сфері є відповідне визначення та узгодження структури та правових засад діяльності чинної системи контролю за використанням і охороною земель з метою досягнення загальної мети – дотримання законності та правопорядку у сфері земельних відносин. Оптимізація системи контрольно-наглядової діяльності у сфері земельних відносин сьогодні є невід'ємною складовою загального процесу демократизації державного управління в Україні.

Аналіз останніх досліджень і публікацій

Питання здійснення контрольно-наглядової діяльності у сфері земельних відносин розглядалися у працях С. Боголюбова, Д. Бусуйок, Т. Кичилюк, М. Климишина, Г. Ларіонова, І. Орехової, О. Світличного, В. Семчика, С. Хом'яченко та ін. Нормативно-правове регулювання контрольно-наглядової діяльності було предметом дослідження таких вчених, як Н. Гавриш, А. Гетьман, Р. Ємець, Ю. Калиніченко, Т. Лісова, О. Нестеренко, С. Слюсаренко, М. Шульга та ін.

Не вирішені раніше проблеми

Незважаючи на велику наукову увагу до даної проблеми, питання аналізу змісту адміністративно-правових засад діяльності суб'єктів контролю у сфері земельних відносин в умовах реформування земельних правовідносин в Україні потребує свого перегляду з метою оновлення та удосконалення, що й зумовлює актуальність даної статті.

Метою статті є дослідження сучасного стану адміністративно-правового забезпечення діяльності суб'єктів контролю у сфері земельних відносин в Україні, що передбачає визначення основних суб'єктів контролю за використанням та охороною земель, їх класифікацію та аналіз основних чинників, що впливають на ефективність їх діяльності, окреслення можливих шляхів удосконалення системи адміністративно-правового забез-

печення діяльності суб'єктів контролю у сфері земельних відносин в Україні.

Виклад основного матеріалу

Наразі в Україні діє велика кількість суб'єктів як загальної, так і спеціальної компетенції, наділених контрольними повноваженнями у сфері земельних відносин. До органів загальної компетенції, які здійснюють контрольні функції у сфері земельних відносин в Україні, слід віднести Верховну Раду України, Верховну Раду АРК, Кабінет Міністрів України, суди, прокуратуру, Раду міністрів АРК, місцеві органи виконавчої влади та органи місцевого самоврядування. До спеціально уповноважених органів, які здійснюють управління у галузі використання та охорони земель, належать центральні органи виконавчої влади, до повноважень яких відносяться відповідні аспекти контролю у сфері земельних відносин в Україні – Міністерство регіонального розвитку, будівництва та житлово-комунального господарства України, Міністерство аграрної політики та продовольства України, Міністерство екології та природних ресурсів України, центральні органи виконавчої влади (та їх територіальні органи), діяльність яких спрямовується і координується відповідними міністерствами, – Державна служба України з питань геодезії, картографії та кадастру, Державна інспекція сільського господарства України, Державна екологічна інспекція та ін.

Особливе місце у контрольно-наглядовій діяльності у сфері земельних відносин належить спеціально уповноваженим органам державної виконавчої влади. Проте, закріплені в існуючих нормативно-правових актах повноваження цих органів недостатньо ефективно реалізуються на практиці. Відсутність комплексного підходу до розвитку законодавства щодо забезпечення контрольно-наглядової діяльності у сфері земельних відносин та непослідовність у законодавчому встановленні правових засад діяльності суб'єктів контролю у сфері земельних відносин призводять до дублювання функцій контролю різними центральними органами виконавчої влади як в окремих питаннях контролю за використанням і охороною земель, так і в загальних питаннях у системі

управління земельними відносинами. Недостатня визначеність та розподіл повноважень між центральними та місцевими органами виконавчої влади щодо здійснення контролю у даній сфері неминуче призводять до конфліктів інтересів між органами контролю різних рівнів та розпорошення відповідальності за прийняті рішення, суттєво позначаючись на ефективності управління в цілому та на контролі у сфері земельних відносин зокрема [1, с.224; 2, с.1]. Тож вдосконалення контрольно-наглядової діяльності має передбачати чітке визначення та розмежування функцій, повноважень та відповідальності у сфері контролю між органами виконавчої влади різних рівнів та конкретними посадовими особами. Слід погодитися з думкою М. Климишина, що при наділенні органів влади повноваженнями щодо здійснення регулятивних функцій, необхідних для ефективного організуючого впливу на розвиток земельних відносин, має бути дотриманий баланс між обсягом повноважень і межами здійснення відповідного контролю [3, с.3].

Удосконалення структури державного контролю у сфері земельних відносин, усунення існуючих дублювань контрольних функцій у діяльності органів виконавчої влади різних рівнів, на наш погляд, вимагає скорочення існуючих контрольно-наглядових органів влади і концентрації повноважень щодо контролю у даній галузі в межах Державної служби України з питань геодезії, картографії та кадастру як єдиного органу контролю за використанням і охороною земель. Перехід до Держгеокадастру всієї повноти повноважень контролю у сфері земельних відносин дозволить вирішити питання усунення дублювань повноважень органів виконавчої влади по земельному та екологічному контролю, сприятиме збільшенню надходжень до бюджету від контролю за використанням та охороною земель, зменшенню площ самовільно зайнятих ділянок, збереженню і підвищенню родючості ґрунтів та ін.

Наразі Програмою діяльності Уряду до пріоритетних напрямів роботи Держгеокадастру України віднесена боротьба з побутовою корупцією в земельних відносинах, у тому числі за рахунок дерегуляції та кадрово-

го перезавантаження [4]. На 2016 р. пріоритетними завданнями Держгеокадастру у сфері контролю за використанням і охороною земель в Україні є детінізація використання земель, що перебувають у користуванні державних підприємств; запровадження механізмів ефективного контролю за використанням земель з метою протидії корупції у земельній сфері. Уявляється, що зменшення корупційних ризиків у сфері розпорядження землею потребує створення спеціальних механізмів контролю за використанням земельних ресурсів на місцях, що, зокрема, передбачають можливість Держгеокадастру України як центрального органу виконавчої влади, що має виключні повноваження у сфері контролю за використанням і охороною земель в Україні, оскаржувати рішення органів місцевого самоврядування в разі порушень земельного законодавства.

Серед інших напрямків удосконалення діяльності Держгеокадастру України щодо забезпечення ефективності контролю у сфері земельних відносин слід відзначити також завдання запровадження механізмів запобігання зловживанням при приватизації земельних ділянок шляхом зменшення граничних площ земельних ділянок, які можуть бути безоплатно передані у власність, закріплення порядку набуття земельних ділянок фермерами виключно через аукціони та запровадження обов'язковості складання територіальними громадами переліку земельних ділянок, які можуть бути продані на аукціонах і передані безоплатно у власність, що також сприятиме збільшенню надходжень до державного та місцевого бюджетів, запобіганню спекуляції для безоплатного отримання земельних ділянок державної власності через приватизацію фермерських господарств та детінізації процесу розпорядження землями територіальними громадами в цілому.

Слід також відзначити, що завдання підвищення ефективності контролю за раціональним використанням і охороною земель передбачає, окрім вдосконалення та узгодження діяльності центральних і місцевих органів виконавчої влади, які мають відповідні повноваження щодо здійснення контрольно-наглядової діяльності у даній сфері, покращення діяльності судів і прокуратури

по застосуванню земельно-правових, адміністративно-правових та інших санкцій у випадку порушення учасниками земельних відносин вимог чинного законодавства [5, с.148-149].

Оптимізація системи контрольно-наглядової діяльності у сфері земельних відносин, як невід'ємна складова загального процесу демократизації державного управління в Україні, передбачає також і обов'язкову її децентралізацію, адже наразі основу організаційної структури контрольно-наглядової діяльності у сфері земельних відносин складають саме органи виконавчої влади, що у своїй сукупності становлять складну та розгалужену частину державного апарату управління, концентрують у своїх руках найважливіші та найпотужніші засоби примусу та стимулювання [6, с.89]. Тож до пріоритетних напрямів розвитку контрольно-наглядової діяльності у сфері земельних відносин в Україні слід віднести розробку та відпрацювання механізмів, спрямованих на забезпечення децентралізації у даній галузі.

Головним завданням децентралізації в земельній сфері є збереження і ефективне використання земель у довгостроковій перспективі шляхом перетворення місцевих громад на повноцінних власників відповідних територій [4]. Так, існуюче наразі різноманіття розпорядників землями за межами населених пунктів вимагає врегулювання цієї ситуації на користь найбільш зацікавлених у цих правах категорій. Відповідно до принципу децентралізації, у сфері земельних відносин уявляється необхідним суттєве скорочення кількості органів, які можуть розпоряджатися землями за межами населених пунктів. Таким чином, удосконалення контрольно-наглядової діяльності у сфері земельних відносин виявляється безпосередньо пов'язаним із питаннями перерозподілу контрольних повноважень між органами державної влади і органами місцевого самоврядування та забезпечення належного громадського і самоврядного контролю у даній сфері.

Безумовно, головна роль у процесі регулювання земельних відносин об'єктивно належить державі, оскільки в ієрархії суб'єктів регулювання земельних відносин в Україні саме державні органи займають доміную-

чу, визначальну і координаційну роль [7, с.131]. Проте, є очевидним, що в сучасних умовах для розвитку та вдосконалення земельних відносин необхідно сформувати цілісну систему контролю, що базується на тісному взаємозв'язку між усіма його різними видами. Не можна не погодитися з думкою В. Носіка про те, що без необхідного впливу не тільки держави, але й органів місцевого самоврядування на регулювання земельних відносин неможливо провести соціально справедливий розподіл земель, забезпечити належний рівень обліку кількості та якості земель, а також мати об'єктивну інформацію про правовий режим земель, створити необхідні юридичні гарантії захисту прав власників земель і землекористувачів при вирішенні земельних спорів тощо [8, с.157].

Згідно із Земельним кодексом України, поряд із державними органами влади, контроль за раціональним використанням і охороною земель мають здійснювати також органи місцевого самоврядування та громадські організації [9, ст.189-190]. С. Хом'яченко підкреслює, що оскільки самоврядний і державний контроль у галузі використання та охорони земель мають спільне походження, являючи собою реалізацію земельних інтересів українського народу – через діяльність органів державної влади і органів місцевого самоврядування, та спільну мету, що полягає у забезпеченні охорони земель як основного національного багатства, то співвідношення між державним і самоврядним контролем за використанням та охороною земель не слід розглядати через призму субординації, при якій державний вид контролю має провідну роль, а самоврядний контроль підпорядкований державному [10, с.10]. Різниця між даними видами контролю полягає у характері суспільних інтересів: якщо державний контроль за використанням та охороною земель відбиває державні інтереси, тобто інтереси всього народу країни, то самоврядний контроль покликаний захищати інтереси конкретних територіальних громад у сфері раціонального використання та охорони земель [10, с.10]. Громадський земельний контроль, як діяльність громадян та їх об'єднань, наділених відповідними повноваженнями, що спрямована на перевірку дотримання земельного

законодавства державними органами, органами місцевого самоврядування, підприємствами, установами, організаціями незалежно від форми власності, громадянами, а також на попередження, виявлення й усунення правопорушень, за своєю юридичною природою є спорідненим із самоврядним контролем у даній сфері відносин, який безпосередньо відображає інтереси членів територіальних громад сіл, селищ і міст [10, с.10]. Н. Виговська та О. Стебляк відзначають, що, незважаючи на різноманітність методів громадського контролю, він залишається на сьогоднішній день неефективним з цілої низки причин, серед яких: недостатньо ефективна діяльність ЗМІ як суб'єктів громадського контролю; неналежне нормативно-правове забезпечення різноманітних форм, методів та інструментів громадського контролю; недостатній кваліфікаційний рівень та низька обізнаність громадських контролерів; економічна та політична байдужість громадян та негативний вплив бюрократії у сфері земельних відносин; недостатня дієвість діяльності громадських рад при органах державної виконавчої влади та ін. [11].

Необхідно також відзначити, що у той час, як порядок здійснення державного контролю за використанням та охороною земель встановлюється Законом України «Про державний контроль за використанням та охороною земель», порядок самоврядного та громадського контролю за використанням та охороною земель чинним законодавством України наразі не врегульований. Станом на кінець 2015 р. у Верховній Раді України було зареєстровано декілька законопроектів, спрямованих на децентралізацію повноважень у сфері земельних відносин, але жоден із них, на жаль, не передбачає комплексного перерозподілу контрольних повноважень між центральними органами виконавчої влади та органами місцевого самоврядування. Таким чином, наразі очевидно є необхідність якнайшвидшої розробки та прийняття відповідних нормативно-правових актів, що закріплюють положення про самоврядний та громадський контроль у сфері земельних відносин і спрямовані, зокрема, на:

- створення впорядкованої та прозорої системи контролю за використанням та охороною земель міста;

- створення сучасного правового простору, який буде відповідати потребам законодавства, стимулювати землекористувачів до дотримання норм чинного законодавства у сфері земельних відносин;

- забезпечення своєчасного надходження до міського бюджету орендної плати за земельні ділянки шляхом здійснення контролю за дотриманням умов договорів оренди земельних ділянок орендарями та ін.

До повноважень органів самоврядного контролю у сфері земельних відносин слід віднести регулювання питань, пов'язаних з:

- контролем за додержанням вимог земельного законодавства, зокрема, встановленого порядку набуття та реалізації права на землю, умов договору оренди земельних ділянок, які перебувають у комунальній власності, та ін.;

- виявленням самовільно зайнятих земельних ділянок і прийняттям відповідних заходів;

- виявленням порушень та зверненням до суду з позовом про дострокове розірвання договору оренди;

- захистом прав власників земельних ділянок та землекористувачів шляхом вирішення суперечок у межах міста і додержанням правил добросусідства;

- наданням методичної допомоги і рекомендацій власникам земельних ділянок та землекористувачам з питань використання і охорони земель та ін.

Органи місцевого самоврядування можуть також виступати з ініціативою щодо перевірок, а також організувати проведення перевірок на підприємствах, в установах та організаціях, що не перебувають у комунальній власності, з питань здійснення делегованих їм повноважень органів виконавчої влади та ін. [12, с.45-46].

Пріоритетним завданням у сфері контролю за використанням і охороною земель в Україні є наразі делегування органам місцевого самоврядування повноважень по розпорядженню державними землями, що, зокрема, має передбачати: перехід права розпорядження землями до громад, перехід власності на землі до об'єднаних громад, а також врегулювання правового статусу земель колишньої колективної власності [4]. Реалізація даних завдань сприятиме зменшенню кількості органів, які розпоряджатимуться

землями, збільшенню участі органів місцевого самоврядування у розпорядженні землями, а також пришвидшенню переходу земель з невизначеним статусом до комунальної власності.

Висновки

Отже, сучасна інституціональна структура державного контролю у сфері контролю за використанням та охороною земель характеризується відсутністю необхідної чіткості у визначенні повноважень контролюючих органів, що призводить до дублювання функцій з реалізації земельної політики суб'єктами, до повноважень яких відносяться відповідні питання здійснення контролю у сфері земельних відносин. Вдосконалення контрольно-наглядової діяльності має передбачати чітке визначення та розмежування функцій, повноважень та відповідальності у сфері контролю між органами виконавчої влади різних рівнів та конкретними посадовими особами. Удосконалення структури державного контролю у сфері земельних відносин, усунення існуючих дублювань контрольних функцій у діяльності органів виконавчої влади різних рівнів вимагають скорочення існуючих контрольно-наглядових органів влади і концентрації повноважень щодо контролю у даній галузі в межах Державної служби України з питань геодезії, картографії та кадастру як єдиного органу контролю за використанням і охороною земель, що дозволить вирішити питання усунення дублювань між органами виконавчої влади по земельному та екологічному контролю. Крім того, оптимізація системи контрольно-наглядової діяльності у сфері земельних відносин як невід'ємна складова загального процесу демократизації державного управління в Україні передбачає також і обов'язкову її децентралізацію. Тож до пріоритетних напрямів розвитку контрольно-наглядової діяльності у сфері земельних відносин в Україні слід віднести розробку та відпрацювання механізмів, спрямованих на забезпечення децентралізації у даній галузі, головним завданням якої є збереження і ефективне використання земель у довгостроковій перспективі шляхом перетворення місцевих громад на повноцінних власників відповідних територій. Таким

АНОТАЦІЯ

Визначено основні види суб'єктів контролю у сфері земельних відносин в Україні. Проаналізовано основні чинники, що впливають на ефективність діяльності суб'єктів контролю за використанням та охороною земель в Україні. Окреслено можливі напрямки удосконалення адміністративно-правового забезпечення діяльності суб'єктів контролю у сфері земельних відносин в Україні.

Ключові слова: контроль, нагляд, контрольно-наглядова діяльність, адміністративно-правове забезпечення, земельні відносини.

SUMMARY

The main types of subjects of control in the land relations sphere in Ukraine are considered. Analyzes of the main factors of improvement of activity of subjects of control in the land relations sphere in Ukraine were prepared. The directions of improvement of administrative and legal ensuring of activity of subjects of control in the land relations sphere in Ukraine are offered.

Key words: control, supervision, control and supervisory activity, administrative and legal ensuring, land relations.

чином, удосконалення контрольно-наглядової діяльності у сфері земельних відносин виявляється безпосередньо пов'язаним із питаннями перерозподілу контрольних повноважень між органами державної влади і місцевого самоврядування та забезпечення належного громадського і самоврядного контролю у даній сфері.

Література

1. Сидоренко І. Державний контроль за раціональним використанням та охороною земель / І. Сидоренко // Технічні науки та технології : наук. журнал. – 2015. – № 1 (1). – С. 220–224.
2. Шарій Г. Проблеми державного управління земельними ресурсами та основні шляхи завершення земельної реформи в Україні / Г. Шарій // Наук. вісник «Демократичне врядування». – 2008. – Вип. 2. – 7 с. – [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://www.lvivacademy.com/vidavnitstvo_1/visnik2/fail/Sharyj.pdf.
3. Климишин М. Д. Контроль у сфері державного управління земельними ресурсами / М. Д. Климишин // держава і право. – 2008. – № 17. – С. 67–78.
4. Про Програму діяльності Кабінету Міністрів України : Постанова Верховної Ради України : від 11.12.2014 р., № 26-VIII // Офіційний вісник України. – 2014. – № 102. – Ст. 3005.
5. Сидор В. Д. Проблеми ефективності земельного законодавства України / В. Д. Сидор // Учёные записки Таврического нац. ун-та им. В. И. Вернадского. Серия «Юридические науки». Т. 24 (63). – 2011. – № 1. – С. 143–150.

6. Бавбекова Е. А. Правова основа державного управління земельними ресурсами в сучасних умовах / Е. А. Бавбекова // Актуальні проблеми сучасної науки в дослідженнях молодих учених. – Сімферополь, 2005. – Вип. 7. – С. 86–90.

7. Черевко Г. Основні напрями й умови вдосконалення державного регулювання земельних відносин / Г. Черевко, Г. Дудич // Аграрна економіка. – 2012. – Т. 5. – № 1–2. – С. 128–139.

8. Носік В. В. Земельне право в системі приватного і публічного права України / В. В. Носік // Учёные записки Таврического нац. ун-та им. В. И. Вернадского. – 2010. – Т. 23 (62). – № 2. – С. 150–160.

9. Земельний кодекс України : Закон України : від 25.10.2001 р., № 2768-III // Відомості Верховної Ради України. – 2002. – № 3–4. – Ст. 27.

10. Хом'яченко С. І. Правове забезпечення контролю за використанням та охороною земель в Україні : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. юрид. наук : спец. 12.00.06 «Земельне право; аграрне право; екологічне право; природоресурсне право» / С. І. Хом'яченко ; НАН України. Ін-т держави і права ім. В. М. Корецького. – К., 2004. – 19 с.

11. Виговська Н. Г. Актуальні проблеми громадського контролю в сфері земельних відносин / Н. Г. Виговська, О. Л. Стебляк // Всеукраїнська конференція «Фінансова безпека аграрного бізнесу»: Тези виступів. – ЖДТУ, 2014. – С. 113–115. – [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://eztuir.ztu.edu.ua/8450/>.

12. Багрій І. Юридична природа контролю за використанням та охороною земель / І. Багрій // Юридичний журнал. – 2010. – № 2. – С. 44–46.

ПРАВОВІ ГАРАНТІЇ ІНОЗЕМНОГО ІНВЕСТУВАННЯ В ЕКОНОМІКУ УКРАЇНИ

СВІТЛИЧНА Юлія Олександрівна - кандидат наук з державного управління, голова Харківської обласної державної адміністрації

Стаття посвячена вопросам государственных гарантий иностранного инвестирования в экономику Украины, в которой рассмотрены понятия инвестиций и иностранных инвестиций, а именно их экономическую и правовую составляющую. Проанализированы нормы законодательства, которые закрепляют гарантии иностранного инвестирования и отмечено ряд проблем, возникающих в этой сфере, предложены пути их решения.

Ключевые слова: инвестиции; государственные гарантии защиты инвестиций, инвестиционное законодательство, защита прав инвесторов, гарантии при изменении законодательства.

Вступ

Розвиток України за сучасних умов реформування економічних відносин потребує дієвого державного регулювання інвестиційних процесів. Державі належить провідна роль у створенні економічних стимулів, гарантій політичної, економічної, оборонної, екологічної безпеки у зацікавленості суб'єктів господарювання та всіх громадян в економічному зростанні. Пожвавлення інвестиційної активності на внутрішньому ринку, залучення іноземних інвесторів вкрай необхідні для стабілізації економіки. Розвиток інвестиційних процесів у різних секторах української економіки в 2016 році набув нових обертів. Головною метою місцевого економічного розвитку є підвищення рівня та якості життя населення, що можливе при широкому залученні внутрішніх та

іноземних інвестицій. Саме успішні інвестиційні проекти здатні забезпечити зростання обсягів виробництва продукції та надання послуг, збільшити кількість якісних робочих місць, підвищити податковий потенціал території, сприяти зростанню добробуту громади. Залучаючи іноземні інвестиції, необхідним є й забезпечення їх захисту, що відображаються у створенні правових гарантій, що і є об'єктом дослідження у цій статті.

Стан дослідження теми

Дослідженням даної проблеми займалися такі вчені, як: Бандурка О.М., Богуславський М.М., Жорнокуй Ю.М., Зельдіна О., Носова О.В., Саніхметова Н.О., Удалих О.О., Хрімлі О. та інші. Вказані вчені зробили вагомий внесок у дослідження проблем іноземного інвестування, але питання захисту та гарантій іноземного інвестування потребують подальшого дослідження та розробки додаткових заходів з їх реалізації.

Саме тому **метою** цієї статті є дослідження правових гарантій іноземного інвестування в економіку України та їх вдосконалення.

Виклад основного матеріалу

Дослідження правових гарантій іноземного інвестування не може існувати без розкриття економічної та юридичної складової поняття «іноземні інвестиції».

Термін «інвестиції» походить від латинського слова «invest», що означає вкладення

коштів. У більш широкій трактовці інвестиції являють собою вкладення капіталу з метою подальшого його збільшення. Інвестиції мають фінансове та економічне визначення [1, с. 54].

Як економічна категорія іноземна інвестиція виражає соціально-економічні відносини між іноземним інвестором і реципієнтом іноземного капіталу з приводу об'єкта, процесу інвестування і створення прибутку. Соціально-економічний зміст інвестиційних відносин виражається через взаємозв'язок і взаємозалежність соціальних, економічних, інституційних, правових відносин. Інституційний зміст категорії «іноземна інвестиція» складається у сукупності використовуваних прав, норм, стандартів поведінки, а також механізмів взаємовідносин і взаємозв'язків між міжнародними суб'єктами інвестиційної діяльності. Застосування інституціональних форм організацій забезпечує структурування відносин, дозволяє спростити характер взаємозв'язків у суспільстві, створює умови економії від раціональної поведінки економічних агентів. Формальні норми і правила інвестиційної поведінки встановлюються і закріплюються на економічному, правовому і політичному рівнях [2, с. 199].

Податковий кодекс України у статті 14.1.81 визначає інвестиції як господарські операції, які передбачають придбання основних засобів, нематеріальних активів, корпоративних прав та/або цінних паперів в обмін на кошти або майно. Інвестиції поділяються на: а) капітальні інвестиції – господарські операції, що передбачають придбання будинків, споруд, інших об'єктів нерухомої власності, інших основних засобів і нематеріальних активів, що підлягають амортизації відповідно до норм цього Кодексу; б) фінансові інвестиції – господарські операції, що передбачають придбання корпоративних прав, цінних паперів, деривативів та/або інших фінансових інструментів. Фінансові інвестиції поділяються на: прямі інвестиції – господарські операції, що передбачають внесення коштів або майна в обмін на корпоративні права, емітовані юридичною особою при їх розміщенні такою особою; портфельні інвестиції – господарські операції, що передбачають купівлю цінних

паперів, деривативів та інших фінансових активів за кошти на фондовому ринку або біржовому товарному ринку; в) реінвестиції – господарські операції, що передбачають здійснення капітальних або фінансових інвестицій за рахунок прибутку, отриманого від інвестиційних операцій [3].

Поряд із економічним підходом до визначення інвестицій існує й правовий підхід. В основі такого підходу використовується теорія права власності, у відповідності з якою допускається, що обмінюються не тільки блага (ресурси), але і право на них. Прихильники даної теорії притримуються точки зору несподіваного виникнення права власності, його специфікації та визначеності. Практичне застосування теорії права власності дозволяє визначити право власності, забезпечити прозорість економічних відносин, призводить до мінімізації трансакційних витрат при прийнятті інвестиційних рішень. Створення правової бази держави ґрунтується на ідеях громадянського суспільства. Правова детермінація відносин власності у державі сприяє розвитку підприємництва, створює мотивацію для виробництва, стимулює розвиток конкуренції між виробниками [2, с. 201].

М.М. Богуславський вважає, що будь-яку інвестицію слід розглядати у якості об'єкта права як юридичну категорію [4, с. 55].

Стаття 1 Закону України «Про режим іноземного інвестування» визначає іноземні інвестиції як цінності, що вкладаються іноземними інвесторами в об'єкти інвестиційної діяльності відповідно до законодавства України з метою отримання прибутку або досягнення соціального ефекту [5]. Зазначене визначення слід приймати за основу в дослідженні питань правових гарантій іноземного інвестування.

В умовах реформування економіки в Україні розробляються власні механізми державного регулювання інвестиційних процесів, орієнтовані на створення правових основ функціонування на ринку капіталу, формування стратегічних та тактичних цілей і пріоритетів, дотримання соціальних цінностей, спрямованості інвестицій на вирівнювання сукупного попиту і сукупної пропозиції, частковий перерозподіл доходів

галузей і виробництв, регулювання зовнішніх інвестицій і валютного ринку, спрямування інвестицій на розвиток економіки і повну зайнятість.

Для іноземних інвесторів на території України встановлюється національний режим інвестиційної та іншої господарської діяльності, за винятками, передбаченими законодавством України та міжнародними договорами України. Це означає, що інвестори іноземної держави одержують такі самі права, як і суб'єкти господарської діяльності України. Для окремих суб'єктів підприємницької діяльності, які здійснюють інвестиційні проекти із залученням іноземних інвестицій, що реалізуються відповідно до державних програм розвитку пріоритетних галузей економіки, соціальної сфери і територій, може встановлюватися пільговий режим інвестиційної та іншої господарської діяльності. В Україні, на відміну від деяких інших держав, не встановлені обмеження чи заборони на інвестиції у певні сфери економіки і не містяться певні обмеження щодо граничної частки іноземного інвестора в спільному з вітчизняними інвесторами підприємстві, у певних сферах (за винятком банківської та страхової діяльності) [6, с. 123].

Державні гарантії захисту інвестицій визначають зазвичай як систему правових норм, спрямованих на захист інвестицій, і не стосуються питань фінансово-господарської діяльності учасників інвестиційної діяльності та сплати ними податків, зборів (обов'язкових платежів). Державні гарантії захисту інвестицій не можуть бути скасовані або звужені стосовно інвестицій, здійснених у період дії цих гарантій [7].

Правові гарантії захисту іноземних інвестицій закріплені у розділі II Закону України «Про режим іноземного інвестування» [5] та поділені вони наступним чином:

1. *Гарантії у разі зміни законодавства.* Якщо в подальшому спеціальним законодавством України про іноземні інвестиції будуть змінюватися гарантії захисту іноземних інвестицій, зазначені в розділі II цього Закону, то протягом десяти років з дня набрання чинності таким законодавством на вимогу іноземного інвестора застосовуються державні гарантії захисту іноземних інвес-

тицій, зазначені в цьому Законі. До прав і обов'язків сторін, визначених угодою про розподіл продукції, протягом строку її дії застосовується законодавство України, чинне на момент її укладення. Зазначені гарантії не поширюються на зміни законодавства, що стосуються питань оборони, національної безпеки, забезпечення громадського порядку, охорони довкілля;

Згідно з п. 1 ст. 18 Закону України «Про інвестиційну діяльність» умови договорів, укладених між суб'єктами інвестиційної діяльності, зберігають свою чинність на весь строк дії цих договорів і у разі, коли після їх укладення законодавством (крім податкового, митного та валютного законодавства, а також законодавства з питань ліцензування певних видів господарської діяльності) встановлено [9].

Згідно з п. 2 ст. 397 Господарського Кодексу України у разі зміни законодавства про режим іноземного інвестування на вимогу іноземного інвестора у випадках і в порядку, визначених законом, застосовуються державні гарантії, які визначаються законодавством, що діяло на момент вкладення інвестицій [8].

Необхідно відзначити, що державні гарантії для суб'єктів інвестиційної діяльності передбачені також Законами України: «Про інвестиційну діяльність», «Про режим іноземного інвестування». Норми вказаних законів встановлюють в окремих випадках обмеження застосування державних гарантій. Так, у статті 19 Закону України «Про інвестиційну діяльність» вказується, що державні гарантії захисту інвестицій – це система правових норм, які спрямовані на захист інвестицій та не стосуються питань фінансово-господарської діяльності учасників інвестиційної діяльності та сплати ними податків, зборів (обов'язкових платежів). Але саме зобов'язання держави у сфері фінансово-господарської діяльності, питання сплати податків є стимулом для інвесторів у виборі країни для вкладення інвестиційних коштів і основою для подальшої економічної діяльності інвестора. Тому обмеження гарантій тими чи іншими питаннями робить їх недієвими, декларативними. «По суті, Закон України «Про інвестиційну діяльність»

містить декларацію про державні гарантії, яка не може бути практично застосована інвесторами для захисту своїх законних прав [10, с. 60].

Проте, тут виникає ряд проблем, на які звертає увагу О. Хрімлі та з яким однозначно погоджується автор статті. Перш за все інвестиційне законодавство України передбачає, що «державні гарантії захисту інвестицій не можуть бути скасовані або звужені стосовно інвестицій, здійснених у період дії цих гарантій». Проте ця норма права не завадила законодавцю ще в 2005 році скасувати всі пільги та гарантії для суб'єктів спеціальних економічних зон і територій пріоритетного розвитку. Це вкотре доводить, що норми права повинні не просто декларувати неможливість їх скасування, а передбачати відповідальність державних органів. Тому доцільно в ГК України і в Законі України «Про інвестиційну діяльність» передбачити, що в разі законодавчого скасування державних гарантій держава зобов'язана відшкодувати інвестору збитки в повному обсязі [11, с. 62].

2. *Гарантії щодо примусових вилучень, а також незаконних дій державних органів та їх посадових осіб.* Іноземні інвестиції в Україні не підлягають націоналізації. Державні органи не мають права реквізувати іноземні інвестиції, за винятком випадків здійснення рятувних заходів у разі стихійного лиха, аварій, епідемій, епізоотій. Зазначена реквізиція може бути проведена на підставі рішень органів, уповноважених на це Кабінетом Міністрів України. Рішення про реквізицію іноземних інвестицій та умови компенсації можуть бути оскаржені в судовому порядку відповідно до статті 26 цього Закону.

3. *Компенсація і відшкодування збитків іноземним інвесторам.* Іноземні інвестори мають право на відшкодування збитків, включаючи упущену вигоду і моральну шкоду, завданих їм внаслідок дій, бездіяльності або неналежного виконання державними органами України чи їх посадовими особами передбачених законодавством обов'язків щодо іноземного інвестора або підприємства з іноземними інвестиціями, відповідно до законодавства України.

Згідно з абз. 3 п. 2 ст. 18 Закону України «Про інвестиційну діяльність» у разі

ухвалення державними або іншими органами актів, що порушують права інвесторів і учасників інвестиційної діяльності, збитки, завдані суб'єктам інвестиційної діяльності, підлягають відшкодуванню у повному обсязі цими органами. Спори про відшкодування збитків розв'язуються судом [9].

Багато проблем виникає під час практичної реалізації відшкодування збитків інвесторам. Твердження того, що «компенсація, що виплачується іноземному інвестору, повинна бути швидкою, адекватною і ефективною» є декларативним, тому потребує конкретизації. На погляд автора, у законодавстві про інвестиційну діяльність доцільно передбачити конкретні строки виплати компенсації, а саме: «не пізніше десяти робочих днів з моменту звернення інвестора до уповноваженого органу держави». Це посилює дію державної гарантії і дає можливість інвестору на практиці реалізувати норми права.

4. *Гарантії в разі припинення інвестиційної діяльності.* У разі припинення інвестиційної діяльності іноземний інвестор має право на повернення не пізніше шести місяців з дня припинення цієї діяльності своїх інвестицій в натуральній формі або у валюті інвестування в сумі фактичного внеску (з урахуванням можливого зменшення статутного капіталу) без сплати мита, а також доходів з цих інвестицій у грошовій чи товарній формі за реальною ринковою вартістю на момент припинення інвестиційної діяльності, якщо інше не встановлено законодавством або міжнародними договорами України;

5. *Гарантії переказу прибутків, доходів та інших коштів, одержаних внаслідок здійснення іноземних інвестицій.* Іноземним інвесторам після сплати податків, зборів та інших обов'язкових платежів гарантується безперешкодний і негайний переказ за кордон їх прибутків, доходів та інших коштів в іноземній валюті, одержаних на законних підставах внаслідок здійснення іноземних інвестицій. Порядок переказу за кордон прибутків, доходів та інших коштів, одержаних внаслідок здійснення іноземних інвестицій, визначається Національним банком України [5].

АНОТАЦІЯ

Стаття присвячена питанням державних гарантій іноземного інвестування в економіку України, в якій розглянуті поняття інвестицій та іноземних інвестицій, а саме їх економічну та правову складову. Проаналізовано норми законодавства, які закріплюють гарантії іноземного інвестування та зазначено ряд проблем, що виникають у цій сфері, запропоновані шляхи їх вирішення.

Ключові слова: інвестиції; державні гарантії захисту інвестицій, інвестиційне законодавство, захист прав інвесторів, гарантії при зміні законодавства.

Висновок

Кожна з названих гарантій має своє окреме призначення і може бути корисною в тій чи іншій ситуації. Аналіз державного гарантування захисту інвестицій в Україні показує недосконалість норм права, що зумовлює необхідність удосконалення механізмів гарантування. Найчастіше інвестор може скористатися державною гарантією захисту прав тільки після звернення до суду. Для вирішення цієї проблеми необхідно в Законі України «Про інвестиційну діяльність» передбачити норму права такого змісту: «Посадова особа, яка відмовила інвестору в практичній реалізації державної гарантії захисту прав інвесторів, що закріплена законодавством України, має відшкодувати збитки інвестору в повному обсязі, якщо відмову в застосуванні державної гарантії захисту прав інвесторів буде визнано незаконною рішенням суду».

Усі вищевикладені пропозиції матимуть позитивні наслідки, оскільки нададуть можливість інвесторам реально, а не декларативно захищати свої права за допомогою державних гарантій, які передбачено спеціальним інвестиційним законодавством України, а також міжнародно-правовими договорами, які є невід'ємною частиною національного законодавства України.

Література

1. Удалих, О.О. Управління інвестиційною діяльністю промислового підприємства: Навч. посіб. / О.О. Удалих. – К.: Центр навчальної літератури, 2006. – 221 с.

SUMMARY

Article dedication issue state guarantees of foreign investments in the Ukrainian economy, which examines the notion of investment and foreign investment, namely, their economic and legal component. Analyzed legislation that reinforce the guarantees of foreign investments and noted a number of problems arise in this area, the ways of their solution.

Key words: investments; government guarantees of investment protection, investment law, protection of investors rights, guarantee due to change of legislation.

2. Бандурка А.М. Иностранные инвестиции в регионы Украины : монография / и.А.М. Бандурка, С.И. Лекарь, О.В. Носова. – Харьков: Золотая миля, 2013. – 340 с.

3. Податковий кодекс України // Відомості Верховної Ради України (ВВР), 2011, № 13-14, № 15-16, № 17, ст.112.

4. Богуславский М.М. Иностранные инвестиции: правовое регулирование/ М.М. Богуславский. – М. : Бек. – 1996. – С.55-56

5. Про режим іноземного інвестування: Закон України від 19.03.1996 № 93/96-ВР // Відомості Верховної Ради України (ВВР), 1996, N 19, ст. 80

6. Санихметова Н.О. Господарське право. Навчальний посібник /За заг. ред. проф. Н. О. Санихметової. – Х.: «Одіссей», 2005. – 608 с.

7. Жорнокуй Ю.М. Інвестиційне право України. Підручник / Ю.М. Жорнокуй. – Харків: Право, 2015 р. – 512 с.

8. Господарський кодекс України від 16.01.2003 № 436-IV // Відомості Верховної Ради України (ВВР), 2003, № 18, № 19-20, № 21-22, ст.144

9. Про інвестиційну діяльність: Закон України від 18.09.1991 № 1560-XII // Відомості Верховної Ради України (ВВР), 1991, N 47, ст.646

10. Зельдіна О. Правові можливості захисту прав інвесторів по Господарському кодексу України / О. Зельдіна // Підприємництво, господарство і право. – 2008. – № 12. – С. 60–63.

11. Хрімлі О. Державні гарантії як спосіб захисту прав інвесторів / О. Хрімлі // Підприємництво, господарство і право. – 2016. – №2/2016. – С. 60-65

НАЦІОНАЛЬНА ПОЛІЦІЯ У СИСТЕМІ СУБ'ЄКТІВ ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ ПУБЛІЧНОЇ БЕЗПЕКИ І ПОРЯДКУ ПІД ЧАС ПРОВЕДЕННЯ МАСОВИХ ЗАХОДІВ В УКРАЇНІ

ДОЛИННИЙ Андрій Володимирович - аспірант кафедри конституційного, адміністративного права та соціально-гуманітарних дисциплін Інституту права та суспільних відносин університету «Україна»

УДК 342.9

В статті обґрунтовується місце Національної поліції в системі суб'єктів забезпечення общественної безпеки та порядку при проведенні масових заходів в Україні. Установлено, що Національна поліція України є основним суб'єктом забезпечення общественної безпеки та порядку при проведенні масових заходів, оскільки безпосередньо планує, організує та забезпечує публічну безпеку та порядок. Проаналізовані відповідні задачі, функції та повноваження органів та підрозділів поліції в цій сфері.

Ключові слова: поліція, Національна поліція, публічна безпека, общественний порядок, масові заходи.

Постановка проблеми

При проведенні масових заходів особливої актуальності набуває питання забезпечення безпеки і порядку. Дане завдання покладено на низку суб'єктів забезпечення публічної безпеки і порядку, серед яких вагома роль відводиться органам Національної поліції, які безпосередньо забезпечують публічну безпеку і підтримують публічний порядок під час проведення масових заходів. Зміни зовнішнього й внутрішнього соціально-правового середовища в країні і розвиток демократичної держави в цілому висувають підвищені вимоги щодо якості та дієвості функціонування органів поліції. При чому на сьогодні саме за здатністю поліції забезпечувати належний рівень публічної безпеки і порядку оцінюється ефективність її діяльності.

Аналіз останніх досліджень і публікацій

Окремі аспекти забезпечення публічної безпеки і порядку органами поліції досліджували О.М. Бандурка, О.В. Батраченко, Є.О. Безсмертний, І. Беккер, М.В. Возник, І.П. Голосніченко, М.І. Додін, Ю.В. Ковбасюк, А.Т. Комзюк, М.Ф. Криштанович, М.Н. Курко, М.І. Мельник, В.А. Орлов, О.О. Панова, В.П. Пилипишин, Г.П. Ситник, М.П. Ткач, С.І. Чернов, О.С. Юнін, О.Н. Ярмиш та інші.

Невирішені раніше проблеми

Проте місце та значення Національної поліції у системі суб'єктів забезпечення публічної безпеки і порядку під час проведення масових заходів в Україні залишаються малодослідженими, що обумовлює актуальність обраної наукової проблематики.

Метою даної статті є комплексне дослідження місця та ролі Національної поліції у системі суб'єктів забезпечення публічної безпеки і порядку під час проведення масових заходів в Україні.

Виклад основного матеріалу

Досліджуючи Національну поліцію в системі суб'єктів забезпечення публічної безпеки і порядку під час проведення масових заходів в Україні, варто зазначити, перш за все, що на підставі детального аналізу чинної нормативно-правової бази та узагальнення методологічних й теоретико-правових підходів до визначення об'єкту та суб'єктів за-

безпечення публічної безпеки і порядку під час проведення масових заходів, нами було зроблено висновок, що суб'єктами забезпечення публічної безпеки і порядку під час масових заходів є низка державних органів, громадських об'єднань і громадян, зокрема, наступні: 1) Президент України – як глава держави, гарант державного суверенітету, територіальної цілісності України, додержання Конституції України, прав і свобод людини і громадянина здійснює загальне керівництво у сфері публічної безпеки і порядку; 2) Верховна Рада України – у межах повноважень, визначених Конституцією України, визначає засади внутрішньої та зовнішньої політики, основи публічної безпеки, формуючи законодавчу базу в цій сфері; 3) Кабінет Міністрів України – як вищий орган у системі органів виконавчої влади вживає заходів щодо забезпечення прав і свобод людини і громадянина, публічної безпеки і порядку й боротьби із злочинністю; 4) Міністр внутрішніх справ України – забезпечує формування державної політики у сфері забезпечення публічної безпеки і порядку, охорони та захисту прав і свобод людини, інтересів суспільства і держави, а також надання поліцейських послуг та контролює її реалізацію поліцією; 5) Національна поліція України – є центральним органом виконавчої влади, який служить суспільству шляхом забезпечення охорони прав і свобод людини, протидії злочинності, підтримання публічної безпеки і порядку; 6) Національна гвардія України – виконує завдання із захисту та охорони життя, прав, свобод і законних інтересів громадян, суспільства і держави від злочинних та інших протиправних посягань, охорони громадського порядку та забезпечення громадської безпеки тощо; 7) судові органи – здійснюють судочинство у справах про злочини, що завдають шкоди публічній безпеці і порядку під час масових заходів; 8) місцеві державні адміністрації та органи місцевого самоврядування забезпечують вирішення питань у сфері публічної безпеки на місцях у межах наданої компетенції; 9) громадські формування з охорони громадського порядку – беруть участь в охороні громадського порядку, сприяючи органам місцевого самоврядування, правоохоронним органам та органам виконавчої влади у запобіганні та при-

пиненні адміністративних правопорушень і злочинів, захисті життя та здоров'я громадян, інтересів суспільства від протиправних посягань тощо; 10) громадяни, громадські об'єднання – привертають увагу суспільних і державних інститутів до небезпечних явищ і процесів у сфері публічної безпеки і порядку, у законний спосіб і законними засобами захищають власні та суспільні інтереси; 11) інші організатори та учасники масових заходів.

Проте саме органи поліції у даній системі позиціонуються як безпосередні виконавці завдання із забезпечення та підтримання публічної безпеки і порядку під час масових заходів.

Як стверджує Р.Д. Свон, з огляду на сучасні тенденції розвитку правової держави та роль поліцейських відомств у реалізації державних велінь, поліція на певному етапі може стати суб'єктом виробництва й надання ряду благ і послуг населенню, обсяг яких, втім, прямо залежить від державного ладу й сукупності правових норм, що визначають сутність поліцейської діяльності [1, с.78-85]. Н.І. Дідик із цього приводу підкреслює, що поліція є соціальною системою, що створена державою для реалізації певних функцій, розуміння сутності яких сприяє чіткому визначенню ролі та місця поліції в системі органів публічної влади [2, с.189]. На думку О.С. Юніна, забезпечення поліцією громадської безпеки потребує від неї глибокого проникнення в громадське життя відповідно до його реалій, більш тісна взаємодія поліції з населенням привносить у її діяльність завдання надання різноманітних послуг населенню [3, с.62], із чим варто погодитися.

Відповідно до положень ст. 1 Закону України «Про Національну поліцію» від 02.07.2015 р. №580-VIII Національна поліція України є центральним органом виконавчої влади, який служить суспільству шляхом забезпечення охорони прав і свобод людини, протидії злочинності, підтримання публічної безпеки і порядку, діяльність якого спрямовується та координується Кабінетом Міністрів України через Міністра внутрішніх справ України згідно із законом. Завданнями поліції є надання поліцейських послуг у сферах: 1) забезпечення публічної безпеки і порядку; 2) охорони прав і свобод люди-

ни, а також інтересів суспільства і держави;- 3) протидії злочинності; 4) надання в межах, визначених законом, послуг з допомоги особам, які з особистих, економічних, соціальних причин або внаслідок надзвичайних ситуацій потребують такої допомоги (ст. 2 Закону) [4].

У даному контексті доцільно зауважити, що систему поліції складають центральний орган управління поліцією та територіальні органи поліції. При цьому до складу апарату центрального органу управління поліції входять організаційно поєднані структурні підрозділи, що забезпечують діяльність керівника поліції, а також виконання покладених на поліцію завдань. Зокрема, у складі поліції функціонують: 1) кримінальна поліція; 2) патрульна поліція; 3) органи досудового розслідування; 4) поліція охорони; 5) спеціальна поліція; 6) поліція особливого призначення [4]. Крім того, виокремлюють наступні міжрегіональні територіальні органи: 1) Департамент патрульної поліції; 2) Департамент внутрішньої безпеки (у складі кримінальної поліції); 3) Департамент кіберполіції (у складі кримінальної поліції); 4) Департамент захисту економіки (у складі кримінальної поліції); 5) Департамент поліції охорони [5].

Згідно з положеннями п.3 Постанови Кабінету Міністрів України «Про затвердження Положення про Національну поліцію»- № 877 від 28.10.2015 р. основними завданнями Національної поліції є: 1) реалізація державної політики у сферах забезпечення охорони прав і свобод людини, інтересів суспільства і держави, протидії злочинності, підтримання публічної безпеки і порядку; 2) внесення на розгляд Міністра внутрішніх справ пропозицій щодо забезпечення формування державної політики в зазначених сферах; 3) надання в межах, визначених законом, послуг з допомоги особам, які з особистих, економічних, соціальних причин або внаслідок надзвичайних ситуацій потребують такої допомоги. Відповідно до зазначених завдань Національна поліція уповноважена: 1) узагальнювати практику застосування законодавства з питань, що належать до її компетенції, розробляти пропозиції щодо вдосконалення відповідних нормативно-правових актів; 2) провадити превентивну та профілактичну діяльність, спрямовану на запобіган-

ня вчиненню правопорушень; 3) виявляти причини та умови, що сприяють учиненню кримінальних та адміністративних правопорушень, вживати в межах своєї компетенції заходів щодо їх усунення; 4) уживати заходів, спрямованих на усунення загроз життю та здоров'ю фізичних осіб і публічній безпеці, що виникли внаслідок учинення кримінального, адміністративного правопорушення; 5) вживати заходів із забезпечення публічної безпеки і порядку на вулицях, площах, у парках, скверах, на стадіонах, вокзалах, в аеропортах, морських та річкових портах, інших публічних місцях і здійснювати ряд інших повноважень [6].

Як слушно зауважується в Указі Президента України «Про рішення Ради національної безпеки і оборони України від 4 березня 2016 року «Про Концепцію розвитку сектору безпеки і оборони України» від 14.03.2016 р. № 92/2016, основною метою розвитку Національної поліції України є поетапне створення правоохоронного відомства європейського зразка для подальшого ефективного виконання розглянутих завдань. Зокрема, на першому етапі (до кінця 2017 року) планується здійснити: 1) завершення процесів формування структури Національної поліції України та досягнення оптимальної чисельності працівників; 2) перехід від мілітаризованої до соціально-сервісної моделі поліції; забезпечення організаційної єдності та ефективної керованості системи органів поліції;- 3) деполітизацію діяльності поліції; 4) створення основної нормативно-правової бази з виконання визначених законодавчими актами завдань та функцій; 5) забезпечення сучасними спеціальними засобами, спеціальною технікою, озброєнням та створення відповідних їх запасів; 6) створення в усіх регіонах держави підрозділів спеціального призначення та швидкого реагування; 7) реформування системи відбору на службу та професійної підготовки працівників; 8) запровадження сучасних автоматизованих інформаційних, телекомунікаційних та інших систем; 9) налагодження належної взаємодії поліції з іншими правоохоронними органами. Відповідно на другому етапі (до кінця 2020 року) планується забезпечення: 1) доведення загального рівня стандартів роботи поліції до середньо-

європейських показників; 2) удосконалення механізму обміну інформацією з вітчизняними та іноземними правоохоронними органами; 3) розширення участі працівників поліції у заходах із підтримання миру і безпеки тощо [7].

На наш погляд, зазначені заходи мають принципове значення і безпосередньо для підвищення якості забезпечення публічної безпеки і порядку під час проведення масових заходів задля: 1) забезпечення успішного проведення заходів; 2) суворого дотримання учасниками заходів встановлених правил поведінки; 3) попередження і припинення можливих злочинів, порушень публічної безпеки і порядку; 4) надання допомоги іншим державним органам у забезпеченні публічного порядку і публічної безпеки; 5) недопущення ослаблення охорони публічного порядку на інших територіях населеного пункту [8, с.17].

Крім того, завданнями органів Національної поліції, зокрема, під час проведення футбольних матчів є й такі, як: 1) забезпечення громадського порядку на прилеглий до спортивної споруди території, шляхах евакуації глядачів та в громадських місцях населеного пункту, в якому проводиться футбольний матч, до, під час та після закінчення матчу, а також на маршрутах руху організованих груп глядачів; 2) розроблення з урахуванням ступеня ризику, отриманої інформації про очікувану чисельність глядачів і оперативної обстановки в день проведення футбольного матчу плану заходів щодо забезпечення громадського порядку та безпеки із зазначенням чисельності сил і засобів органів Національної поліції, що залучаються для здійснення зазначених заходів, їх розстановки на відповідній території, а також резерву сил і засобів для застосування в разі вчинення глядачами протиправних дій, що загрожують життю та здоров'ю людей, зокрема на території спортивної споруди; 3) своєчасне встановлення, але не пізніше ніж за чотири години до початку футбольного матчу, контролю за прилеглою до спортивної споруди територією; 4) реагування на протиправні дії глядачів безпосередньо на трибунах спортивної споруди та припинення таких дій за письмовим зверненням організаторів матчу чи керівника служби безпеки в разі неможливості їх при-

пинення силами служби безпеки спортивної споруди (футбольного клубу) та обслуговуючого персоналу. При чому безпосередньо рішення про введення на територію спортивної споруди, у тому числі на її трибуни, поліцейських приймає спеціально уповноважений працівник органів Національної поліції, який визначає відповідно до закону порядок і межі застосування заходів фізичного впливу та спеціальних засобів [9].

Як слушно зазначається в проекті Закону України «Про порядок організації і проведення мирних заходів» №0918 від 12.12.2012 р., одержавши повідомлення органу виконавчої влади чи органу місцевого самоврядування про проведення мирного заходу, керівник органу поліції, на території якого планується провести мирний захід, вживає необхідних заходів до забезпечення публічної безпеки і порядку і безпеки під час його проведення. Уповноважений представник органу поліції має право вимагати від організаторів (організатора) мирного заходу додержання встановленого порядку його організації і проведення; виводити з місця проведення мирного заходу осіб, що не виконують законні вимоги його організаторів (організатора), у той же час будучи зобов'язаним сприяти в межах своєї компетенції проведенню мирного заходу з додержанням установлених законодавством вимог; забезпечувати разом з організаторами (організатором) мирного заходу та уповноваженим представником органу виконавчої влади чи органу місцевого самоврядування публічний порядок і безпеку людей, а також додержання законності під час його проведення (ст. 14) [10].

У разі порушення публічного порядку під час проведення мирного заходу, яке не становить небезпеки для життя і здоров'я людей, уповноважений представник органу виконавчої влади чи органу місцевого самоврядування має право вимагати від його організаторів самостійно усунути таке порушення. А вже у випадку невиконання вимоги про усунення порушення – має право зупинити проведення мирного заходу на час, визначений ним для усунення порушення. Зокрема, підстави для припинення проведення мирного заходу є наступні: 1) створення реальної загрози життю і здоров'ю людей, майну фі-

зичних і юридичних осіб; 2) вчинення наруги над державними символами; 3) порушення публічного порядку, яке не було усунуто; 4) вчинення дій, проведення мирного заходу з порушенням вимог закону. Відповідно в разі невиконання вказівки про припинення проведення мирного заходу працівники поліції вживають необхідних заходів для його припинення, діючи відповідно до законодавства, при чому невиконання законних вимог працівників органів поліції чи опір їм з боку учасників мирного заходу тягнуть за собою відповідальність, установлену згідно з чинним законодавством [10].

Як стверджує міністр внутрішніх справ А.Аваков, коментуючи заяви з приводу того, що українці незадоволені встановленням надмірних заходів безпеки під час проведення заходів, наприклад, з нагоди роковин подій на Майдані, правоохоронні органи об'єктивно оцінюють ситуацію під час проведення масових заходів і здійснюють адекватні заходи безпеки [11]. Проте, з огляду на високу політичну та громадську активність українців існує нагальна потреба в прийнятті спеціальних законодавчих актів. Потрібно враховувати європейський досвід, який має сталі традиції та є найбільш ліберальним щодо реалізації права на мирні зібрання. Необхідно нормативно відокремити мирні зібрання від переліку інших масових заходів, забезпечити проведення ефективних розслідувань щодо кожного випадку надмірного застосування сили до учасників мирних заходів та їх затримання. Без вагань слід відмовитися від практики правоохоронних органів, яка полягає в повідомленні органів місцевого самоврядування про неможливість забезпечення правопорядку на місці проведення мирних акцій [12, с.9-10].

При цьому, як наголошує М.Каменєва, протягом 2016 року не було прийнято жодного закону, який би щось змінив у питанні реалізації свободи зібрань, проекти спеціального закону досі не розглянуті профільним Комітетом парламенту, водночас, щодо них були надані висновки Венеціанської комісії. На думку автора, ключовим елементом діяльності правоохоронної системи є закон про мирні зібрання, оскільки українське суспільство дуже активне [13].

Цікаво зазначити, що ще 25 листопада 2016 року були зареєстровані розроблені за участі правозахисників проекти законів народних депутатів України Луценка І.В. та інших про внесення змін до законів України «Про Національну поліцію» та «Про Національну гвардію України» щодо свободи мирних зібрань (№5455 [14] та №5456 [15] тощо), якими пропонується визначити порядок дій поліції та Нацгвардії під час мирних зібрань, масових заворушень та групових порушень громадського порядку, доцільність чого вважаємо цілком виправданою.

Висновки

Отже, Національна поліція України є основним суб'єктом забезпечення публічної безпеки і порядку під час проведення масових заходів, оскільки безпосередньо планує, організовує та забезпечує публічну безпеку і порядок під час масових заходів, орієнтуючись при цьому на три основних аспекти: 1) забезпечення успішного проведення заходу: суворого дотримання учасниками встановлених правил поведінки, охорони прав і свобод людини та громадянина, інтересів суспільства і держави; 2) вжиття заходів для забезпечення публічної безпеки і порядку: попередження і припинення можливих злочинів, порушень публічної безпеки і порядку; провадження превентивної та профілактичної діяльності, протидія злочинності, своєчасне реагування на заяви та повідомлення, недопущення ослаблення охорони публічного порядку на інших територіях населеного пункту, моніторинг оперативної обстановки тощо; 3) взаємодію з іншими державними органами у процесі забезпечення публічної безпеки і порядку й реалізації державної політики у цій сфері.

Література:

1. Свон Р.Д. Эффективность правоохранительной деятельности и ее кадровое обеспечение в США и России / Рональд Дэвид Свон; под общ. ред. В.П. Сальникова. – СПб.: Алетейя : Санкт-Петербургский университет МВД России, 2000. – 288 с.

2. Дідик Н.І. Превентивні функції в діяльності патрульної поліції / Н.І. Дідик // Вісник Луганського державного університе-

АНОТАЦІЯ

У статті обґрунтовується місце Національної поліції в системі суб'єктів забезпечення публічної безпеки і порядку під час проведення масових заходів в Україні. Установлено, що Національна поліція України є основним суб'єктом забезпечення публічної безпеки і порядку під час проведення масових заходів, оскільки безпосередньо планує, організовує та забезпечує публічну безпеку і порядок. Проаналізовано відповідні завдання, функції та повноваження органів і підрозділів поліції в цій сфері.

Ключові слова: поліція, Національна поліція, публічна безпека, публічний порядок, масові заходи.

SUMMARY

In the article the place of the National Police in the system entities providing public safety and order during mass events in Ukraine. Established that the National Police of Ukraine is the main subject to ensure public safety and order during mass events as a direct plans, organizes and ensures public safety and order. The corresponding tasks, functions and powers of the police force and in the field.

Key words: police, National police, public security, public order, mass events.

ту внутрішніх справ імені Е.О. Дідоренка. – 2016. – Вип. 2. – С.188-194.

3. Юнін О.С. Поліція в системі державних органів та забезпечення громадської безпеки / О.С. Юнін // Держава та регіони. Сер.: Право. – 2013. – № 1. – С.59-63.

4. Про Національну поліцію: Закон від 02.07.2015 р. №580-VIII // Відомості Верховної Ради (ВВР). – 2015. – № 40-41. – Ст.379.

5. Про Національну поліцію України. Структура. Міжрегіональні територіальні органи. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <https://www.npu.gov.ua/uk/publish/article/1855846>

6. Постанова Кабінету Міністрів України «Про затвердження Положення про Національну поліцію» № 877 від 28.10.2015 р. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.kmu.gov.ua/control/uk/cardnpd?docid=248607704>

7. Указ Президента України «Про рішення Ради національної безпеки і оборони України від 4 березня 2016 року «Про Концепцію розвитку сектору безпеки і оборони України» від 14.03.2016 р. № 92/2016. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/92/2016>

8. Охорона громадського порядку та безпеки при проведенні масових заходів. Фондова лекція з дисципліни «Організація охорони громадського порядку». – К.: НАВС, 2014. – 49 с.

9. Постанова Кабінету Міністрів України «Про затвердження Порядку організації

робіт із забезпечення громадського порядку та громадської безпеки під час проведення футбольних матчів» від 25.04.2012 р. №341. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/341-2012-%D0%BF>

10. Проект закону України «Про порядок організації і проведення мирних заходів» №0918 від 12.12.2012 р. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://w1.c1.rada.gov.ua/pls/zweb2/webproc4_1?pf3511=44969

11. Поліція – це вам не внутрішні війська Януковича, – Аваков просить довіряти правоохоронцям. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://espresso.tv/news/2017/02/21/policiya_ce_vam_ne_vnutrishni_viyska_yanukovycha_avakov_prosyt_doviryaty_diyam_pravookhoronciv

12. Бачурська О. Чому відсутність спеціального закону не полегшує, а ускладнює проведення мітингів? // Закон і бізнес. – 2015. – №1-2 (1195-1196). – С.1-10.

13. Каменєв М. Свобода зібрань. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://helsinki.org.ua/wp-content/uploads/2017/03/Pravo-na-sprav-sud-Ovcha.docx>

14. Проект Закону про внесення змін до Закону України «Про Національну поліцію» щодо свободи мирних зібрань №5455 від 25.11.2016. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://w1.c1.rada.gov.ua/pls/zweb2/webproc4_1?pf3511=60590

15. Проект Закону про внесення змін до Закону України «Про Національну гвардію України» щодо свободи мирних зібрань №5456 від 25.11.2016. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://w1.c1.rada.gov.ua/pls/zweb2/webproc4_1?pf3511=60591

ФОРМИ ВЗАЄМОДІЇ СЛУЖБИ БЕЗПЕКИ УКРАЇНИ З ОРГАНАМИ ДЕРЖАВНОЇ ВЛАДИ ТА ГРОМАДСЬКІСТЮ У СФЕРІ ПРОТИДІЇ ТЕРОРИЗМУ

НОСАЧ Андрій Володимирович - аспірант Науково-дослідного інституту публічного права

УДК 342.5(477)

В статті определено содержание, особенности и систему форм взаимодействия Службы безопасности Украины с органами государственной власти и общественностью в сфере противодействия терроризму. Выяснено понятие, содержание и особенности взаимодействия Службы безопасности Украины с органами государственной власти и общественностью в сфере противодействия терроризму. Проанализировано действующее законодательство, регулирующее взаимодействие субъектов противодействия терроризму. Определены основные направления взаимодействия Службы безопасности Украины с органами государственной власти и общественностью в сфере противодействия терроризму. Установлены основные формы такого взаимодействия.

Ключевые слова: Служба безопасности Украины, противодействие терроризму, взаимодействие, направление взаимодействия, форма взаимодействия.

Постановка проблеми

Діяльність Служби безпеки України з протидії тероризму здійснюється у постійній взаємодії з органами державної влади та правоохоронними структурами. Вона покликана забезпечити належне виконання завдань з попередження вчинення будь-яких терористичних дій, їх виявлення та припинення, встановлення осіб, які вчиняють такі дії, та забезпечити притягнення їх до відповідальності.

Аналіз останніх досліджень і публікацій

Дослідженням питань правоохоронної діяльності, у тому числі протидії тероризму, займалося досить багато вітчизняних науковців. Серед них: О.М. Бандурка, Н. П. Бортник, І. П. Голосніченко, В. Л. Грохольський, С.В. Ківалов, В. К. Колпаков, А. Т. Комзюк, В.В. Копейчиков, А.М. Куліш, В.І. Курило, М.І. Мичко, О.М. Музичук, В. Ф. Ущиповський, І.М. Шопіна та ін. У працях указаних науковців проаналізовано різні аспекти адміністративно-правових засад правоохоронної діяльності, у тому числі з протидії злочинності. У той же час система адміністративно-правових форм взаємодії Служби безпеки України з органами державної влади та громадськістю у сфері протидії тероризму потребує додаткового комплексного дослідження.

Метою даної статті є визначення змісту, особливостей та системи форм взаємодії Служби безпеки України з органами державної влади та громадськістю у сфері протидії тероризму. Для досягнення поставленої мети необхідно вирішити наступні завдання: визначити поняття, зміст та особливості взаємодії Служби безпеки України з органами державної влади та громадськістю у сфері протидії тероризму; проаналізувати чинне законодавство, що регулює дану взаємодію; з'ясувати основні напрямки взаємодії Служби безпеки України з органами державної влади та громадськістю у сфері про-

тидії тероризму; встановити основні форми такої взаємодії.

Виклад основного матеріалу

Термін «взаємодія» на сьогоднішній день широко увійшов як в управлінську діяльність держави, так і в усі сфери життєдіяльності людини. Всі суспільні та правові процеси відбуваються внаслідок взаємодії двох і більше суб'єктів, що спрямовано на досягнення певного результату чи вирішення певного питання.

Діяльність будь-якого органу державної влади неможлива без його взаємодії з іншими суб'єктами владних повноважень фізичними чи юридичними особами. Зазвичай вона об'єднує суб'єктів зі схожими або спільними цілями. Їх досягнення регламентоване чинним законодавством, яке й визначає можливості спільної діяльності державно-владних суб'єктів, а також основні напрямки їх взаємодії у справі виконання завдань, що стоять перед ними. Важливе значення для забезпечення законності та правопорядку в державі має взаємодія у правоохоронній сфері. Під нею прийнято розуміти засновану на законах і підзаконних актах, погоджену за метою, місцем і часом діяльність незалежних один від одного в адміністративному відношенні представників різних підрозділів органів внутрішніх справ, а також інших відомств, установ, що виражається в найбільш доцільному сполученні властивих цим фахівцям засобів і методів, яка спрямована на вирішення завдань з виявлення, припинення і розкриття злочинів [1, с. 13]. О. О. Аксьонов вважає, що взаємодія – це спільна діяльність конкретних служб і підрозділів, спрямована на вирішення загальних завдань, які займають рівноправне положення [2, с. 13]. Як бачимо вчені сходяться на тому, що взаємодією є спільна діяльність декількох суб'єктів, спрямована виконання поставлених перед ними завдань. Така взаємодія вчиняється відповідно до законодавства та в межах їх компетенції. А. Г. Лекар у контексті протидії злочинності пропонує розуміти взаємодію як спільні або погоджені за часом, місцем та метою дії двох або більше апаратів (органів) щодо вирішення конкретних завдань боротьби із

злочинністю [3, с. 54]. Діяльність із взаємодії суб'єктів завжди є узгодженою за місцем, часом та порядком дій. Ці та інші аспекти знаходять своє закріплення у відповідних спільних нормативно-правових актах. З точки зору І. П. Козаченка та В. А. Регульського, взаємодія передбачає концентрацію сил, засобів і методів для досягнення поставленої мети, здійснення відповідних спільних заходів, вибір таких тактичних прийомів або їх комбінацій, які найкраще забезпечують виконання завдань у винятково короткі терміни силами і засобами, що є в розпорядженні суб'єктів взаємодії, при найменших затратах і при безумовному дотриманні чинного законодавства [4, с. 36]. Тобто взаємодія передбачає не лише спільну діяльність з досягнення певної мети, а й об'єднання сил та засобів взаємодіючих суб'єктів, необхідних для виконання поставлених завдань. Крім того, взаємодія суб'єктів покликана виробити та застосовувати найбільш доцільні та ефективні форми та методи такої діяльності.

Цікавою є думка В. В. Лисенка, який, розглядаючи взаємодію правоохоронних органів під час розслідування податкових злочинів, пропонує широке та більш вузьке визначення взаємодії. Так, у першому широкому розумінні, взаємодія – це співробітництво правоохоронних і контролюючих органів у сфері протидії злочинам на певній території, а її змістом є розробка відповідних програм, наказів, інструкцій, що регламентують координацію діяльності учасників взаємодії у ході спільних заходів [5, с. 163]. А у більш вузькому значенні взаємодія – це координація діяльності правоохоронних і контролюючих органів у конкретних фактах протидії злочинним посяганням (виявлення, розслідування, профілактика злочинів тощо) [5, с. 163].

Проаналізувавши вищевказані визначення, можна виокремити основні ознаки взаємодії суб'єктів у сфері державного управління, а саме:

- це спільна діяльність двох або більше суб'єктів;
- така діяльність є узгодженою за метою, місцем, часом, засобами тощо;
- суб'єкти, що взаємодіють не підпорядковані один одному;

- дана діяльність спрямована на досягнення спільної мети;
- заснована на законах та підзаконних нормативно-правових актах;
- усі суб'єкти взаємодії є рівноправними при її реалізації;
- включає не лише спільну діяльність, а й об'єднання сил та засобів.

Служба безпеки України у своїй діяльності взаємодіє з багатьма суб'єктами за різними напрямками роботи та з метою виконання різних завдань. Одним з найважливіших таких напрямків є протидія тероризму як діяльність, покликана попередити вчинення будь-яких терористичних дій на території України, виявити осіб, які можуть або вчинили такі дії, забезпечити їх притягнення до відповідальності та відновлення порушених прав, свобод чи законних інтересів. Протидія тероризму є досить складним завданням, поставленим перед правоохоронними органами нашої держави, що вимагає їх постійної взаємодії шляхом проведення спільних операцій, об'єднання сил, засобів та постійного обміну інформацією. Така спільна діяльність реалізується як у напрямку профілактики та попередження терористичних дій, так і щодо їх припинення і притягнення винних осіб до відповідальності. У зв'язку з цим суб'єктами, з якими взаємодіє Служба безпеки України в даному напрямку є органи державної влади, у тому числі правоохоронні органи, органи місцевого самоврядування та громадськість. Зважаючи на транснаціональний характер досліджуваної протиправної діяльності, важливе значення має також проведення спільних заходів з міжнародними організаціями.

Враховуючи вищевикладене, взаємодію Служби безпеки з органами державної влади та громадськістю у сфері протидії тероризму можна визначити як засновану на національних та міжнародних правових актах, спільну узгоджену за метою, місцем та часом її спільну, діяльність з іншими не підпорядкованими їй компетентними суб'єктами, що реалізується з метою профілактики, попередження, виявлення та припинення терористичних дій, забезпечення притягнення винних осіб до відповідальності, встановлення причин та м, що сприяли вчиненню та-

ких дій, та їх усунення, а полягає у вчиненні спільних дій, об'єднанні сил та засобів.

Служба безпеки України у сфері протидії тероризму взаємодіє з багатьма правоохоронними органами, іншими органами державної влади, органами місцевого самоврядування, міжнародними організаціями та громадськістю. Порядок та особливості такої взаємодії визначені як у національних, так і в міжнародних правових актах. Вони визначають, як коло суб'єктів, які повинні забезпечувати національну безпеку, у тому числі протидію тероризму, так і дії, які повинні вчинятися для виконання даних завдань.

Відповідно до Закону України «Про боротьбу з тероризмом» суб'єктами, які безпосередньо здійснюють боротьбу з тероризмом у межах своєї компетенції, є: Служба безпеки України, яка є головним органом у загальнодержавній системі боротьби з терористичною діяльністю; Міністерство внутрішніх справ України; Національна поліція; Міністерство оборони України; центральні органи виконавчої влади, що забезпечують формування та реалізують державну політику у сфері цивільного захисту; центральний орган виконавчої влади, що реалізує державну політику у сфері захисту державного кордону; центральний орган виконавчої влади, що реалізує державну політику у сфері виконання кримінальних покарань; Управління державної охорони України; центральний орган виконавчої влади, що реалізує державну податкову політику, державну політику у сфері державної митної справи. До участі у здійсненні заходів, пов'язаних з попередженням, виявленням і припиненням терористичної діяльності, залучаються у разі необхідності також: центральний орган виконавчої влади, що реалізує державну політику у сфері запобігання та протидії легалізації (відмиванню) доходів, одержаних злочинним шляхом, або фінансуванню тероризму; Служба зовнішньої розвідки України; Міністерство закордонних справ України; Державна служба спеціального зв'язку та захисту інформації України; центральні органи виконавчої влади, що забезпечують формування та реалізують державну політику у сфері охоро-

ни здоров'я; центральні органи виконавчої влади, що забезпечують формування та реалізують державну політику в електроенергетичному, вугільно-промисловому та нафтогазовому комплексах; центральний орган виконавчої влади, що реалізує державну політику у сфері управління об'єктами державної власності; центральні органи виконавчої влади, що забезпечують формування та реалізують державну політику у сферах транспорту; центральні органи виконавчої влади, що забезпечують формування та реалізують державну фінансову політику; центральні органи виконавчої влади, що забезпечують формування та реалізують державну політику у сфері охорони навколишнього природного середовища; центральні органи виконавчої влади, що забезпечують формування та реалізують державну аграрну політику [6].

Закон України «Про Службу безпеки України» визначає, що Служба безпеки України взаємодіє з державними органами, підприємствами, установами, організаціями та посадовими особами, які сприяють виконанню покладених на неї завдань. Громадяни України та їх об'єднання, інші особи сприяють законній діяльності Служби безпеки України на добровільних засадах [7].

Як спеціально уповноважений орган державної влади у сфері контррозвідувальної діяльності, одного з основних напрямків протидії тероризму, Служба безпеки України взаємодіє з розвідувальними органами України, підрозділами забезпечення внутрішньої і власної безпеки Державної прикордонної служби України та Управлінням державної охорони України, яким законами України «Про оперативно-розшукову діяльність» та «Про розвідувальні органи України» надано право здійснювати оперативно-розшукову чи розвідувальну діяльність. Правоохоронні та інші органи державної влади, органи місцевого самоврядування, підприємства, установи та організації України, незалежно від форми власності, в межах, визначених законами України та іншими нормативно-правовими актами, сприяють органам і підрозділам Служби безпеки України у проведенні контррозвідувальної

діяльності в інтересах забезпечення державної безпеки [8].

З даних нормативно-правових актів випливає, що Служба безпеки України у сфері протидії тероризму в Україні взаємодіє з наступними суб'єктами: Міністерство внутрішніх справ України; Національна поліція; Міністерство оборони України; Державна служба України з надзвичайних ситуацій; Державна прикордонна служба України; Державна пенітенціарна служба; Управління державної охорони України; Державна фіскальна служба України; Державна служба фінансового моніторингу України; Служба зовнішньої розвідки України; Міністерство закордонних справ України; Державна служба спеціального зв'язку та захисту інформації України; інші державні органи, підприємства, установи, організації, посадові особи, інші особи та їх об'єднання, які сприяють протидії тероризму.

Взаємодія Служби безпеки України з органами державної влади і громадськістю у сфері протидії тероризму відбувається в різних напрямках та формах. Вони залежать від завдань, що виконуються, обстановки та від суб'єктів, які вступають у взаємодію. Основні напрямки такої взаємодії знаходять вираження в нормативно-правових актах, які регулюють той чи інший напрямок роботи з протидії тероризму. Такі правові акти визначають мету, завдання та порядок дій взаємодіючих суб'єктів, їх взаємні права та обов'язки. Одним з основних нормативно-правових актів у сфері протидії тероризму є Закон України «Про боротьбу з тероризмом», який визначив правові та організаційні основи боротьби з цим небезпечним явищем, повноваження і обов'язки органів виконавчої влади, об'єднань громадян і організацій, посадових осіб та окремих громадян у цій сфері, порядок координації їх діяльності, гарантії правового і соціального захисту громадян у зв'язку із участю у боротьбі з тероризмом [6]. Саме у ньому вказано, які суб'єкти зобов'язані протидіяти тероризму та правові засади їх взаємодії в даному напрямку. Зокрема, суб'єкти, які безпосередньо здійснюють боротьбу з тероризмом, зобов'язані: 1) взаємодіяти з метою припинення злочинної діяльності

осіб, причетних до тероризму, в тому числі міжнародного, фінансування, підтримки чи вчинення терористичних актів та злочинів, які скоєні з терористичною метою; 2) здійснювати обмін інформацією щодо: заволодіння чи виникнення загрози заволодіння терористичними групами (терористичними організаціями) зброєю, вибуховими речовинами, іншими засобами масового ураження; перетинання державного кордону України її громадянами, іноземцями та особами без громадянства з метою вчинення терористичних актів; виявлених у пасажирів проїзних документів, що дають право на проїзд у транспортних засобах міжміського та міжнародного сполучення, з ознаками підроблення; використання чи загрози використання терористами, терористичними групами чи терористичними організаціями засобів зв'язку та комунікаційних технологій; 3) сприяти забезпеченню ефективного прикордонного контролю, контролю за видачею документів, що посвідчують особу, та проїзних документів з метою запобігання їх фальсифікації, підробленню або незаконному використанню; 4) запобігати діям або пересуванню терористів, терористичних груп чи терористичних організацій, а також осіб, які підозрюються у вчиненні терористичних актів або причетності до міжнародних терористичних груп чи організацій; 5) припинити спроби іноземців, щодо яких є дані про їх причетність до міжнародних терористичних груп чи організацій, здійснювати транзитний проїзд через територію України [6].

Конвенція Ради Європи про запобігання тероризму закріпила, що взаємодія суб'єктів протидії тероризму, у тому числі Служби безпеки України з органами та посадовими особами іноземних держав, здійснюється шляхом: 1) здійснення обміну інформацією; 2) удосконалення фізичного захисту осіб й об'єктів; 3) поліпшення навчання й планів координації дій на випадок надзвичайних громадських ситуацій [9].

Концепція боротьби з тероризмом закріпила наступні напрямки взаємодії суб'єктів протидії тероризму:

- запобігання терористичній діяльності;
- виявлення і припинення терористичної діяльності;

- усунення та мінімізація наслідків терористичної діяльності;

- інформаційне, наукове та інше забезпечення боротьби з тероризмом;

- міжнародне співробітництво з питань боротьби з тероризмом [10].

З даних нормативно-правових актів випливає, що основними напрямками взаємодії Служби безпеки України з іншими суб'єктами у сфері протидії тероризму, є наступні:

- запобігання терористичній діяльності або фінансуванню тероризму;

- виявлення і припинення терористичних дій та загроз;

- встановлення осіб, які вчинили або можуть вчинити терористичні дії, контроль за їх рухом;

- забезпечення усунення наслідків протиправних дій;

- обмін інформацією;

- контроль за дотриманням порядку перетинання державних кордонів.

Формами взаємодії Служби безпеки України з органами державної влади та громадськістю у сфері протидії тероризму є зовнішній прояв їх спільних узгоджених дій. Вони залежать від напрямку та виду взаємодії, суб'єктів, що спільно діють, способів та обставин взаємодії.

У теорії управління виділяють такі блоки форм взаємодії: а) обмін інформацією; б) спільна розробка управлінських рішень; в) реалізація розроблених управлінських рішень (при настанні певних строків та виникненні відповідних ситуацій); г) проведення інших погоджених заходів, які не були передбачені письмовими управлінськими рішеннями [11, с. 510].

Взаємодія у сфері протидії тероризму здійснюється у наступних формах: надання взаємної правової допомоги у кримінальних справах, включаючи видачу злочинця; координація зусиль і заходів щодо запобігання та припинення тероризму; забезпечення невідворотності покарання та ряду інших. В якості перспективних форм міжнародного співробітництва у боротьбі з тероризмом, що надають позитивний вплив на міжнародний правопорядок, слід виділити: координацію дій по боротьбі з теро-

ризмом; укладання договорів про боротьбу з міжнародними злочинами та злочинами міжнародного характеру; правову допомогу у кримінальних справах; спільні заходи по припиненню злочинних терористичних дій та притягнення винних до відповідальності [12, с. 26].

Окремо в законодавстві визначені форми міжнародного співробітництва з питань боротьби з тероризмом, а саме: укладення та приєднання до міжнародних договорів щодо протидії тероризму, укладених у рамках ООН, інших міжнародних організацій, членом яких є Україна; координація, вдосконалення та розширення взаємодії суб'єктів боротьби з тероризмом із правоохоронними органами і спеціальними службами іноземних держав, антитерористичними структурами ООН, ОБСЄ, НАТО, ЄС, СНД, іншими міжнародними організаціями, що здійснюють боротьбу з тероризмом, на підставі міжнародних договорів; укладення міжнародних договорів про співробітництво у сфері боротьби з тероризмом між суб'єктами боротьби з тероризмом та відповідними органами іноземних держав; обмін інформацією та досвідом із відповідними органами іноземних держав та міжнародними організаціями, що здійснюють боротьбу з тероризмом; стажування та навчання за кордоном фахівців суб'єктів протидії тероризму; проведення спільних заходів відповідно до норм міжнародного права, у тому числі щодо припинення терористичних дій.

Висновки

Узагальнюючи вищевикладене, до основних форм взаємодії Служби безпеки України з органами державної влади та громадськістю у сфері протидії тероризму можна віднести:

- координацію дій щодо протидії та припинення тероризму;
- обмін інформацією та формування баз даних;
- укладення міжнародних договорів про співробітництво у сфері боротьби з тероризмом;
- розробку спільних управлінських рішень та забезпечення їх реалізації;
- правопросвітницьку роботу;

- контрольно-наглядову діяльність.

Форми такої взаємодії постійно розвиваються та удосконалюються з метою вжиття найбільш ефективних заходів та засобів, спрямованих на подолання даного протиправного явища. Вони закріплюються як у міжнародних, так і в національних нормативно-правових актах.

Література

1. Георгицэ М. Организованная преступность: проблемы теории и практики расследования : монография / М. Георгицэ ; Молд. Гос. Университет. – Институт Реальных наук. – Кишинэу, 1998.– 271 с.
2. Аксенов А. А. Организация взаимодействия в органах внутренних дел как функция управления : автореф. дис. ... к.ю.н. : 12.00.02 / А. А. Аксенов; Академия МВД СССР. – М., 1974. – 24 с.
3. Лекарь А. Г. Предотвращение преступлений органами охраны общественного порядка : дис. ... д-ра юрид. наук : 12.00.09 / Лекарь Антон Григорьевич. – М., 1967. – 308 с.
4. Казаченко І. П. Правові, морально-етичні та організаційні основи оперативно-розшукової діяльності : монографія / І. П. Казаченко, В. Л. Регульський. – Львів: Львів. ін-т Внутр. справ при Нац. Акад. внутр. справ України, 1999. – 219 с.
5. Лисенко В. В. Загальні положення теорії взаємодії та координації діяльності у розслідуванні податкових злочинів / В. В. Лисенко // Науковий вісник Нац. акад. держ. податкової служби України. – 2003. – № 2 (20). – С. 161–168.
6. Про боротьбу з тероризмом: Закон України від 20.03.2003 № 638-IV// Відомості Верховної Ради України (ВВР). – 2003. – № 25. – Ст.180
7. Про Службу безпеки України: Закон України від 25.03.1992 № 2229-XII// Відомості Верховної Ради України (ВВР). – 1992. – № 27. – Ст.382
8. Про контррозвідувальну діяльність: Закон України від 05.01.2017, підстава 1798-19// Відомості Верховної Ради України (ВВР). – 2003. – № 12. – Ст.89
9. Конвенція Ради Європи про запобігання тероризму: Конвенція, Міжнарод-

АНОТАЦІЯ

У статті визначено зміст, особливості та систему форм взаємодії Служби безпеки України з органами державної влади та громадськістю у сфері протидії тероризму. З'ясовано поняття, зміст та особливості взаємодії Служби безпеки України з органами державної влади та громадськістю у сфері протидії тероризму. Проаналізовано чинне законодавство, що регулює взаємодію суб'єктів протидії тероризму. Визначено основні напрямки взаємодії Служби безпеки України з органами державної влади та громадськістю у сфері протидії тероризму. Встановлено основні форми такої взаємодії.

Ключові слова: Служба безпеки України, протидія тероризму, взаємодія, напрямки взаємодії, форма взаємодії.

SUMMARY

The content, features and system of forms of interaction of the Security Service of Ukraine with state authorities and the public in the field of countering terrorism have been defined in the article. The concept, content and peculiarities of the interaction of the Security Service of Ukraine with state authorities and the public in the sphere of combating terrorism have been clarified. The current legislation regulating interaction of subjects of counteraction to terrorism have been analyzed. The main directions of interaction of the Security Service of Ukraine with state authorities and the public in the field of countering terrorism have been determined. The basic forms of such interaction have been established.

Key words: Security service of Ukraine, counteraction to terrorism, interaction, direction of interaction, form of interaction.

ний документ від 16.05.2005 [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/994_712/para036#036

10. Про Концепцію боротьби з тероризмом: Указ Президента України від 25.04.2013 № 230/2013 [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/230/2013/para44#n44>

11. Плішкін В.М. Теорія управління органами внутрішніх справ: Підручник / За ред. канд. юрид. наук Ю.Ф. Кравченка. –

К. : Національна академія внутрішніх справ України, 1999. – 702 с.

12. Трофімцов В.А. Форми та методи міжнародної взаємодії у протидії тероризму/ В.А. Трофімцев// Науковий вісник Херсонського державного університету. Серія Юридичні науки. – Випуск 2 Том 3. – 2016. – С. 26-28 [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://www.lj.kherson.ua/2016/pravo02/part_3/7.pdf

ЕЛЕКТРОННІ ДОКАЗИ ЯК ОБ'ЄКТ ДОСЛІДЖЕННЯ В АДМІНІСТРАТИВНОМУ ПРАВІ

**СІРАНТ Оксана Романівна - здобувач кафедри адміністративного права
Інституту права імені князя Володимира Великого Міжрегіональної Академії
управління персоналом**

УДК 342. 922 (477)

В статье рассматривается теоретические аспекты применения в административно-юрисдикционном процессе электронного доказательства с точки зрения современной теории национального административного права. Анализируется юридическая природа электронных доказательств по делу об административном правонарушении и особенности электронных доказательств и их влияние на целесообразность выделения электронных доказательств в отдельный юридический институт в контексте адаптации национального законодательства к стандартам ЕС.

Ключевые слова: электронное доказательство, административное право, электронный документ, информация, информация в электронной форме.

Постановка проблеми

Питання про поняття докази є одним із дискусійних у процесуальній теорії. Зокрема серед дослідників немає єдності думок про те, що становить інформаційну суть доказу – факт або відомості про нього, яким вимогам закону воно повинно відповідати, щоб вважатися допустимим, якими властивостями володіють. Незважаючи на існуючі відмінності наукових підходів, вчені виробили загальне поняття доказу, що визнається у практичній діяльності органів адміністративної юрисдикції. Згідно з цим визначенням, доказами є відомості про обставини реальної дійсності, отримані в передбаченому законом порядку. Виходячи із зазначеного розуміння доказів, останні відображають події реального світу і набувають

процесуальну форму, під якою розуміється відповідність порядку отримання тих чи інших відомостей вимогам закону. Тому дослідження нових видів доказів, якими є електронні докази, є перспективними і необхідними.

Стан дослідження

Різні аспекти теорії доказів в адміністративній юрисдикції були предметом досліджень відомих науковців: В. Авер'янова,

О. Бандурки, О. Банчука, Ю. Битяка, А. Васильєва, І. Голосніченка, Є. Додіна, С. Єсімова, Р. Калюжного, С. Коваліва, Л. Ковалія, В. Колпакова, Т. Коломоєць, А. Комзюка, Д. Лук'янця, О. Миколенка, О. Остапенка, В. Ортинського, М. Тищенко, Ю. Шемшученка та ін. Водночас розвиток інформаційно-комунікаційних технологій призводить до застосування на практиці нових видів доказів – електронних доказів, що робить проблему актуальною.

Метою статті є електронні докази як об'єкт дослідження в адміністративному праві.

Виклад основного матеріалу

Процесуальна теорія сформувала поняття доказ у справах про адміністративні правопорушення в руслі серйозних наукових дискусій, які знайшли відображення у дослідженнях Є. Додіна «Доказательства в административном процессе» (1973 рік) «Доказательства в административно-юрисдикционной деятельности органов внутренних дел» (1985 рік) [1; 2]. Будь-який засіб доказування – це завжди

відомості про обставини реальної дійсності і особлива процесуальна форма їх оформлення. Зазначена точка зору підкріплюється Є. Додіном посиланнями на норми закону, положення теорії відображення і аргументами логічного характеру. Кожний окремо взятий доказ має володіти відразу двома властивостями – відносністю (повідомляти важливу інформацію про значущі факти) та допустимістю (відповідати вимогам закону), що поєднує змістовний і формальний аспект.

В англосаксонській системі права термін «доказ», з погляду на зміст, практично відповідає прийнятому значенню у національному праві, але з акцентом на мету доказування – встановлення у суді чіткого уявлення щодо наявності або відсутності факту, що розглядається.

Аналіз наукової літератури показує, що національна теорія доказів у праві завжди відрізнялася високим рівнем теоретичного обґрунтування.

Розвиток інформаційно-комунікаційних технологій вніс у процесуальну теорію нові питання. Міркування на тему доказового значення даних, виражених в електронній формі, спочатку були сфокусовані на проблемі використання в суді електронного документа та в подальшому отримали розвиток у межах цивільно-процесуальної та господарсько-процесуальної правової доктрини, що передбачають можливість використання в якості письмових доказів документи та матеріали, виражені у цифровому записі.

Серед найбільш ґрунтовних робіт у даній галузі можна відзначити дисертаційні дослідження О. Баранова, А. Каламайка, Н. Ключкової, у яких мова йде вже не тільки про електронні документи, але про інші різновиди комп'ютерної інформації, що має доказову цінність при вирішенні цивільно-правових спорів [3-5]. У значно меншій мірі електронні докази досліджуються в кримінально-процесуальній науці (Д. Цехан), у той час як криміналістика активно вивчає можливості сучасних електронних систем [6]. Такий підхід призвів до того, що в даний час є досить велика кількість криміналістичних рекомендацій по дослідженню електронних пристроїв, у той час як серйозний аналіз процесуальної правомірності даного роду пропозицій не проводиться.

При цьому значна кількість публікацій на тему використання комп'ютерної інформації у межах адміністративного процесу носить не стільки теоретичний, скільки описовий характер, зводиться до коментарів законодавчих новел у даній галузі та практично не стосується питання про правову природу електронних доказів. В існуючих публікаціях часто обговорюються положення ст.ст. 279-1 – 279-4 Кодексу України про адміністративні правопорушення (далі – КУпАП), що містять спеціальні правила поведіння з електронними носіями інформації, без серйозного теоретичного аналізу положень.

Іншою негативною рисою сучасних досліджень у сфері використання комп'ютерної інформації є зайва увага до технічної та технологічної сторін функціонування електронних пристроїв без будь-якої значимості даної інформації для адміністративно-процесуального права.

Зокрема, Т. Соколан, розглядаючи поняття електричного сигналу в фізичному сенсі, уточнює, що під комп'ютерною інформацією для цілей правильної кваліфікації правопорушень у сфері комп'ютерної безпеки не можуть розумітися дані, що передаються по бездротових і оптичних каналах зв'язку [7]. Дані висновки представляються настільки специфічними і оцінними, орієнтованими на спеціальні знання, що навряд чи їх доречно відображати в юридичній літературі.

Віднесення об'єкта до комп'ютерної інформації в спірних ситуаціях повинно вирішуватися не правознавцями за допомогою застосування технічних термінів у юридичних поняттях, а в результаті експертної оцінки конкретної технології передачі даних. Разом з тим однією з проблем у галузі використання електронних даних в адміністративному процесі, яка залишається невирішеною, є правова природа електронних доказів. У цьому зв'язку доцільно зазначити існуючі точки зору щодо зазначеного питання.

Перша позиція полягає в тому, що докази, виражені в електронному вигляді, вводяться в процес шляхом їх віднесення до традиційних видів доказів (засобах доказування). А. Каламайко щодо цивільно-процесуального права вказує на те, що в залежності від того, які з даних, що зберігаються в електронній формі, мають доказове значення, тобто містять відо-

мости, необхідні для встановлення обставин справи, буде залежати віднесення їх до письмових, речових доказів, аудіо-або відеозапису [5, с. 9].

У кримінально-процесуальному праві електронні докази найчастіше відносять або до речових доказів, або до інших документів. Деякі дослідники вказують, що розмежування електронних носіїв інформації на речові докази та інші документи має відбуватися за класичним для доказового права критерієм – якщо значуща для справи інформація визначається, виходячи з фізичних властивостей і якостей об'єкта матеріального світу, то відповідний предмет або документ необхідно долучити до справи в якості речового доказу; якщо ж правове значення має смисловий зміст об'єкта, то його необхідно розглядати в якості іншого документа.

Згідно з другою точкою зору, електронні докази є особливими групами у межах існуючих видів доказів, тому повинні наділятися спеціальним правовим статусом, що враховують їх особливості. Наприклад, В. Крижановська, розглядаючи адміністративну відповідальність юридичних осіб у сфері безпеки дорожнього руху, щодо автоматичної фіксації порушень, зазначає, що інформація в електронній формі, виражена у вигляді речового доказу, володіє певною специфікою – доказове значення тут має не сам матеріальний носій, а та інформація, яка на ньому міститься [9, с. 88]. Третя точка зору припускає, що електронні дані – це зовсім новий вид доказів.

Зокрема, С. Єсімов відзначає, що комп'ютерна інформація повинна розумітися як окремий вид доказів, виходячи з того, що вона володіє особливими специфічними властивостями, що відрізняють її, з одного боку, від речового доказу, а з іншого, – від іншого документа. В обґрунтування своєї позиції автори наводять низку ознак, що відмежовують комп'ютерну інформацію від інших видів доказів [9, с. 164-165]. При зіставленні комп'ютерної інформації й інших документів вказується на наступне.

Перш за все, комп'ютерна інформація створюється програмою, а документ – безпосередньо людиною.

По-друге, документ виконується на певному матеріальному носії, комп'ютерна ін-

формація виконана за допомогою сукупності команд, записаних у пам'ять технічного пристрою, у зв'язку з чим вона може бути скопійована на інший матеріальний носій без втрати своєї інформативності. На відміну від документа, комп'ютерна інформація може бути відтворена тільки за допомогою відповідного електронного пристрою, в той час як документ доступний безпосередньому сприйняттю людиною. Відмежовуючи комп'ютерну інформацію від речових доказів, доказову цінність має зміст інформації, записаної на матеріальний носій, а не властивості матеріального носія [10, с. 72]. Правильне і зворотне – зовнішній вид матеріального носія, його форма, розміри, специфічні ознаки та властивості ніяк не впливають на зміст тих відомостей, які на ньому записані.

Друга істотна відмінність полягає в механізмі утворення даного виду доказів. Якщо речовий доказ є предметом, властивості якого зумовлені простою фізичною взаємодією між предметами матеріального світу, то комп'ютерна інформація формується не шляхом відображення одного об'єкта через інший, а через алгоритм програми, заданий розробником. Крім того, речовий доказ, як і документ, доступний безпосередньому сприйняттю органами чуття людини, в той час як комп'ютерна інформація може бути відтворена лише опосередковано через спеціально призначений для цього технічний пристрій. З урахуванням цих відмінностей робиться висновок щодо можливості введення особливого виду доказів – комп'ютерної інформації.

Даний підхід потребує спеціального розгляду. Це стосується твердження про те, що властивості матеріального носія електронної інформації не представляють для учасників процесу будь-якої цінності, а його розміри та форма не мають якого-небудь значення для справи. Компакт-диски, флеш-карти після запису на них інформації не змінюють свою форму, розміри і інші зовнішні властивості, однак це зовсім не означає, що після запису з ними не відбувається ніяких фізичних змін.

Теорія відображення базується на твердженні про те, що без матеріальної форми інформація не може існувати, перероблятися та передаватися. Очевидно, що на електронно-му носії відомості не можуть існувати самі по

собі, але відтворюються шляхом зчитування магнітних змін. Якщо враховувати магнітні зміни, то запис інформації змінює властивості носія інформації. Процес запису інформації змінює фізичні властивості носія, які сформувалися в результаті взаємодії між предметами матеріального світу.

На думку С. Єсімова, А Крижановського, В. Крижановської, під дослідженням електронного доказу доцільно розуміти вивчення інформаційного змісту електронного носія інформації, пов'язане з вчиненням дій у віртуальному середовищі [11, с. 110].

Другою ознакою, що відрізняє комп'ютерну інформацію від речового доказу та від іншого документа, є опосередкованість сприйняття значущих для справи даних. У зв'язку з цим потрібно зауважити, що ні Кодекс України про адміністративні правопорушення, ні в практиці Верховного Суду України ніколи не вказувалося на те, що питання про визнання предмета або документа речовим доказом повинно бути зв'язано з фізичними змінами, що відбулися з ним. Безпосередність сприйняття слідів правопорушення не є рисою, властивою всім групам речових доказів. Схожістю з електронними носіями інформації мають матеріали фото, кіно, аудіо- та відеозаписи, які не можуть сприйматися учасниками процесу безпосередньо без використання спеціальних пристроїв.

Дані джерела інформації не змінюють видимих властивостей при здійсненні на них запису. Принцип їх роботи заснований на дії електромагнітних полів, однак вони не виділені КУпАП в якості окремого виду доказів, часто долучаються до справи в якості речових доказів. У той же час використання фото та кінозйомки, аудіо- та відеозаписи в якості іншого документа прямо передбачено КУпАП.

Регулювання процедури залучення до адміністративної справи відповідних записів не зазнало жодних змін і при появі електронних фотоапаратів, диктофонів і відеокамер, які автоматично переводять сигнал в електронну форму для зберігання на відповідному носії інформації. Дана обставина є ще одним аргументом проти надання комп'ютерній інформації особливого процесуального статусу.

Відмінність комп'ютерної інформації від інших видів доказів не вичерпується зазна-

ченими ознаками – характерною рисою електронних даних є те, що вони формуються не тільки за допомогою фізичних закономірностей, але і відповідного програмного алгоритму, який заданий розробником програми.

Формування слідів правопорушення на предметі відповідає фізичним, хімічним, біологічним і іншим закономірностям, які мають об'єктивну природу і існують незалежно від свідомості людини, то в ході роботи комп'ютерної програми зміни відбуваються згідно із заданим розробником алгоритмом, який він обирає, виходячи із суб'єктивного розсуду. Водночас за ступенем автономності і автоматизації процесів комп'ютерні програми можуть суттєво відрізнятися. Одні програми виробляють лише незначні зміни у віртуальному середовищі, інші здатні виконати комплекс операцій.

Специфічна ознака комп'ютерної інформації, що відрізняє її від речового доказу, – це є її вираз у певному коді. Комп'ютерна інформація існує на трьох рівнях подання: фізичному, логічному та семантичному.

На фізичному рівні інформація виражається у вигляді певних характеристик матеріального носія, які певним чином зчитуються та переводяться в двійковий код. Значення двійкового коду збираються у байти, мегабайти, які в сукупності складають логічний рівень подання інформації. Після цього значення двійкового коду перетворюються в символи, доступні для людського сприйняття, текст, звук, зображення. Інформація переходить на семантичний рівень існування. Незважаючи на те, що будь-яка інформація, що зберігається на носії, кодується за одним принципом, її можна розділити на дві групи – інформаційну та технологічну.

Інформаційні відомості складають основний зміст файлу – це текст документа, графічне зображення, музика, відеозапис.

Технологічні відомості складають інформацію про місце розташування файлу, його розмір, розширення, історію змін, копіювання та інші відомості, щодо вигляду зазначеної інформації у віртуальній реальності.

Інформаційні та технологічні відомості розглядаються у поєднанні. Наприклад, електронний лазерний далекомір, що використовується для визначення швидкості руху тран-

спортних засобів. Прилад зчитує інформацію з предметів реального світу і, перетворивши її в електронну форму, стає підставою для прийняття патрульним поліцейським відповідного рішення. Такі дані показання приладу можуть бути відображені в протоколі, однак не розуміються як самостійний доказ, відокремлений від матеріального носія цієї інформації.

У випадку з електронними вимірювальними приладами можна вказати, що швидкість – це всього лише одна з його простих фізичних властивостей, у той час як відомості про історію файлу є складним комплексом даних, перероблених програмним забезпеченням.

Більш послідовною представляється позиція, яка полягає в тому, що дані електронних приладів, отримані шляхом зчитування інформації з об'єктів матеріального світу, аналогічні за своєю фізичною і логічною природою комп'ютерній інформації, яка отримана шляхом зчитування інформації з об'єкта матеріального світу і далі так само, за допомогою кодування, доведена у формі зрозумілих семантичних символів до свідомості людини.

Аргументи прихильників ідеї надання електронним доказам окремого процесуального статусу ґрунтуються на спірних припущеннях. Але якщо навіть припустити, що деякі із зазначених підстав правильні, то стає незрозумілим, чому такі властивості комп'ютерної інформації, як відсутність зв'язку з матеріальним носієм, алгоритмізація процесу утворення або опосередкованість сприйняття, повинні враховуватися процесуальним правом.

Ґрунтуючись на роботах Є. Додіна, О. Остапенка, М. Коваліва, Р. Кісіля самостійним видом доказів може стати тільки та їх група, форми та змісту якої властиві істотні особливості, що стосуються джерела фактичних даних, способу збирання доказів (процесуального порядку провадження), процесуального положення джерела інформації (сукупності прав і обов'язків учасників провадження), змісту доказів (обсягу та характеру відомостей про обставини справи) [12, с. 74-75].

Основна думка системи даних критеріїв полягає в тому, що особливості джерела фактичних даних про обставини справи є лише одним з ознак особливого процесуального статусу групи доказів.

Крім своїх фактичних особливостей як предмета або явища реального світу, джерело доказової інформації повинне мати особливий процесуальний режим перетворення в докази, обумовлений такими особливостями. Щоб комп'ютерна інформація була визнана окремим видом доказу, необхідно не просто визначити її особливості як такої, але і показати, чому ці особливості мають або повинні мати значення для процесуального права, які загрози вони несуть або які відкривають можливості для реалізації завдань адміністративної юрисдикції.

Водночас, доцільно звернутися до загального визначення доказу та розглянути його як правове явище, що характеризується відносністю та допустимістю. Специфічні риси електронних пристроїв можуть бути осмислені як особливості окремого виду доказів тільки в тому разі, коли вони впливають на обидві ці властивості.

Наприклад, особливий механізм утворення інформації, що відтворюється алгоритмом програми, створеної розробником, що визначає обсяг і характер відомостей, які можуть бути отримані про правопорушення, що впливає на відносність доказів як його значиму змістовність. Разом з тим дана особливість, не будучи пов'язана з соціальними відносинами, сама по собі залишається лише особливістю утворення інформації.

Видозмінюючи порядок збирання, перевірки і оцінки доказів, технічна особливість електронного пристрою, а точніше, її ідеальний образ, осмислений законодавцем, буде в такому разі вже зумовлювати не тільки відносність, але й умови допустимості доказів. У науковій літературі виділено чотири аспекти допустимості: належний суб'єкт, правомочний проводити процесуальні дії; належне джерело фактичних даних; належна процесуальна дія; належний порядок проведення процесуальної дії. Чим більше критеріїв допустимості буде змінено під впливом особливостей комп'ютерної інформації, тим більше буде підстав для того, щоб електронні докази використовувати як самостійний вид засобів доказування.

Висновки

Розуміння поняття електронний доказ у сфері адміністративної юрисдикції в даний час є перспективним напрямком наукових

АНОТАЦІЯ

У статті розглядається теоретичні аспекти застосування в адміністративно-юрисдикційному процесі електронного доказу з погляду на сучасну теорію національного адміністративного права. Аналізується юридична природа електронних доказів у справі про адміністративне правопорушення та особливості електронних доказів і їх вплив на доцільність виділення електронних доказів в окремий юридичний інститут у контексті адаптації національного законодавства до стандартів ЄС.

SUMMARY

The article deals with theoretical aspects of administrative and jurisdictional process electronic evidence in view of the modern theory of national administrative law. Analyzes the legal nature of electronic evidence in the case of an administrative offense and features of electronic evidence and their influence on expedience selection of electronic evidence in a separate legal institution in the context of adapting national legislation to EU standards.

досліджень, метою яких є вироблення правового режиму регулювання діяльності щодо дослідження інформаційного змісту електронних пристроїв в адміністративному процесі для забезпечення балансу між повноваженнями правоохоронних органів і законними інтересами особи. Цей аспект має особливе значення в умовах адаптації національного законодавства до вимог ЄС, оскільки у різних країнах-членах ЄС законодавство має практично однакові засади, які реалізуються різними правовими засобами, за винятком автоматичної фіксації адміністративних правопорушень у сфері забезпечення безпеки дорожнього руху, де діє єдине розуміння електронного доказу.

Література

1. Додин Е. В. Доказательства в административном процессе / Е. В. Додин. – М.: Юридическая литература, 1973. – 192 с.
2. Додин Е. В. Доказательства в административно-юрисдикционной деятельности органов внутренних дел: учеб. пособ. / Е. В. Додин. – К.: НИ и РИО Киев. высш. школы МВД, 1985. – 100 с.
3. Баранов О. А. Теоретико-методологічні основи правового забезпечення інформаційної сфери України: автореф. дис. ... д-ра юрид. наук : 12.00.07 «Адміністративне право і процес; фінансове право; інформаційне право» / О. А. Баранов. – Харків, 2015. – 40 с.
4. Каламайко А. Ю. Електронні засоби доказування в цивільному процесі: автореф. дис. ... канд. юрид. наук: 12.00.03 / А. Ю. Каламайко. – Харків, 2016. – 20 с.
5. Клочкова Н. В. Документ як джерело доказів у адміністративному судочинстві: дис.

... канд. юрид. наук: спец. 12.00.07 / Наталія Вікторівна Клочкова. – К., 2016. – 209 с.

6. Цехан Д. М. Цифрові докази: поняття, особливості та місце у системі доказування / Д.М. Цехан // Наук. вісник Міжнародного гуманітарного ун-ту. Серія: Юриспруденція. 2013. – № 5. – С. 256-260.

7. Соколан Т. С. Відеозапис як джерело доказів: нотатки до наукової дискусії / Т. С. Соколан // Адміністративне право і процес. Наук.- практи. журнал Київ. нац. ун-ту ім. Т. Шевченка. – 2013. – № 3 (5). – 140-148.

8. Крижановська В. А. Адміністративна відповідальність юридичних осіб у сфері безпеки дорожнього руху: актуальні проблеми / Крижановська В. А. // Адміністративне право і процес. Наук.- практи. журнал Київ. нац. ун-ту ім. Т. Шевченка. – 2015. – № 4 (14). – 86-94.

9. Єсімов С. С. Використання інформації, отриманої із застосуванням інформаційно-комунікаційних технологій, як доказ у справі про адміністративне правопорушення / С. С. Єсімов // Наук. вісник Львів. держ. ун-ту внутр. справ. – 2016. – № 3. – С.162-173.

10. Єсімов С. С. Електронні документи як докази у справах про адміністративні правопорушення / С. С. Єсімов // Вісник Нац. ун-ту «Львівська Політехніка». Зб. наук. праць Серія: юридичні науки. – Львів Вид-во Львівської політехніки. – 2016. – № 845. – С.69-76.

11. С. Єсімов. Електронний протокол у справі про адміністративні правопорушення: теоретичні та практичні аспекти / С. Єсімов, А Крижановський, В. Крижановська // Підприємництво, господарство і право. – 2016. – № 6. – С.108-113.

12. Адміністративне право: Навч. посіб. / О. І. Остапенко, З. Р. Кісіль, М. В. Ковалів, Р. В. Кісіль. – К.: Правова єдність», 2008. – 533 с.

ВИКЛИКИ ТА ЗАГРОЗИ НАЦІОНАЛЬНІЙ БЕЗПЕЦІ УКРАЇНИ В СУЧАСНИХ УМОВАХ ТА В ПЕРСПЕКТИВІ

ПОНОМАРЬОВ Сергій Павлович - кандидат юридичних наук, здобувач Харківського національного університету внутрішніх справ

В статье рассмотрены угрозы и вызовы национальной безопасности Украины в современных условиях и их возможность в перспективе, предложенные меры по усилению эффективности противодействия таким угрозам со стороны безопасности и обороны Украины, подчеркнута необходимость рассматривать Украине на собственные силы и резервы в противостоянии агрессии Российской Федерации, не исключая политической, экономической, военной, материально-технической помощи от США, НАТО и Европейского Союза.

Ключевые слова: национальная безопасность, сектор безопасности и обороны, Вооруженные Силы Украины, агрессия, угрозы и вызовы, государственный суверенитет, территориальная целостность.

Постановка проблеми

Україна залишається об'єктом геополітичного протистояння між Заходом та Росією, яке набуло особливого загострення з анексією Криму та агресивними діями Росії на Сході України. Російська Федерація і в подальшому не відмовиться від намірів встановлення контролю над Україною та продовжуватиме докладати зусиль з досягненням своїх цілей з відновлення своєї ролі як великої світової держави.

Мета і цілі статті

Враховуючи стратегічне значення України для Росії, з боку останньої будуть

застосовуватись нові форми та методи агресії, які включатимуть поєднання спеціальних заходів, а також засобів політичного, економічного та інформаційного впливу при повній готовності безпосереднього застосування військової сили, як це було при захопленні Криму та має місце на території Донбасу, необхідно додатково дослідити виклики та загрози національній безпеці України в сучасних умовах та в перспективі її розвитку.

Стан наукової дослідженості теми

Питання обороноздатності України у ХХІ столітті, виклики та загрози національній безпеці України та шляхи їх подолання в українській юридичній науці ще не знайшли свого комплексного дослідження та висвітлення. Лише в окремих працях В.П. Горбуліна, О.М. Бандурки, В.Т. Білоуса, Б.А. Кормича, І.Л. Райніна, В.А. Ліпкана, М.А. Погорецького, С.І. Пирожкова, В.М. Селіванова та деяких інших вчених були розглянуті окремі питання військових, економічних, ідеологічних викликів та загроз національній безпеці України, праці вказаних вчених були підготовлені до виникнення проблем забезпечення національної безпеки в сучасних умовах.

Викладення основного матеріалу

У сучасних умовах основними партнерами України в її діях по забезпеченню своєї незалежності, зміцненню обороноздатності і відсічі агресії з боку Росії залишаються

Сполученні Штати Америки, країни – члена Північно-Атлантичного альянсу (НАТО) та Європейського Союзу, які вважають незалежність України одним із стримуючих факторів геополітичних амбіцій Росії, але вони враховують позаблоковий нейтральний статус України і обмежуються наданням політичної, економічної та військово-технічної допомоги.

Вирішуючи проблеми забезпечення національної безпеки, Україна має, насамперед, розраховувати на власні внутрішні ресурси, тобто, перш за все, на саму себе. Західні країни Європи та і США мають сьогодні свої внутрішні проблеми економічного і морально-духовного характеру, вони роз'єднані в зовнішній політиці і ослаблені кризами в економіці, тому розраховувати на їх більш активну роль та зростаючу матеріально-технічну допомогу Україні не варто, а необхідно готувати власні сили і ресурси на забезпечення своєї національної безпеки, враховуючи існуючі для неї виклики і загрози сьогодення.

Такими для України залишаються:

- посягання на державний суверенітет та її територіальну цілісність;
- втручання у внутрішні справи України, зокрема, шляхом підтримання будь-яким чином політичних та інших організацій, діяльність яких спрямована на порушення конституційного устрою, внутрішньої соціально-політичної стабільності та правопорядку;
- використання енергетичної, промислової та торгівельно-економічної залежності України від Російської Федерації, застосування економічного тиску на Україну для досягнення своїх стратегічних цілей;
- загроза скоєння терористичних актів на об'єктах життєво важливої інфраструктури України проросійськими терористичними організаціями та сепаратистськими рухами, які діють на території України;
- активізація на території України розвідувальної та розвідувально-диверсійної діяльності спеціальних служб Росії, а також недержавних антиукраїнських організацій;

- незаконне ввезення в Україну зброї, боєприпасів, вибухових речовин і засобів масового ураження, радіоактивних та наркотичних речовин;

- зростання націоналістичних настроїв у районах компактного проживання нацменшин інших країн на території України, а також активна підтримка таких дій з боку окремих країн, зокрема Росії, Угорщини, Румунії;

- посилення інформаційно-психологічного тиску на Україну з метою дестабілізації соціально-політичної, етнічної та релігійної ситуації в Україні або в окремих її регіонах і місцях компактного проживання нацменшин;

- незавершеність договірно-правового оформлення і недостатнє облаштування державного кордону України і Російської Федерації, попри те, що Договір між Російською Федерацією і Україною про російсько-український кордон був укладений і ратифікований ще в 2003 році[1];

- ведення Росією інформаційної війни проти України, маніпулювання суспільною свідомістю шляхом поширення недостовірної, неповної та упередженої інформації, ведення активної інформаційної компанії з метою дискредитації чинної української влади;

- пряма військова підтримка незаконних військових та політичних формувань на сході України.

Агресивні дії з боку Росії, спрямовані проти державного суверенітету України та її територіальну цілісність, особливо такі як:

- розширення масштабів військової агресії Росії проти України; проведення заходів, спрямованих на дезінтеграцію нашої держави, підрив її економіки та провокування громадянської війни на українській території;

- підтримка проросійських та сепаратистських сил в Україні шляхом направлення диверсійно-розвідувальних груп до нашої держави; підготовки бойовиків, створення незаконних збройних формувань, поставок озброєння та боєприпасів для потреб сепаратистів, а також їх фінансування;

- залучення російською стороною козачих формувань, проросійськи налаштованих активістів з українським громадянством та радикальних організацій для дестабілізації обстановки на території України можуть продовжуватись і в подальшому.

В умовах викликів і загроз національній безпеці України особливої уваги з боку держави набуває сектор безпеки і оборони. Система матеріально-технічного забезпечення сектора безпеки все ще не відповідає потребам Збройних Сил України і Міністерства внутрішніх справ України, інших силових структур країни. Хронічний брак коштів у попередні роки призвів до зниження рівня забезпеченості Збройних Сил непорушними запасами за більшістю номенклатур військового постачання і нинішньому керівництву держави випало приймати титанічні зусилля для належного забезпечення сектора безпеки і оборони. Збройні Сили України пройшли найбільш складний та відповідальний стан у своїй історії – відновлення, зміцнення та набуття бойового досвіду.

Поряд із матеріально-технічним забезпеченням та бойовою навченістю особового складу гострою залишається проблема військової дисципліни. З березня 2015 року головний військовий прокурор Матіос заявив про притягнення до відповідальності понад 17 тисяч дезертирів з лав Збройних Сил України[2].

Для адекватного реагування на загрозу застосування воєнної сили проти України Збройні Сили України приведені у бойову готовність «повна». Генеральним штабом Збройних Сил України розроблено Стратегічний замисел застосування Збройних Сил з відсічі збройної агресії, який став основним документом з питань діяльності військ (сил) в особливий період. Визначені угруповання розгорнуті в районах виконання завдань, а також залучаються до проведення антитерористичної операції на території Донецької і Луганської областей[3].

З огляду на виклики і загрози національній безпеці України, Збройні Сили України станом на травень 2017 року в основному реформовані. За рівнем бое-

здатності, мобільності, кількості та якості озброєння та укомплектованості особовим складом вони здатні ефективно виконувати завдання щодо:

- стримування збройної агресії проти України;

- оборони держави, захисту її суверенітету, територіальної цілісності та недоторканості;

- участі в міжнародних зусиллях з підтримання миру і безпеки.

Структурно Збройні Сили України складаються з Генерального штабу Збройних Сил України, видів Збройних Сил України (Сухопутні війська, Повітряні Сили та Військово-Морські Сили), Сил спеціальних операцій, як окремих рідів військ, а також органів військового управління, військових частин, військових навчальних закладів, установ та організацій, що не належить до видів Збройних Сил.

Для нейтралізації нового типу загроз та виконання бойових завдань, які не притаманні іншим видам Збройних Сил України, створені Сили спеціальних операцій з органом управління - Командування Сил спеціальних операцій Збройних Сил України.

Їх правовий статус, порядок застосування та підготовки необхідно буде визначити на законодавчому рівні.

У загрозовий період передбачається формування військових частин територіальної оборони. Це завдання буде покладене на військові комісаріати та місцеві органи виконавчої влади. Військові частини територіальної оборони планується комплектувати за рахунок резервістів (територіального резерву) та військовозобов'язаних з числа добровольців, які мають відповідні військово-облікові спеціальності.

Важливим аспектом розвитку Збройних Сил України є удосконалення системи їх комплектування персоналом.

Планується продовжити впровадження сучасних принципів та підходів у кадровій політиці та забезпечити ефективне управління кар'єрою військовослужбовців, у тому числі потрібно визначитись з найбільш оптимальною кількістю і чисельніс-

тю кадрових підрозділів органів військового управління.

Залишається змішаний принцип комплектування - за контрактом та за призовом. Перш за все, військовослужбовцями за контрактом будуть комплектуватися військові частини Сил спеціальних операцій. У подальшому поступово збільшувати чисельність військовослужбовців за контрактом.

У питанні забезпечення Збройних Сил України озброєнням та військовою технікою вже розпочато комплексне переозброєння Збройних Сил України на нові сучасні зразки, максимально використовуючи можливості національного оборонно-промислового комплексу.

Передбачається забезпечити війська, в першу чергу, сучасною стрілецькою зброєю та оптичними прицілами до неї, приладами нічного бачення, засобами зв'язку тактичної ланки, засобами індивідуального захисту (бронежилет, каска) та бойового спорядження, розглядається питання закупівлі у країн НАТО сучасних літаків, безпілотних літальних апаратів і зенітних ракетних комплексів середнього радіусу дії, налагодження їх спільного виробництва (обслуговування) на базі оборонно-промислових потужностей України.

З метою реалізації окреслених планів щодо розвитку Збройних Сил передбачається використання допомоги країн-партнерів. У рамках діючих відносин між Збройними Силами України та збройних сил провідних країн світу є ефективні інструменти, такі, як участь у заходах програми "Партнерство заради миру", Процесу планування та оцінки сил, Спільного фонду оперативних сил та можливостей, Програми перевірки та зворотного зв'язку Концепції оперативних можливостей, міжнародних операціях під проводом НАТО, багатонаціональних навчаннях, Силах реагування НАТО, освітніх програмах, проєктах ініціативи НАТО "Smart Defense".

Єдиної моделі сектора безпеки і оборони не існує, але Організація Об'єднаних Націй притримується позицій, що сектор безпеки включає структури, інститути і персонал, відповідальний за адміністра-

тивний контроль, забезпечення і нагляд у сфері безпеки. Цей сектор може включати збройні сили, правоохоронні органи, розвідувальні служби, прикордонну охорону, митну службу, захист населення в надзвичайних ситуаціях, систему кримінально-виправних установ, судову адміністрацію, виконавчу службу, міграційну службу. Сектор безпеки і оборони включає органи державної виконавчої влади, контролюючі інстанції, в тому числі і прокуратуру.

Ключова роль у забезпеченні національної безпеки України відводиться органам Служби безпеки України[4].

Відповідні завдання в сфері забезпечення національної безпеки України, згідно з Воєнною доктриною України[5], поставлені перед органами і підрозділами Міністерства внутрішніх справ, зокрема, перед Національною гвардією України і Національною поліцією України, іншими органами охорони правопорядку і публічної безпеки. Згідно з Воєнною доктриною України, актуальною загрозою для України є збройна агресія Росії, включаючи тимчасову окупацію Криму і агресію в окремих районах Донецької і Луганської областей. Загрозою також визначено діяльність на території України не передбачених законом збройних формувань, направлену на дестабілізацію внутрішньої соціально-політичної ситуації в Україні. Залякування населення, позбавлення його волі до спротиву, порушення функціонування органів державної влади, місцевого самоврядування, важливих об'єктів промисловості й інфраструктури.

Висновки. Враховуючи реальність загроз національній безпеці України, вимоги подальшого посилення ефективності сектору безпеки і оборони, необхідно:

- забезпечити вдосконалення законодавства в частині:

зміцнення обороноздатності держави та забезпечення надійного функціонування складових сектору безпеки і оборони України у мирний час та особливий період; поетапного повернення соціальних гарантій військовослужбовців Збройних Сил України, інших військових формувань та правоохоронних органів;

- продовжити виконання заходів щодо повноцінного забезпечення підрозділів особливого призначення та бойових військових частин Збройних Сил України, інших військових формувань та правоохоронних органів озброєнням, військовою технікою та іншими матеріально-технічними засобами, які необхідні для успішного завершення антитерористичної операції у Донецькій та Луганській областях;

- забезпечити проведення комплексного огляду сектору безпеки і оборони України з використанням можливостей спільної робочої групи Україна - НАТО з питань воєнної реформи високого рівня;

- підготувати та подати на розгляд Верховної Ради України проекти законодавчих актів України з питань:

а) внесення змін до законів України «Про засади внутрішньої і зовнішньої політики», «Про основи національної безпеки України»;

б) організації в Україні мобілізаційної підготовки та мобілізації Збройних Сил України, інших військових формувань та правоохоронних органів, з визначенням ефективних шляхів і способів комплектування їх особовим складом, технікою та майном;

в) функціонування фінансової системи України на особливий період;

г) забезпечення кібернетичної безпеки України та захисту інформації;

- створити умови для нарощування оборонного потенціалу та підготовки національної економіки до дій в особливий період з урахуванням необхідних фінансових, матеріально-технічних і людських ресурсів та варіантів застосування за призначенням Збройних Сил України, інших військових формувань та правоохоронних органів;

- забезпечити раціональне, своєчасне та ефективне використання бюджетних коштів та посилити фінансову дисципліну з метою недопущення накопичення залишків невикористаних коштів на рахунках, зростання кредиторської заборгованості, відволікання коштів у дебіторську заборгованість;

- максимально спростити тендерні процедури закупівлі матеріально-технічних

засобів для забезпечення Збройних Сил України, інших військових формувань та правоохоронних органів в особливий період;

- організувати розробку техніко-економічного обґрунтування побудови системи захищеного мобільного зв'язку в інтересах посадових осіб сектору безпеки та оборони, а також інших державних органів;

- розглянути питання щодо створення Національного центру кіберзахисту для посилення технічних можливостей ефективної протидії кіберзагрозам;

- реформувати механізми грошового забезпечення військовослужбовців, осіб рядового і начальницького складу, вирівняти розміри їх грошового забезпечення у військових формуваннях та правоохоронних органах, збільшити у структурі грошового забезпечення питомої ваги посадових окладів та окладів за військовим званням, скасувати неефективні додаткові виплати, які не мають стимулюючого характеру;

- забезпечити ефективну взаємодію і співпрацю з недержавними інститутами, громадськими організаціями щодо реалізації державної політики у сфері безпеки і оборони, військового будівництва, а також формування та підтримання у суспільстві позитивного іміджу Збройних Сил України, інших військових формувань та правоохоронних органів, підвищення престижу військової служби.

Література.

1. Закон України «Про ратифікацію Договору між Україною і Російською Федерацією про українсько-російський державний кордон» від 20 квітня 2004 року № N 1681-IV. - *Голос України* № 198(5948).

2. Головний військовий прокурор: до відповідальності притягнуто 17 тисяч дезертирів, 03.03.2015. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.pravda.com.ua/news/2015/03/3/7060348/>.

3. Інформаційно-аналітичний матеріал до парламентських слухань на тему: «Обороздатність України в XXI столітті: виклики, загрози та шляхи їх подолання», 2015.

АНОТАЦІЯ

В статті розглянуто загрози і виклики національній безпеці України в сучасних умовах та їх можливість в перспективі, запропоновані заходи з посилення ефективності протидії таким загрозам з боку безпеки і оборони України, підкреслена необхідність розраховувати Україні на власні сили і резерви в протистоянні агресії Російської Федерації, не виключаючи політичної, економічної, військової, матеріально-технічної допомоги від США, НАТО та Європейського Союзу.

Ключові слова: національна безпека, сектор безпеки і оборони, Збройні Сили України, агресія, загрози і виклики, державний суверенітет, територіальна цілісність.

SUMMARY

The article deals with threats and challenges to national security of Ukraine in modern conditions and their ability to run, proposed measures to enhance the effectiveness of combating such threats from the security and defense of Ukraine, emphasized the need to rely Ukraine on its own forces and reserves in confronting the aggression of the Russian Federation, without prejudice political, economic, military and logistical support from the United States, NATO and the European Union.

Key words: national security, the security sector and defense, the Armed Forces of Ukraine, aggression, threats and challenges state sovereignty and territorial integrity.

4. Закон України «Про Службу безпеки України» від 25.03.1992

№ 2229-ХІІ. (Відомості Верховної Ради (ВВР), 1992, N 27, ст.382).

5. Указ Президента України від 24 вересня 2015 року №555/2015 Про рішення

Ради національної безпеки і оборони України від 2 вересня 2015 року «Про нову редакцію Воєнної доктрини України». [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.president.gov.ua/documents/5552015-19443>

ЗАРУБІЖНИЙ ДОСВІД КОНТРОЛЮ ЗА АДВОКАТСЬКОЮ ДІЯЛЬНІСТЮ ТА МОЖЛИВОСТІ ЙОГО ВИКОРИСТАННЯ В УКРАЇНІ

**ФАЙНГОЛЬД Ірена Давидівна - аспірант Міжрегіональної Академії
управління персоналом**

УДК 342.9

В статті піднімається питання цілеспрямованості апробації в Україні зарубіжного досвіду правового регулювання контролю в сфері адвокатури. В частині досліджуються окремі елементи відповідного законодавства Франції, Німеччини, Великої Британії, США, Польщі, Молдови, Білорусії та ряду інших країн. Автор аргументовано доводить і характеризує важливі досягнення вітчизняного інституту адвокатури в аспекті забезпечення незалежності від влади порівняно з іншими країнами. Виділено окремі напрями імплементації зарубіжного досвіду в законодавство України.

Ключові слова: адвокатська діяльність, адвокатура, зарубіжний досвід, імплементація, апробація, зарубіжні країни.

Постановка проблеми

Інститут адвокатури як елемент громадянського суспільства, забезпечення державою умов належного рівня правової допомоги фізичним та юридичним особам розвивався в різних країнах світу нерівномірно, з врахуванням соціально-економічних та політичних факторів життя суспільства. Сукупність даних факторів, а також історичні традиції певної держави відобразилися і на власному трактуванні принципу незалежності адвокатури, ступені її участі в функціонуванні даного інституту, зокрема в частині адміністративного контролю, нагляду за адвокатською діяльністю.

В суспільних та наукових колах, серед пересічних громадян України традиційною є точка зору про перманентну недосконалість вітчизняного законодавства, відставання від кращих законодавчих технік, юридичних механізмів забезпечення функціонування певного іншого явища інших держав світу. Таким чином, вивчення зарубіжного досвіду адміністративно-правового забезпечення контролю за адвокатською діяльністю надасть змогу дослідити в порівняльному аспекті особливості реалізації процедур контролю та нагляду в інших країнах світу, ступінь участі держави в цьому процесі, з'ясувати можливість та доцільність використання такого досвіду в Україні.

Аналіз останніх досліджень та публікацій

Вивчення зарубіжного досвіду функціонування інституту адвокатури, в тому числі механізму контролю за адвокатською діяльністю присутнє в працях таких вчених як І.І. Бригадін, Т.Б. Вільчик, І. Ю. Гловацький, С.А. Деханов, С. Іваницький, Л.В. Тацій та інші. При цьому практично повністю відсутній порівняльний аспект досліджень, тобто співставлення зарубіжного досвіду регулювання з українською правовою системою; формування висновків щодо доцільності запозичення зарубіжного досвіду, виокремлення конкретних напрямків такої імплементації.

Мета статті – дослідження правового регулювання контролю за адвокатською діяль-

ністю окремих зарубіжних країн на предмет доцільності імплементації закордонних нормативних приписів в законодавство України.

Виклад основного матеріалу

Зупинимось детальніше на окремих прикладах зарубіжного правового регулювання. Здійснення контролю за функціонуванням інституту адвокатури у Франції характеризується поєднанням управлінських функцій держави (в особі судової гілки влади) з чіткою організаційною та дисциплінарною пов'язаністю адвокатів всередині адвокатських колегій (між колегіями), завдяки величезному авторитету історично сформованих взаємовідносин між органами самоврядування в рамках кожної колегії та загальнодержавних об'єднань адвокатів [1, с. 136]. При кожному суді другої інстанції (апеляційному суді) створюються адвокатські колегії, членами яких є практикуючі адвокати. Таких колегій може бути як декілька, так і функціонувати єдина об'єднана колегія – орден адвокатів. Суд, при якому існує колегія, контролює набуття та припинення адвокатами членства в цій колегії. Колегії (ордени) здійснюють адміністративну діяльність, забезпечують дотримання адвокатами професійних стандартів надання юридичної допомоги, етичних правил поведінки, розглядають скарги, подані фізичними та юридичними особами, органами держави, самими адвокатами.

Для вирішення питання притягнення адвоката до дисциплінарної відповідальності створені дисциплінарні палати, члени яких обираються загальними зборами колегії (ордену). Контроль за виконанням дисциплінарних рішень здійснює Генеральний прокурор, якому належать також право їх оскарження до Апеляційного суду [2, с. 40]. Французька адвокатура в цілому характеризується домінуванням самоврядних тенденцій в сфері нагляду за адвокатською діяльністю, хоча при цьому держава в особі судових інстанцій, органів по фінансовому контролю має також певні управлінські повноваження щодо адвокатів.

Згідно параграфу 60 Федерального положення про адвокатуру Німеччини від 01 серпня 1959р., палата адвокатів створюється на території округу Верховного суду землі; її членами є адвокати, які отримали дозвіл або

є зарахованими до адвокатської палати, та адвокатські компанії, які знаходяться на території округу Верховного суду землі. Окрім того, членами палати є керівники адвокатських компаній, якщо вони не є адвокатами або особами, які мають дозвіл на професійне юридичне обслуговування [3]. В механізмі контролю за діяльністю адвокатів Німеччини важливе місце посідає управління юстиції відповідної адміністративно-територіальної одиниці, які компетентне приймати кадрові рішення щодо органів з дисциплінарними функціями щодо адвокатів, контролювати дотримання законодавства та статуту палатами адвокатів, зокрема щодо виконання покладених на них завдань. Щодо адвоката, винного у порушенні професійних та службових обов'язків, можуть бути застосовані такі дисциплінарні заходи як попередження, догана, грошовий штраф у розмірі до двадцяти п'яти тисяч євро, заборона здійснювати діяльність у певних галузях права у якості представника та помічника на термін від одного до п'яти років, виключення із адвокатури. Таким чином, попри наявність деяких самоврядних елементів в процедурі контролю за адвокатською діяльністю, участі адвокатів в цьому процесі, ключову роль в механізмі притягнення до дисциплінарної відповідальності відіграє держава в особі територіальних управлінь юстиції та професійних суддів вищих судових інстанцій.

В Великобританії з 2007 року функціонує самоврядний орган регулювання роботи адвокатів (Solicitors Regulation Authority), метою якого є гарантування стандартів професійної діяльності, складання та контроль виконання правил професійної поведінки, надання порад повіреним з питань етики, інформування громадськості про соліситорів та їхню роботу [4]. Не маю компетенції розгляду цих скарг по суті, він передає матеріали незалежному від юридичного товариства Дисциплінарному трибуналу, бере участь в дисциплінарному провадженні. Відмітимо, що більше 90 відсотка справ, що розглядає трибунал, ініційовані саме згаданим вище органом регулювання роботи соліситорів.

Дисциплінарний трибунал функціонує з 1974 року як незалежний орган, який приймає рішення по можливим порушенням соліситорами правил та положень, що на них

поширюються. В даний час трибунал складається з 56 членів – 36 соліситорів та 20 непрофесійних членів, як не є адвокатами [5]. Всі члени дисциплінарного трибуналу призначаються лордом – хранителем (другим найстаршим суддею в Англії та Уельсі після головного судді лорда). Рішення трибуналу можуть бути оскаржені в Високому суді. Окрім даної інституції, дисциплінарні справи можуть розглядати в певних ситуаціях також верховний, високий, місцевий, апеляційний суди.

Для ведення дисциплінарного провадження на баристерів (інші група адвокатів у Великобританії) при сенаті створено об'єднаний дисциплінарний комітет з п'яти членів (суддів, представників присяжних та практикуючих баристерів). Усі повідомлення про порушення баристером правових приписів надходять до ради з питань дисциплінарної поведінки, а потім – в об'єднаний дисциплінарний комітет [6, с. 112-113]. Заходами дисциплінарного впливу є догана, зауваження, штраф, усунення від практики, виключення з реєстру. Дисциплінарні стягнення заінтересована сторона може оскаржити до Високого суду.

Органами адвокатури Польщі є Національний З'їзд адвокатів, Найвища рада адвокатів, Вищий дисциплінарний суд та Вища ревізійна комісія. Присутня залежність від державної влади і в функціонуванні польського інституту адвокатури. Зокрема міністр юстиції: 1) здійснює нагляд над діяльністю самоврядування в обсязі і формах, передбачених законом; 2) визначає офіційний костюм адвокатів, які беруть участь у судових засіданнях; 3) контролює виконання завдань окружною радою адвокатів, отримує річні звіти від їх голів щодо контролю, проведеного у попередньому календарному році; 4) звертається до Найвищого Суду про оскарження суперечливих праву ухвал органів адвокатури і органів адвокатських палат; 5) визначає після консультації з Найвищою радою адвокатів та Національною радою правників розмір оплат за адвокатські дії перед судовими органами, мінімальну ставку за роботу адвоката; 6) призначає частину членів кваліфікаційної комісії адвокатур тощо (статті 3, 7, 8, 13А, 14.1, 16.2, 16.3, 75е закону «Право про адвокатуру») [7].

Дисциплінарний представник як сторона обвинувачення в дисциплінарному провадженні проти адвоката вручає Міністрові юстиції копії постанов про проведення розслідування або інформує Міністра юстиції про направлення до дисциплінарного суду запиту про здійснення дисциплінарного провадження або скерування запиту про покарання до декана окружної ради адвокатів. Міністрові юстиції або уповноваженим через нього особам на кожній стадії належить право доступу до документів і отримання інформації про результати дисциплінарного провадження, а також право вимагати остаточні дисциплінарні рішення, разом з матеріалами справи. Отже попри відсутність впливу на формування кадрового складу дисциплінарних органів, держава в особі системи юстиції має широкі процесуальні повноваження в процедурі набуття статусу адвоката, притягнення його до дисциплінарної відповідальності, організаційних питань функціонування інституту адвокатури.

В Сполучених Штатах Америки умови отримання права на здійснення адвокатської діяльності як правило встановлюється Верховним судом штату; спеціальні кваліфікаційні комісії в більшості випадків працюють під контролем суду або губернатора штату. Причому допуск в адвокатуру в одному штаті не означає можливості практикувати в межах всієї країни. Контроль за адвокатською діяльністю також може здійснюватися різними суб'єктами, з різним ступенем участі самоврядних структур адвокатів в цьому процесі. Зокрема органи адвокатського самоврядування можуть приймати як кінцеві рішення в дисциплінарній справі, так і попередні, що мають рекомендаційний характер – остаточне рішення по суті справи приймає окружний суд, генеральний аторней чи місцевий прокурор [8, с. 253]. В Індії Генеральний прокурор та його фактичний заступник за посадою входять до центрального органу адвокатського самоврядування, а їхні регіональні представники введені до складу ради адвокатури штату. Схожа ситуація і в Пакистані, де генеральний прокурор за посадою входить до складу Національної ради адвокатів, а місцеві представники – до регіональних рад адвокатів. В Японії прокурори

та академічні експерти входять до дисциплінарних комітетів Федерації асоціацій адвокатів та регіональних асоціацій адвокатів [9]. Таким чином правове регулювання контролю за адвокатською діяльністю в США, Індії, Пакистані та Японії також характеризується активною участю держави в особі судів, органів прокуратури, юстиції в функціонування органів адвокатського самоврядування, кваліфікаційно-дисциплінарних процедурах по відношенню до адвокатів.

Законодавство Молдови основні функції ліцензування адвокатської діяльності делегує комісії по ліцензуванню, яка складається з одинадцяти членів: вісім з яких – адвокати з адвокатським стажем не менше п'яти років, троє – штатні викладачі права. Дисциплінарні функції виконує комісія з етики та дисципліни, кількісний склад якої становить одинадцять осіб: шість з яких обираються конгресом з числа адвокатів, маючих стаж адвокатської діяльності не менше п'яти років; а п'ять делегуються колегіями адвокатів [10]. Комісія з етики та дисципліни по суті є єдиною дисциплінарною інстанцією в системі адвокатського самоврядування; тому її рішення оскаржується в порядку адміністративного судочинства (як, до речі, і комісії по ліцензуванню).

В Білорусії територіальна колегія адвокатів здійснює контроль за дотриманням законодавства, в тому числі правил професійної етики; розглядає скарги (подання, ухвали) на дії адвокатів відповідної колегії. Для виконання останньої функції діє дисциплінарна комісія колегії, яка складається з семи членів – адвокатів, що відносяться до певної колегії. Стаття 38 закону «Про адвокатуру та адвокатську діяльність в республіці Білорусь» містить окремий перелік повноважень Міністерства юстиції в сфері адвокатської діяльності. В контексті контрольних функцій серед них можна виокремити прийняття нормативних правових актів, що регулюють діяльність адвокатури; здійснення в установленому порядку контролю за додержанням адвокатами, колегіями адвокатів, юридичними консультаціями та адвокатськими бюро законодавства; призупинення рішень органів управління колегій адвокатів; відсторонення адвоката від здійснення професійних

обов'язків на строк ведення дисциплінарного провадження в разі його порушення Міністром юстиції Республіки Білорусь, і т.д. [11]. Цікаво, що рішення про дострокове зняття дисциплінарного стягнення, якщо провадження було ініційоване міністром юстиції, знімається лише за його згоди. Таким чином, формальна відстороненість держави від формування дисциплінарних комісій адвокатури не позбавляє Міністерство юстиції інших не менше суттєвих важелів контролю та нагляду за діяльністю адвокатів.

Висновки

Проведене нами дослідження зарубіжного досвіду правового регулювання контролю за адвокатською діяльністю засвідчило досить серйозні здобутки вітчизняного інституту адвокатури в аспекті забезпечення незалежності від влади в порівнянні з іншими країнами; наділення контрольними функціями переважно самоврядних адвокатських суб'єктів, а не представників (органів) державної влади. До таких здобутків можемо віднести: 1) обрання персонального складу, керівництва кваліфікаційно-дисциплінарних органів виключно адвокатами (органами адвокатського самоврядування), без участі представників влади (на відміну від Німеччини, Великобританії, Білорусії); 2) до складу кваліфікаційно-дисциплінарних органів входять виключно адвокати (на відміну від Індії, Пакистану, Японії, Німеччини, Великобританії); 3) можливість оскарження рішення регіональної кваліфікаційно-дисциплінарної комісії до вищої кваліфікаційно-дисциплінарної комісії, яка також входить до системи адвокатського самоврядування (на відміну від Молдови); 4) звітування кваліфікаційно-дисциплінарних органів лише перед структурами адвокатського самоврядування (на відміну від Польщі та Білорусії); 5) здійснення методичних, організаційних функцій, надання рекомендацій та роз'яснень щодо правозастосування переважно органами, що відносяться до адвокатського самоврядування, асоціаціями адвокатів (на відміну від Польщі); 6) контроль за своєчасним та належним виконання рішень кваліфікаційно-дисциплінарної комісії здійснює її голова, а не представник держави (на відміну від Франції, Польщі); 7) відсутність

АНОТАЦІЯ

В статті піднімається питання доцільності апробації в Україні зарубіжного досвіду правового регулювання контролю в сфері адвокатури. Зокрема досліджуються окремі елементи відповідного законодавства Франції, Німеччини, Великобританії, США, Польщі, Молдови, Білорусії та ряду інших країн. Автор аргументовано доводить та характеризує серйозні здобутки вітчизняного інституту адвокатури в аспекті забезпечення незалежності від влади в порівнянні з іншими країнами. Виділено окремі напрямки імплементації зарубіжного досвіду в законодавство України.

Ключові слова: адвокатська діяльність, адвокатура, зарубіжний досвід, імплементація, апробація, зарубіжні країни.

державного контролю за роботою кваліфікаційно-дисциплінарних органів адвокатури (на відміну від Німеччини, Польщі, США, Білорусії). Враховуючи окреслені вище здобутки, досить дискусійним є питання доцільності апробації зарубіжного досвіду контролю за адвокатурою, зокрема розширення державного сегменту в структурі суб'єктів управління. За таких обставин можливим напрямками запозичення зарубіжного досвіду можуть бути встановлення нових дисциплінарних санкцій (наприклад, штрафу); вдосконалення критеріїв оцінки ефективності, повноти, належності наданої адвокатом юридичної допомоги; співвідношення дисциплінарних функцій різних управлінських органів; покращення взаємодії між суб'єктами з контрольними функціями тощо.

Література

1. Лазарева-Пацкая Н. В. Правовой статус адвокатских палат субъектов Российской Федерации : дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.11 / Н. В. Лазарева-Пацкая. – М., 2005. – 211 с.
2. Вільчик Т. Б. Реалізація принципу незалежності професійної діяльності адвокатів у взаєминах з державною владою / Т. Б. Вільчик // Вісник Академії адвокатури України. – 2014. – Т. 11, № 2. – С. 63–74. – Режим доступу: http://nbuv.gov.ua/UJRN/vaau_2014_11_2_10
3. Федеральне положення про адвокатуру ФРН від 01.08.1959р. // [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://unba.org.ua/assets/uploads/legislations/pologennya/bundesrechtsanwaltsordnung-ukr.pdf>

SUMMARY

The article raises the question of expediency testing in Ukraine foreign experience of legal regulation in the sphere of the control bar. Specifically examines some elements of legislation in France, Germany, Great Britain, USA, Poland, Moldova, Belarus and other countries. The author convincingly demonstrates and describes the significant achievements of the national institute of advocacy in terms of ensuring independence from the government compared with other countries. In separate directions implement foreign experience in legislation Ukraine.

Keywords: advocacy, advocacy, international experience, implementation, testing, foreign countries.

[org.ua/assets/uploads/legislations/pologennya/bundesrechtsanwaltsordnung-ukr.pdf](http://unba.org.ua/assets/uploads/legislations/pologennya/bundesrechtsanwaltsordnung-ukr.pdf)

4. Solicitors Regulation Authority (official site). About us.What we do // [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <https://www.sra.org.uk/sra/how-we-work/what-we-do.page>

5. Solicitors Disciplinary Tribunal(official site). Aboutus // [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.solicitorstribunal.org.uk/about-us>

6. Гловацький І. Ю. Адвокатура зарубіжних країн (Англія. Німеччина. Франція) [Текст] / І. Ю. Гловацький. – Київ : Атіка, 2007. – 588 с.

7. Право про адвокатуру: Закон Польщі від 26.05.1982р. // [Електронний ресурс]. – Режим доступу:<http://unba.org.ua/assets/uploads/legislations/pologennya/zakonodavstvo-pro-advpolsha-zvedenyj-pereklad.pdf>

8. Деханов С. А.Адвокатура в Западній Європе: опыт и современное состояние : дисс ... д-ра. юрид. наук / С. А. Деханов. – М., 2011. – 383 с.

9. Іваницький С. Системи адвокатур держав світу: класифікація й типологія // [Електронний ресурс]. – Режим доступу:http://www.jurnalujuridic.in.ua/archive/2015/5/part_2/21.pdf

10. Об адвокатуре: Закон Республики Молдова №1260 от 19.07.2002г. // [Електронний ресурс]. – Режим доступу:<http://lex.justice.md/viewdoc.php?action=view&view=doc&id=335889&lang=2>

11. Об адвокатуре и адвокатской деятельности в Республике Беларусь: Закон Республики Беларусь от 30.12.2001г. №334-3 [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://base.spininform.ru/show_doc.fwx?rgn=48853

ПРАВОВЕ РЕГУЛЮВАННЯ ЕКСПЕРТИЗИ ПРОЕКТІВ У БУДІВНИЦТВІ

КРОЛЕНКО Дмитро Юрійович - магістр Харківського національного університету внутрішніх справ

В статті досліджено суть таких категорій як проект, експерт, експертиза, визначення обов'язків експерта та розглянуто порядок проведення експертизи та можливість обжалування їх результатів

Постановка проблеми

Проект – поняття багатогранне, воно використовується в багатьох сферах економіки та життя. Проект, згідно із Законом України «Про архітектурну діяльність», визначається як «документація для будівництва об'єктів архітектури, котрий складається з креслень, графічних та текстових матеріалів, інженерних та кошторисних розрахунків, які визначають містобудівні, об'ємно-планувальні, архітектурні, конструктивні, технічні та технологічні рішення, вартісні показники конкретного об'єкта архітектури, та відповідає вимогам державних стандартів, будівельних норм і правил» [1].

Саме поняття експертизи (від лат. – *expertus* – досвідчений) можна визначити як дослідження, котре проводиться спеціально уповноваженою особою за наказом зацікавлених сторін з метою отримання відповідей на певні питання, котрі потребують спеціальних знань та навичок.

Виклад основного матеріалу

Закон України «Про наукову і науково-технічну експертизу» визначає експертизу як діяльність, метою якої є дослідження, перевірка, аналіз та оцінка науково-техніч-

ного рівня об'єктів експертизи і підготовка обґрунтованих висновків для прийняття рішення щодо таких об'єктів.

Закон України «Про архітектурну діяльність» розглядає експертизу як «діяльність фахівців-експертів, які мають відповідні кваліфікаційні сертифікати і за дорученням замовника надають звіти щодо відповідності проектних рішень вимогам законодавства, державним нормам, стандартам, будівельним нормам і правилам, які несуть відповідальність за достовірність наданих звітів».

Експертиза проектів будівництва проводиться в установленому Кабінетом Міністрів України порядку [2] експертними організаціями незалежно від форми власності, які відповідають критеріям, визначеним центральним органом виконавчої влади, що забезпечує формування державної політики у сфері містобудування. При цьому до проведення експертизи залучаються (у тому числі на підставі цивільно-правових договорів) експерти з питань санітарного та епідеміологічного благополуччя населення, екології, охорони праці, енергозбереження, пожежної, техногенної, ядерної та радіаційної безпеки, які пройшли професійну атестацію, що проводилася із залученням представників відповідних центральних органів виконавчої влади, та отримали відповідний кваліфікаційний сертифікат. Порядок проведення професійної атестації таких експертів встановлюється Кабінетом Міністрів України [3].

Експертиза проектів будівництва об'єктів IV і V категорій складності, що споруджуються за рахунок бюджетних коштів, коштів державних і комунальних підприємств, установ та організацій, а також кредитів, наданих під державні гарантії, здійснюється експертною організацією державної форми власності.

Не підлягають обов'язковій експертизі проекти будівництва об'єктів I-III категорій складності.

Обов'язковій експертизі підлягають проекти будівництва об'єктів, які:

1) належать до IV і V категорій складності, - щодо додержання нормативів з питань санітарного та епідеміологічного благополуччя населення, екології, охорони праці, енергозбереження, пожежної, техногенної, ядерної та радіаційної безпеки, міцності, надійності, довговічності будинків і споруд, їх експлуатаційної безпеки та інженерного забезпечення;

2) споруджуються на територіях із складними інженерно-геологічними та техногенними умовами, - у частині міцності, надійності та довговічності будинків і споруд;

3) споруджуються із залученням бюджетних коштів, коштів державних і комунальних підприємств, установ та організацій, а також кредитів, наданих під державні гарантії, якщо їх кошторисна вартість перевищує 300 тисяч гривень, - щодо кошторисної частини проектної документації.

За рішенням замовника може проводитися також експертиза проектів будівництва інших об'єктів, ніж передбачені у цій частині, або окремих розділів проектної документації.

Встановлення випадків та порядку проведення експертизи проектів будівництва іншими законами не допускається.

Проектна документація на будівництво об'єктів не потребує погодження державними органами, органами місцевого самоврядування, їх посадовими особами, юридичними особами, утвореними такими органами [4]. У будівництві експертиза представляє собою комплекс кваліфікованих експертних досліджень, котрі дозволяють точно визначити поточні характеристики житло-

вих, промислових та інженерно – технічних об'єктів.

До цілей будівельної експертизи можна віднести:

- дослідження різноманітної технічної документації на предмет відповідності змісту встановленим стандартам та правилам;

- технічний моніторинг об'єктів, що експлуатуються, ціллю котрого є визначення безпеки подальшої експлуатації, необхідності капітального ремонту, можливості реконструкції або зміни цільового призначення;

- дослідження міцності та цільності фундаменту, несучих конструкцій, покрівельних, фасаду за допомогою передових методів неруйнівного контролю та зразків, котра проводиться у спеціальних лабораторіях;

- визначення актуальної ринкової ціни конкретного об'єкту;

- фіксація факторів, котрі призвели до аварійної ситуації.

Порядок проведення експертиз у сфері будівництва регулюється відповідними законами. Основними серед них є Закон України «Про наукову та науково-технічну експертизу», Закон України «Про регулювання містобудівної діяльності» та Закон України «Про будівельні норми» [5, 6].

У цих законах чітко визначені регламент проведення перевірок, визначені повноваження відповідних контролюючих органів та строки, необхідні на їх здійснення.

У сфері будівництва основним контролюючим органом є Державна архітектурно-будівельна інспекція (ДАБІ). Її повноваження регулюються відповідними постановами Кабінету Міністрів України та Законом України «Про архітектурну діяльність».

Згідно із Законом України «Про наукову і науково-технічну експертизу» експертами є фізичні особи, які мають високу кваліфікацію, спеціальні знання і безпосередньо здійснюють наукову чи науково-технічну експертизу та несуть персональну відповідальність за достовірність і повноту аналізу, обґрунтованість рекомендацій відповідно до вимог завдання на проведення експертизи [5].

Для проведення деяких експертиз (звичай міждержавного рівня або державних

цільових програм) експерти можуть бути поєднані в експертні групи.

Експерт зобов'язаний:

- пред'являти на вимогу замовника або організатора експертизи наукової чи науково-технічної експертизи свідоцтва або документи, що їх замінюють та які підтверджують його досвід та рівень кваліфікації;

- не допускати розголошення інформації, що міститься у матеріалах експертизи, якщо інше не передбачене договором або дорученням на проведення експертизи.

Експерт наукової і науково-технічної експертизи не має права приймати від фізичних та юридичних осіб, заінтересованих у певних висновках експертизи, коштовні подарунки, грошову винагороду тощо.

Також експерт несе відповідальність за несвоєчасне, неякісне і протиправне проведення експертизи, невиконання умов її проведення.

Розрізняють декілька видів науково-технічної експертизи.

Попередня наукова і науково-технічна експертиза проводиться з метою з'ясування відповідності формальних ознак об'єкта експертизи встановленим нормам і правилам технологічної безпеки, вимогам стандартів тощо. Попередню експертизу проводять, як правило, установи та організації – замовники силами своїх спеціалізованих підрозділів або шляхом залучення незалежних експертів.

Первинна експертиза передбачає здійснення необхідних заходів у процесі підготовки обґрунтованого висновку щодо об'єктів експертизи, які передаються зацікавленим фізичним та юридичним особам – замовниками експертизи на аналіз та оцінку науковим та науково-технічним експертним організаціям, установам, експертам або колективам експертів.

Повторна експертиза може проводитись:

- у разі порушення вимог і правил під час проведення первинної експертизи;

- на вимогу замовника експертизи чи автора розробки за наявності обґрунтованих претензій до висновку первинної експертизи.

Додаткова експертиза проводиться стосовно об'єктів, щодо яких відкрилися нові обставини.

Контрольна експертиза здійснюється з ініціативи замовника для перевірки висновків первинної експертизи або з ініціативи фізичних чи юридичних осіб, зацікавлених у спростуванні окремих положень, частин або в цілому висновків раніше проведених експертиз.

Висновок експерта зазвичай складається з трьох розділів:

- вступної частини (дані про експерта, експертизу, її замовника та перелік питань, котрі необхідно розглянути в рамках експертизи);

- дослідницька частина – описуються процес дослідження та його результати, а також дається обґрунтування висновків з поставлених питань;

- заключна частина – у ній викладаються висновки за результатами дослідження у вигляді відповідей на поставлені запитання в послідовності, що визначена у вступній частині.

Висновки

З точки зору управління, експертиза має доволі широкий спектр застосування задля покращення результатів роботи у будь-якій сфері, в котрій вона застосовується. Вчасні та кваліфіковані експертизи дозволяють визначити майбутні проблеми, розробити досконалі заходи задля їх вирішення та вибрати певні конкретні кроки, необхідні щоб удосконалити результат будь-якого проекту.

Згідно з постановою Кабінету Міністрів України «Про затвердження Порядку затвердження проектів будівництва і проведення їх експертизи та визнання такими, що втратили чинність, деяких постанов Кабінету Міністрів України» від 11 травня 2011р. № 560, експертиза є завершальним етапом розроблення проектів будівництва [7].

Виходячи з положень ст. 34 Закону України «Про регулювання містобудівної діяльності» замовник має право виконувати будівельні роботи:

- щодо об'єктів, будівництво яких здійснюється на підставі будівельного паспорта – направлення замовником повідомлення про початок виконання будівельних робіт інспекції державного архітектурно-будівельного контролю за місцем знаходження об'єкта будівництва;

АНОТАЦІЯ

У статті досліджено сутність таких категорій, як проект, експерт, експертиза, визначені обов'язки експерта та розглянуто порядок проведення експертиз та можливість оскарження їх результатів.

Ключові слова: проект, експертиза, експерт, закон, будівництво

SUMMARY

In the article the content of the categories such as project, expert, expertise were researched, expert's liabilities were identified and the order of expertise and the opportunity of its appeal were considered.

- щодо об'єктів будівництва, що належать до I–III категорії складності – реєстрації відповідною інспекцією державного архітектурно-будівельного контролю декларації про початок виконання будівельних робіт;

- щодо об'єктів будівництва, що належать до IV і V категорій складності – видачі замовнику відповідною інспекцією державного архітектурно-будівельного контролю дозволу на виконання будівельних робіт.[4]

Література

1. Закон України «Про архітектурну діяльність» від 20.05.1999 №687-XIV, – Режим доступу: <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/687-14>

2. Постанова Кабінету Міністрів України «Про затвердження Порядку проведення експертизи містобудівної документації» від 25.05.2011 № 548 - Режим доступу: <http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/548-2011-п>

3. Постанова Кабінету Міністрів України «Деякі питання професійної атестації

відповідальних виконавців окремих видів робіт (послуг), пов'язаних із створенням об'єктів архітектури» від 23.05.2011 № 554 – Режим доступу: <http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/554-2011-п>

4. Закон України «Про регулювання містобудівної діяльності» від 17.02.2011 № 3038 – VI, - Режим доступу: <http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/3038-17>

5. Закон України «Про наукову і науково-технічну експертизу» - Режим доступу: <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/51/95-вр>

6. Закон України «Про будівельні норми» від 05.11.2009 №1704 –VI, Режим доступу: <http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/1704-17>

7. Постанова Кабінету Міністрів України «Про затвердження Порядку затвердження проектів будівництва і проведення їх експертизи та визнання такими, що втратили чинність, деяких постанов Кабінету Міністрів України» від 11 травня 2011р. № 560 – Режим доступу: <http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/560-2011-п>

ПОРЯДОК ВИЗНАННЯ ЗЛОЧИННИХ ОБ'ЄДНАНЬ ТЕРОРИСТИЧНИМИ: АКТУАЛЬНІ ПРОБЛЕМИ ТЕОРІЇ ТА ПРАКТИКИ

ВОЗНІЮК Андрій Андрійович - кандидат юридичних наук, доцент, завідувач наукової лабораторії з проблем досудового розслідування Національної академії внутрішніх справ

В статті на основі аналізу судової практики досліджені проблемні питання визнання злочинних об'єднань терористичними, сформульовані рекомендації по кваліфікації злочинів, передбаченого ст. 258-3 УК України.

Ключевые слова: соучастие; террористическая группа; террористическая организация; террористический акт; организация, ответственная за совершение террористического акта.

Постановка проблеми

Високий рівень злочинності в Україні є одним із основних факторів, що гальмують сучасні соціально-економічні реформи європейського зразка. Протягом декількох останніх років у структурі злочинності спостерігається тенденція активного зростання окремих її видів, зокрема злочинної діяльності, пов'язаної з тероризмом.

За даними Генеральної Прокуратури України у 2015 р. обліковано 1295 терористичних актів, 1 втягнення у вчинення терористичного акту, 4 публічних заклики до вчинення терористичного акту, 849 випадків створення терористичної групи, терористичної організації та участі в них, 7 сприянь вчиненню терористичного акту, 138 фактів фінансування тероризму [1].

Терористичні злочини, з огляду на специфіку механізму їх скоєння, вчиняються здебільшого в різних формах співучасті, зокрема організованих, стрімкий ріст яких в останні роки вражає. Якщо у 2013 р. обліковано один

випадок створення терористичних об'єднань та участі в них, то у 2014 р. – 478, а у 2015 р. – 849 [2].

Під час виявлення та розслідування цих злочинів, а також судового розгляду кримінальних проваджень за фактами їх вчинення у правоохоронних та судових органах виникають труднощі, значна частина яких пов'язана з порядком визнання злочинних об'єднань терористичними.

Стан дослідження

Проблемні питання кримінальної відповідальності за терористичні злочини досліджували В. Ф. Антипенко, В. О. Глушков, В. П. Ємельянов, В. С. Комісаров, В. В. Крутов, В. А. Ліпкан, В. В. Мальцев, Г. М. Мінковський, С. М. Мохончук, Г. В. Овчинникова, В. Є. Петрищев, В. П. Ревин, М. В. Семикін, О. Ф. Шишов та інші вчені. Незважаючи на вагомий внесок вчених у розробку зазначеної проблематики, чимало питань залишилось недослідженими.

Метою цієї статті є аналіз проблемних питань, пов'язаних з порядком визнання злочинних об'єднань терористичними та формулювання пропозицій щодо їх вирішення.

Виклад основних положень

У судовій практиці під час кваліфікації створення терористичних об'єднань та участі в них найбільше проблем пов'язано зі встановленням належності певних злочинних об'єднань до терористичних груп і організацій.

Незважаючи на те, що органи досудового розслідування кваліфікують створення терористичної групи, терористичної організації та участь у них за ст. 258-3 КК України, суди не завжди з цим погоджуються і як результат приймають, як правило, одне з таких рішень: 1) засуджують винних осіб за вчинення злочинів, передбачених ст. 258-3 (у випадку сукупності й за іншими статтями) КК України; 2) виправдовують осіб за вчинення злочинів, передбачених цією статтею; 3) здійснюють перекваліфікацію і засуджують осіб за злочини, передбачені іншими статтями КК України, зокрема ст. 256 (сприяння учасникам злочинних організацій та укриття їх злочинної діяльності), ст. 260 (створення не передбачених законом воєнізованих або збройних формувань) КК України¹.

Такі результати судового розгляду обумовлені складною процедурою визнання певних злочинних об'єднань терористичними. Спробуємо розібратися у цій процедурі та з'ясувати її значення для кваліфікації злочину, передбаченого ст. 258-3 КК України.

У ч. 1 ст. 258-3 КК України встановлено кримінальну відповідальність за створення терористичної групи чи терористичної організації, керівництво такою групою чи організацією або участь у ній, а так само організаційне чи інше сприяння створенню або діяльності терористичної групи чи терористичної організації.

На перший погляд, все просто. Норма, описана у цій статті, схожа на аналогічні, що передбачені ст. 255, 257, 260 КК України. Однак, це лише на перший погляд. Насправді ситуація набагато складніша, оскільки одразу виникає питання, що таке терористична група й терористична організація та де визначені ці види злочинних об'єднань? Якщо поняття злочинної організації, про яку йдеться у ст. 255 КК України, розкрито у ч. 4 ст. 28 КК України, банди, про яку згадується у ст. 257 КК України, – у п. 17 Постанови Пленум Верховного Суду України

¹ За результатами вивчення 76 вироків у яких обвинувачувалось 80 осіб у вчиненні злочину, передбаченого ст. 258-3 КК України, встановлено, що: 1) 55 осіб (68,8 %) засуджено за 258-3 КК України; 2) 9 осіб (11,2 %) виправдано за 258-3 КК України; 3) дії 16 осіб (20 %) перекваліфіковано на інший злочин – передбачений ст. 256, 260 КК України.

«Про практику розгляду судами кримінальних справ про злочини, вчинені стійкими злочинними об'єднаннями» від 23 грудня 2005 р. № 13 [3, с. 2-6], не передбаченого законом воєнізованого або збройного формування, які зустрічаються у ст. 260 КК України, – у примітці до ст. 260 КК України, то поняття терористичної групи та терористичної організації визначено у Законі України «Про боротьбу з тероризмом» від 20 березня 2003 р. [4]. Відразу виникає питання: чому законодавець так хаотично підійшов до визначення таких важливих кримінально-правових категорій, необхідних для побудови ефективної системи протидії організованим злочинним об'єднанням. Однак, це питання потребує окремого розгляду, а тому у цьому дослідженні залишиться поза увагою.

Відтак, диспозиція кримінально-правової норми, передбаченої ст. 258-3 КК України, є банкетною, а тому змушує нас звертатись до положень зазначеного закону про боротьбу з тероризмом.

Відповідно до ст. 1 Закону України «Про боротьбу з тероризмом» від 20 березня 2003 р. терористична група – це група з двох і більше осіб, які об'єдналися з метою здійснення терористичних актів, а терористична організація – стійке об'єднання трьох і більше осіб, яке створене з метою здійснення терористичної діяльності, у межах якого здійснено розподіл функцій, встановлено певні правила поведінки, обов'язкові для цих осіб під час підготовки і вчинення терористичних актів. Організація визнається терористичною, якщо хоч один з її структурних підрозділів здійснює терористичну діяльність з відома хоча б одного з керівників (керівних органів) усієї організації [4].

Знову ж таки здається все просто: для кваліфікації злочину за ст. 258-3 КК України необхідно встановити ознаки його складу, зокрема, й ознаки зазначених у законі терористичних об'єднань. Проте на цьому не вичерпуються всі питання кваліфікації злочинів, учинених учасниками терористичних об'єднань.

Джерело найбільших проблем криється у положеннях ст. 24 Закону України «Про боротьбу з тероризмом» від 20 березня 2003 р.

Відповідно до ч. 1 ст. 24 цього Закону організація, відповідальна за вчинення терористичного акту і визнана за рішенням суду терористичною, підлягає ліквідації, а належне їй майно конфіскується.

У ч. 2 цієї ж статті наголошено, що у разі визнання судом України, в тому числі відповідно до її міжнародно-правових зобов'язань, діяльності організації (її відділення, філії, представництва), зареєстрованої за межами України, терористичною, діяльність цієї організації на території України забороняється, її українське відділення (філія, представництво) на підставі рішення суду ліквідується, а належні йому майно і майно зазначеної організації, яке знаходиться на території України, конфіскуються.

Водночас, відповідно до ч. 3 заява про притягнення організації до відповідальності за терористичну діяльність подається до суду відповідно Генеральним прокурором України, прокурорами Автономної Республіки Крим, областей, міст Києва і Севастополя у встановленому законом порядку [4].

У зв'язку з цими положеннями окремі суди вважають, що визнання злочинної організації терористичною слід здійснювати на підставі ст. 24 Закону України «Про боротьбу з тероризмом» від 20 березня 2003 р. Причому як суди, так і захисники досить часто посилаються на те, що чинним законодавством не передбачено порядок визнання організацій терористичними, про який йдеться у ч. 3 ст. 24 цього закону.

В окремих випадках недостатня урегульованість питання щодо визнання організацій терористичними є однією з підстав винесення виправдувального вироку. Наприклад, *Колегія суддів Севе́родонецького міського суду Луганської області у вирокі від 28 січня 2016 р. дійшла переконання, що стороною обвинувачення не було доведено того, що ОСОБА_1 брав участь у терористичній організації «ЛНР» та сприяв діяльності терористичної організації «ЛНР», тобто вчинив злочин, передбачений ч. 1 ст. 258-3 КК України. Аргументуючи свою позицію судді зазначили, що на час розгляду вказаного кримінального провадження чинним законодавством не затверджено порядку визнання організацій терористичними, а неповнота правового регулювання згідно з правовою позицією Конституційного суду Укра-*

їни, визначеною у рішенні від 30 травня 2001 р. № 7-рп/2001, не відповідає конституційному визначенню України як правової держави, та згідно з рішенням Конституційного суду України від 22 вересня 2005 р. у справі № 5-рп/2005, виходячи із конституційних принципів рівності і справедливості, виключає необмеженості трактування у правозастосовній практиці, так як такі дії неминуче призводять до сваволі [5].

У судовій практиці мають місце випадки, коли через труднощі у встановленні належності певних злочинних об'єднань до терористичних організацій здійснюється перекваліфікація злочину.

Наприклад, колегія суддів не погоджується з кваліфікацією дій обвинуваченого ОСОБА_3, яка була надана органом досудового розслідування, за ч. 1 ст. 258-3 КК України, як участь в діяльності терористичної організації. Однак, колегія суддів вважає, що є достатньо доказів для кваліфікації дій обвинуваченого ОСОБА_3 за ч. 2 ст. 260 КК України, що виразилися в участі у діяльності створеного не передбаченого законом України збройного формування.

Такий висновок суд обґрунтовує тим, що національним законодавством України, а саме: ані Законом України «Про боротьбу з тероризмом», ані будь-яким іншим законодавчим актом, не визначено послідовності визнання організації терористичною, компетентних органів, які повинні звертатися з клопотанням про визнання терористичною організацією того чи іншого угрупування.

На даний час відсутній законодавчий акт чи відповідне судове рішення про визнання самопроголошеної «Луганської народної республіки» терористичною організацією.

Відсутність порядку визнання організації терористичною не дає можливості реалізувати положення статті 24 Закону України «Про боротьбу з тероризмом» яка, як слідує з її змісту, потребує рішення суду щодо визнання організації терористичною та статті 258-3 Кримінального кодексу України щодо притягнення до відповідальності за створення терористичної групи чи терористичної організації або участі в них [6].

Спробуємо більш детально розібратися у цій ситуації.

Аналіз ст. 24 Закону України «Про боротьбу з тероризмом» від 20 березня 2003 р. дозволяє висловити декілька тверджень щодо її змісту.

1. Очевидно, що ця стаття не стосується терористичних груп. Це означає, що кримінальна відповідальність за створення терористичних груп та участь в них настає за ст. 258-3 КК України без дотримання порядку, визначеного ч. 3 ст. 24 Закону України «Про боротьбу з тероризмом» від 20 березня 2003 р.

2. Більш складною є ситуація з терористичними організаціями. Насамперед слід відмітити, що у цій статті вживається поняття «організація, відповідальна за вчинення терористичного акту», а не поняття «терористична організація».

Якщо вважати, що поняття «організація, відповідальна за вчинення терористичного акту» та «терористична організація» тотожні, то у нас маса проблем – жодну злочинну організацію не можна визнати терористичною, поки Генеральним прокурором України, прокурорами Автономної Республіки Крим, областей, міст Києва і Севастополя у встановленому законом порядку не буде подана заява до суду про притягнення організації до відповідальності за терористичну діяльність. Причому самого порядку, як вважають окремі суди, ще не розроблено [5; 6; 7]. Такий нестандартний порядок притягнення до кримінальної відповідальності суперечить загальним положенням притягнення до кримінальної відповідальності, а тому потребує роз'яснення або ж навіть розроблення нових нормативно-правових положень, які б деталізували цей порядок.

Не випадково у Верховній Раді зареєстровано два законопроекти з приводу вирішення цієї проблеми.

Перший – під номером 1840 від 26 січня 2015 року «Про внесення змін до деяких законодавчих актів України щодо визнання організацій терористичними» передбачає, що підставою для ініціювання питання про визнання організації терористичною є міжнародно-правові зобов'язання України та/або отримання в установленому законодавством порядку офіційного документального підтвердження провадження організацією терористичної діяльності. Рішення про визнання організації терористичною приймається Вищим адміністративним судом України на підставі адміністративного позову Генерального прокурора України, прокурорів

Автономної Республіки Крим, областей, міст Києва і Севастополя у порядку, встановленому Кодексом адміністративного судочинства України. Якщо терористична діяльність організації призвела до виникнення кризових ситуацій, що загрожують національній безпеці України, така організація може бути визнана терористичною рішенням Ради національної безпеки і оборони України. Законопроект пропонується також встановити право органів Служби безпеки України в рамках проведення заходів щодо боротьби з тероризмом ініціювати згідно із законом перед органами прокуратури питання щодо подання позову до суду про визнання організації терористичною [8].

Другий – «Про внесення змін до деяких законодавчих актів України щодо удосконалення механізмів боротьби з тероризмом» (№ 2139 від 13 лютого 2015 р.) передбачає запровадження механізму, який дозволить органу, уповноваженому здійснювати повноваження щодо боротьби з тероризмом, звертатись до Верховного Суду України з метою отримання рішення, яким буде визнано організацію терористичною [9].

За таких умов виникає питання: чи можна було б в обхід такого порядку (передбаченого ст. 24 Закону України «Про боротьбу з тероризмом» від 20 березня 2003 р., який ще не розроблений, а лише існує в окремих проектах Законів України) притягувати до кримінальної відповідальності осіб, які брали участь у терористичних організаціях чи сприяли їм за ст. 258-3 КК України. Очевидно, що ні.

Отож, більш ґрунтовною вважаємо позицію відповідно до якої терміни «організація, відповідальна за вчинення терористичного акту» та «терористична організація» – різні за змістом. Очевидно, що поняття «терористична організація» слід застосувати для притягнення до кримінальної відповідальності її учасників, а поняття «організація, відповідальна за вчинення терористичного акту» – для застосування до юридичних осіб інших заходів відповідальності у вигляді ліквідації юридичної особи та конфіскації належного їй майна. Цілком очевидно, що у цій статті йдеться про організацію як юридичну особу. У свою чергу, це дає підстави для своєрідного законодавчого впливу на таку організа-

цію. Щось на зразок квазікримінальної відповідальності для юридичних осіб. Хоча у КК України така відповідальність вже існує, оскільки вчинення уповноваженою особою від імені та в інтересах юридичної особи будь-якого із злочинів, передбачених у ст. 258-258-5 КК, відповідно до п. 3 ч. 1 ст. 96-3 КК України, є підставою для застосування до юридичних осіб заходів кримінально-правового характеру.

На підставі ст. 96-6 КК України до юридичних осіб судом можуть бути застосовані такі заходи кримінально-правового характеру як штраф, ліквідація юридичної особи, конфіскація її майна.

Таким чином, не зрозуміло, чому суди використовують порядок визнання організацій терористичними під час кваліфікації дій окремих учасників терористичних об'єднань за ст. 258-3 КК України і чому цей порядок відрізняється від порядку визнання інших об'єднань злочинними організаціями чи бандами.

На вирішення цієї проблеми були спрямовані зусилля Вищого спеціалізованого суду України з розгляду цивільних і кримінальних справ. Цей орган судової влади, на наш погляд, зайняв абсолютно правильну і логічну позицію. Так, у Листі Вищого спеціалізованого суду України з розгляду цивільних і кримінальних справ (вих. № 9 225/0/4 16) від 28 січня 2016 р. зазначено, що встановлення у кримінальному провадженні передбачених у статті 1 Закону ознак певної організації (наявності стійкого об'єднання трьох і більше осіб; розподіл функцій між цими особами; існування обов'язкових правил поведінки при підготовці та вчиненні терористичних актів) та відповідної мети її діяльності (порушення громадської безпеки, залякування населення, провокації воєнного конфлікту, міжнародного ускладнення, вплив на прийняття рішень, вчинення або не вчинення дій органами державної влади та місцевого самоврядування) є підставою для визнання відповідної діяльності терористичною. При цьому таке визнання здійснюється судом у конкретному провадженні на підставі наявних матеріалів. Існування окремого судового рішення, рішення органу законодавчої чи виконавчої влади про визнання діяльності терористичною для притягнення особи до

кримінальної відповідальності за статтею 258-3 КК України не вимагається. Стаття 24 Закону не є нормою права, яка визначає обов'язкові ознаки терористичної організації, а є правовою нормою, яка передбачає один із правових наслідків визнання організації терористичною, а саме її ліквідацію, передумовою якої очевидно, є обвинувальний вирок суду, яким певна організація визначена як терористична [10].

Визнання організації терористичною має не лише кримінально-правові наслідки, але й відкриває шлях для міжнародного визнання цих об'єднань терористичними. Водночас цей процес як зазначають у ЗМІ, має і негативні сторони. А. Гетьманчук відмічає, що визнання організацій терористичними закріплює шлях до переговорів, тому що з терористами не домовляються, їх знищують [11]. Водночас Г. Немиря наголошує, що надання організаціям статусу «терористичних» накладає дуже суворі обмеження на контакти з ними [12].

Висновок

Підсумовуючи результати проведеного дослідження, варто наголосити на декількох важливих позиціях.

По-перше, терористичну організацію в плані кваліфікації злочинів слід розглядати у двох аспектах: 1) як об'єднання фізичних осіб; 2) як юридичну особу. Тому під час визнання організацій терористичним слід враховувати два моменти: 1) таке визнання може здійснюватись у конкретному кримінальному провадженні з метою притягнення до кримінальної відповідальності її учасників як фізичних осіб; 2) таке визнання може здійснюватись для застосування заходів кримінально правового характеру до юридичних осіб, що здійснюють терористичну діяльність, а також міжнародного визнання певних об'єднань терористичними.

По-друге, для притягнення до кримінальної відповідальності учасників терористичних об'єднань як фізичних осіб не потрібно ніяких порядків, слід лише додержуватись загальних правил кваліфікації злочинів. Водночас для притягнення до кримінальної відповідальності за терористичну діяльність юридичних осіб необхідно розробити особливий порядок, про який зазначається у ст. 24

АНОТАЦІЯ

У статті на підставі аналізу судової практики досліджено проблемні питання визнання злочинних об'єднань терористичними, сформульовано рекомендації щодо кваліфікації злочину, передбаченого ст. 258-3 КК України.

Ключові слова: співучасть; терористична група; терористична організація; терористичний акт; організація, відповідальна за вчинення терористичного акту.

SUMMARY

The article, look into the matter of worries, on grounds of the juridical practice analysis, of the definition the criminal terrorist associations, and the references for qualification of a crime under article 258-3 of the Criminal Code of Ukraine, are formulated.

Keywords: complicity; terrorist group; a terrorist organization; a terrorist act; organization responsible for committing a terrorist act.

Закону України «Про боротьбу з тероризмом» від 20 березня 2003 р. Хоча, з іншого боку, своєрідною альтернативою такого порядку є порядок застосування заходів кримінально-правового характеру до юридичних осіб.

Література

1. Про зареєстровані кримінальні правопорушення та результати їх досудового розслідування: статистична інформація 2015 рік / Сайт Генеральної Прокуратури України [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.gp.gov.ua/ua/stat.html>
2. Про зареєстровані кримінальні правопорушення та результати їх досудового розслідування: статистична інформація 2013-2015 рр. / Сайт Генеральної Прокуратури України [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.gp.gov.ua/ua/stat.html>
3. Про практику розгляду судами кримінальних справ про злочини, вчинені стійкими злочинними об'єднаннями : Постанова Пленуму Верховного Суду України від 23 грудня 2005 р. № 13 // Вісник Верховного Суду України. – 2006. – № 1. – С. 2–6.
4. Про боротьбу з тероризмом : Закон України від 20 березня 2003 р. № 638-IV [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/638-15>.
5. Вирок Колегії суддів Северодонецького міського суду Луганської області від 28 січня 2016 р. Справа № 428/6370/14-к. Єдиний державний реєстр судових рішень [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://www.reyestr.court.gov.ua/Review/55361285>
6. Вирок Колегії Соснівського районного суду м. Черкаси від 4 липня 2016 р. Справа № 712/5749/15-к. Єдиний державний реєстр судових рішень [Електронний ресурс]. –

Режим доступу : <http://www.reyestr.court.gov.ua/Review/58796702>

7. Вирок Колегії суддів Новопсковського районного суду Луганської області від 28 березня 2016 р. ЄУ № 420/3363/15-к. Єдиний державний реєстр судових рішень [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://www.reyestr.court.gov.ua/Review/56743329>

8. Пояснювальна записка до проекту Закону України «Про внесення змін до деяких законодавчих актів щодо визнання організацій терористичними» № 1840 від 26 січня 2015 р. http://w1.c1.rada.gov.ua/pls/zweb2/webproc4_1?pf3511=53690

9. Пояснювальна записка до проекту закону України «Про внесення змін до деяких законодавчих актів щодо удосконалення механізмів боротьби з тероризмом» № 2139 від 13 лютого 2015 р. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://w1.c1.rada.gov.ua/pls/zweb2/webproc4_1?pf3511=54044

10. Лист Вищого спеціалізованого суду України з розгляду цивільних і кримінальних справ від 28 січня 2016 р. Вих. № 9 225/0/4 16.

11. Гетьманчук А. «Україна не має права просити світ визнати «ЛНР» та «ДНР» терористами сама цього не зробивши» - блогер / А. Гетьманчук // Антикор [Електронний ресурс]. – Режим доступу:

http://antikor.com.ua/articles/25800-ukrajina_ne_maje_prava_prositi_svit_viznati_lnr_ta_dnr_teroristami_sama_tsjogo_ne_zrobivshi_-_blogger

12. Червоненко В. Хто може визнати «ДНР» та «ЛНР» «терористичними організаціями»? / В. Червоненко // [Електронний ресурс]. – Режим доступу:

http://www.bbc.com/ukrainian/politics/2014/07/140723_terrorist_organizations_vc

ОСОБЛИВОСТІ ПРОВЕДЕННЯ ОКРЕМИХ СЛІДЧИХ (РОЗШУКОВИХ) ДІЙ ПІД ЧАС СПЕЦІАЛЬНОГО ДОСУДОВОГО РОЗСЛІДУВАННЯ

ШЕВЧИШЕН Артем Вікторович - кандидат юридичних наук, доцент кафедри приватно-правових дисциплін Університету сучасних знань, м.Київ

В статті на основі аналізу діючого законодавства, практики його применения и спеціальної літератури определены особенности проведения отдельных следственных (розыскных) действий в ходе специального досудебного расследования, установлены пробелы в нормативно-правовой регламентации их осуществления и предложены изменения в действующее уголовно-процессуальное законодательство, направленные на оптимизацию нормативно-правовой регламентации осуществления и прекращения специального досудебного расследования.

Ключевые слова: досудебное расследование; специальное досудебное расследование; права подозреваемого; права защитника; следственное (розыскное) действие.

Постановка проблеми

Ознайомлення з нормативними приписами глави 24-1 КПК України, на перший погляд, може створити враження про те, що під час здійснення спеціального досудового розслідування не має визначених законом особливостей проведення слідчих (розшукових) та інших процесуальних дій, спрямованих на отримання доказів. Однак, аналіз міжнародних стандартів кримінального провадження та практики Європейського суду з прав людини свідчить, що забезпечення реалізації підозрюваним права на захист через свого захисника є одним із критеріїв, за яким визначається нормативно-право-

ва регламентація здійснення спеціального досудового розслідування як така, що створює умови для справедливого правосуддя у заочному кримінальному провадженні. Саме цей критерій і виступає основою для критичного аналізу позицій правознавців, нормативних приписів та практики здійснення доказування під час досудового розслідування в режимі *in absentia*.

Аналіз останніх досліджень і публікацій

Ю.П. Аленіним, В.І. Галаганом, І.В. Гловюк, С.А. Головатим, Ю.М. Грошевим, О.М. Дроздовим, О.В. Захарченко, О.П. Кучинською, В.Т. Маляренком, Г.В. Матвієвською, О.О. Нагорнюк-Данилюком, Р.Г. Песцовим, М.А. Погорецьким, В.О. Попелюшком, О.Ю. Татаровим, В.М. Трофименком, В.М. Трубніковом, Т.В. Трубніковою, Л.Д. Удаловою, О.Г. Шило, Р.М. Шехавцовим та іншими правознавцями проводилися численні дослідження, спрямовані на розкриття процесуальної форми заочного кримінального провадження, які виступають як основа для формування уявлень про його природу. Однак, питання щодо особливостей проведення окремих слідчих (розшукових) дій, які є ключовими складовими процесу доказування, належним чином не піддавались дослідженню.

Виходячи з наведеного, **метою статті** є на підставі узагальнення чинного законодавства, практики його застосування та спеціальної літератури визначити особливості проведення окремих слідчих (розшукових) дій під час спеціального досудового розслідування, за наявності прогалин – сформулювати пропозиції щодо вдосконалення нормативних приписів КПК України.

Виклад основного матеріалу

Нашу увагу в контексті визначеної мети зазначеного дослідження, у першу чергу, привернули нормативні приписи частини 6 статті 223 КПК України, згідно з якими слідча (розшукова) дія, що здійснюється за клопотанням сторони захисту, проводиться за участю особи, яка її ініціювала, та (або) її захисника, крім випадків, коли через специфіку слідчої (розшукової) дії це неможливо або така особа письмово відмовилася від участі в ній. Аналіз цієї норми показує, що законодавець виділяє особу, яка є ініціатором слідчої (розшукової) дії, і окремо вказує, що під час проведення такої процесуальної дії може бути присутній захисник, на що вказує сполучник «та», чи замість особи, яка є ініціатором слідчої (розшукової) дії, може бути присутній її захисник, на що вказує сполучник «або». Під час досудового розслідування одним із таких ініціаторів є підозрюваний. Але під час спеціального досудового розслідування підозрюваний, через те що він оголошений у міждержавний та/або міжнародний розшук, ні з якими клопотаннями щодо проведення слідчої (розшукової) дії фізично звернутися до слідчого, прокурора не може. Виходячи з цього, маємо те, що законодавець виключив можливість стороні захисту під час спеціального досудового розслідування ініціювати проведення слідчих (розшукових) дій і тим самим значно обмежив її можливості брати участь у доказуванні. З'ясуємо, чи так все однозначно.

У пункті 8 частини 2 статті 52 КПК України закріплено правило про обов'язкову участь захисника у кримінальному провадженні щодо осіб, стосов-

но яких здійснюється спеціальне досудове розслідування, – з моменту прийняття відповідного процесуального рішення. Ззовні виглядає все коректно. Законодавець встановив безумовність участі у кримінальному провадженні захисника як учасника, який забезпечує дотримання прав та інтересів підозрюваного, користуючись відповідно до частини 4 статті 46 КПК України його процесуальними правами, крім тих, реалізація яких здійснюється безпосередньо підозрюваним і не може бути доручена захиснику. Однак, правозастосовна практика показує, що насправді щодо участі захисника у здійсненні спеціального досудового розслідування необхідно використовувати умовне визначення – «може забезпечити». Найбільш повно з цього приводу висловився М. Луцюк, що оскільки клієнта немає, звичайний адвокат, що працює на підставі договору з клієнтом і за гонорар, отриманий від клієнта, вступити в справу все одно не зможе. Тому захисника призначають від Центру безоплатної правової допомоги, за державні кошти. І навіть при дуже великому бажанні адвокат-захисник у такій справі фактично позбавлений реальних способів захисту свого клієнта, хоча б через такі моменти: адвокат не спілкувався з клієнтом і не знає його позиції по справі; всю інформацію про час, місце, обставини вчинення злочину адвокат може отримати тільки від сторони обвинувачення; про всі докази, в кого вони знаходяться і де їх отримати, – адвокат позбавлений інформації, а тому і не зможе самостійно збирати доказову базу на захист клієнта. Позиція клієнта (коли він з'явиться) може кардинально розходитись з позицією захисника, вже оприлюдненою у справі, що може унеможливити подальший ефективний захист особи. Тоді виникає питання: а як такий адвокат-захисник буде робити свою роботу? Адже всім нам відомо, що не в походах в судові засідання і не в складанні клопотань полягає робота адвоката. Адвокат повинен максимально точно і детально виробити позицію захисту клієнта, діючи у правовому полі, але тільки в інтересах

клієнта і тільки для досягнення бажаного клієнтом результату. І ніякі «державні» інтереси притягнення особи до відповідальності заочно в цьому жодної ролі відігравати не можуть [1].

Стосовно проблеми, піднятої М. Луцюком, слід зазначити, що поза його увагою залишилося питання щодо можливості використання цивільно-правового інституту доручення для укладання договору із захисником. Згідно зі статтею 51 КПК України такий договір із захисником має право укласти особа, передбачена в частині першій статті 45 КПК України, а також інші особи, які діють у її інтересах, за її клопотанням або за її наступною згодою. Такими особами може бути будь-яка особа, обрана підозрюваним, обвинуваченим тощо, для укладання від її імені договору із захисником, у тому числі, як це зазначено у частині 1 статті 48 КПК України, законний представник підозрюваного, обвинуваченого. При чому, підтвердження факту такого волевиявлення осіб, перелічених у частині 1 статті 45 КПК України, може бути або шляхом заявлення ними відповідного клопотання про уповноваження конкретної особи на укладення договору із захисником або висловленням у подальшому згоди на такі дії. Законодавець не уточнив, у який спосіб та коли саме повинна бути заявлена така згода підозрюваним, обвинуваченим, іншими особами, переліченими у частині 1 статті 45 КПК України. Очевидно, що оптимальним для засвідчення факту згоди на здійснення захисту конкретним адвокатом у таких ситуаціях є подання письмової заяви на ім'я слідчого, прокурора або судді, суду, в залежності від стадії кримінального провадження, якою він підтверджує у таких випадках повноваження адвоката на захист його прав та інтересів у кримінальному провадженні. Під час здійснення спеціального досудового розслідування внести клопотання підозрюваний, який знаходиться у розшуку, фізично не може. Залишається другий варіант уповноваження підозрюваним іншої особи укласти договір із захисником. Однак, як нам вбачається, законодавець навряд чи

брав до уваги спеціальне досудове розслідування чи спеціальний судовий розгляд через те, що доповнення кримінального процесуального закону главою 24-1 відбулося 07 жовтня 2014 року, а стаття 51 КПК України не піддавалась змінам з моменту набрання чинності КПК України у 2012 році. Розглядуваний нами нормативний припис охоплює ситуації, коли, наприклад, підозрюваний, обвинувачений знаходяться під вартою і не можуть особисто зустрітися з адвокатом для укладання угоди, то за них це робить інша особа. І повноваження захисника підтверджуються одразу після його особистої зустрічі з клієнтом, відповідно й процесуальні дії проводяться за участі захисника обраного підозрюваним, обвинуваченим. Якщо припускати можливість укладання угоди підозрюваним із захисником через іншу особу, то без письмового підтвердження повноважень такої особи можна наразитися на ситуацію, коли підозрюваний, з метою протидії розслідуванню вчиненого ним злочину шляхом створення умов для визнання недопустимими результатів слідчих (розшукових) та інших процесуальних дій, і не тільки тих, які були проведені за участі такого захисника, може з часом заявити, що він не уповноважував іншу особу залучати для захисту його прав і інтересів у кримінальному провадженні цього конкретного адвоката або адвоката взагалі. Очевидно, що договір доручення, яким той же підозрюваний уповноважує іншу особу на підбір та укладення від його імені договору із захисником або на укладання відповідної угоди із конкретним захисником, якого обрав сам підозрюваний, зніме питання щодо правомочності захисника. Однак, такий договір доручення, укладений за кордоном, повинен бути нотаріально посвідчений у державі перебування підозрюваного та скріплений апостилем у органах Міністерства юстиції цієї держави, який посвідчує автентичність підпису, статус, у якому виступала особа, що підписала документ. Оформлене в такий спосіб доручення, відповідно до статті 34 Закону України «Про міжнародне приватне право» від 23

червня 2005 року №2709-IV, статей 1-6 Конвенції, що скасовує вимогу легалізації іноземних офіційних документів, підписаної у Гаазі 05 жовтня 1961 року, а також договорів про правову допомогу у цивільних справах, перелік яких, зокрема, наведений у листі Міністерства юстиції України від 11 травня 2010 року № 26-26/291, яким роз'яснюється застосування міжнародних договорів України про правову допомогу в частині, що стосується скасування вимоги легалізації офіційних документів, виданих компетентними органами Договірних Сторін, що не потребує нотаріального посвідчення в Україні або здійснення його легалізації в інший спосіб. Такий договір доручення повинен надаватися слідчому або прокурору повіреним разом із договором щодо надання послуг захисника у кримінальному провадженні. До речі, так само підозрюваний, обвинувачений, знаходячись у іншій державі, можуть особисто укласти договір з обраним ними захисником з нотаріальним його посвідченням за кордоном та накладенням апостилю. Очевидно, що якщо під час спеціального досудового розслідування або спеціального судового розгляду з'являється захисник за угодою, то не потребує призначення захисник центром надання вторинної правової допомоги, а якщо такий захисник був призначений, то його повноваження з моменту вступу у кримінальне провадження захисника, з яким укладений договір з підозрюваним, обвинуваченим, повинні припинитися. Описана нами процедура укладання угоди із захисником через інших осіб, з якими підозрюваний, обвинувачений під час заочного кримінального провадження укладає нотаріально посвідчений договір доручення на ці дії, або такий договір укладається підозрюваним, обвинуваченим за кордоном особисто, як ми показали, має прогалини у її нормативно-правовій регламентації, які потребують усунення. Тому необхідно внести зміни та доповнення до статті 51 КПК України, які б чітко визначали процедуру залучення захисника під час спеціального досудового розслідування підозрюваним та, відповідно,

спеціального судового розгляду обвинуваченим, які оголошені у міждержавний та/або міжнародний розшук, за кордоном особисто або через інших осіб шляхом видачі нотаріально посвідченого доручення у країні перебування підозрюваного, обвинуваченого.

Щодо причин наявного сприйняття ролі захисника в спеціальному досудовому розслідуванні як суто формальної є не визначеність у частині 4 статті 46 КПК України того, якими процесуальними правами підозрюваного може користуватися у кримінальному провадженні його захисник, а які носять виключний характер та реалізація яких здійснюється особисто підозрюваним. На це правознавцями справедливо звертається увага [2, С.10; 3, С. 111; 4, С. 4-5]. Для визначення процесуальних можливостей захисника під час спеціального досудового розслідування необхідно здійснити аналіз положень не тільки КПК України, а й Закону України «Про адвокатуру та адвокатську діяльність» від 5 липня 2012 року №5076-VI, а також Правил адвокатської етики, затверджених Установчим З'їздом адвокатів України 17 листопада 2012 року. Системний аналіз частини 3 статті 42 КПК України у взаємозв'язку зі статтею 20 Закону України «Про адвокатуру та адвокатську діяльність» дозволяє визначити перелік прав підозрюваного, які за своїм змістом співвідносяться з професійними правами адвоката, а відтак такі права підозрюваного не носять виключний характер та можуть бути реалізовані адвокатом. А саме, права перелічені у пунктах 13-16 частини 3 статті 42 КПК України та пунктами 2, 4 статті 20 Закону України «Про адвокатуру та адвокатську діяльність», пов'язані із забезпеченням дотримання прав, свобод і законних інте-

ресів підозрюваного, та права перелічені у пунктах 8-12 частини 3 статті 42 КПК України та у пунктах 1, 3, 4, 7, 10 статті 20 Закону України «Про адвокатуру та адвокатську діяльність», пов'язані зі збиранням та поданням доказів стороною захисту під час досудового розслідування або участю у збиранні доказів стороною обвинувачення під час досудового розслі-

дування через подання клопотань щодо проведення слідчих (розшукових) та інших процесуальних дій.

Діяльність захисника у кримінальному провадженні полягає в наданні правової допомоги своєму клієнту, тобто позиція підзахисного є для дій захисника визначальною, своїми порадами він може вплинути на неї, однак, остаточне її формування залишається за підозрюваним, який керується в цьому своїми інтересами. Однак, це не означає, що захисник, приймаючи доручення щодо надання правової допомоги клієнту, повинен сліпо слідувати його вимогам. Діяльність захисника переслідує дві цілі: з одного боку, він відстоює права підзахисного, з іншого боку – діє в суспільних інтересах, тому що виконує конституційний обов'язок здійснення захисту в кримінальному судочинстві [5, С. 38].- Розуміння змісту забезпечення захисту підозрюваного під час здійснення досудового розслідування в екстраординарному порядку, передбаченому главою 24-1 КПК України, повинно враховувати обставини: що підозрюваний переховується від органів досудового розслідування, слідчого судді, суду; у захисника, який був у цього підозрюваного, до того як він почав протидіяти досудовому розслідуванню в такий спосіб, або у призначеного йому відповідно до вимог пункту 8 частини 2 статті 52 КПК України, не має нормальної можливості узгодити та сформулювати правову позицію, яка б відображала інтереси підозрюваного, які він висловив особисто. Як діяти захиснику в таких умовах? Чим він повинен керуватися у формуванні правової позиції захисту під час заочного кримінального провадження? Нормативні приписи з цих питань у чинному законодавстві відсутні. Так само й слідчі, прокурори, слідчі судді та суд клопотання захисника щодо проведення слідчих (розшукових) та інших процесуальних дій, спрямованих на збирання доказів, прийнятих процесуальних рішень у кримінальному провадженні тощо, можуть сприймати як не підтвержені волею клієнта, а відтак є такими, що можуть бути залишені без належного розгляду через те, що вони не виходять від підзахисного

та його захисника, а є вираженням особистої позиції останнього.

На наше переконання роль захисника не повинна зводитися тільки до формального виконання вимог частини 2 статті 297-5 КПК України. Є неправильною позиція, згідно з якою захисник у заочному кримінальному провадженні без свого клієнта по суті, нічого вдіяти не може [1]. Таким чином, нівелюється реалізація засади змагальності сторін як на досудовому розслідуванні, так і в судовому розгляді. За такого підходу жодне конкретне спеціальне досудове розслідування, спеціальний судовий розгляд і, відповідно, доказування як їх ключовий компонент не будуть відповідати стандартам справедливого правосуддя.

Захисники під час спеціального досудового розслідування, безсумнівно, можуть самостійно на користь свого підзахисного заявляти клопотання слідчому щодо проведення слідчих (розшукових) та інших процесуальних дій, спрямованих на отримання доказів. Відповідно до частини 6 статті 223 КПК України захисник як ініціатор проведення слідчої (розшукової) дії повинен бути присутній під час її проведення, крім випадків, коли через специфіку слідчої (розшукової) дії це неможливо або він письмово відмовився від участі у ній.

Вважаємо, що є потреба в оптимізації нормативно-правової регламентації повноважень захисника під час спеціального досудового розслідування та спеціального судового розгляду для недопущення, зокрема, формування практики відведення захиснику ролі одержувача копій процесуальних документів, які підлягають врученню підозрюваному. Для цього необхідно внести зміни та доповнення до Правил адвокатської етики. Адвокати в ситуаціях надання правової допомоги у заочному кримінальному провадженні повинні мати чітко визначені орієнтири моральної допустимості своїх дій при формуванні правової позиції сторони захисту без участі клієнта та її реалізації. У таких кримінальних провадженнях захисник повинен виходити зі своєї професійної

компетентності з урахуванням особистого досвіду захисту клієнтів у кримінальних провадженнях, керуватися неупередженим та об'єктивним дослідженням ним обставин злочину для визначення необхідних і доступних йому законних засобів для здійснення захисту клієнта. У частині 4 статті 46 КПК України необхідно уточнити, що під час спеціального досудового розслідування (*in absentia*) та спеціального судового розгляду захисник самостійно на користь свого клієнта реалізовує його права, передбачені пунктами 8-16 частини 3 статті 42 КПК України.

Нагальна потреба у вдосконаленні нормативно-правової регламентації здійснення спеціального досудового розслідування підтверджується й питаннями забезпечення дотримання засади невторчання у приватне спілкування під час проведення обшуку при спеціальному досудовому розслідуванні, піднятими В.І. Галаганом та Ж.В. Удовенко. Так, вони виділили проблему запрошення захисника для участі у проведенні обшуку житла чи іншого володіння особи за відсутності підозрюваного. Слід з ними погодитись, що однозначно це питання не вирішене ні у частині 5 статті 46, ні у частині 1 статті 236 КПК України, відповідно до яких захисник може брати участь у проведенні даної слідчої (розшукової) дії за участі в ній підозрюваного. Тобто у випадках проведення обшуку житла чи іншого володіння підозрюваного за його відсутності захисник належить до факультативних учасників такого обшуку. Вважаючи, що під час такого обшуку найбільшою мірою існує потреба відповідно до частини 1 статті 15 КПК України гарантувати невторчання у приватне (особисте і сімейне) життя підозрюваного, В.І. Галаган та Ж.В. Удовенко запропонували внести доповнення до частини 5 статті 46 КПК України, де передбачити право захисника брати участь не лише у процесуальних діях за участю підозрюваного, але й у випадках спеціального досудового розслідування. Відповідно з таким правом захисника буде пов'язаний обов'язок слідчого належним чином повідомити його про проведення обшуку житла чи іншого

володіння підозрюваного. При чому неявка захисника, на їх думку, не повинна бути перешкодою для здійснення такого обшуку [6, С. 12-13].

З наведеними пропозиціями ми можемо погодитися з рядом зауважень. Щодо доцільності унормування права захисника підозрюваного бути присутнім під час здійснення обшуку його житла чи іншого володіння при спеціальному досудовому розслідуванні у нас сумнівів немає. Однак необхідно враховувати:

- по-перше, результативність проведення обшуку полягає в раптовості його здійснення. Забезпечення участі захисника в обшуку житла чи іншого володіння особи повинно відбуватися в такий спосіб, щоб виключити витік інформації про планування проведення обшуку житла чи іншого володіння підозрюваного під час спеціального досудового розслідування, що може мати наслідком приховування зацікавленими в уникненні кримінальної відповідальності підозрюваними особами матеріальних об'єктів, які ставить за мету відшукати слідчий. Для формування нормативних приписів щодо повідомлення захисника про обшук житла чи іншого володіння підозрюваного під час спеціального досудового розслідування взяти за основу норму, яка міститься у другому реченні частини 8 статті 135 КПК України, та у частині 1 статті 236 КПК України і передбачити, що повідомлення захисника про такий обшук повинне відбутися якнайшвидше, але в будь-якому разі з наданням йому необхідного часу для підготовки та прибуття за викликом;

- по-друге, ситуації, коли захисники, будучи відповідно до вимог КПК України повідомленими про проведення обшуку, з метою зриву його проведення можуть не з'явитися на місце проведення обшуку. Для таких випадків необхідно передбачити відсутність перешкоди для проведення обшуку при неявці захисника, який був повідомлений про його проведення та не прибув.

Слідча практика розслідування корупційних та інших злочинів, вчинених вищими посадовими особами нашої держави

за часів президентства В.Ф. Януковича показала, що у випадках переховування цих осіб на території Російської Федерації має місце ігнорування з боку російських правоохоронних органів оголошення у міжнародний розшук підозрюваних, такі підозрювані отримують політичний притулок в іншій країні або взагалі її громадянство чи мають заздалегідь оформлене подвійне громадянство, яке використовується для уникнення від кримінальної відповідальності. У той же час захисник проголошує готовність підозрюваного брати участь у досудовому розслідуванні, зокрема, виходячи з клопотаннями щодо здійснення їх допиту в порядку статті 232 КПК України. При виникненні таких ситуацій в умовах, коли у кримінальному провадженні прийнято процесуальне рішення щодо здійснення спеціального досудового розслідування, чи буде правомірним задоволення такого клопотання та проведення допиту підозрюваного у режимі відеоконференції? Відповідь на це питання лежить у площині визначення співвідношення спеціального досудового розслідування, дистанційного досудового розслідування та досудового розслідування.

У частині 1 статті 297-1 КПК України визначено, що воно здійснюється стосовно одного чи декількох підозрюваних згідно із загальними правилами досудового розслідування, передбаченими цим Кодексом, з урахуванням положень глави 24-1 КПК України. Спеціальне досудове розслідування є екстраординарним порядком здійснення досудового розслідування. Загальні правила останнього визначені у розділах I «Загальні положення», II «Заходи забезпечення кримінального провадження» та главах 19-23, 26 КПК України. Стаття 232 КПК України входить до структури глави 20 КПК України, а це може розглядатися як підстава для твердження про те, що під час спеціального досудового розслідування може бути здійснений допит підозрюваного у режимі відеоконференції.

Серед правознавців існують різні підходи щодо віднесення проведення процесуальних дій у режимі відео конференції до заочного кримінального проваджен-

ня. Так, В.Т. Малярєнко аналізує за-рубіжне законодавство та практику його застосування, а також доцільність передбачення відеоконференцв'язку при здійсненні кримінального провадження, особливо на його судових стадіях, у новому кримінально-процесуальному законодавстві визначав такий порядок проведення процесуальних дій як своєрідну специфічну форму участі у судочинстві, яка за багатьма параметрами, безумовно, належить до різновиду заочної форми [7, С. 389].- О.П. Кучинська та І.В. Черниченко, спираючись на положення КПК України 2012 року, заперечили йому, вказавши, що спеціальне досудове розслідування та судове провадження здійснюється за відсутності підозрюваного чи обвинуваченого, в той час як при застосуванні відеоконференції особа хоча і не присутня безпосередньо (особисто) під час проведення процесуальної дії, але бере у ній участь за допомогою технічних засобів [8, С. 47]. Вважаємо, що слід диференційовано підходити до визначення можливості проведення допитів у режимі відеоконференції під час спеціального досудового розслідування. Будь-які учасники кримінального провадження, які можуть бути піддані допиту, окрім підозрюваного, можуть бути допитані за правилами статті 232 КПК України у кримінальному провадженні, по якому здійснюється спеціальне досудове розслідування. Якщо підозрюваний має бажання взяти участь у досудовому розслідуванні, він повинен добровільно з'явитися до органу досудового розслідування, після чого на підставі положень частини 5 статті 297-4 КПК України спеціальне досудове розслідування щодо нього припиняється і подальше досудове розслідування продовжується згідно з його загальними правилами, визначеними у КПК України. При цьому, потреба у допиті підозрюваного у режимі відеоконференції, очевидно, відпадатиме. Зміст спеціального досудового розслідування виключає здійснення слідчих (розшукових) чи інших процесуальних дій за участі підозрюваного, тому ані необхідність застосування допиту підозрюваного в режимі відеоконференції, у розгля-

дуваній нами ситуації, для забезпечення оперативності досудового розслідування (пункт 4 частини 1 статті 232 КПК України), ані визначення слідчим, прокурором, слідчим суддею достатніми інших підстав, окрім передбачених у пунктах 1-4 частини 1 статті 232 КПК України (пункт 5 частини 1 статті 232 КПК України), наприклад, необхідність забезпечення встановлення обставин, які підлягають доказуванню, – не можуть бути застосовані під час спеціального досудового розслідування.

Висновки

Підсумовуючи розглянуті нами питання, зазначимо:

- до числа прав підозрюваного, якими може користуватися захисник, виходячи з порівняльного аналізу частини 3 статті 42 КПК України та статті 20 Закону України «Про адвокатуру та адвокатську діяльність» від 5 липня 2012 року №5076-VI, відносяться: збирати і подавати слідчому, прокурору, слідчому судді докази; брати участь у проведенні процесуальних дій; під час проведення процесуальних дій ставити запитання, подавати свої зауваження та заперечення щодо порядку проведення дій, які заносяться до протоколу; застосовувати з додержанням вимог КПК України технічні засоби при проведенні процесуальних дій, у яких він бере участь; заявляти клопотання про проведення процесуальних дій, про забезпечення безпеки щодо себе, членів своєї сім'ї, близьких родичів, майна, житла тощо; заявляти відводи; ознайомлюватися з матеріалами досудового розслідування в порядку, передбаченому статтею 221 КПК України, та вимагати відкриття матеріалів згідно зі статтею 290 КПК України; одержувати копії процесуальних документів та письмові повідомлення; оскаржувати рішення, дії та бездіяльність слідчого, прокурора, слідчого судді в порядку, передбаченому КПК України;

- для посилення забезпечення права підозрюваних, обвинувачених у заочному кримінальному провадженні на захист шляхом розширення можливостей користуватися правовою допомогою від обра-

них ними захисників необхідно у частині 2 статті 52 КПК України визначати процедуру залучення захисника під час відповідно спеціального досудового розслідування, спеціального судового розгляду підозрюваним, обвинуваченим, які оголошені у міждержавний та/або міжнародний розшук, за кордоном особисто або через інших осіб шляхом видачі нотаріально посвідченого доручення у країні перебування підозрюваного, обвинуваченого, та вирішення питання щодо повноважень раніше залученого захисника в порядку, передбаченому статтею 49 КПК України;

- для оптимізації нормативно-правової регламентації повноважень захисника під час спеціального досудового розслідування та спеціального судового розгляду з метою недопущення, зокрема, формування практики відведення захиснику ролі одержувача копій процесуальних документів, які підлягають врученню підозрюваному необхідно доповнити Правила адвокатської етики, затверджені Установчим З'їздом адвокатів України 17 листопада 2012 року статтею 42-1 «Етичні аспекти здійснення захисту під час спеціального досудового розслідування (in absentia), спеціального судового провадження»:

«Здійснюючи захист під час спеціального досудового розслідування (in absentia), спеціального судового провадження адвокат повинен виходити зі своєї професійної компетентності з урахуванням особистого досвіду захисту клієнтів у кримінальних провадженнях, керуватися неупередженим та об'єктивним дослідженням ним обставин злочину для визначення необхідних і доступних йому законних засобів для здійснення захисту клієнта».

А частину 4 статті 46 КПК України викласти у такій редакції:

«Захисник користується процесуальними правами підозрюваного, обвинуваченого, захист якого він здійснює, передбаченими пунктами 8-16 частини 3 статті 42 КПК України з моменту надання документів, передбачених статтею 50 цього Кодексу, слідчому, прокурору, слідчому судді, суду. Інші процесуальні права реалізуються безпосередньо підозрюваним,

обвинуваченим і не можуть бути доручені захиснику.

Під час спеціального досудового розслідування (*in absentia*) та спеціального судового розгляду захисник самостійно на користь свого клієнта реалізовує його права»;

- під час спеціального досудового розслідування захисник підозрюваного, користуючись його правом заявляти клопотання про проведення процесуальних дій, передбаченими пунктом 12 частини 3 статті 42 КПК України, може ініціювати проведення необхідних на розсуд сторони захисту слідчих (розшукових) дій, формулювати питання, які підлягають з'ясуванню під час їх проведення. Виходячи з нормативних приписів частини 6 статті 223 КПК України, слідчий повинен забезпечити присутність захисника підозрюваного, який заявив таке клопотання, під час проведення слідчої (розшукової) дії;

- знаходячись на позиціях необхідності посилення правових механізмів забезпечення права на захист (статті 20 КПК України), змагальності сторін та свободи в поданні ними суду своїх доказів і у доведенні перед судом їх переконливості (стаття 22 КПК України), забезпечення гарантій невтручання у приватне життя підозрюваного та інших осіб (стаття 15 КПК України) під час проведення обшуків житла чи іншого володіння підозрюваного при здійсненні спеціального досудового розслідування підтримуємо пропозиції процесуалістів щодо доповнення частини 1 статті 236 КПК України обов'язком слідчого забезпечити присутність захисника підозрюваного під час обшуку його житла чи іншого володіння. Але з метою виключення протидії з боку захисника в проведенні даної слідчої (розшукової) дії шляхом неявки на місце проведення обшуку зазначити можливість його проведення без участі захисника, який був повідомлений про нього. Виходячи з цього, пропонуємо доповнити частину 1 статті 236 КПК України абзацом другим:

«Під час спеціального досудового розслідування обшук житла чи іншого володіння особи здійснюється за участі його

захисника. Повідомлення захисника про такий обшук повинне відбутися якнайшвидше, але в будь-якому разі з наданням йому необхідного часу для підготовки та прибуття за викликом. Неявка захисника, який був повідомлений про проведення обшуку, не перешкоджає його проведенню»;

- під час спеціального досудового розслідування в порядку статті 232 КПК України можуть бути допитані будь-які учасники кримінального провадження, які можуть бути піддані допиту, окрім підозрюваного. Неможливість здійснення допиту підозрюваного у режимі відеоконференції під час досудового розслідування зумовлена несумісністю умов спеціального досудового розслідування, з яких однією з ключових є відсутність підозрюваного, з фактичною, хоча й дистанційною, участю підозрюваного у досудовому розслідуванні, яка відбувається при проведенні допиту в порядку, передбаченому у статті 232 КПК України.

Література

1. Луцюк М. Заочне кримінальне провадження : за чи проти? [Електронний ресурс] / Микола Луцюк. – Режим доступу : <http://rivnepravo.com.ua/news/analychniohliady/1575-zaochne-kryminalneprovadzhennia-za-chy-protu.html>

2. Удалова Л.Д. Кримінально-процесуальні гарантії діяльності адвоката [Текст] : монографія / Л.Д. Удалова, С.Л. Савицька. – К. : КНТ, 2014. – 170 с.

3. Єрохін В.В. Процесуальні особливості участі захисника як учасника кримінального провадження [Текст] / В.В. Єрохін, О.О. Юхно // Право і безпека. – 2014. – № 4 (55). – С. 109-113;

4. Абламський С.Є. Сучасний стан регламентації повноважень захисника за КПК України 2012 року [Електронний ресурс] / С.Є. Абламський, О.О. Юхно // Часопис Національного університету «Острозька академія». Серія Право. – 2016. – №2 (14). – С. 1-16. – Режим доступу : <http://lj.oa.edu.ua/articles/2016/n2/16asycur.pdf>

5. Корчева Т.В. Проблеми діяльності захисника в досудовому провадженні та в

АНОТАЦІЯ

У статті на підставі аналізу чинного законодавства, практики його застосування та спеціальної літератури визначені особливості проведення окремих слідчих (розшукових) дій під час спеціального досудового розслідування, встановлені прогалини в нормативно-правовій регламентації їх здійснення та запропоновані зміни до чинного кримінального процесуального законодавства, які спрямовані на оптимізацію нормативно-правової регламентації здійснення слідчих (розшукових) дій під час спеціального досудового розслідування.

Ключові слова: досудове розслідування; спеціальне досудове розслідування; права підозрюваного; права захисника; слідча (розшукова) дія.

SUMMARY

In the article, which based on an analysis of existing legislation, its application and special literature, determined the specific peculiarities of investigative (search) actions during a special pre-trial investigation, established the gaps in the legal regulation of their realization and proposed changes to the current criminal procedure law, aimed at optimizing of the legal regulation the implementation of the investigative (search) actions during a special pre-trial investigation. In particular, stipulates that one of the rights of the suspect, which can use the defender, based on a comparative analysis of paragraph 3 of Article 42 CPC of Ukraine and Article 20 of the Law of Ukraine "On Advocacy and legal practice" related to apply for the investigative (search) actions. To enhance the provision of the rights of suspects, accused in criminal proceedings in absentia for defense by widening the legal assistance by defenders, who chosen by them, proposed in paragraph 2 of Article 52 of the CPC of Ukraine the procedure to determine the involvement of a defender during the relevant special pre-trial investigation and special trial by suspects, accused, who announced in interstate and / or international wanted list, abroad personally or through other persons by issuing a notarized power of attorney in the host country of suspect, and decide on the powers previously involved the defender as prescribed in Article 49 of the CPC of Ukraine. Supported the bar offers on the addition of part 1 of article 236 CPC Ukraine by the duty of investigator to ensure the presence of the defender of a suspect during a search in his home or other property. But in order to avoid opposition from counsel in the conduct of the investigation (search) actions by default to search the place noted the possibility of holding it without a defender, who was notified about it. Determined that during a special pre-trial investigation in accordance with Article 232 CPC Ukraine may be examined any participants of criminal proceedings that may be subjected to questioning, except suspect. The impossibility of questioning a suspect in the videoconference during the preliminary investigation caused by incompatibility conditions of special pre-trial investigation and the examination as prescribed in Article 232 of the CPC of Ukraine.

суді першої інстанції [Текст] : дис... канд. юрид. наук : 12.00.09 / Тетяна Всеволодівна Корчева ; Національна юридична академія імені Ярослава Мудрого. – Х., 2006. – 208 с.

6. Галаган В. Дотримання засади невтручання у приватне життя під час спеціального досудового розслідування [Текст] / В. Галаган, Ж. Удовенко // Право України. – 2015. – № 7. – С. 9–15.

7. Маляренко В.Т. Перебудова кримінального процесу України в контексті європейських стандартів [Текст] : монографія / Василь Тимофійович Маляренко. – К. : Юрінком Інтер, 2005. – 512 с.

8. Кучинська О. Спеціальне досудове розслідування і судове провадження (in absentia) та відео конференція: порівняльний аналіз [Текст] / О. Кучинська, І. Черниченко // Право України. – 2015. – № 7. – С. 43–50.

ЗАСТОСУВАННЯ ПРЕЮДИЦІЇ ПРИ РОЗГЛЯДІ ВИМОГ КРЕДИТОРІВ У СПРАВІ ПРО БАНКРУТСТВО

ГАРНИК Людмила Леонідівна - кандидат юридичних наук, суддя Київського апеляційного господарського суду

УДК 346.91.:347.736

В статті розглядаються проблеми застосування преюдициї в судовій практиці при розгляді вимог кредиторів у справі про банкрутство. Здійснено комплексний науково-теоретичний аналіз та вивчення правил застосування преюдициї при розгляді вимог кредиторів у справі про банкрутство як важливої передумови для впровадження єдиної судової практики в Україні та її впливу на організацію ефективної діяльності судової влади.

Одним із процесуальних інститутів, що забезпечує стабільність та авторитетність актів правосуддя, є інститут преюдициї. У господарському судочинстві даний інститут знайшов своє відображення в частині 3 статті 35 Господарського процесуального кодексу України (далі за текстом – ГПК України), яка передбачає, що обставини, встановлені рішенням суду у господарській, цивільній або адміністративній справі, що набрало законної сили, крім встановлених рішенням третейського суду, не доказуються при розгляді інших справ, у яких беруть участь ті самі особи або особа, щодо якої встановлено ці обставини [1]. Окремою категорією справ в господарському процесі є справи про банкрутство. При розгляді справ про банкрутство виникають питання щодо порядку застосування преюдициї. А тому вирішення проблематики щодо єдиного розуміння, тлумачення та застосування преюдиційних судових актів при розгляді справ про банкрутство є одним із актуальних питань на

шляху реалізації завдань судово-правової реформи в Україні.

У зв'язку з різноманітністю господарських відносин, складністю і дискусійністю вирішення окремих питань, що виникають при розгляді справ про банкрутство, їх недостатнє врегулювання викликає потребу у додатковому дослідженні даних питань, у тому числі тих, що пов'язані із застосуванням преюдициї для захисту суб'єктивних прав та законних інтересів сторін у господарському процесі.

Головною метою даного дослідження є комплексний науково-теоретичний аналіз та вивчення правил застосування преюдициї при розгляді вимог кредиторів у справі про банкрутство як важливої передумови для впровадження однакової судової практики в Україні, її впливу на організацію ефективної діяльності судової влади.

Відповідно до мети визначені такі основні завдання дослідження:

- розкрити зміст принципу преюдициї;
- здійснити аналіз практики застосування судами преюдиційних судових актів;
- дослідити проблеми застосування преюдициї;
- розробити пропозиції, спрямовані на вдосконалення застосування преюдициї при розгляді вимог кредиторів у справі про банкрутство.

Об'єктом дослідження є можливість застосування судових рішень (преюдициї) при розгляді вимог кредиторів у справі про банкрутство.

Предметом дослідження є правові норми, що забезпечують реалізацію принципу преюдиції при розгляді вимог кредиторів у справі про банкрутство та систему організаційно-правових і процесуальних гарантій її реалізації.

Термін «преюдиція» має латинське походження і походить від слова *praedjudicialis*, що означає «вирішення питання наперед; заздалегідь прийняте рішення; обставини, що дозволяють робити висновки про наслідки».

У юридичній літературі проблематиці преюдиції приділялася увага такими науковцями, як Баулін О.В., Боннер А.Т., Гурвич М.А., Давлетов А.А., Курилев С.В., Осипов Ю.К., Решетнікова І.В., Смишляев Л.П., Строгович М.С., Треушніков М.К., Штутін Я.А., Юдельсон К.С. тощо.

Науковці тлумачать термін преюдиційності по-різному, тому існування низки доктринальних поглядів на правову преюдицію дозволяє охарактеризувати її через ознаки законності, обов'язковості, вірогідності та об'єктивності.

Конституція України однією із засад судочинства (ст. 129-1) визначає принцип обов'язковості судових рішень [2], що знайшло своє подальше відображення у Законі України «Про судоустрій і статус суддів» та процесуальних кодексах.

Згідно з частиною 2 статті 13 Закону України «Про судоустрій і статус суддів», обов'язковість урахування (преюдиційність) судових рішень для інших судів визначається законом [3].

Преюдиційально встановлені факти є обставинами, які були встановлені на основі доказів у іншій попередньо розглянутій справі. Всі ці докази вже пройшли процесуальний порядок доведення: збір, перевірку, оцінку, а висновки, зроблені на підставі цих доказів, покладені в основу судового рішення, що набрало законної сили.

Тобто встановлені судами факти набувають преюдиційального значення, оскільки не потребують повторного доведення.

Таким чином, шляхом преюдиції законодавець намагається запобігти появі протилежних за змістом судових рішень та забезпечити єдність судової практики.

Як справедливо зауважив В. В. Масюк, факти преюдиційального характеру не повинні ставитись під сумнів, оскільки у протилежному випадку нівелюється авторитет актів судової влади [4, с. 217].

Дана позиція збігається з практикою Європейського суду з прав людини, де одним з основних елементів верховенства права визначено принцип юридичної визначеності. Даний принцип серед іншого передбачає, що рішення суду з будь-якої справи, яке набрало законної сили, не може бути поставлено під сумнів. Зазначена правова позиція відображена у справах: «Совтрансавто-Холдінг проти України» № 48553/99 п. 77 від 25.07.2002 [5], «Трегубенко проти України» № 61333/00 п.37 від 02.11.2004 [6].

Преюдиція є важливим інститутом господарського процесуального права, що впливає на ефективність реалізації завдань господарського судочинства, удосконалення доказової діяльності учасників господарського процесу, економію процесуального часу та встановлення рівного обсягу прав і обов'язків для сторін процесу. Крім цього, інститут преюдиції є однією із гарантій дієвого захисту суб'єктивних прав та законних інтересів сторін судового процесу.

Питання про обов'язковість застосування преюдиції у судовій практиці є досить дискусійним у юридичній науці. На даний час законодавцем преюдиція не закріплена як абсолютна та безмежна за своєю дією формула, а тому в практиці можливе застосування преюдиції вибірково, що породжує низку практичних протиріч.

З аналізу судової практики вбачається, що при розгляді вимог кредиторів у справі про банкрутство, як правило, господарські суди дотримуються позиції щодо відсутності підстав додатково досліджувати факти, встановлені іншим судовим рішенням та застосовують преюдицію.

Так, у постанові від 20 грудня 2016 року у справі № 904/8028/14 Вищим господарським судом України визнано помилковим висновок суду апеляційної інстанції про те, що судові рішення, надані в обґрунтування вимог кредиторів, є суперечливими за своєю сутністю. У даній постанові суд касаційної інстанції зауважив, що зазначені рішення

суду набрали законної сили і не скасовані у встановленому порядку, а тому обставини, встановлені у цих судових рішеннях, є преюдиційними при розгляді грошових вимог та визначенні їх розміру [7].

У постановвах від 26 квітня 2016 року у справі № 27/256-908/4661/14, від 26 жовтня 2016 року у справі № 904/10083/15 Вищий господарський суд України також надає преюдиційного значення судовим рішенням при розгляді справ про банкрутство щодо встановлення факту наявності (відсутності) у боржника заборгованості перед кредитором [8, 9].

Втім, трапляються випадки, коли господарський суд відхиляє вимоги конкурсних кредиторів або забезпечених кредиторів, що підтверджені судовим рішенням.

Так, у постанові від 07 вересня 2016 року у справі № 15/132-б Вищий господарський суд України зазначив, що, виходячи з системного аналізу положень чинного законодавства, заявлені у справі про банкрутство грошові вимоги можуть підтверджуватися первинними документами (угодами, накладними, рахунками, довіреностями на отримання матеріальних цінностей, актами виконаних робіт тощо), що свідчать про цивільно-правові відносини сторін та достовірно підтверджують заборгованість боржника перед кредитором, або рішенням юрисдикційного органу, до компетенції якого віднесено вирішення такого спору [10]. Скасовуючи рішення судів попередніх інстанцій в частині визнання вимог одного з кредиторів, суд касаційної інстанції звернув увагу на те, що заявник у якості наявності доказів існування заявленої до боржника заборгованості послався лише на рішення суду, яке не містить жодних посилань на фактичні докази виникнення заборгованості, що б підтвердили факт невиконання умов укладеного з боржником договору та період їх виникнення.

З цього приводу висловлюється думка про наявність у суду правової можливості відхиляти вимоги кредитора, підтверджені судовим рішенням, у зв'язку із наявністю в інших кредиторів права заперечувати проти грошових вимог кредитора, підтверджених рішенням суду. При цьому зазнача-

ється, що, виходячи з положень статті 124 Конституції України, згідно з якою судові рішення ухвалюються судами іменем України і є обов'язковими до виконання на всій території України, термін «є обов'язковими до виконання» означає, що рішення суду є обов'язковим до виконання відповідачем, щодо якого винесене судове рішення. Інша ж сторона у справі – позивач – не зобов'язана виконувати судове рішення, винесене на її користь. З викладеного випливає, що судові рішення, винесені судами на користь певних кредиторів проти боржника, не є обов'язковими ані для інших кредиторів, ані для суду, який розглядає справу про банкрутство (бо в законі відсутня вказівка про це) [11].

Разом з тим обґрунтованою є позиція щодо неможливості ототожнювати преюдиційність судових рішень для інших судів, зміст якої розкривається у статті 35 ГПК України, із обов'язковістю виконання судового рішення, адже, крім обов'язковості врахування, Закон України «Про судоустрій і статус суддів» передбачає обов'язковість виконання судових рішень [12, с. 67].

Зокрема, частиною 2 статті 13 Закону України «Про судоустрій і статус суддів» передбачено, що судові рішення, що набрали законної сили, є обов'язковими до виконання всіма органами державної влади, органами місцевого самоврядування, їх посадовими та службовими особами, фізичними і юридичними особами та їх об'єднаннями на всій території України [3].

Таким чином, преюдиція є обов'язковою для суб'єктів застосування права, вона не може бути спростована, якщо рішення набрало законної сили. До основних властивостей преюдиції відносяться обов'язковість її застосування; достовірність раніше доведених фактів, які не потребують повторної перевірки; зв'язок обставин справи, що розглядається, із судовим рішенням, що набрало законної сили.

Головне завдання преюдиції – це виключення протиріч між судовими актами у відповідності з ціллю доказування у судових процесах і забезпечення стабільності судових рішень, що набрали законної сили.

АНОТАЦІЯ

У статті розглядаються проблеми застосування преюдиції у судовій практиці при розгляді вимог кредиторів у справі про банкрутство. Здійснено комплексний науково-теоретичний аналіз та вивчено правила застосування преюдиції при розгляді вимог кредиторів у справі про банкрутство як важливої передумови для впровадження однакової судової практики в Україні та її вплив на організацію ефективної діяльності судової влади.

Втім, для ефективного застосування інституту преюдиції при розгляді вимог кредиторів у справі про банкрутство необхідно здійснити уточнення правової позиції вищих судових інстанцій стосовно обов'язковості фактів, встановлених судовим рішенням. Відповідні дії будуть мати важливе теоретичне та практичне значення, оскільки, в контексті практики Європейського суду з прав людини, обов'язковість судових рішень виступає однією із найвищих гарантій доступності та справедливості при здійсненні судочинства.

Отже, при розгляді вимог кредиторів у справі про банкрутство судам необхідно встановити єдиний підхід до поняття преюдиції та виробити єдині правила її застосування.

Література

1. Господарський процесуальний кодекс України від 06.11.1991 № 1798-ХІІ [Електронний ресурс] – Режим доступу: <http://zakon0.rada.gov.ua/laws/show/1798-12>.
2. Конституція України від 28.06.1996 № 254к/96-ВР [Електронний ресурс] – Режим доступу: zakon.rada.gov.ua/go/254k/96-vr.
3. Закон України «Про судоустрій і статус суддів» від 02.06.2016 № 1402-VIII [Електронний ресурс] – Режим доступу: <http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/1402-19>.
4. Масюк В. В. Розсуд суду щодо оцінки преюдиціальних обставин / В. В. Масюк // Вісн. Харк. нац. ун-ту внутр. справ. – Х., 2009. – Вип. 46. – С. 212–218.
5. Справа «Совтрансавто-Холдинг» проти України» (заява № 48553/99) рішення від 25.07.2002 [Електронний ресурс] –

SUMMARY

The article deals with the problem of taking into account judgments in judicial practice, when considering the claims of creditors in the bankruptcy case.

Carried out a comprehensive theoretical analysis and studied the rules of application of court decisions in the consideration of creditors in the bankruptcy case as an important prerequisite for the introduction of a uniform judicial practice in Ukraine and its impact on the organization of effective activities of the judiciary.

Режим доступу: http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/980_043.

6. Справа «Трегубенко проти України» (заява № 61333/00) рішення від 02.11.2004 [Електронний ресурс] – Режим доступу: http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/980_355.

7. Постанова Вищого господарського суду України від 20.12.2016 у справі № 904/8028/14 [Електронний ресурс] – Режим доступу: <http://reyestr.court.gov.ua/Review/63670130>.

8. Постанова Вищого господарського суду України від 26.04.2016 у справі № 27/256-908/4661/14 [Електронний ресурс] – Режим доступу: <http://reyestr.court.gov.ua/Review/57756321>.

9. Постанова Вищого господарського суду України від 26.10.2016 у справі № 904/10083/15 [Електронний ресурс] – Режим доступу: <http://reyestr.court.gov.ua/Review/62300120>.

10. Постанова Вищого господарського суду України від 07.09.2016 у справі № 15/132-6 [Електронний ресурс] – Режим доступу: <http://reyestr.court.gov.ua/Review/61195467>.

11. Чи може суд відхилити вимоги, які підтверджені судовим рішенням? [Електронний ресурс] – Режим доступу: http://www.commerciallaw.com.ua/index.php?option=com_content&view=article&id=445.

12. Іщенко О. До питання про преюдиційність судових актів у господарському процесі/ О. Іщенко, Н. Кучерук // Слово Національної школи суддів України. – 2013. – № 2. – С. 65-72.

ЦІННІСНІ ОСНОВИ СОЦІАЛЬНОГО КОНТРОЛЮ ТА ПРАВОВОГО ПОРЯДКУ У ФІЛОСОФІЇ СТАРОДАВНЬОЇ ГРЕЦІЇ

НАЛУЦИШИН Віктор Володимирович - кандидат юридичних наук, доцент, доцент кафедри кримінального права та процесу Хмельницького університету управління та права

В статті відслідковуються корні соціального порядку і контролю в Древній Греції через ціннісну основу. Було об'явлено, що древньогрецькі мислителі сформували нові представлення про порядок, при цьому здійснюють трансформацію від міфологічної картини світу до раціональної. Відповідно до цього, запропоновано два періоди філософії Древньої Греції, в яких втілюється сутність соціального порядку і контролю: 1) міфологічне розуміння соціального контролю і правового порядку, яке характеризувалося імперативністю норм і дихотомією конструкції космос/хаос, де космос - це порядок, який є результатом діяльності богів; 2) раціонально-рефлексивне розуміння соціального контролю і правового порядку, коли основою космологічного порядку був визнаний Логос.

Встановлено, що ціннісною основою правового порядку в Древній Греції стали справедливість і рівність в різних їх роз'ясненнях. В свою чергу, соціальний контроль в античному суспільстві розповсюджувався через систему соціальних цінностей, головною серед яких була свобода (економічна і політична). Сутність економічної свободи заключалася в економічній незалежності і дотриманні права власності. Політична свобода обґрунтовувалася участю в народних зборах, правом на зайняття державних посад, участю в управлінні державою тощо.

Постановка проблеми

Стан порядку і стабільності у суспільстві залежить від багатьох соціальних факторів, серед яких важливе місце займає соціальний контроль як засіб саморегуляції суспільства, мета якого полягає у впорядкуванні суспільних відносин. Особливої гостроти вказана проблематика набуває у правовій площині, де соціальний контроль використовується разом із іншими соціальними і правовими засобами, як вирішальний фактор у формуванні правового порядку. Філософсько-правове дослідження соціального контролю та його впливу на правопорядок вимагає детального розгляду цих понять в історичній ретроспективі через призму їх ціннісного наповнення. Таку історичну ретроспективу доцільно розпочати з філософії Стародавньої Греції.

Стан дослідження

Формування та розвиток соціального контролю досліджували такі вчені, як: В.В. Ігнатенко, К.В. Кондов, Е.М. Кузнецова, Ю.П. Крисюк, І.І. Левчук, Г.С. Працко, В.С. Ратніков, В.М. Розин, С.І. Спільник, Е.А. Складарова та ін.

Метою статті є дослідження генези соціального порядку та контролю у Стародавній Греції крізь призму цінностей.

Виклад основного матеріалу дослідження

У теоретико-пізнавальному плані генеза соціального порядку та контролю про-

ходила шляхом поступової раціоналізації початкових міфічних уявлень. Філософське обґрунтування соціального контролю та порядку виникли у всіх стародавніх народів на міфологічних витоках. Для міфів була характерна тотожність інформативного (повідомлення про що мали місце події та знаменні діяння богів) та імперативно-нормативного (безумовна необхідність для людей рахуватися з цими подіями і т.д.). Згідно з міфологічною свідомістю, земний порядок нерозривно був пов'язаний з загальносвітним, космічним порядком, що мав божественне походження. [1, с. 17-18]

Однією з країн, де найбільше міф уособлювався з порядком, була Стародавня Греція. Міфологічне мислення древніх греків становило інтелектуальний досвід доісторії та узагальнення інтелектуальних навичок нерісності. Вчені виділяють наступні ознаки міфу: образність, наявність загальних понять, відсутність розмежування між природним і надприродним, персоналізація сил природи, дихотомічність явищ [2, с. 23].

Основною ідеєю і темою стародавніх міфів було божественне першоджерело сформованого соціального та правового порядку. Однак, у стародавніх народів можна знайти різні міфічні версії, як повинні вирішуватися питання про спосіб і характер зв'язку божественного начала з земними відносинами. Кожен міф по-своєму відображала своєрідність того ладу і того соціально-політичного порядку, світоглядне виправдання якого в ньому фіксувалось. Так, міф був одночасно основою походження і легітимації порядку, виправданням його існування і вічного, незмінного збереження, принципом і нормою його функціонування. Міф наділяв вищим авторитетом і санкціонував відповідний порядок [1, с. 18].

Філософія Стародавньої Греції розглядала порядок через моральність як благо, при чому право сприймалося як норма, яка протистоїть хаосу, аномалії та злу. Культура того часу демонструвала змагальність і підпорядкованість людини нормам звичаєвого права на засадах юридичної рівності, яка забезпечувала упорядкованість суспільних відносин. Людина розглядалася як супе-

речлива істота, в основі якої лежать два начала (аполлонічне – творче та діоністичне – деструктивне). Міфологему аполлонічного начала розуміли як порядок і гармонію, мораль і право. Міфологему діоніського – як хаос, руйнування, злочини. Оскільки протистояння порядку і хаосу визнавалось універсальним, то воно сприймалося як онтологічне начало буття, в якому єдність і боротьба протилежностей заявляють про себе як джерело розвитку [3, с. 106].

Міфологізація уявлень про порядок формувала емоційно-образне сприйняття дійсності, засноване на дихотомічній конструкції Порядок – Хаос. При цьому Порядок поставав як структурність, впорядкована єдність, визначеність, оформленість, стрункість і закономірність процесів і явищ, а Хаос - деструктивний, безладний, невизначений, аморфний, безсистемний і непередбачуваний характер явищ і процесів [2, с. 14].

Вказані міфологічні уявлення отримали подальший розвиток у творчості семи мудреців Стародавньої Греції, до яких відносять: Фалеса, Піттака, Періандра, Біанта, Солона, Клебула Ліндійського і Хілона. Так, Біант вважав, що порядок можливий, коли громадяни бояться законів у тій же мірі, в якій боялися тирани. Солон створив свій образ розумного порядку, регламентований полісними інститутами. Він розділив афінське населення відповідно до їх майнового становища на чотири класи. До першого розряду віднесені найбагатші громадяни, менш багаті - до другого і т.д. Кожен розряд мав певні політико-правові права: державні посади могли займати тільки громадяни перших трьох розрядів, а посаду архонта (вищі посадові особи в Афінах) - тільки громадяни першого розряду. Незаможні, що входили в нижчий, четвертий розряд, цих прав були, як і раніше, позбавлені, однак вони могли брати участь у народних зборах [4, с. 30-31,32]. Згідно із Солоном, держава потребує, перш за все, законного порядку: беззаконня і міжусобиця - найбільше зло, порядок і добро - найбільше добро для поліса. У контексті соціального контролю, цікавим є його характеристика закону (і влади закону) як поєднання права і сили [1, с. 27].

У цілому, зародження філософської думки в Греції було зумовлено, перш за все, обставинами політичного характеру, а саме розпадом старого родового ладу у грецьких містах-державках та трансформацією попередніх традицій. Якщо родовий, аристократичний порядок і його право тримались на силі традицій, освячених міфологією та отожднювались з "природною" справедливістю, то новий політичний і правовий порядок не міг опиратись на авторитет традицій, а визначався законами і рішеннями народних зборів [9, с.37].

Слід погодитись, що філософія права Стародавньої Греції характеризувалась такими особливостями осмислення соціального порядку: 1) інституційну основу порядку складали закони, які давали рівні можливості для реалізації кожного вільного громадянина полісу; 2) стійка влада демократичної більшості, яка діяла і в мирний, і у воєнний час; 3) діяв інститут згоди між багатими та бідними верствами міста-держави, який включав традиції, етичні норми, засновані на взаємній довірі; 4) стійкість порядку визначалась законами; 5) ціннісні структури порядку були різноманітними (регулювали відносини власності, міжособистісні відносини, давали можливість ідентифікувати свідомість особистості з ustalеними нормами і законами полісної спільноти) [4, с. 34-35].

Крім того, в добу Античності визнавалось, що в основі порядку лежать об'єктивні закони природи, які функціонують незалежно від волі й бажання людей. Такий природний порядок є первинним та виступав як категорія космологічна і щодо порядку соціального, який інтерпретувався лише у зв'язку і через розуміння закономірностей космічного «порядку» як впорядкована й структурно організована цілісність. Антична міфологія тлумачила сенс порядку через логіку розвитку світу: світ рухається від хаосу до космосу і характерними ознаками цього процесу виступають гармонія (Піфагор) та міра (Геракліт). Космос сприймався провідником і посередником божественної волі, божественного розуму, «розумного світоустрою», єдності, вічності й мудрості, уосо-

бленням закону й порядку, сталості й досконалості, а також долі й необхідності [5, с. 297].

У цілому категоріальна система навколо ідеї порядку в Античності вперше була сформульована піфагорійцями, завдяки яким філософська думка зробила крок вперед із світу, в якому панували сліпі непередбачувані сили до порядку, раціональності та істини та світу, впорядкованого розумом. Піфагорійці були першими, хто використав термін порядок, який по-грецьки звучав як «kosmos», з якого витікала ідея тотожності макрокосмосу (світу) і мікркосмосу (людини) [2, с. 35].

Філософсько-правові погляди Геракліта ґрунтувались на тому, що основою космічного та соціального буття становить Логос (космічна сила, всеохоплюючий розум, отожднюваний з вічно «живим вогнем»), якому необхідно слідувати. Відповідно до здатності людей охопити значення Логосу, Геракліт розрізняв мудрих і нерозумних, кращих і гірших. Життя поліса і його закони повинні, за Гераклітом, слідувати Логосу. Божественний закон є джерелом закону людського, звідси незаперечність і владна авторитетність закону [4, с. 36]. Таким чином, можна зробити висновок, що у філософії Геракліта ідея соціального контролю розкривалась через божественну природу закону людського, який мав незаперечність і владну авторитетність у регулюванні суспільних відносин.

Розвитку філософсько-правових ідей в V ст. до н.е. значною мірою сприяло поглиблення аналізу проблем суспільства, держави, політики і права, які невід'ємно пов'язані з проблематикою соціальної гармонії та порядку. У Демокріта зустрічається одна з перших спроб розглянути виникнення і становлення людини та суспільства, людського роду як частин світового порядку. В ході цього процесу люди поступово під впливом потреби, наслідуючи природі і тваринам та спираючись на досвід, придбали всі свої основні знання і вміння, необхідні для суспільного життя. Людське суспільство з'являється лише після довгої еволюції як результат прогресивної зміни вихідного природного стану [1, с. 28-29].

Висловлюючись грецькою термінологією, Космос, на відміну від хаосу, впорядко-

ваний, згідно з міфами, присутністю і зусиллями богів. Земні ж порядки (у тому числі і порядок людських взаємин) є частиною і наслідком загальносвітового, космічного порядку.

В Античній міфології виділяють три моделі розуміння співвідношення порядку і хаосу:

1) за Парменідом, є тільки буття, що не породжене і незнищенне та яке визначає порядок, в якому немає місця небуття. Порядок однозначно трактувався як «позитивний» термін (справедливість, добро, гармонія) у протилежність «негативному» хаосу. Уявлення про долю в давньогрецькій натурфілософії і міфології були пов'язані з генезисом категорій необхідності і випадковості. Розуміння необхідності в Анаксимандра здійснюється за допомогою ідеї про порядок речей, яка трансформується в ідею космічну. Анаксимандр вважає, що у Космосі закон є вищим початком, що забезпечує порядок рівноправності сил. Космічний порядок у Анаксимандра регулюється відповідно до принципу справедливості;

2) у грецькій «зрілій міфології» космос-порядок народжується з хаосу, який первинний в часі і за своїм складом, з нього починається світ;

3) у Геракліта порядок і хаос рівнозначні як протилежності, що з'єднуються в гармонії. Разом з тим Геракліт пов'язував поняття необхідності з ідеєю космічного закону, порядку і часу. У своїх уявленнях філософ першопричиною всього суцього визначав вогонь як найбільш явне втілення характеристики вічної зміни, контрасту і гармонії [2, с. 26-28].

Слід погодитись, що давньогрецькі мислителі були впевнені не тільки у тому, що світовий порядок (гармонія) має вплив на правовий порядок, але й у зворотному впливі. Порухення законів, обрядів та традицій, на їх думку, тягло за собою порушення світової гармонії, що спричиняло невідворотну кару богів. Божий суд розглядався ними у двох площинах: деформація власне нормативної тканини і погіршення реального буття суспільства. У свідомості пересічних громадян страх перед покаранням з боку вищих сил розглядався як наймогутніша гарантія

порядку. Поступово уявлення про те, що правопорядок окремої держави встановлюється богами, трансформувалось у тезу про божественний світовий порядок, як причину, що породжує будь-який державний та правовий порядок. Це спричинило детальну регламентацію поведінки всіх членів суспільства, вигнання або фізичне знищення тих, хто вважався потенційними ворогами встановленого релігійно-правового порядку. “Усталеність, незмінність нормативних приписів, засади неписаних конституцій вважалися принципами сакрального порядку” [6, с. 75-76]. Таким чином, згідно з Античною філософією, важливим елементом соціального контролю, завдяки якому досягався правовий порядок, була божественна його сутність і страх перед гнівом Богів.

Кожен бог у Античній філософії мав свою місію: одні відповідали за стихію (наприклад, Посейдон, Деметра, Нюкта, Геліос), інші – за ремесла і мистецтво (Гефест, Афіна ерга, Гермес, Асклепій), треті за любов і шлюб (Афродіта і Ерот, Гера і Гестія), четверті за війну і розбрат (Арес, Деймос, Еріда) і т.д. Однак, лише головний бог Зевс ніс відповідальність за порядок. На відміну від богів стародавнього Єгипту або Вавилону, які ніколи не сприймалися як особистості, але як константні функції, грецькі боги були подібні до людини: вони зраджували, не дотримувались власних законів, сварились і т.д. Висловлюють міркування, що боги, які мали ті ж риси, що люди, не могли забезпечити узгоджену соціальну поведінку, стійкий суспільний порядок і організацію, оскільки самі не були еталоном, взірцем бажаної поведінки. [7, с. 106] Тому давньогрецькі мислителі сформували нові уявлення про порядок, при цьому здійснюючи трансформацію від міфологічної картини світу до раціональної.

Таким чином, на стадії становлення Античної філософії духовна субстанція порядку виявляється первинною, містить космічне начало, формує душевну складову людини та реалізується в досконалій державі. Тому в Античній добі, коли державне та громадське життя було недостатньо розділеним, особлива регулятивна роль відводиться етичним нормам, зведеним у ранг законів су-

пільного життя [8, с. 317]. Тобто важливими елементами соціального контролю виступали моральні норми та громадський осуд.

Однак, згодом концепція античної філософії поступово трансформується з «порядку - космосу» у «порядок - Логос», де Логос - це «слово», «смысл», «задум», «порядок», «гармонія», «судження», «закон». Логос розумівся спочатку як світовий розум, закономірність всесвіту (Геракліт, стоїки), а потім вже як Логос - особистість. [5, с. 297] Геракліт був переконаний, що впорядкуванню сприяє особлива енергія Логосу, яка гармонізує нерегулярні взаємодії і створює впорядкований стан. Гераклітові належить відоме твердження: «Цей Космос - один і той же для всього існуючого - не створив ніхто з богів і ніхто з людей, але завжди він є, був і буде вічно живим вогнем» [10, с. 61].

У той час було здійснено одну з перших успішних спроб впровадження правового регулювання суспільних відносин і контролю діяльності громадян полісу, шляхом розширення простору для реалізації античною людиною індивідуальної свободи через участь в управлінні державою, у народних зборах, у праві володіння землею та рабами [11, с. 15]. Це знайло своє відображення у філософських трактуваннях соціального контролю та правового порядку. Так, Платон у свій час стверджував про необхідність врахування інтересів суспільства та виділяв окремих суб'єктів, які б мали створювати відповідні умови [12, с. 13,14].

Відповідно до філософії Платона, буття людей зазвичай обумовлене двома групами суперечностей (духу і плоті) та потрійним характером душі людини (розум, воля, пристрасть). «Образ «колісниці душі», запряженої парою коней – «палким і бажаним» – і керованої візником – розумом, в яскравій публіцистичній формі репрезентує не тільки уявлення Платона про людину, а й запропоновану ним модель стійкої, «ідеальної» побудови держави як способу організації суспільства» [13, с. 15]. Соціальний порядок досягається лише тоді, коли кожен займається своєю справою та приносить максимальну користь суспільству. Так, рід людський природним чином розпадається на три стани, кожний з яких має займатися тим, до чого

визначено своєю природою: філософи (переважає розумна частина душі), як люди всевідаючі і мудрі, повинні управляти державою; хоробрі, сильні і мужні воїни (переважає емоційна частина душі) повинні її захищати; а ті, хто чудово знає як обробляти землю, вміє збирати урожай і виготовляти ремісничі вироби, повинні працювати і годувати державу [10, с. 42].

За Платоном природа порядку і права є ідеальною, оскільки вони нерозривно пов'язані й залежать від ідей, розуму, логіки (чинників, які прийнято вважати «ідеальними»). Закон, на його думку, повинен виявити передусім «розум предмета», проте це розумне начало сприймається не як внутрішня властивість соціального організму, а як зовнішній чинник, що його існування і стан. Ідеальне при цьому виводилось за межі реально суцього [14, с. 438]. Однак, на практиці спроби реалізувати ідеальний образ порядку не мали успіху, тому Платон міг лише в думках насолоджуватись своєю ідеальною державою, правителем і правом [15, с. 134].

Слід погодитись, що Платон створив соціально-правову теорію порядку, згідно з якою постійний перехід від зіткнення випадкових явищ і стихійних дій людей до впорядкування досягається під впливом формотворчих ідей. Ці ідеї (ейдоси) утворюють ідеальний порядок, який і знаходить своє втілення в життя людей. У гранично широкому плані порядок суспільного життя представляє взаємопов'язані ідеї космосу, справедливої держави і окремої людської душі. Таким чином, ідея справедливості утворює онтологічну підставу порядку, оскільки порядок втілюється в справедливій державі і справедливій людині [4, с. 42-43].

Крім того, Платон осмислює правопорядок двосторонньо: не лише громадянин відповідальний перед державою, а й держава – перед громадянином. Людина відповідальна перед державою, що становить космос, у якому панує найвища добродетель – справедливість, існування якої уможливується шляхом виховання у громадян почуття відповідальності [16, с.10].

Концепція справедливого порядку Платона є результатом досягнутого рівня раціонально-рефлексивної культури мислення,

здатної перевести моральні принципи в абстрактно-загальні категорії, за допомогою яких був кристалізувався образ ідеального порядку, що опинився у протиріччі з об'єктивним процесом розвитку античного полісу-держави. Тому запропонований Платоном "образ розумного суспільного устрою ґрунтується на визнанні людини як істоти духовної, яка пов'язана з державою і космосом через концепт справедливості, де зосереджені філософські проблеми порядку, що представлені в гранично ідеалізованому вигляді і які зазнали впливу міфологічного світогляду" [8, с. 317]. Можна стверджувати, що справедливість у Платона виступає як основа порядку і як його керівний принцип. Дана категорія розкривається ним у образі поліса, який перебуває у злагоді зі справедливими помислами та почуттями громадян.

Згідно з ідеями Платона справедливість виступала в двох видах: етична - щодо приватних осіб і соціальна - щодо соціальних верств. Для філософа соціальна справедливість - це рівність між громадянами в середині кожного соціального прошарку, з одного боку, а з іншого - нерівність між представниками різних соціальних верств. У своїй концепції ідеальної держави Платон трактує проблему соціальної справедливості в дусі комунізму, вважаючи, що в ідеальній державі буде відсутня майнова нерівність, чоловіки і жінки будуть рівні в правах, а дружини і діти будуть загальними.

Таким чином, наступним принципом порядку у Платона є рівність, яка виключає заздрість, страх і ворожнечу, адже якщо всі рівні, то кому прийде в голову позаздрити ближньому, що у нього чогось більше, і кому треба буде боятися сусіда, який може що-небудь відняти. Суспільство і держава, побудовані на природному поділі праці і відсутності приватної власності, будуть процвітаючими та щасливими [10, с. 43].

Свій подальший розвиток проблема соціального контролю та порядку отримала у філософській концепції суспільних відносин Аристотеля, який був учнем Платона. Критикуючи Платона, він вважав, що вчення його вчителя про ідеальну державу є абсурдним, оскільки держава є «продуктом природного виникнення», що «існує за

природою і за природою передує кожній людині» та є первиннішою «у порівнянні із сім'єю і кожним з нас». Як і Платон, Аристотель вважав, що порядок у державі підтримується через право, «яке служить мірилом справедливості, є регулюючою нормою політичного спілкування». Однак, філософ не підтримував концепцію рівності Платона, виступав прибічником існування приватної власності, в суті якої він визначав порядок, який з моменту народження людини спрямовує її до підкорення або ж до управління. Запропонована концепція рівності Аристотеля була основою розуміння соціального контролю як способу управління вищими соціальними групами над нижчими, що відбувається в результаті класової та майнової нерівності та знаходить своє вираження у подальших працях К. Маркса та інших соціологів, переважно конфліктологічного спрямування [17, с. 105].

Таким чином, загальна філософсько-естетична картина порядку Платона, пов'язана з розумінням світу як космічного розуму, була систематизована і доповнена Аристотелем. Термін порядок, ряд, злагодженість філософ вживав у декількох значеннях:

1) порядок у соціально-політичному аспекті - це монархія, принцип, умова і сутність суспільного устрою;

2) порядок у природному аспекті - це злагодженість, яка діє у суспільстві і природі, оскільки природа і є «порядок». Як зазначає А.Ф. Лосєв, «природа» Аристотеля є те, що створює порядок всього існуючого. На думку цього філософа, людський розум як початок і причина творчої діяльності людини і розум природи як початок і причина природного і закономірного улаштування речей нерозривні;

3) порядок як елемент прекрасного - краса полягає у величі і порядку [2, с. 38-39].

Крім того, за Аристотелем людина може сформуватися лише при виникненні порядку, оскільки природа порядку формує соціальну природу людини. Природа людини розкривається в моральних категоріях, серед яких: служіння інтересам поліса виступає вищим моральним обов'язком і проявляється у властивостях людини як громадянина. При цьому варвари і раби, позбавлені

громадянських якостей, моральних чеснот, позбавлені можливості жити повнокровним соціальним життям. Однак у суспільстві існують такі «аномалії», коли людина намагається протиставити себе державному порядку. Тоді у такої людини є два шляхи - остаточно втратити громадянські якості і перетворитися на тварину або піднятися до цінностей порядку, досягнути його сутність, що властиво лише богам [4, с. 55-56].

На думку Аристотеля, суспільство перебуває в стані хаосу, соціальної напруженості і смуги до тих пір, поки в ньому не встановлено твердий порядок. Цей порядок залежить від поділу праці (при якому кожен громадянин займається своєю справою) та від соціального поділу (при якому кожен громадянин не втручається в справи інших громадян, станів, класів). Стабільним є таке суспільство, яке поділене на три класи: вищий, що складається з мудреців, керуючих державою; середній, що включає воїнів, які охороняють його від смуги і безладдя; нижчий, що складається з ремісників і селян. На думку Аристотеля, найбільше значення для порядку має саме середній клас. Так, держава найкраще управляється в тому випадку, якщо: 1) маса бідняків не відсторонена від участі в управлінні; 2) егоїстичні інтереси багатих обмежені; 3) середній клас є більшим і сильнішим, ніж два інших [18, с. 11,12].

У цілому слід погодитись, що у поглядах Аристотеля можна виділити і ознаки правопорядку, серед яких: відносини громадян засновані на повазі до закону, спрямовані на забезпечення миру та дозвілля та сприяють державній діяльності [19, с. 311].

Аристотель, відповідно до своїх уявлень про зрівняльну та розподільну справедливість, вважав, що гарантією правопорядку є справедливе управління, яке полягає в тому, щоб «всі рівні владарювали тією ж мірою, в якій вони підкоряються, і щоб кожен по черзі то повелівав, то підкорявся». Такий порядок він вважав законним, ототожнюючи ці два поняття: «порядок і є закон». У першу чергу це стосується природного закону, відноситься до сфери належного. Позитивне законодавство, на його думку, є надто «людським» [6, с. 80].

Аристотель вважав політичну владу підґрунтям порядку у суспільстві, наділяючи раціонально-ціннісну основу порядку політичним змістом. Зокрема, Аристотель наділяє моральні норми політичним сенсом, а справедливість як найважливіший «код античної культури» знаходить у вираженні в образі розумного політичного порядку як стану соціально-політичного життя [8, с. 317-318]. Натомість, несправедливим, на думку Аристотеля, називають того, хто порушує закон, бере зайве з інших, неоднаково ставиться до інших. Отже, якщо людина переступає закони - вона несправедлива, якщо діє відповідно до закону - справедлива, відповідно, все встановлене законом, в даному разі справедливо [7, с. 209].

Отже, наприкінці свого існування філософія Стародавньої Греції характеризувалась раціоналістичними поглядами, які проявляли себе і у розумінні правового порядку. Загальні висновки щодо розумного порядку можна звести до наступних положень:

1) метафізична природа порядку у свідомості давніх греків розкривається у взаємозв'язку трьох сутностей: світового порядку, справедливої держави і розумної людської душі. Ейдос розумної справедливості стає субстанцією порядку;

2) найважливіший «код античної культури» - справедливість - знайшов вираз в образі розумного порядку. Справедливість втілюється у справедливих привілеях і справедливих формах суспільного устрою, у справедливих вчинках громадян;

3) справедливий порядок відрізнявся змішаним типом, де присутні елементи аристократичного та демократичного управління. Античний образ розумного порядку, що проходив через всю філософсько-правову думку того часу [4, с. 59-60].

В Античній філософії простежуються витоки філософського обґрунтування соціального контролю. Хоч саме поняття «контроль» не застосовувалось, він розумівся як атрибутивний чинник суспільних відносин, який за допомогою законів має за мету врівноваження людських прагнень та пристрастей, забезпечення суспільних благ, виховання та захисту своїх громадян [17, с. 105].

Висновок

Розглядаючи історичні аспекти формування взаємозв'язку соціального контролю та правового порядку у філософії Стародавньої Греції, можна виділити два ідеологічні періоди:

1) міфологічне розуміння соціального контролю та правового порядку, яке характеризувалося імперативністю норм та дихотомічною конструкцією космос/хаос, де космос - це порядок, який є результатом діяльності богів;

2) раціонально-рефлексивне розуміння соціального контролю та правового порядку, коли основою космологічного порядку було визнано Логос. Ціннісною основою правового порядку у Древній Греції стали справедливість та рівність у різних їх тлумаченнях. Натомість, соціальний контроль в Античному суспільстві поширювався через систему соціальних цінностей, головною серед яких була свобода (економічна і політична). Суть економічної свободи полягає в економічній незалежності та дотриманні права власності. У свою чергу, політична свобода обґрунтовувалася через участь у народних зборах, право на зайняття державних посад, участь в управлінні державою тощо.

Література

1. История политических и правовых учений: Учебник для вузов / Под общ. ред. акад. РАН, д. ю. н., проф. В. С. Нерсисянца. – 4-е изд., перераб. и доп. – М.: Норма, 2004. – 944 с.

2. Склярова Е.А. Идея и формы социального порядка в западной культуре XVIII – XXI вв. : диссертация ... доктора философских наук : 09.00.13 / Склярова Елена Алексеевна; [Место защиты: Юж. федер. ун-т]. – Ростов-на-Дону, 2010. – 268 с.

3. Кальной И. И. Философия права: учебник / И. И. Кальной. – СПб.: Издательство Р. Асланова «Юридический центр Пресс», 2006. – 259 с.

4. Працко Г.С. Порядок общества: теоретико-правовой и институциональный анализ: дис. доктора юрид. наук: 12.00.01 / Працко Г. С.; [Место защиты: Кубан. гос. аграр. ун-т] Ростов-на-Дону, 2007. – 397 с.

5. Левчук І.І. Порядок як соціально-політична категорія / І.І. Левчук // Актуальні проблеми політики: зб. наук. пр. – Одеса, 2009. – Вип. 37. – С. 296-307.

6. Крижановський А.Ф. Правопорядок суверенної України: становлення та тенденції розвитку (загальнотеоретичне дослідження): дис. ... докт. юрид. наук / А.Ф. Крижановський. – Одеса – 2009. – 469 с.

7. Розин В.М. Предпосылки и особенности античной культуры / В. М. Розин; Рос. акад. наук, Ин-т философии. – Москва: ИФРАН, 2004 (М.: ЦОП Ин-та философии). – 296 с.

8. Левчук І.І. Феномен соціального порядку – історико-політична інтерпретація / І. І. Левчук // Актуальні проблеми політики: зб. наук. пр. – Одеса, 2009. – Вип. 36. – С. 316-326.

9. Грищук О.В., Гелеш А.І. Формування та розвиток ідеї гуманізму в праві: [монографія]. / Грищук О.В., Гелеш А.І. – Хмельницький: Хмельницький університет управління та права 2013. – 288 с.

10. Гусев Д.А. Краткая история философии: Нескучная книга / Д.А. Гусев. – М.: Изд-во НЦ ЭНАС, 2003. – 224 с.

11. Спільник С.І. Соціальний контроль як чинник розвитку суспільства: соціально-філософський аналіз: автореф. дис... канд. філос. наук: 09.00.03 / Запорізький національний ун-т. – Запоріжжя, 2006. – 21 с.

12. Кузнецова Е.М. Социальный контроль: сущность и методы реализации: книга о механизмах социального управления обществом: монография / Е.М. Кузнецова. – М.: Берлин : Директ-Медиа, 2014. – 206 с.

13. Крисюк Ю.П. Соціальний та правовий порядок як необхідна умова стабільності суспільства: автореф. дис ... канд. юрид. наук: 12.00.12 / Юрій Петрович Крисюк . – Київ : Б.в., 2008 . – 17 с.

14. Мыслители Греции: от мифа к логике: сочинения: пер. с греч. класс. / составитель В. В. Шкода . – Харьков : Фолио-Х; М.: Эксмо, 1998. – 832 с.

15. Платон, Аристотель / А. Ф. Лосев, А. А. Тахо-Годи. – М.: Молодая гвардия, 1993. – 383[1] с.

16. Грищук В.К. Філософсько-правове розуміння відповідальності людини: мо-

АНОТАЦІЯ

У статті відстежуються коріння соціального порядку та контролю у Стародавній Греції через призму домінуючих цінностей. Було виявлено, що древньогрецькі мислителі сформували нові уявлення про порядок, при цьому здійснюючи трансформацію від міфологічної картини світу до раціональної. Відповідно до цього запропоновано виділити два періоди Стародавньої Греції, в яких втілюється суть порядку та контролю: 1) міфологічне розуміння соціального контролю та правового порядку, яке характеризувалося імперативністю норм та дихотомічною конструкцією космос/хаос, де космос - це порядок, який є результатом діяльності богів; 2) раціонально-рефлексивне розуміння соціального контролю та правового порядку, коли основою космологічного порядку було визнано Логос.

Встановлено, що ціннісною основою правового порядку у Древній Греції стали справедливість та рівність у різних їх тлумаченнях. Натомість, соціальний контроль в Античному суспільстві поширювався через систему соціальних цінностей, головною серед яких була свобода (економічна і політична). Суть економічної свободи полягає в економічній незалежності та дотриманні права власності. Політична свобода обґрунтовувалася через участь у народних зборах, право на зайняття державних посад, участь в управлінні державою тощо.

нографія. – 2-ге вид., переробл. і доповн. Хмельницький: Хмельницький університет управління та права, 2013. – 768 с.

17. Кондов К.В. Соціальний контроль, як соціальний феномен: порівняльна характеристика соціологічних підходів / К. В. Кондов // Грані : Науково-теоретичний і громадсько-політичний альманах. – 2011. – № 1. – С. 104-109.

SUMMARY

In this article the author researches the roots of social order and control in Ancient Greece through the prism of the dominant values. It is established that Ancient Greek thinkers formed new ideas about the order, while carrying out a transformation from the mythological picture of the world to a rational. In accordance with the following, the author suggested to single out two periods of Ancient Greece, in which the essence of order and control is embodied: 1) mythological understanding of social control and legal order, which was characterized by the imperative of norms and the dichotomous construction of space / chaos, where space is the order that is the result of the activities of the gods; 2) Rationally reflective understanding of social control and legal order, when the Logos was recognized as the basis of the cosmological order.

It is established that the justice and equality in their various interpretations became the value basis of the legal order in ancient Greece. On the other hand, social control in ancient society spread through a system of social values. The main value was a freedom (economic and political). The essence of economic freedom lies in economic independence and respect for property rights. Political freedom was justified by participation in the people's congress, the right to occupy public office, participation in government and so on and so forth.

18. История социологии: Учебное пособие / Батурина Т.В., Ивлев С.В. - Кемерово, 2002, - 190с.

19. Ігнатенко В.В. Поняття «громадський порядок» як категорія публічно-правових відносин за часів Стародавнього світу / В.В. Ігнатенко // Форум права. – 2011. – № 4. – С. 308-313.

ОБСТАВИНИ, ЩО ВИКЛЮЧАЮТЬ ЗЛОЧИННІСТЬ ДІЯННЯ МЕДИЧНИХ ПРАЦІВНИКІВ

ЛЕМЕХА Ростислав Ігорович - к.ю.н. Старший партнер АО «ЛЕМЕХА ТА ПАРТНЕРИ», старший викладач кафедри медичного права ФПО НМУ ім. Данила Галицького

В работе проанализированы обстоятельства, исключющие преступность деяния, имеющие большое значение для уголовно-правового регулирования сферы медицинской деятельности. Определяются условия правомерности причинения вреда в ситуациях крайней необходимости та оправданного риска.

Ключевые слова: обстоятельства, исключющие преступность деяния, крайняя необходимость, оправданный риск, медицинская деятельность, уголовная ответственность.

Постановка проблеми

Лікувальна діяльність медичних працівників передбачає вплив на людину, для якого характерним є використання сильнодіючих, агресивних, різноманітних за ступенем небезпеки засобів діагностики та лікування. Інвазійне медичне втручання також означає порушення анатомічної цілості органів або тканин тіла людини, втручання у їх фізіологічні функції, заподіяння болю, страждань, психологічних стресів, тимчасової втрати працездатності тощо. У цьому зв'язку закономірно, що серед засад кримінально-правового статусу медичних відносин виділяється принцип неминучості заподіяння шкоди пацієнтові при наданні йому медичної допомоги [1, с. 22-24]. У зв'язку з цим розмежування правомірної і злочинної поведінки не завжди можливо провести чітко, оскільки нерідко однакові за своїми об'єктивними ознаками, дії збігаються з зовнішніми ознаками відповідного складу зло-

чину, однак за наявності передбачених кримінальним законом обставин, такі дії не слід визнавати злочинними.

Таким чином, визначаючи відповідальність та покарання за злочини, вчинені медичним працівником, органи досудового розслідування, прокуратури та суду, мають визначити як передумову не тільки те, що в діях медичного працівника є ознаки певного складу злочину, але й те, що у справі немає обставин, які виключають злочинність діяння. За таких умов, може скластися ситуація, коли відповідальність за це діяння не настає, оскільки є умови правомірності надання допомоги хворому медичним працівником, розголошення лікарської таємниці тощо.

Стан дослідження

У вітчизняній кримінально-правовій науці висвітлено окремі аспекти обставин, які виключають злочинність діяння медичних працівників. Зокрема, ця проблематика розглядалась у працях Ю.В.Александрова, П.П. Андрушка, В.Ф. Антонова, Ю.В. Бауліна, М.І.Бажанова, В.К. Грищука, О.О. Дудорова, Т.Ю. Тарасевича, Г.В.Чеботарьової та інших. Проте дослідження вказаних науковців зводились або до коментування окремих положень кримінального законодавства або до фрагментарного аналізу питань обраної тематики.

Таким чином, основною метою цієї статті є з'ясування обставин, які виключають злочинність діяння медичних працівників.

Виклад основних положень

У теорії кримінального права під обставинами, які виключають злочинність діяння, розуміють такі обставини, існування яких перетворює зовні подібні до злочину діяння на правомірні [2, с. 101]. Вони не лише виключають караність вчиненого діяння, але й кримінально-правову протиправність та його суспільну небезпечність [3, с. 287]. Однак, як справедливо вважає В. О. Навроцький, «більш прийнятною є позиція, згідно якої вчинення діянь та заподіяння шкоди при обставинах, які усувають їх злочинність в одних випадках є соціально сприйнятним, допустимим, а лише в інших - соціально корисним» [4, с. 337]. При вчиненні діянь за наявності обставин, які усувають злочинність діяння, не порушується об'єкт кримінально-правової охорони, оскільки заподіяна шкода не виступає суспільно-небезпечними наслідками. Відсутня також і вина, адже особа не оцінює свою поведінку як протиправну і суспільно небезпечну, а переконана в правомірності і суспільній корисності чи допустимості заподіяння відповідної шкоди [5, с.154].

Обставини, що виключають злочинність діяння, передбачені у розділі VIII Загальної частини КК України, до яких законодавець відносить наступні: необхідна оборона (ст. 36); уявна оборона (ст. 37); затримання особи, що вчинила злочин (ст. 38); крайня необхідність (ст. 39); фізичний або психічний примус (ст. 40); виконання наказу або розпорядження (ст. 41); діяння, пов'язане з ризиком (ст. 42); виконання спеціального завдання з попередження чи розкриття злочинної діяльності організованої групи чи злочинної організації (ст. 43). Однак, очевидно, що стосовно діянь, які вчиняються медичними працівниками не можливо застосувати всі передбачені кримінальним законом обставини. Зокрема, аналіз положень КК України, в частині регламентації кримінальної відповідальності за злочини, вчинені у сфері медичної діяльності (ст.ст.131, 132, 134, 135, 138-145 КК України), дає змогу виділити лише дві таких обставини, а зокрема, крайня необхідність (ст. 39 КК України) та діяння, пов'язане з ризиком (ст. 42 КК України).

З аналізу ст.39 КК України випливає, що стан крайньої необхідності виникає за сукупності трьох головних елементів: 1) небезпеки, яка безпосередньо загрожує особі чи охоронюваним законом правам цієї людини або інших осіб, а також суспільним інтересам чи інтересам держави; 2) неможливості усунення цієї небезпеки іншими засобами, крім заподіяння шкоди іншим правоохоронюваним інтересам; 3) немає допущення перевищення меж крайньої необхідності. Не викликає заперечень той факт, що професійна діяльність медичного працівника нерідко пов'язана з ситуаціями крайньої необхідності, серед яких можна навести наступні: розголошення лікарської таємниці правоохоронним органам, які розслідують кримінальне провадження за фактом зараження венеричною хворобою, переривання вагітності за медичними показниками, ампутація кінцівки при гангрені тощо.

Слід зазначити, що Т.Ю. Тарасевичем ситуації крайньої необхідності в медичній сфері, було згруповано у три групи, до яких автор відносить наступні:

1) ситуації, викликані зіткненням двох обов'язків, наприклад, коли лікаря викликають до двох хворих одночасно. У даному разі лікар зобов'язаний, у першу чергу, відвідати більш тяжкохворого. Запізнення лікаря до хворого, другого на черзі, зумовлене в подібній ситуації крайньою необхідністю;

2) ситуації, пов'язані з фізіологічними (або патологічними) процесами в організмі людини;

3) ситуації, викликані природними (стихійними) силами: екологічні катастрофи, землетруси, цунамі, під час яких необхідна медична допомога для врятування що найбільшої кількості людей [6, с.311].

У судовій практиці України вкрай рідко зустрічаються випадки, коли за наявності певних обставин, злочинність діяння медичного працівника виключається. Так, Ж., працюючи акушером-гінекологом пологового будинку при огляді нею роділлі було поставлено діагноз «первинна слабкість пологової діяльності, гостра внутрішньоутробна гіпоксія плода, передчасне відходження навколоплідних вод, найвищий ступінь перинатального ризику, загрозливий по

геморагії, задній вид потиличного передлежання плода». Враховуючи ситуацію, що склалася, і неможливість розродження через природні пологові шляхи, Ж. прийняла рішення про проведення операції «кесарів розтин». Під час операції вона виявила злочинну недбалість, внаслідок чого необережно скальпелем пошкодила дитині ліве око і шкіру, чим заподіяла їй тяжке тілесне ушкодження.

Органом досудового розслідування дії лікаря кваліфіковано як необережне тяжке тілесне ушкодження. Однак Ватутінський районний суд м. Києва прийшов до висновку, що Ж. заподіяла дитині тілесне ушкодження, діючи в умовах крайньої необхідності, а тому виправдав її за відсутністю ознак складу злочину. Ухвалою судової колегії в кримінальних справах Київського міського суду від 16 березня 2000 р. вирок щодо Ж. залишено без зміни.

Заступник Генерального прокурора України порушив у протесті питання про скасування постановлених щодо Ж. судових рішень і направлення справи на новий судовий розгляд. При цьому він послався на те, що Ж. під час прийняття пологів у К. не могла перебувати в стані крайньої необхідності, оскільки операція «кесарів розтин» не була для неї несподіваною. Вона повинна була й могла усвідомити наявність небезпеки при проведенні цієї операції, проте допустила необережність, внаслідок якої дитині було травмовано око. Однак судова колегія у кримінальних справах Верховного Суду України (далі - ВСУ) дійшла до іншого висновку, посилаючись на те, що Ж. діяла в екстремальній ситуації, що склалась із розродженням К., методично вірно та професійно. Окрім того, на думку колегії суду, мав місце казус (випадок), настання якого не було викликане умислом або необережністю особи і який виключає кримінальну відповідальність останньої за свої дії [7].

Видається, що ні в першому (вирок місцевого суду, що Ж. діяла в умовах крайньої необхідності), ні в другому випадку (ухвала судової колегії ВСУ щодо виключення кримінальної відповідальності Ж. за свої дії) навряд чи можна погодитись із рішенням

суду. Тому детально зупинимось на аналізі кожного з них.

Очевидно, що лікар Ж. не діяв в умовах крайньої необхідності з наступних підстав: по-перше, крайня необхідність завжди характеризується невідворотністю небезпеки за умов, що склалася, й окрім як спричинення шкоди іншим правоохоронюваним інтересам, іншим способом відвернути дану небезпеку неможливо. Звідси випливає, що ушкодження скальпелем дитині лівого ока і шкіри було єдиним засобом захисту від невідвортної небезпеки, що явно є не припустимим; по-друге, за крайньої необхідності ситуація має відрізнятися неординарністю, конфліктністю різних інтересів, можливістю її вирішення тільки шляхом заподіяння шкоди правоохоронюваним інтересам. Однак в даному випадку кесарський розтин є однією із найдавніших операцій, яка є методом оперативного розродження, при якому народження дитини відбувається через розріз передньої черевної стінки та матки, тобто неприродним способом. Лікаря також відомо і про ризики, що пов'язані з операцією кесарева розтину. В цьому ж випадку немає неординарної ситуації, оскільки будь-який лікар акушер-гінеколог повинен допускати можливість проведення операції «кесарів розтин» та бути до цього готовим у випадку, коли для цього є певні показання. Сама по собі операція не становить великої небезпеки для дитини й матері, а навпаки, провадиться з метою збереження життя чи здоров'я матері та дитини. За таких умов, очевидним є те, що лікар Ж., пошкодивши дитині ліве око і шкіру, проявила недбалість та професійну необізнаність. Її діяння переросло у реальні наслідки у виді тяжкого тілесного ушкодження, що є обов'язковою ознакою причинного зв'язку. Тому у даному випадку мова про крайню необхідність не може йти.

Слід зазначити, що ухвала судової колегії ВСУ щодо наявності у діях Ж. випадку (казусу) теж викликає певні застереження. Власне казус у теорії кримінального права трактується як психічний стан особи, за якого вона не передбачає настання суспільно небезпечних наслідків, не повинна була чи (і) не могла їх передбачити, що виключає вину

в поведінці особи. Характеризуючи приклади казусів у медичній практиці, при настанні яких виключається кримінальна відповідальність медичного працівника, за невиконання або неналежне виконання ними своїх професійних обов'язків, виокремлюють такі найбільш типові ситуації: 1) незвична анатомічна будова або вроджені аномалії будови того або іншого органу; 2) атипове протікання захворювання у пацієнта, пов'язане з індивідуальними особливостями організму; 3) алергічні і токсичні реакції на діагностичні маніпуляції і введення лікарських засобів; 4) раптові зміни показників артеріального тиску у результаті індивідуальної психологічної або емоційної реакції на оперативне втручання та ін. [8]. У даному ж випадку дії Ж. не підпадають під жодну із наведених ситуацій. Акушер-гінеколог, маючи достатню спеціальну підготовку і кваліфікацію, відповідні умови для проведення операції, очевидно була обізнана у технології виконання відповідної операції. Не виключає заперечень той факт, що характерною особливістю казусу у медичній практиці є правильність та своєчасність дій медичного працівника та їх відповідність положенням, які регламентують діагностичну, лікувальну чи профілактичну діяльність. Однак Ж., порушуючи вимоги Клінічного протоколу з акушерської допомоги «Кесарів розтин» затвердженого Міністерством охорони здоров'я України від 27 грудня 2011 р. № 977, зробила занадто глибокий розріз скальпелем, чим проявила свою неухважність та необережність. Якщо б вона не допустила такої помилки, то дитина б народилася абсолютно здоровою.

В свою чергу, як впливає з ухвали судової колегії органом досудового розслідування дії акушер-гінеколога отримали кримінально-правову оцінку за ст.128 КК України як необережне тяжке тілесне ушкодження. Однак у даному випадку, видається, у діях Ж. є всі ознаки складу злочину, передбаченого ч.2 ст. 140 «Неналежне виконання професійних обов'язків медичним або фармацевтичним працівником» КК України, оскільки вона порушила технологію проведення «кесаревого розтину», що охоплюється поняттям «неналежне виконання професійних обов'язків, що спричинило тяжкі

наслідки». Окрім того, слід вказати на те, що склад злочину, який передбачений ч.2 ст.140 КК України є спеціальним відносно загальної норми ст.128 КК України. Тому відповідно до правил подолання конкуренції загальної і спеціальної норм, у кваліфікації пріоритет має спеціальна норма над загальною [9, с.243-244], тобто ч.2 ст.140 КК України.

В подальшому необхідно проаналізувати поняття виправданого ризику як однієї з обставин, яка виключає злочинність діяння. У тлумачному словнику української мови ризик розглядається як можливість збитку або невдачі в якій-небудь справі; усвідомлена можливість небезпеки, сміливий, ініціативний вчинок, дія з надією на успіх, позитивний результат [10]. Натомість, йти на ризик трактується як ризикувати, наражаючись на можливу небезпеку і сподіваючись успіху. На свій (власний) ризик – на свою відповідальність [11, с. 710]. Ризик властивий багатьом професій, до яких належить і лікар. Це пов'язано з тим, що тактика його дій або бездіяльність нерідко пов'язані з певним ризиком, коли і прийняття рішення, і відмова від нього можуть бути небезпечними для пацієнта. Однак у випадку ризикованої поведінки медика такий ризик має бути обґрунтованим, оскільки в протилежному випадку може бути спричинена шкода життю і здоров'ю пацієнта.

Так, відповідно до ст.42 КК України не є злочином діяння (дія або бездіяльність), яке заподіяло шкоду правоохоронюваним інтересам, якщо це діяння було вчинене в умовах виправданого ризику для досягнення значної суспільно корисної мети. Ризик визнається виправданим, якщо мету, що була поставлена, не можна було досягти в даній обстановці дією (бездіяльністю), не поєднаною з ризиком, і особа, яка допустила ризик, обґрунтовано розраховувала, що вжиті нею заходи є достатніми для відвернення шкоди правоохоронюваним інтересам. Таким чином, за наявності в діях медичного працівника виправданого ризику, недопустимим є притягнення його до кримінальної відповідальності, оскільки такі дії не мають суспільно небезпечного характеру та відповідно не можуть розглядатись як

злочин, навіть якщо вони призвели до несприятливих наслідків.

Слід погодитися із позицією Ю.В. Бауліна, який вважає, що правомірність заподіяння шкоди у медичній діяльності слід визначати, в першу чергу, не положеннями КК України, а нормами законодавства про охорону здоров'я та іншими нормативними актами, які регламентують права й обов'язки медичних працівників [12, с.87]. Так, в Законі України «Основи законодавства України про охорону здоров'я» від 19 листопада 1992 р. № 2801-ХІІ зазначається, що медичне втручання, пов'язане з ризиком для здоров'я пацієнта, допускається як виняток в умовах гострої потреби, коли можлива шкода від застосування методів діагностики, профілактики або лікування є меншою, ніж та, що очікується в разі відмови від втручання, а усунення небезпеки для здоров'я пацієнта іншими методами неможливе. Ризиковані методи діагностики, профілактики або лікування визнаються допустимими, якщо вони відповідають сучасним науково обґрунтованим вимогам, спрямовані на відвернення реальної загрози життю та здоров'ю пацієнта, застосовуються за згодою інформованого про їх можливі шкідливі наслідки пацієнта, а лікар вживає всіх належних у таких випадках заходів для відвернення шкоди життю та здоров'ю пацієнта (п.2, 3 ст.42) [13].

Як впливає із вищенаведеного Закону від 19 листопада 1992 р. № 2801-ХІІ, обов'язковим елементом виправданого ризику є отримання згоди від пацієнта на проведення відповідних дій. Разом із тим, видається, що не виключені ситуації, коли пацієнт не спроможний дати таку згоду. Звідси впливає, що особа, яка є тяжко хворою, і яка з об'єктивних причин не надала згоди, приречена на смерть, оскільки в таких випадках медичні працівники не мають права вчиняти ризиковані діяння. За таких умов законодавцю, мабуть, необхідно передбачити можливість надання такої згоди не лише самим пацієнтом, але і його близькими родичами, а за їх відсутності – консиліумом лікарів. Показовим у цьому випадку є приклад, наведений В.І.Акоповим та Є.Н.Масловим. У гр. Н., яка страждала

вродженим пороком серця, після 22 тижнів вагітності різко погіршився її стан, у зв'язку з чим було прийнято рішення перервати вагітність за медичними показаннями. Такі дії, незважаючи на пізній термін вагітності, були правомірними у зв'язку з тим, що її діагноз входить до переліку медичних показань для штучного переривання вагітності (наказ МОЗ Росії від 28.12.93 № 302). Під час операції вискоблювання сталася перфорація матки, і для порятунку життя жінки, з урахуванням її захворювання, було видалено матку. Письмової згоди на екстирпацію матки Н. не давала, тому подала позов на лікарів, які позбавили її материнства. Однак, ґрунтуючись на висновку експертів, суд відхилив позов, так як лікарі, усуваючи небезпеку, яка безпосередньо загрожувала життю, за відсутності альтернативних можливостей врятували життя, видаливши орган [14]. В даному випадку має місце крайня необхідність, однак з цього прикладу видно, що гр. Н. немала об'єктивної змоги дати згоду на екстирпацію матки, оскільки перебувала під наркозом. Відповідне рішення було прийняте лікарями, що врятувало її життя. Тому, як і у випадку крайньої необхідності, так і у випадку виправданого ризику, якщо немає об'єктивної неможливості отримати згоду від пацієнта (наприклад, важкий стан хворого) на застосування відповідних методів діагностики, профілактики або лікування, закон повинен надати можливість медичним працівникам прийняти таке рішення за умови наукової обґрунтованості, переважання можливого успіху над ризиком спричинення тяжких наслідків для здоров'я або життя пацієнта.

Н.С. Попельницькою наведено приклад виправданого ризику. Так, під час проведення оперативного втручання з метою видалення бокової кістки шиї, стоматолог-хірург, із прагненням зменшити негативні (побічні) наслідки лікування чи діагностики для хворого у молодій жінки-пацієнтки робить не класичний вертикальний розріз, а горизонтальний, щоб післяопераційний рубець не було б помітно у складці шкіри, ризикуючи при цьому пошкодженням зовнішньої сонної артерії [8, с.836]. Однак, видається, що такі дії не слід відносити до виправданого

ризик, оскільки однією з умов його правомірності є дії, які спрямовані на відвернення реальної загрози життю та здоров'ю пацієнта. Натомість, в цьому випадку лікар поставив під загрозу життя пацієнта лише з метою, щоб шов після проведеної операції був менш помітним або взагалі непомітним. В свою чергу, приклад виправданого ризику у медичній сфері безпосередньо впливає з аналізу ч.3 ст.8 Закону України «Про запобігання захворюванню на синдром набутого імунodefіциту (СНІД) та соціальний захист населення» від 23 грудня 2010 р. № 2861-VI [15], де вказується, що у разі виникнення реальної загрози життю особи, єдиним засобом врятування якої є термінове переливання крові, та відсутності належним чином перевіреної донорської крові за усвідомленою інформованою згодою хворого або його законного представника допускається переливання крові, перевіреної на ВІЛ-інфекцію з використанням тестів для експрес-діагностики.

Таким чином, ризик може бути визнано виправданим за сукупності таких умов:

- він є єдиним виходом із складної клінічної ситуації (коли традиційні засоби неспроможні врятувати пацієнта);

- ризиковане діяння медичним працівником вчинюється для досягнення значної суспільно корисної мети (наприклад, лікар за наявності показів до ампутації ноги пацієнта, приймає рішення спробувати відновити орган, одночасно усвідомлюючи можливість розвитку при цьому незворотного хворобливого процесу, наприклад, особливого гострого або хронічного захворювання, що характеризується прогресуючим поширенням в організмі інфекційного фактору з розвитком тяжких органних порушень, пошкоджень систем організму);

- згода хворого на вчинення діяння, пов'язаного з ризиком або його близьких родичів, у випадках його важкого стану, чи консилиуму лікарів (коли з об'єктивних причин хворий не може надати свою згоду, а родичі відсутні);

- вжиті всі необхідні заходи, щоб не допустити настання шкідливих наслідків для пацієнта (ці заходи повинні бути достатніми (з погляду суб'єкта) для відвернення шкоди

правоохоронюваним інтересам і повинні дозволяти особі обґрунтовано, а не легковажно (самовпевнено) розраховувати на відвернення шкоди [16, с.170]).

Висновки

Таким чином, обставини, що виключають злочинність діяння, в тому числі й крайня необхідність та виправданий ризик, є тими юридичними підставами, які виключають кримінальну відповідальність за вчинення діянь, які зовні подібні до передбачених кримінальним законом злочинів. Вони застосовуються лише у тих випадках, коли відсутні інші причини для визнання діяння у сфері медичної діяльності незлочинним (доброчесної лікарської помилки, випадку).

Література

1. Битеев В. Крайняя необходимость и обоснованный риск в медицинских отношениях / В. Битеев, П. Мазин, Г. Пономарев // Уголовное право. – 2001. – № 3. – С. 22-24.

2. Уголовное право Украины. Общая и Особенная части: учебник / [под редакцией Е.А. Стрельцова]. – Х.: Одиссей, 2002. – 672 с.

3. Скворцова О.В. Обстоятельства, которые исключают виновность незаконной рубки леса / О.В. Скворцова // Ученые записки Таврического национального университета им. В.И. Вернадского Серия «Юридические науки». Том 22 (61) - №2. - 2009 г. - С. 287-295.

4. Навроцький В.О. Основи кримінально-правової кваліфікації: [навч. посібник] / В.О. Навроцький. – К.: Юрінком Інтер. – 2006. – 704 с.

5. Рубцов В.В. Кримінально-правова оцінка порушень, допущених у ході експертної діяльності: дис. канд. юрид. наук. Спец.: 12.00.08 – кримінальне право та кримінологія, кримінально-виконавче право / В.В.Рубцов. – Львів. – 2016 р. – 198 с.

6. Тарасевич Т.Ю. Крайня необхідність під час здійснення медичної діяльності / Т.Ю. Тарасевич // Часопис Київського університету права. – 2013 р. - №3 – С.310-315.

7. Ухвала судової колегії у кримінальних справах Верховного Суду України від 11 січня 2001 р. [Електронний ресурс]. Режим

АНОТАЦІЯ

У роботі проаналізовано обставини, які виключають злочинність діяння, що мають велике значення для кримінально-правового регулювання сфери медичної діяльності. Визначаються умови правомірності заподіяння шкоди в ситуаціях крайньої необхідності та виправданого ризику.

Ключові слова: обставини, що виключають злочинність діяння, крайня необхідність, виправданий ризик, медична діяльність, кримінальна відповідальність.

SUMMARY

This paper analyzes the circumstances excluding the criminality of an act, the significance of criminal legal regulation of the sphere of medical activity. Determine the conditions of the legality of harm in case of emergency and justified risks.

Key words: circumstances that exclude the criminality of a deed, extreme necessity, justified risks, medical activity, the criminal responsibility.

доступу: <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/n0090700-01>

8. Попельницька Н.С. Особливості відмежування злочину, передбаченого ст.140 КК України від лікарської помилки, нещасного випадку і виправданого медичного ризику / Н.С. Попельницька // «Молодий вчений» - № 2 (17) - 2015 р. – С.834-837

9. Трайнин А. Н. Общее учение о составе преступления / А.Н. Трайнин // Избранные труды / Составление, вступительная статья докт. юрид. наук, профессора Н. Ф. Кузнецовой. – СПб.: Юридический центр Пресс. - 2004. – 898 с.

10. Дубічинський В. В. Тлумачний словник української мови. Близько 20 000 слів і словосполучень / заг.ред. д-ра філолог. наук, проф. В. В. Дубічинського. – Харків: Книжковий Клуб «Клуб Сімейного Дозвілля», 2010. – 608 с.

11. Бусел В. Т. Великий тлумачний словник сучасної української мови / [уклад і го-

лов. ред. В. Т. Бусел]. – К.; Ірпінь: ВТФ «Перун», 2009. – 1736 с.

12. Баулин Ю. В. Обстоятельства, исключающие преступность деяния / Ю. В. Баулин. – Х. : Основа, 1991. – 360 с.

13. Основи законодавства України про охорону здоров'я: Закон України від 19 листопада 1992 р. № 2801-ХІІ. [Електронний ресурс]. Режим доступу: <http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/2801-12/page2>

14. Акопов В.И. Право в медицине / В.И. Акопов, Е.Н. Маслов. - М.: Книга-сервис. - 352 с.

15. Про запобігання захворюванню на синдром набутого імунodefіциту (СНІД) та соціальний захист населення: Закон України від 23 грудня 2010 р. № 2861-VІ. [Електронний ресурс]. Режим доступу: <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/2861-17>

16. Бабій А.П. Діяння, пов'язане з ризиком у кримінальному праві України / А.П. Бабій // Правова держава. - №5 – 2002 р. – С.167-173

ДО ПИТАННЯ КЛАСИФІКАЦІЇ ІМУНІТЕТІВ У КРИМІНАЛЬНОМУ ПРОЦЕСІ УКРАЇНИ

ОБОЗНА Оксана Олександрівна - аспірант ДЮІ МВС України

В статті розглянуті питання класифікації імунітетів в уголовном процесі України. Розглянуті ключові класифікаційні критерії інститута імунітету. Увага зосереджена на суб'єктній (личностной) складовій, а також на критерії об'єкта правосуб'єктності і предмета правового регулювання як критеріїв класифікації інститута імунітету в уголовном процесі України. Проаналізовані нормативні критерії функціонування інститута імунітету в національному уголовном процесуальному законодавстві.

Ключові слова: класифікація імунітетів, личностний критерій, фактор об'єкта правосуб'єктності, предметно-правовий класифікаційний критерій.

Вступ

Одним із дискусійних питань, що виникає під час реалізації інституту імунітету у кримінальному провадженні, є класифікаційна складова цього правового інституту. Найявний правовий дискурс щодо цього питання обумовлений складністю та багатокомпонентністю правового інституту імунітету. Це, у свою чергу, неодмінно призводить до наявності у теорії кримінального процесу достатньо великої кількості класифікаційних критеріїв щодо визначення видової характеристики інституту імунітету.

Метою статті є висловлення та обґрунтування особистої точки зору щодо питання

класифікації імунітетів у кримінальному процесі України.

Виклад основного матеріалу

Досліджуючи питання класифікації імунітетів у кримінальному процесі України, доцільно погодитись з І.П. Корякіним, який підкреслював, що різноманітність видів імунітету, що є фактором складності вивчення цього інституту, само собою є непрямим критерієм, який дозволяє стверджувати, що імунітет є правовим інститутом. У цьому сенсі процес класифікації також виконує й роль методу наукового дослідження досліджуваного явища, тобто інституту імунітету. Таким чином, здійснення класифікації, як спосіб дослідження, є ще й обов'язковою умовою комплексного аналізу імунітету як інституту права [4, с. 63].

Розглядаючи питання класифікації імунітетів у кримінальному провадженні, І.П. Корякін наводить особисту авторську позицію щодо цього. Так, на думку науковця, імунітети у кримінальному процесі класифікуються за наступними критеріями: 1) за різновидом рішень, що приймаються; 2) за процесуальним положенням суб'єктів кримінального судочинства; 3) за взаємовідносинами, що регулюються імунітетом. Автор зазначає, що, у свою чергу, до першої групи належать такі різновиди імунітетів: 1) імунітет від кримінального переслідування; 2) імунітет від надання свідчень; 3) імунітет від обшуку, в'їмки, арешту майна, огляду, проникнення у житло або інше приміщення. До другої гру-

пи, на думку автора, належать такі імунітети: 1) імунітет потерпілого; 2) імунітет свідка; 3) імунітет експерта; 4) імунітет цивільного позивача та відповідача; 5) імунітет приватного обвинувача. До третьої групи науковець відносить імунітети, що регулюють праву та моральну конкуренцію. Під правовою конкуренцією автор визначає наявність ситуації, за якої виникнення якого-небудь різновиду імунітету викликано наявністю в іншій галузі права норми, яка за своєю сутністю закликає до звільнення суб'єкта кримінального процесу від кримінальних процесуальних обов'язків. При цьому моральна конкуренція є конкуренцією морально-етичних норм з нормами кримінального процесуального права, внаслідок якої пріоритет надається морально-етичним нормам та особа звільняється від кримінальних процесуальних обов'язків [4, с. 65].

Наведена класифікація імунітетів у кримінальному провадженні є достатньо змістовною та є вельми цікавою та оригінальною системою імунітетів у кримінальному процесі. Слід схвально віднести до того, що автор намагався охопити всі складові елементи цього, безсумнівно, складного правового інституту. Проте, як на нашу думку, у гонитвою за оригінальністю наукових поглядів та формування особистого нетривіального погляду на класифікацію імунітетів у кримінальному процесі, автор втрачає межі лаконічності та конкретизованості позиції щодо систематизації імунітетів у кримінальному процесі. Така позиція, як на наш погляд, є дещо штучним способом нагромадження інституту імунітету зайвими елементами, які за своєю сутністю фактично не впливають позитивним чином на можливість всебічного розгляду сутності інституту імунітету у кримінальному процесі.

Так, запропонована автором класифікація імунітетів, що регулюють конкуренцію норм права та морально-етичних норм, як на наш погляд, позбавлена доцільності її використання під час здійснення класифікації імунітетів у кримінальному процесі. Автор, обґрунтовуючи особисту позицію, стверджує, що під час виникнення певної конкуренції між нормами окремої галузі права та іншими нормами, які за своєю сутністю належать до морально-етичних норм, пріоритетність

надається останньому виду норм. У якості прикладів такої конкуренції І.П. Корякін наводить певні правові колізії, які виникають під час регулювання певної категорії правовідносин нормами вітчизняного галузевого законодавства та нормами, що належать до сфери міжнародного права (дипломатичний імунітет). Також у якості прикладу такої конкуренції, автор наводить ситуацію, за якої у будь-якому кримінальному провадженні допитувана особа може відмовитись надавати свідчення щодо себе та своїх родичів [4, с. 65].

Запропонована науковцем аргументація особистих поглядів щодо конкуренції зазначених видів норм у кримінальній процесуальній дійсності виглядає дещо нелогічним. Під час здійснення кримінального провадження та реалізації інституту імунітету при цьому цілком можливою є конкуренція правових норм, що належать до різних галузей права. Наприклад, конкуренція кримінальних процесуальних норм та норм, що належать до сфери конституційного права або до норм, що відображені у міжнародно-правових актах. За цих умов, звісно, мова йде про конкуренцію норм права, що відображені у відповідних нормативних документах. Таке явище є зазвичай елементом кримінальної процесуальної дійсності. Проте вести мову про конкуренцію норм, що відображені у нормативних актах з нормами, що відносяться до сфери загальносуспільного співіснування індивідуумів та є частиною звичаїв та традицій, що сформувались у суспільстві, не доцільно. Правові та морально-етичні норми знаходяться у різних площинах, категоріях суспільних відносин. Як на нашу думку, у тих суспільних відносинах, що регулюються виключно за допомогою норм законодавства, застосування морально-етичних норм є другорядним явищем. Таким чином, недоцільно стверджувати про наявність реальної конкуренції норм права та морально-етичних норм, під час реалізації інституту імунітету у кримінальному процесі.

Також, на нашу думку, у наведеній позиції І.П. Корякіна наявним є факт підміни понять, оскільки під конкуренцією морально-етичних та правових норм автором наводяться приклади конкуренції норм права, які фактично є частиною правових реалій

кримінальної процесуальної дійсності. При цьому, у випадку з конкуренцією норм кримінального процесуального права із правовими приписами міжнародно-правових актів можна стверджувати про наявність конкуренції норм права. Проте є не зовсім зрозумілим факт наявності конкуренції, на думку автора, морально-етичних норм та норм права під час здійснення допиту особи у межах кримінального провадження. За цих умов, як на наш погляд, взагалі відсутній запропонований автором різновид конкуренції. Правовий статус допитуваної особи у кримінальному провадженні, як і процесуальний порядок її допиту визначаються нормами кримінального процесуального законодавства. У такому випадку якщо й можлива конкуренція, то лише серед галузевих норм, що належать до сфери кримінального процесуального законодавства.

Досліджуючи питання класифікації імунітетів у кримінальному процесі, Ф.А. Агаєв наводить особистий погляд щодо цього питання. Так, на його думку, у кримінальному процесі існують такі різновиди інституту імунітету: 1) дипломатичний; 2) імунітет осіб, які користуються міжнародним захистом; 3) депутатський імунітет; 4) посадовий імунітет суддів, посадових осіб правоохоронних та контролюючих органів; 5) свідочий імунітет; 6) імунітет Президента, осіб прибулих з-за кордону для участі у справі у якості свідків, їх представників та експертів, які останній об'єднує під загальною назвою «інші імунітети» [4, с. 64]. На наш погляд, автор у цілому правильно робить акцент на певних категоріях осіб, що можуть брати участь у кримінальному провадженні, однак подібна систематизація не є оптимальною. Надання пріоритету фактору або критерію особистості під час визначення системи імунітетів у кримінальному провадженні може призводити до виникнення класифікацій, у яких спостерігатиметься множинність складових елементів. При цьому, як на наш погляд, така множинність інколи виглядає дещо заплутаною та зайвою. Ця обставина не кращим чином впливатиме на дослідження визначення сутності та особливостей реалізації інституту імунітету у кримінальному процесі.

Окресленим критерієм, під час визначення класифікації інституту імунітету у кримінальному провадженні також керуються І.Г. Соломоненко й А.Г. Кібальник [3, с. 42], також ці погляди поділяє І.П. Корякін позицію якого щодо цього питання ми наводили вище. На нашу думку, зайвий наголос на особистісному факторі класифікації імунітетів у кримінальному провадженні призводитиме до явища, за якого імунітет як правовий інститут, що реалізується у межах кримінального провадження сприйматиметься як явище, яке є обов'язковим елементом будь-яких кримінальних процесуальних відносин та розповсюджується практично на всіх учасників кримінального провадження. Такого висновку цілком логічно дійти, взявши до уваги позиції авторів щодо відокремлення у межах кримінального процесу імунітету експерта, цивільного позивача, відповідача тощо. Навіть за цих умов, гонитва за якомога якісного відображення фактору суб'єктивності (особистості) під час визначення класифікацій імунітетів у кримінальному провадженні виглядає неповною, адже автори, визначаючи імунітет експерта, чомусь при цьому не згадують про можливе існування у кримінальній процесуальній дійсності імунітету спеціаліста, фахівця, що залучається до провадження слідчих дій? Або згадуючи про імунітет цивільного позивача/відповідача, науковці не зосереджують увагу на інших учасників кримінального провадження, для яких процесуальний статус цивільного позивача/відповідача є похідним від їх першочергового процесуального положення. У даному випадку мається на увазі процесуальний статус потерпілого, а також підозрюваного/обвинуваченого тощо.

Отже, надмірне зосередження уваги на суб'єктах кримінальних процесуальних відносин та намагання майже кожного з них зробити об'єктом охорони з боку інституту імунітету призводитиме до втрати істинної сутності інституту імунітету та прирівнювання його до конституційного інституту охорони прав та свобод осіб, що беруть участь у кримінальному провадженні. Такий підхід до класифікації інституту імунітету у кримінальному процесі призводить до втрати унікальної сутності цього правового інституту,

необґрунтовано збільшуючи сферу кримінальних процесуальних відносин, на які він розповсюджується, а відповідно, й стираються межі, що виділяють його з вищезгаданого загального інституту охорони прав та свобод людини та громадянина.

Розглядаючи питання класифікації імунітетів у кримінальному процесі В.І. Руднев відокремлює такі різновиди імунітетів: 1) професійні (якими користуються президент, судді, прокурори, депутати); 2) особисті (якими можуть наділятися близькі родичі особи, які притягуються до кримінальної відповідальності); 3) змішані (якими можуть користуватись священники, адвокати, оскільки цим особам можуть стати відомими особистісні, потаємні відомості від громадян, що довірилися їм) [7, с. 21]. На нашу думку, запропонована класифікація є більш вдалою та актуальною з-поміж інших класифікацій, наведених нами вище. Слід позитивно відмітити намагання автора згрупувати імунітети у кримінальному провадженні за окремими критеріями. Тим не менше, ця позиція, як на наш погляд, не є оптимальною. Так В.І. Руднев у наведеній класифікації відокремлює професійні імунітети, до яких відносить імунітети окремих категорій вітчизняних посадовців, суддів, прокурорів, депутатів та ін. На наше переконання, така категорія імунітетів за своїм змістом більш тяжіє до визначення «посадові імунітети», оскільки суддя, прокурор, депутат і президент є державними посадами, які можуть обіймати особи із різними професіями. Так, наприклад, депутатом Верховної Ради України (далі – ВРУ) може стати особа, яка має будь-яку професію або навіть декілька професій. До прикладу особа, що претендує на заняття зазначених посад, може мати професію економіста, юриста та ін. Таким чином, визначення «посадові імунітети» у даному випадку виглядало б більш доречним.

Досить цікавою у контексті досліджуваного питання є класифікація імунітетів у кримінальному процесі, запропонована С.В. Лукошкіною. Досліджуючи питання визначення класифікації імунітетів у кримінальному процесі, С.В. Лукошкіна пропонує їх поділ за двома системами враховуючи суб'єктну ознаку та об'єкти гарантування. Отже, за

суб'єктною складовою автор пропонує таку класифікацію імунітетів у кримінальному процесі: 1) дипломатичний та консульський імунітет; 2) імунітет голови держави (імунітет президента, екс-президента та кандидати у президенти); 3) імунітет представників законодавчої гілки влади – парламентський імунітет; 4) імунітет посадових осіб судової гілки влади (судді всіх ланок судової системи, враховуючи присяжних та арбітражних засідателів); 5) посадові особи правоохоронних та контролюючих органів (голова Рахункової палати, його заступники та аудиторі; прокурори, слідчі, члени виборчої комісії, комісії референдуму з правом вирішального голосу); 6) імунітет адвоката; 7) свідочий імунітет.

За об'єктами гарантування науковець поділяє сфери впливу імунітету на: 1) особисту недоторканість; 2) недоторканість житлових, службових приміщень та приватних резиденцій, а також особистих та службових транспортних засобів; 3) привілеї зв'язку; 4) недоторканість майна, активів, приватної та службової переписки, архівів та інших документів [5, с. 47].

Не дивлячись на певну аналогічність до попередньо наведених класифікацій імунітетів у кримінальному процесі, автор запропонував дещо оригінальний підхід до визначення цього питання по суті, відокремивши класифікаційну складову за об'єктами гарантування. При цьому С.В. Лукошкіна не обмежується запропонованими класифікаційними критеріями систематизації імунітетів у кримінальному процесі. Науковець додатково пропонує поділяти свідочий імунітет на абсолютний (імперативний) та відносний (диспозитивний). Під абсолютним імунітетом науковець розуміє право свідка відмовитись від надання свідчень з імперативно сформульованою законодавчою заборонаю допиту окремих осіб у якості свідків. Автор обґрунтовує особисту позицію, посилаючись на положення КПК Російської Федерації (далі – КПК РФ), та зазначає, що юридичні норми про свідочий імунітет судді, присяжного, адвоката, захисника та священнослужителя містять імперативний характер, вони не лише дають право перерахованим суб'єктам відмовитись від надання свідчень, але й забороняють органам досудового розслідування

та суду здійснювати їх допит у якості свідків (щодо обставин, пов'язаних з їх професійною діяльністю). Відносний (диспозитивний) імунітет, на думку С.В. Лукошкіної, означає право свідка відмовитись від надання свідчень у передбаченому законом порядку, тобто реалізація цього права залежить від розсуду цих осіб [5, с. 49].

Слід зазначити, що, на наш погляд, окрім класифікації імунітетів за суб'єктною складовою їх носіїв, класифікація за ступенем абсолютності імунітету також виглядає досить слушною. При цьому, підтримуючи автора у його позиції щодо цього, вважаємо за потрібне додатково висловитись щодо подібної класифікації. Так, позиція автора ґрунтується на положенні КПК РФ, відповідно до цього нормативного документу, С.В. Лукошкіна аргументує свої погляди щодо визначення сутності абсолютного та відносного імунітету, а також визначення суб'єктів кримінального провадження, на яких розповсюджується зазначені різновиди імунітету. Якщо екстраполювати запропоновану науковцем зазначену класифікацію імунітетів у кримінальному процесі на вітчизняне кримінальне процесуальне законодавство, то суб'єктний склад як абсолютного, так і відносного імунітету відрізнятиметься від наведеного вище.

Отже, відповідно до положень чинного кримінального процесуального законодавства, а саме ст. 65 КПК, абсолютним (імперативним) імунітетом у кримінальному провадженні наділені такі категорії учасників: 1) журналісти, стосовно відомостей, які містять конфіденційну інформацію професійного характеру, надану за умови нерозголошення авторства або джерела інформації; 2) професійні судді, народні засідателі та присяжні – про обставини обговорення в нарадчій кімнаті питань, що виникли під час ухвалення судового рішення, за винятком випадків кримінального провадження щодо прийняття суддею (судьями) завідомо неправосудного вироку, ухвали; 3) особи, які брали участь в укладенні та виконанні угоди про примирення в кримінальному провадженні, – про обставини, які стали їм відомі у зв'язку з участю в укладенні та виконанні угоди про примирення; 4) особи, до яких застосовані заходи безпеки, – щодо дійсних даних про їх

особи; 5) особи, які мають відомості про дійсні дані про осіб, до яких застосовані заходи безпеки, – щодо цих даних. Щодо наведеної категорії учасників кримінального провадження та конкретизованих законодавцем питань існує чітка заборона для органів, що провадять кримінальне провадження допитувати вказаних осіб.

Відповідно, відносним (диспозитивним) імунітетом згідно із положенням вітчизняного КПК, на нашу думку, користуються: 1) захисник, представник потерпілого, цивільного позивача, цивільного відповідача, юридичної особи, щодо якої здійснюється провадження, законний представник потерпілого, цивільного позивача у кримінальному провадженні – про обставини, які стали їм відомі у зв'язку з виконанням функцій представника чи захисника; 2) адвокати – про відомості, які становлять адвокатську таємницю; 3) нотаріуси – про відомості, які становлять нотаріальну таємницю; 4) медичні працівники та інші особи, яким у зв'язку з виконанням професійних або службових обов'язків стало відомо про хворобу, медичне обстеження, огляд та їх результати, інтимну і сімейну сторону життя особи – про відомості, які становлять лікарську таємницю; 5) священнослужителі – про відомості, одержані ними на сповіді віруючих.

Звісно, зазначені особи не можуть спиратись на особисті переконання на власноруч вирішити питання про реалізацію права на надання свідчень органам, що провадять кримінальне провадження. До речі, саме таке сприйняття змісту диспозитивного імунітету пропонує С.В. Лукошкіна. Однак, ці особи з приводу зазначених довірених відомостей можуть бути звільнені від обов'язку зберігати професійну таємницю особою, що довірила їм ці відомості, у визначеному нею обсязі. Таке звільнення здійснюється у письмовій формі за підписом особи, що довірила зазначені відомості (ч. 3 ст. 65 КПК). Саме таке звільнення від обов'язку зберігати чужу особисту таємницю, у контексті чинного КПК України, як на наш погляд, доцільно сприймати як відносний або диспозитивний імунітет.

Продовжуючи розгляд вказаного питання, окремо слід зупинитись на певних нор-

мативних положеннях ст. 65 КПК України. Як ми вже зазначали, відповідно до вказаної норми кримінального процесуального закону, а саме ч. 3, певна категорія учасників кримінального провадження може бути звільнена від обов'язку зберігати таємницю. Цей перелік осіб є конкретизованим у ч. 2 вказаної статті КПК. Проте, на нашу думку, запропонований у цій частині закону авторами КПК перелік учасників кримінального провадження не є безспірним. Так, відповідно до дослівного змісту ст. 65 КПК, журналісти користуються абсолютним імунітетом у кримінальному провадженні щодо відомостей, які містять конфіденційну інформацію професійного характеру, надану за умови нерозголошення авторства або джерела інформації.

З одного боку, такий крок законодавця виглядає досить слушним щодо якомога повного, у нормативному розумінні, забезпеченні прав журналістів як представників ЗМІ у кримінальному провадженні, забезпечивши їм певну недоторканість щодо професійної інформації, якою вони володіють. Таке піклування над журналістами є досить правильним, враховуючи неодноразові закиди світового співтовариства щодо утиску представників ЗМІ у певних країнах та невисокого рейтингу свободи ЗМІ. Так, відповідно до рейтингу свободи преси у світі, підготовленого міжнародною неурядовою організацією «Freedom House», у 2015 році Україна посіла 126 місце серед 199 країн, що зараховані до рейтингу. Відповідно, до висновку цієї організації, преса в Україні є «частково вільною» [6]. Відповідно це означає, що стан зі свободою ЗМІ у нашій державі є далеким від досконалості з точки зору його сприйняття як обов'язкового елементу функціонування сучасного демократичного суспільства.

Тим не менше, на наше переконання, абсолютизований зміст імунітету журналістів щодо певних даних отриманих ними під час здійснення професійної діяльності не є обґрунтованим. Як на наш погляд, законодавець несправедливо обмежує власника певної інформації, яку він оприлюднив для журналіста, у подальшому позбавити цього журналіста обов'язку зберігати цю таємницю. Вбачається цілком логічним передбачення

у чинному КПК положення, яке б звільняло журналіста від обов'язку зберігати таємницю, шляхом надання особою, що довірила йому ці відомості, у визначеному нею обсязі. Таке звільнення цілком може відбуватись у письмовій формі за підписом особи, що довірила зазначені відомості.

Розглядаючи питання класифікації імунітетів у кримінальному провадженні, окремо слід звернути увагу на зміст п. 8 ч. 2 ст. 65 КПК. Відповідно до цієї норми не можуть бути допитані як свідки особи, які брали участь в укладенні та виконанні угоди про примирення в кримінальному провадженні, – про обставини, які стали їм відомі у зв'язку з участю в укладенні та виконанні угоди про примирення. Відповідно до змісту ст. 65 КПК, особи, які брали участь у процедурі примирення та/або володіють певною інформацією щодо обставин примирення та умов укладення та виконання угоди про примирення, наділені законом абсолютним імунітетом щодо відомостей стосовно вказаної процедури. Виходячи із сутності вказаної угоди, необхідно вказати, що вона укладається у провадженні щодо кримінальних проступків, злочинів невеликої чи середньої тяжкості та у кримінальному провадженні у формі приватного обвинувачення. Отже, за будь-яких умов, умови складання згаданої процесуальної процедури стосуються виключно приватних інтересів сторін, що укладають угоду про примирення. Потерпілий, підозрюваний (обвинувачений), переслідуючи особисті переконання, за допомогою представників або без такої допомоги, формують умови угоди про примирення. У випадку участі у процедурі укладення угоди про примирення представників, законних представників та інформованість про зміст цієї угоди представниками правоохоронних органів, призводить до того, що про характер та зміст умов угоди про примирення стає поінформованою достатня кількість учасників кримінального провадження. Таким чином, на наш погляд, з метою збереження інформації про зміст та характер угоди про примирення, яка за своєю сутністю носить особистий, приватний характер, а відповідно, задля охорони інтересів учасників кримінального провадження, які є сторонам угоди про примирення законода-

вещь обмежив можливість розповсюдження інформації про зміст та характер угоди про примирення.

З одного боку, такий крок законодавця є обґрунтованим та зрозумілим та цілком відповідає завданню кримінального провадження з охорони прав, свобод та законних інтересів учасників кримінального провадження. З іншого боку, є не зовсім зрозумілою абсолютизація свідоцького імунітету осіб щодо інформації про обставини укладення та виконання угоди про примирення. Якщо особи, які є сторонами укладення угоди про примирення не наполягатимуть на збереженні таємниці щодо укладення та виконання угоди про примирення, то, як на нашу думку, положення чинного КПК не можуть суперечити цьому особистому бажанню сторін угоди про примирення, будь-то потерпілий, підозрюваний або обвинувачений. На наше переконання, якщо сторонами укладення угоди про примирення надається письмовий дозвіл на розголошення відомостей про обставини укладення та виконання угоди про примирення, то інші особи, що володіють зазначеною інформацією, повинні цілком мати можливість щодо її розголошення. При цьому, подібний дозвіл має надаватись як потерпілим, так й підозрюваним, обвинуваченим, оскільки розголошення умов укладення та виконання угоди про примирення лише з дозволу однієї з сторін було б неправильним кроком, оскільки така інформація у рівній мірі стосується обох сторін провадження. Таке положення, як вважаємо, є цілком логічним, адже подальша доля особистої інформації у кримінальному провадженні має цілком залежати від того учасника кримінальному провадженні, якого вона стосується. Тому, у випадку, якщо потерпілий, підозрюваний або обвинувачений не бажають у подальшому зберігати таємницю умов укладення та виконання угоди про примирення та надають дозвіл на її розголошення, закон має сприяти реалізації цього особистого права сторін укладення угоди про примирення, та, як ми вже зазначали, наявність у законі припису, який це забороняє, – є дещо нелогічним кроком з боку законодавця.

Вважаємо, що свідоцький імунітет щодо нерозголошення обставин укладення та ви-

конання угоди про примирення має носити не абсолютизований, а диспозитивний характер. У цьому випадку цей різновид свідоцького імунітету, як й імунітет журналіста щодо нерозголошення конфіденційної інформації професійного характеру має бути відносним. Враховуючи вищевикладене, пропонуємо ч. 3 ст. 65 КПК викласти у наступній редакції: *Особи, передбачені пунктами 1-6, 8 частини другої цієї статті, з приводу зазначених довірених відомостей можуть бути звільнені від обов'язку зберігати професійну таємницю особою, що довірила їм ці відомості, у визначеному нею обсязі. Таке звільнення здійснюється у письмовій формі за підписом особи, що довірила зазначені відомості (курсив – О.О.).*

Розглядаючи питання визначення класифікації імунітетів у кримінальному провадженні, слід звернути увагу на позицію О.В. Ткаля, яка дотримується позиції, що у кримінальному процесі правовий імунітет використовується у формі імунітету свідка, а також особливого порядку, викликаного здійсненням публічних функцій, застосування примусових заходів і проведення слідчих дій [8, с. 81]. Запропонована автором класифікація виглядає досить звуженою та, як на нашу думку, не відображає всієї сутності реалізації цього правового інституту у кримінальному процесі.

З цього приводу більш слушною є позиція іншого вітчизняного науковця С.Г. Волкотруба. Так, цей автор пропонує наступну класифікацію імунітетів у кримінальному провадженні: 1) імунітети посадових осіб, що виконують особливі за своєю вагою і значенням функції у державі та суспільстві; 2) імунітети, пов'язані з міжнародними відносинами; 3) імунітет свідків у кримінальному судочинстві [2, с. 33]. На нашу думку, запропонована автором класифікація імунітетів є досить вдалою для згрупування імунітетів у кримінальному процесі з суб'єктним складом. Класифікація імунітетів за його носіями є основним критерієм поділу імунітетів. Таке твердження вбачається досить актуальним беручи до уваги кількісний та якісний склад суб'єктів, які користуються імунітетом. Проте, доцільно зазначити, що така класифікація не є єдиною. Як ми раніше зазначали, цілком

АНОТАЦІЯ

У статті розглянуто питання класифікації імунітетів у кримінальному процесі України. Розглянуто ключові класифікаційні критерії інституту імунітету. Зосереджено увагу на суб'єктній (особистісній) складовій, а також на критерії обсягу правосуб'єктності та предмету правового регулювання як критеріїв класифікації інституту імунітету у кримінальному процесі України. Проаналізовано нормативні критерії функціонування інституту імунітету у національному кримінальному процесуальному законодавстві.

Ключові слова: класифікація імунітетів, особистісний критерій, фактор обсягу правосуб'єктності, предметно-правовий класифікаційний критерій.

SUMMARY

The article deals with the classification of immunities in criminal proceedings Ukraine. Considered key classification criteria Institute immunity. The emphasis on subjective (personal) component, as well as the criteria and scope of legal regulation as object classification criteria immunity institute criminal proceedings in Ukraine. Analyzed normative criteria immunity functioning of the institution in the national criminal procedural law.

Keywords: classification immunities, personal criteria, volume factor personality, domain-legal classification criterion.

обґрунтованою виглядає поділ імунітетів за обсягом на абсолютний (імперативний) та відносний (диспозитивний). Також не слід залишати без уваги поділ імунітетів за предметом правового регулювання на імунітет від кримінального переслідування (обвинувачення) та свідоцький імунітет.

Висновки

Підсумовуючи вищевикладене, доцільно навести особисту позицію щодо класифікації правового інституту імунітету. Отже, на нашу думку, за суб'єктним складом імунітет поділяється на: 1) імунітет виборних та посадових осіб; 2) імунітет врегульований нормами міжнародного права; 3) імунітет свідка. У свою чергу, до першої групи імунітетів доцільно віднести такі субінститути імунітету: а) імунітет глави держави; б) депутатський імунітет; в) імунітет інших посадових осіб. До імунітетів врегульованих нормами міжнародного права слід віднести дипломатичний, консульський імунітет, а також імунітет представників міжнародних організацій, місій тощо. Імунітет свідка є однією з чисельніших груп імунітетів, яка включає в себе імунітет учасників кримінального провадження перерахованих у ч. 2 ст. 65 КПК України.

Література

1. Агаєв Ф. А.-О. Иммунитеты в российском уголовном процессе : дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.09 / Агаєв Фахраддин Алладин-Оглы. – М., 1997. – 168 с.

2. Волкотруб С. Г. Імунітет і проблеми його захисту в кримінальному судочинстві : дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.09 / Волкотруб Сергій Григорович. – Х., 2002. – 192 с.

3. Кибальник А. Г. Иммунитет как основание освобождения от уголовной ответственности / А. Г. Кибальник, И. Г. Соломоненко // Государство и право. – 2001. – № 9. – С. 42.

4. Корякин И. П. Иммунитет в уголовном судопроизводстве : дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.09 / Корякин Илья Петрович. – М., 2003. – 160 с.

5. Лукошкина С.В. Иммунитеты в российском уголовном процессе : дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.09 / Лукошкина Светлана Валерьевна. – И., 2005. – 224 с.

6. Рейтинг країн світу за рівнем свободи ЗМІ [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://gtmarket.ru/ratings/freedom-of-the-press/info>

7. Руднев В. И. Иммунитеты в уголовном судопроизводстве : дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.09 / Руднев Владимир Ильич. – М., 1997. – 193 с.

8. Ткаля О. В. Класифікація правових імунітетів / О. В. Ткаля // Науковий вісник Ужгородського національного університету. – 2012. – № 20 (Т.1). – С. 82.

ПРОБЛЕМИ РЕАЛІЗАЦІЇ ПРАВ УЧАСНИКІВ БОЙОВИХ ДІЙ: ЦИВІЛЬНО-ПРОЦЕСУАЛЬНИЙ АСПЕКТ

УГРИНОВСЬКА Оксана Іванівна - кандидат юридичних наук, доцент доцент кафедри цивільного права та процесу Львівського національного університету імені Івана Франка

Стаття посвячена аналізу понять «учасник бойових дій» та «учасник АТО». Приводиться правова позиція автора о соотношении понятий «учасник бойових дій» та «учасник АТО». На основани анализа законодательной базы и судебной практики выделены наиболее распространённые виды судебных дел с участием указанных лиц, а также названы основные проблемы в их реализации.

Ключевые слова: участник бойових дій, участник АТО, установление факта участия в бойових действиях, предоставление статуса участника бойових дій

Постановка проблеми

Тимчасова окупація Криму та Севастополя, проведення бойових дій (антитерористичної операції, далі - АТО) в окремих районах Луганської та Донецької областей зумовили появу нової соціальної групи в суспільстві, такої як учасники АТО. У зв'язку з цим виникає необхідність у чіткому правовому регулюванні статусу таких осіб, а відтак у формуванні та появі в національному законодавстві якісно нової правової бази.

Аналіз останніх досліджень та публікацій

Поняття «учасник бойових дій» та «учасник АТО» є новими категоріями в національному законодавстві та праві загалом. Вказана тема є практично недослідженою, а відтак вказана робота є першою в Україні спробою на науковому рівні обговорити та дослідити

питання процесуального статусу «учасника бойових дій» та «учасника АТО», а також з урахуванням положень судової практики виокремити найбільш поширені проблемні питання, які виникають при реалізації вказаними особами своїх прав.

Метою статті є здійснення аналізу нормативної бази та судової практики у сфері реалізації учасниками бойових дій своїх прав, виокремлення законодавчих прогалин та пропозиції щодо їх подолання та вдосконалення законодавства у цій сфері.

Виклад основного матеріалу

Правовий статус учасника бойових дій на сьогоднішній день врегульовано положеннями Закону України № 3551-ХІІ від 22.10.1993 року «Про статус ветеранів війни, гарантії їх соціального захисту». Статтею 5 вказаного Закону закріплено поняття *учасника бойових дій*, відповідно до якої такими визнаються особи, які брали участь у виконанні бойових завдань по захисту Батьківщини у складі військових підрозділів, з'єднань, об'єднань усіх видів і родів військ Збройних Сил діючої армії (флоту), у партизанських загонах і підпіллі та інших формуваннях як у воєнний, так і у мирний час. У зв'язку з проведенням на території України антитерористичної операції у відповідності до Закону України № 1669-VII від 02.09.2014 року «Про тимчасові заходи на період проведення антитерористичної операції» у правовому полі з'явилося нове поняття *учасник*

АТО. Однак ні чинне законодавство України, ні наукова юридична література не містять визначення вказаного поняття, що значною мірою створює проблеми у його розумінні, а відтак у подальшому трактуванні та застосуванні. З урахуванням закріпленого в ст.1 Закону України №638-IV від 20.03.2003 року «Про боротьбу з тероризмом» поняття *антитерористичної операції*, видається можливим сформулювати визначення поняття *учасник АТО*, під яким слід розуміти особу, яка бере участь у здійсненні та проведенні антитерористичної операції, тобто у безпосередній реалізації комплексу скоординованих спеціальних заходів, спрямованих на попередження, запобігання та припинення терористичної діяльності, звільнення заручників, забезпечення безпеки населення, знешкодження терористів, мінімізацію наслідків терористичної діяльності. Таким чином, з наведеного можна зробити висновок про те, що поняття *учасник АТО* є значно ширшим за своїм смисловим значенням, аніж поняття *учасник бойових дій*. Оскільки учасником бойових дій є особа, яка безпосередньо бере участь у бойових діях, натомість учасник АТО це не лише безпосередній учасник бойових дій, а й особа, яка вживає заходи щодо уникнення проведення бойових дій; бере участь у звільненні заручників та забезпечення безпеки населення, мова йде про новостворений в Україні інститут волонтерства; а також займається подоланням наслідків здійснення терористичної діяльності.

Аналіз положень Закону України № 3551-ХІІ дає підстави стверджувати про те, що законодавець у питанні розмежування понять *учасник бойових дій* та *учасник АТО* зайняв кардинально протилежну позицію, оскільки відніс осіб, які брали участь у антитерористичній операції та перебували в зоні її проведення, до учасників бойових дій, що підтверджується положеннями статті 6 вказаного Закону, яка закріплює перелік осіб, які належать до учасників бойових дій.

Вищенаведене дає підстави зробити висновок про те, що статус учасника АТО не має самостійного законодавчого закріплення та юридичного підтвердження, а визначається відповідно через статус учасника бойових дій,

який набувається не автоматично у зв'язку з участю в бойових діях, а у відповідності до встановленої законодавством процедури.

Зважаючи на те, що поняття *учасник АТО* не є законодавчо закріпленим, а статус таких осіб визначається через статус учасників бойових дій, то в подальшому в даному дослідженні при характеристиці основних проблемних питань, які виникають у судовій практиці при реалізації та захисті вказаними особами їхніх невизнаних чи порушених прав буде застосовуватись поняття *учасник бойових дій*.

Аналіз судової практики Єдиного державного реєстру судових рішень України дає підстави виокремити такі основні категорії справ за участі учасників бойових дій як: надання статусу учасника бойових дій, встановлення факту, що має юридичне значення (участі в бойових діях; смерті; поранення та ін.), оголошення учасника бойових дій померлим та визнання його безвісно відсутнім, а також інші справи.

Оголошення померлим та визнання безвісно відсутнім учасника бойових дій.

Вказана вимога підлягає розгляду в порядку окремого провадження за правилами Глави 4 Цивільного процесуального кодексу України (далі – ЦПК України). Звертаючи до суду з відповідною вимогою, заявник оформляє таку шляхом подачі відповідної заяви. Підсудність вказаної категорії справ визначається відповідно до статті 246 ЦПК України, а саме відповідна заява подається до суду за місцем проживання заявника або за останнім відомим місцем проживання (перебування) фізичної особи, місцеперебування якої невідоме, або за місцезнаходженням її майна. Заява про визнання особи безвісно відсутньою (оголошення померлою) оплачується судовим збором як за вимогу, що підлягає розгляду в порядку окремого провадження за ставками, передбаченими Законом України №3674-VI від 08.07.2011 року «Про судовий збір». Заява про визнання особи безвісно відсутньою (оголошення померлою) повинна відповідати загальним вимогам, встановленим у статтях 119,120 ЦПК України та обов'язково містити відомості, зазначені в статті 247 ЦПК України. Недотримання вказаних вимог тягне за собою відповідні правові наслідки у вигляді

постановлення відповідно до вимог статті 121 ЦПК України ухвали про залишення заяви без руху із наданням заявнику 5-денного строку з моменту отримання ухвали на усунення, зазначених у ній недоліків.

Говорячи про передбачений ч.2 ст.26 ЦПК України склад осіб, які беруть участь у вказаній категорії справ, то заявниками у таких справах можуть бути: прокурор, який звертається в інтересах відповідної особи [17], мати [5], цивільна дружина [9], відповідна військова частина, в якій служила особа, виконуючи бойове завдання в зоні АТО [7] та ін. Заінтересованими особами залежно від мети, з якою особа звертається до суду з відповідною заявою, є відповідний відділ державної реєстрації актів цивільного стану, військова частина, військовий комісаріат, служба у справах дітей районної адміністрації, відповідне управління Пенсійного Фонду України [6].

Першочергову роль при прийнятті рішення у вказаній категорії справ відіграє доказова база, від повноти та якості якої, а також відповідності критеріям належності, допустимості, достовірності та достатності доказів, залежить майбутнє рішення. Так, у справах про визнання особи безвісно відсутньою доказову базу можуть становити: акт огляду житла, згідно з яким встановлено, що особа протягом тривалого часу в житлі не проживає, її речей не виявлено; у випадку викрадення особи фото з місця викрадення чи записи із відеореєстру зовнішнього спостереження [1]; витяг з Єдиного реєстру досудових розслідувань (далі - ЄРДР); довідка про перебування в підрозділі, задіяному в зоні АТО; відомості про заведення оперативно-розшукової справи категорії «Розшук» та проведення оперативно-розшукових заходів. У справах про оголошення особи померлою – покази свідків; документи про родинні зв'язки заявника з особою, яку просить оголосити померлим; наказ командира військової частини про вибуття на бойове завдання для участі в АТО [2]; довідка про безпосередню участь в АТО; витяг з ЄРДР за фактом умисного вбивства особи; довідка військової частини про перебування на військовій службі; наказ командира про вибуття у визначений район для участі в АТО.

Як показує судова практика, судді при вирішенні вказаних категорій справ доволі

часто враховують як доказ документи, видані окупаційною владою, при цьому обґрунтовують таке, покликаючись на загальні принципи («Намібійські винятки»), сформульовані в рішеннях Міжнародного суду ООН та Європейського суду з прав людини, в контексті оцінки документів, вказуючи при цьому на те, що видані закладом, що знаходиться на окупованій території, документи враховуються як доказ, оскільки суд розуміє, що можливості збору доказів на окупованій території можуть бути істотно обмеженими, у той час як визнання особи безвісно відсутньою чи оголошення померлою має істотне значення для реалізації цілої низки прав людини і, насамперед, неповнолітньої дитини, право на повагу до приватного та сімейного життя тощо. Визнання актів окупаційної влади в обмеженому контексті захисту прав мешканців окупованих територій ніяким чином не легітимізує таку владу [9].

Окрім закріпленої ч.2 ст.235 ЦК України, особливості судового рішення у вказаній категорії справ, аналіз судової практики дає підстави виокремити ще й таку особливість, яка полягає в тому, що, як правило, в більшості випадків розгляду вказаних справ судді у резолютивній частині рішення чітко зазначають дату, з якої особа визнається безвісно відсутньою [9], а при оголошенні особи померлою чітко зазначають дату, а також місце смерті, наприклад - 29 серпня 2014 року в районі міста Іловайськ Донецької області, Україна [13].

Встановлення факту, що має юридичне значення. *Встановлення факту участі в бойових діях у районі проведення антитерористичної операції.* Згідно з даними реєстру судових рішень вказана категорія справ є чи не найбільш поширеною та водночас чи не найбільш неоднозначною у вирішенні. Неоднозначність вказаної категорії справ пов'язана з відсутністю єдності позиції суддів щодо однозначної можливості встановлення такого юридичного факту в порядку судового окремого провадження.

Так одна категорія суддів, у провадженні яких поступає заява про встановлення факту участі в бойових діях постановляють ухвалу про відмову у відкритті провадження з підстав, передбачених п.1 ч.1 ст.122 ЦПК

України, заява не підлягає розгляду в судах у порядку цивільного судочинства, тобто з підстав неюрисдикційності. Мотивують прийняте рішення, покликаючись на положення листа Верховного Суду України від 01 січня 2012 року «Судова практика розгляду справ про встановлення фактів, що мають юридичне значення», відповідно до якого роз'яснено, що не можуть бути встановлені в судовому порядку факти, зокрема, щодо проходження дійсної військової служби, участі у бойових діях, перебування на фронті, одержання поранення, контузії в боях при захисті України, чи при виконанні інших обов'язків військової служби тощо. Крім того, судді у відповідних ухвалах роз'яснюють про існування адміністративного порядку надання статусу учасника бойових дій [24]. Іншим мотивом для прийняття такого рішення вказують те, що до переліку документів, на підставі яких в адміністративному порядку надається статус учасника бойових дій, рішення про встановлення факту участі в бойових діях не входить.

Інші відмовляють у відкритті провадження на підставі наявності спору про право, посилаючись при цьому на положення пункту 3 Постанови Пленуму Верховного Суду України № 5 від 31.03.1995 «Про судову практику в справах про встановлення фактів, що мають юридичне значення», згідно з яким у разі, коли буде виявлено, що встановлення підвідомчого судові факту пов'язане з вирішенням спору про право, суд відмовляє в прийнятті заяви до розгляду в окремому провадженні, а якщо це буде виявлено під час розгляду справи, залишає заяву без розгляду і роз'яснює заінтересованим особам, що вони мають право подати позов на загальних підставах. А відтак, оскільки задоволення заяви про встановлення факту участі в бойових діях тягне за собою набуття статусу учасника бойових дій та виплати в подальшому грошової допомоги, вказане свідчить, що вимога не є безспірною та в даному випадку вбачається спір про право [25].

Серед судів апеляційної інстанції теж відсутня єдність у вирішенні даного питання, однак та частина апеляційних судів, які за результатами апеляційного перегляду ухвали про відмову у відкритті провадження, скасовуючи її, мотивують це тим, що навіть при

всій повазі до вищого судового органу держави, необхідно зазначити, що роз'яснення про застосування норм цивільного процесуального законодавства при розгляді справ про встановлення фактів, що мають юридичне значення, які надані в постанові Пленуму Верховного Суду України №5 від 31.03.1995 року та в листі від 01.01.2012 року, на які посилається суд першої інстанції в ухвалі, не звільняють суд від передбаченого законом обов'язку зазначати мотиви, з яких він дійшов до певного висновку та вказувати норму закону, за якою вирішується це питання [19].

Ухвалою колегії суддів судової палати в цивільних справах Вищого Спеціалізованого Суду України з розгляду цивільних та кримінальних справ (далі - ВССУ) від 13 січня 2016 року, визначено підвідомчість справ про встановлення факту участі в бойових діях, які підлягають розгляду місцевим загальним судам у порядку окремого провадження. Зі змісту зазначеної ухвали можна виділити принаймні два мотиви її прийняття. По-перше, рішення про встановлення факту участі особи в бойових діях не свідчить про надання особі статусу учасника бойових дій, а є лише передумовою для цього. По-друге, визначений Кабінетом Міністрів України у постанові від 20 серпня 2014 року № 413 порядок надання статусу учасника бойових дій не охоплює собою всіх осіб, які брали участь в антитерористичні операції, зокрема таких осіб, як доброволець, який брав участь у бойових діях у зоні проведення антитерористичної операції, однак не був внесений до списків особового складу добровольчого батальйону, який набув статусу офіційного військового формування в складі Збройних Сил України. Відтак, законом не визначено іншого порядку, ніж у порядку окремого провадження, встановлення факту участі в бойових діях [21].

Незважаючи на наявність чіткої позиції вищого судового органу держави щодо даного питання, суди першої інстанції і надалі приймають кардинально протилежні за своїм змістом рішення у вказаній категорії справ. Неоднозначними при вирішенні таких справ залишаються і суди апеляційної інстанції, здійснюючи апеляційний перегляд рішень судів першої інстанції.

Однак є і такі суди, в тому числі і першої, і апеляційної інстанції, які стоять на позиції того, що вимога про встановлення факту участі в бойових діях підлягає розгляду в порядку окремого провадження, а відтак за результатами прийняття такої заяви до свого провадження приймають ухвалу про відкриття провадження по справі.

З метою прийняття судом заяви до розгляду, така повинна бути підсудна до розгляду відповідному суду та відповідати вимогам ст.ст.119,120,258 ЦПК України. Згідно з ч.1 ст.257 ЦПК України, заява фізичної особи про встановлення факту, що має юридичне значення, подається до суду за місцем її проживання. Тобто в даному випадку мова йде про зареєстроване місце проживання заявника. Як свідчить аналіз судової практики, застосування положень ч.1 ст.257 ЦПК України є правильним та не викликає проблем, за винятком випадків, якщо зареєстроване місце проживання заявника знаходиться на тимчасово окупованій території. В такому випадку для правильного визначення підсудності справи слід керуватись положеннями розпорядження ВССУ від 02 вересня 2014 року №2710/38-14 «Про визначення територіальної підсудності справ» та Закону України №1632-VII від 12.08.2014 року «Про здійснення правосуддя та кримінального провадження у зв'язку з проведенням антитерористичної операції».

Заява про встановлення факту участі в бойових діях підлягає оплаті судовим збором за ставками, передбаченими Законом України «Про судовий збір». Частими є ухвали про залишення заяви без руху у зв'язку з несплатою судового збору [22] або у зв'язку з долученням копії, а не оригіналу платіжного документу про сплату судового збору [23], оскільки долучена копія квитанції про сплату судового збору не може бути належним доказом сплати судового збору. Крім того, підставами для залишення заяви без руху є відсутність вказівки на мету встановлення юридичного факту, невиконання обов'язку щодо подачі доказів, що підтверджують викладені в заяві обставини, а також відсутність в матеріалах заяви відомостей про причини неможливості вирішити дане питання в позасудовому порядку [22,23].

Заявниками у вказаній категорії справ можуть бути як безпосередні учасники бойових дій [22], так і члени їх сім'ї [4] з обов'язковим зазначенням при цьому мети звернення до суду з відповідною вимогою. Заінтересованими особами, як правило, зазначають - Кабінет Міністрів України, Міністерство соціальної політики України, Міністерство оборони України, Добровольчий батальйон [17], Державну службу України у справах ветеранів війни та учасників антитерористичної операції, Антитерористичний центр при Службі безпеки України [4].

Встановлення факту смерті під час бойових дій (у зоні проведення антитерористичної операції). Особливістю вказаної вимоги є те, що вона підлягає як самостійному розгляду, так і разом з вимогою про встановлення факту участі в бойових діях. Особа, звертаючись до суду з такою вимогою не повинна сплачувати судовий збір, оскільки згідно з п.16 ч.2 ст.3 Закону України «Про судовий збір» судовий збір не справляється за подання заяви про встановлення факту смерті особи, яка загинула або пропала безвісти в районах проведення воєнних дій або антитерористичних операцій. Незважаючи на те, що заявник у справах про встановлення факту смерті в зоні проведення антитерористичної операції звільнений від сплати судового збору, трапляються випадки, коли суди порушували вказану вимогу та залишали заяву без руху у зв'язку з несплатою судового збору [26]. Крім того, аналіз судової практики дає можливість виокремити таку підставу для залишення заяви без руху, як ненадання оригіналу свідцтва про смерть [20].

Визначаючись з підсудністю, слід враховувати ч.1 ст.257 ЦПК України, а також розпорядження ВССУ від 02 вересня 2014 року №2710/38-14 «Про визначення територіальної підсудності справ» та Закону України №1632-VII від 12.08.2014 року «Про здійснення правосуддя та кримінального провадження у зв'язку з проведенням антитерористичної операції» [27].

Однак у випадку необхідності встановлення факту смерті особи в бойових діях, які відбувалися на тимчасово окупованій території, то в такому випадку слід керуватись положеннями ст.257-1 ЦПК України, згідно з

якою встановлено особливості щодо подачі заяви з такою вимогою: щодо *суб'єктного складу*: відповідна заява може бути подана родичами померлого або їхніми представниками. ВССУ у своїх роз'ясненнях, висловлених в інформаційному листі від 15.04.2016 року, вказав на те, що у померлої особи може не бути родичів, які можуть звернутись із заявою про встановлення відповідного факту, а тому, враховуючи положення чинного законодавства, зокрема Сімейного кодексу України, які відносять дружину/чоловіка до членів сім'ї, судам слід розглядати таку категорію справ за заявами чоловіка або дружини померлої особи про встановлення факту смерті на тимчасово окупованій території України. *Підсудності*: розглядає суд за межами тимчасово окупованої території України. При визначенні території, яка належить до тимчасово окупованої, слід керуватись статтею 3 Закону України «Про забезпечення прав і свобод громадян та правовий режим на тимчасово окупованій території України», Постанова Верховної Ради України від 17 березня 2015 року № 252-УІІІ «Про визнання окремих районів, міст, селищ і сіл Донецької та Луганської областей тимчасово окупованими територіями», також розпорядженням Кабінету Міністрів України від 7 листопада 2014 року № 1085 «Про затвердження переліку населених пунктів, на території яких органи державної влади тимчасово не здійснюють свої повноваження, та переліку населених пунктів, що розташовані на лінії зіткнення», який містить чіткий перелік населених пунктів Донецької та Луганської областей, на території яких органи державної влади тимчасово не здійснюють свої повноваження. *Скорочені строки розгляду заяви*: розглядається невідкладно з моменту надходження до суду). *Особливості щодо рішення*: рішення про встановлення факту смерті на тимчасово окупованій території підлягає негайному виконанню та може бути оскаржене в загальному порядку, його оскарження не зупиняє його виконання. В резолютивній частині рішення слід зазначати коректну назву населеного пункту, в якому мав місце факт, з урахуванням вимог Конституції в цій частині, наприклад «Амвросіївка, Амвросіївський район, Донецька область, Україна».

Обмеженість доказової бази в даній категорії справ породжує проблему належності та допустимості доказів на підтвердження факту смерті особи на тимчасово окупованій території України. У зв'язку з тим логічним є питання щодо можливості використання як доказу документів, які видані органами та установами (зокрема, лікарняними закладами), що знаходяться на такій території. Як вказує у своїх роз'ясненнях від 15.04.2016 року ВССУ, дане питання має вирішуватися з урахуванням загальних положень цивільного процесуального законодавства України щодо належності та допустимості доказів (статті 58, 59 ЦПК України). Зрозуміло, що будь-який акт (рішення, документ), виданий окупаційними органами та/або особами, є недійсним і не створює правових наслідків. Однак під час вирішення питання щодо оцінки доказів у справах про встановлення факту смерті особи на тимчасово окупованій території України, необхідно брати до уваги практику Європейського суду з прав людини (ЄСПЛ), у тому числі сформульовані у Консультативному висновку Міжнародного суду (ООН) у справі Намібії так званого «намібійського винятку», який є винятком із загального принципу щодо недійсності актів, у тому числі нормативних, які видані владою не визнаного на міжнародному рівні державного утворення. Зазначений виняток полягає в тому, що не можуть визнаватися недійсними всі документи, видані на окупованій території, оскільки це може зашкодити правам мешканців такої території. Зокрема, недійсність не може бути застосована до таких дій, як, наприклад, реєстрація смертей, невизнання яких може завдати лише шкоди особам, які проживають на такій території. А тому, приймаючи рішення, у такій категорії справ слід дотримуватись вимог статті 213 ЦПК України щодо повного і всебічного з'ясування обставин справи на підставі всіх поданих доказів у сукупності, у тому числі з урахуванням документів, які видані органами та установами, що знаходяться на окупованій території.

Інформація Єдиного державного реєстру судових рішень дає підстави виокремити ще й такі види фактів, які підлягають встановленню в порядку окремого провадження як: отримання поранення під час проведення

бойової операції [3], добровільного забезпечення та добровільного залучення до забезпечення проведення антитерористичної операції [15], належності особі Рішення комісії Міністерства внутрішніх справ України з питань розгляду матеріалів про визнання учасниками бойових дій (учасниками війни) та посвідчення учасника бойових дій [12], належності довідки про безпосередню участь особи в антитерористичній операції, забезпеченні її проведення і захисті незалежності, суверенітету та територіальної цілісності України [14] та ін.

Надання статусу учасника бойових дій.

На сьогоднішній день передбачено адміністративний порядок надання особі, яка брала участь в проведенні антитерористичної операції, статусу учасника бойових дій. Процедура надання такого статусу врегульована «Порядком надання статусу учасника бойових дій особам, які захищали незалежність, суверенітет та територіальну цілісність України і брали безпосередню участь в антитерористичній операції, забезпеченні її проведення», затвердженою постановою Кабінету Міністрів України від 20 серпня 2014 року №413 (далі - Порядок). Вказаним порядком визначено коло осіб, яким може бути надано статус учасника бойових дій; підстави надання такого статусу, а саме відповідний перелік документів, за наявності яких особі може бути присвоєно статус учасника бойових дій; суб'єкта надання статусу – відповідні комісії з питання розгляду матеріалів про визнання учасниками бойових дій. Аналіз такого Порядку дає підстави виокремити ряд його недоліків, зокрема, дія Порядку не поширюється на добровольців, які брали безпосередню участь в антитерористичній операції, забезпеченні її проведення, перебуваючи безпосередньо в районах антитерористичної операції у період її проведення, у складі добровольчих формувань, однак такі не були включені до складу Збройних Сил та інших утворених відповідно до законів України військових формувань та правоохоронних органів. Крім того, серед підстав для обов'язкового надання особі статусу учасника бойових дій не зазначено рішення суду про встановлення факту участі в бойових діях, про що уже протягом тривалого часу наголошує громадськість. А також не перед-

бачено можливості набуття такого статусу в судовому порядку шляхом звернення до суду з відповідним позовом. Лише пунктом 8 вказаного Порядку передбачено, що рішення комісії (міжвідомчої комісії) може бути оскаржено в судовому порядку, тобто мова йде про можливість оскарження рішення комісії про відмову в наданні статусу шляхом звернення до суду з адміністративним позовом про оскарження дій (бездіяльності) суб'єкта владних повноважень і зобов'язання до вчинення дій. Однак, опираючись на загальний принцип «дозволено все, що не заборонено законом», можна стверджувати про те, що відсутність прямої імперативної заборони на можливість набуття статусу учасника бойових дій у судовому порядку, не позбавляє особу звернутися до суду з відповідною вимогою.

Згідно з даними Єдиного державного реєстру судових рішень приходимо до висновку, що незважаючи на відсутність законодавчо закріпленої можливості звернення до суду з вимогою про надання статусу учасника бойових дій, особи вже ж таки звертаються до суду з відповідною вимогою, однак позиція суддів щодо її вирішення є неоднозначною. Як правило, таку вимогу особи заявляють разом із вимогою про встановлення факту участі у бойових діях. Так, рішенням Оріхівського районного суду Запорізької області від 10.03.2015 року у справі № 323/380/15-ц встановлено факт участі особи у бойових діях під час проведення Антитерористичної операції в її зоні і на цих підставах надано останньому статус учасника бойових дій (посмертно) [10]. Або ж рішенням Олевського районного суду Житомирської області від 09.09.2015 року у справі № 287/340/15-ц, оголошено особу померлим, який загинув під час виконання службових обов'язків у зоні проведення антитерористичної операції, та надано статус учасника бойових дій [8].

Інші ж відмовляють у задоволенні вимоги про надання статусу учасника бойових дій, мотивуючи своє відмову тим, що надання статусу учасника бойових дій не входить до компетенції суду у зв'язку з наявністю визначеного чинним законодавством порядку надання такого статусу [11,18].

У даному дослідженні відстоюється позиція щодо можливості надання статусу учасни-

ка бойових дій у судовому порядку шляхом звернення до суду з позовом у порядку цивільного судочинства, а відтак наявна необхідність у законодавчому закріпленні такої можливості шляхом внесення відповідних змін. Вказане узгоджувалося б з положенням п.16 ч.1 ст.5 Закону України «Про судовий збір», згідно з яким від сплати судового збору під час розгляду справи в усіх судових інстанціях звільняються позивачі - за подання позовів щодо спорів, пов'язаних з наданням статусу учасника бойових дій відповідно до пунктів 19, 20 частини першої статті 6 Закону України «Про статус ветеранів війни, гарантії їх соціального захисту».

Висновки

1. Під поняттям «учасник АТО» слід розуміти особу, яка бере участь у здійсненні та проведенні антитерористичної операції, тобто у безпосередній реалізації комплексу скоординованих спеціальних заходів, спрямованих на попередження, запобігання та припинення терористичної діяльності, звільнення заручників, забезпечення безпеки населення, знешкодження терористів, мінімізацію наслідків терористичної діяльності.

2. Незважаючи на віднесення законодавством осіб, які брали участь у антитерористичній операції до категорії учасників бойових дій, поняття «учасник АТО» за своїм смисловим навантаженням є більш широким, аніж поняття «учасник бойових дій».

3. Наявність рішення суду про встановлення факту участі в бойових діях має бути визнано безумовною підставою надання статусу учасника бойових дій.

4. Надання статусу учасника бойових дій у судовому порядку не є порушенням вимог чинного законодавства, а має бути визнано одним із альтернативно передбачених порядків набуття такого статусу.

Література

1. Рішення Бабушкінського районного суду м. Дніпропетровська від 02 вересня 2016 р. в справі № 200/14667/16-ц [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.reyestr.court.gov.ua>.

2. Рішення Дніпровського районного суду м. Дніпродзержинська Дніпропетров-

ської області від 30 травня 2016 р. в справі № 209/1665/16-ц [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.reyestr.court.gov.ua>.

3. Рішення Індустріального районного суду м. Дніпропетровська від 14 квітня 2016 р. в справі № 202/8112/15-ц [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.reyestr.court.gov.ua>.

4. Рішення Кам'яно-Бузького районного суду Львівської області від 01 грудня 2016 р. в справі № 446/1724/16-ц [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.reyestr.court.gov.ua>.

5. Рішення Ківерцівського районного суду Волинської області від 17 серпня 2016 р. в справі № 158/1588/16-ц [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.reyestr.court.gov.ua>.

6. Рішення Коростишівського районного суду Житомирської області від 20 квітня 2016 р. в справі № 280/418/16-ц [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.reyestr.court.gov.ua>.

7. Рішення Ленінського районного суду м. Запоріжжя від 17 травня 2016 р. в справі № 334/2142/16-ц [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.reyestr.court.gov.ua>.

8. Рішення Олевського районного суду Житомирської області від 09.09.2015 р. у справі № 287/340/15-ц [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.reyestr.court.gov.ua>.

9. Рішення Орджонікідзевського районного суду м. Маріуполя Донецької області від 19 квітня 2016 р. в справі № 265/1070/16-ц [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.reyestr.court.gov.ua>.

10. Рішення Оріхівського районного суду Запорізької області від 10.03.2015 р. у справі № 323/380/15-ц [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.reyestr.court.gov.ua>.

11. Рішення Сихівського районного суду м. Львова від 03.12.2015 р. у справі № 464/8237/15-ц [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.reyestr.court.gov.ua>.

12. Рішення Старобільського районного районного суду Дніпропетровської області від 17 травня 2016 р. в справі №431/2055/16-ц [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.reyestr.court.gov.ua>.

АНОТАЦІЯ

Стаття присвячена аналізу понять «учасник бойових дій» та «учасник АТО». Наводиться правова позиція автора щодо співвідношення понять «учасник бойових дій» та «учасник АТО». На підставі аналізу законодавчої бази та судової практики виділено найбільш поширені види судових справ за участю вказаних осіб, а також названо основні проблеми в їх реалізації.

Ключові слова: учасник бойових дій, учасник АТО, встановлення факту участі в бойових діях, надання статусу учасника бойових дій

SUMMARY

The article is devoted to the concepts of «combatant» and «ATO party». An author's legal position regarding the relationship between the concepts of «combatant» and «ATO party». On the basis of the valid legislation and judicial practice highlighted the most common types of cases involving these persons and called the main problems in their implementation.

Keywords: combatant, member of ATO (anti-terrorist operation), to establish the fact of participation in the operations, giving the status of combatant.

13. Рішення Тернівського міського суду Дніпропетровської області від 27 квітня 2016 р. в справі № 194/1918/15-ц [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.reyestr.court.gov.ua>.

14. Рішення Тетіївського районного районного суду Київської області від 12 квітня 2016 р. в справі № 380/872/15-ц [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.reyestr.court.gov.ua>.

15. Рішення Томаківського районного суду Дніпропетровської області від 12 квітня 2016 р. в справі № 195/61/16-ц [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.reyestr.court.gov.ua>.

16. Рішення Черняхівського районного суду Житомирської області від 25 квітня 2016 р. в справі №293/377/16-ц [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.reyestr.court.gov.ua>.

17. Рішення Шевченківського районного суду м. Львова від 21 березня 2016 р. в справі № 466/10795/15-ц [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.reyestr.court.gov.ua>.

18. Рішення Якимівського районного суду Запорізької області від 16.03.2015 р. у справі № 330/257/15-ц [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.reyestr.court.gov.ua>.

19. Ухвала Апеляційного суду Харківської області від 10 серпня 2016 р. в справі № 640/7975/16-ц [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.reyestr.court.gov.ua>.

20. Ухвала Білокуракинського районного суду Луганської області від 15 серпня 2016

р. в справі №409/2001/16-ц [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.reyestr.court.gov.ua>.

21. Ухвала Вищого Спеціалізованого Суду України з розгляду цивільних та кримінальних справ від 13 січня 2016 р. в справі № 6-25896ск15 [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.reyestr.court.gov.ua>.

22. Ухвала Любешівського районного суду Волинської області від 01 червня 2016 р. в справі №162/458/16-ц [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.reyestr.court.gov.ua>.

23. Ухвала Малиновського районного суду м. Одеси від 04 березня 2016 р. в справі № 521/4705/16-ц [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.reyestr.court.gov.ua>.

24. Ухвала Оболонського районного суду м. Києва від 04 квітня 2016 р. в справі № 756/4281/16-ц [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.reyestr.court.gov.ua>.

25. Ухвала Першотравневого районного суду м. Чернівців від 15 березня 2017 р. в справі № 725/1170/17 [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.reyestr.court.gov.ua>.

26. Ухвала Селидівського міського суду Донецької області від 05 січня 2017 р. в справі №242/4/17 [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.reyestr.court.gov.ua>.

27. Ухвала Чернігівського районного суду Запорізької області від 15 червня 2016 р. в справі № 329/573/16-ц [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.reyestr.court.gov.ua>.

АДМІНІСТРАТИВНО-ПРАВОВИЙ СТАТУС УЧАСНИКІВ АДМІНІСТРАТИВНИХ ПРОЦЕДУР У ДІЯЛЬНОСТІ ГОСПОДАРСЬКИХ СУДІВ

РУНОВА Вікторія Вікторівна - здобувач кафедри адміністративного, господарського права та фінансово-економічної безпеки Сумського державного університету

УДК 342.56 (477)

В статье, на основе анализа научных взглядов ученых и норм действующего законодательства Украины, исследован административно-правовой статус участников административных процедур в деятельности хозяйственных судов. Отмечено, что административно-правовой статус обуславливает наличие полномочий у хозяйственных судов относительно решения споров и принятия соответствующего решения по делу, которое имеет юридическую силу и влечет за собой наступление юридических последствий.

Ключевые слова: административно-правовой статус, административные процедуры, суд.

Актуальність

Господарські суди є активними учасниками адміністративно-правових відносин, а тому наділені відповідним правовим статусом, у межах якого вони здійснюють свої повноваження. Відповідний статус мають й інші суб'єкти залучені до владно-розпорядчих та організаційних відносин, що становлять предмет адміністративного права. Дослідження адміністративно-правового статусу всіх учасників адміністративних процедур у діяльності господарських судів, на наше переконання, є дуже перспективним, адже воно надасть змогу запропонувати шляхи щодо вдосконалення, з одного боку, адміністративного законодавства, яке регулює здійснення господарськими судами адміністративних процедур, а з ін-

шого – передбачити перспективні шляхи оптимізації організаційної структури та функціонування роботи суб'єктів господарського процесу. Більше того вивчення адміністративно-правового статусу суб'єктів, залучених до реалізації адміністративних процедур у діяльності господарських судів є поштовхом до подальшого розвитку та вдосконалення взаємодії громадськості і судової гілки влади.

Ступінь розробленості

Дослідженню окремих аспектів адміністративно-правового статусу учасників адміністративних процедур у діяльності господарських судів присвячували увагу у своїх наукових працях Ю.В. Георгієвський, І.П. Голосніченко, І.А. Дьомін, П.В. Квіткін, С.В. Ківалов, І.Б. Коліушко, А.М. Колодій, О.В. Конstantий, М.В. Косюта, В.В. Кривенко, Р.О. Куйбіда та багато інших. Однак, єдиного комплексного дослідження визначеної проблематики так проведено і не було.

Саме тому **метою** статті є дослідити адміністративно-правовий статус учасників адміністративних процедур у діяльності господарських судів

Виклад основного матеріалу

Адміністративно-правовий статус господарських судів - це сукупність адміністративно-правових характеристик, які визначають компетенцію та повноваження

суду щодо порядку здійснення владно-розпорядчих, управлінських й організаційних дій, у результаті яких приймається рішення (акт) та які визначають його правове положення у взаємозв'язку з іншими суб'єктами адміністративно-правових відносин, врегульованих нормами адміністративного права. Аналізуючи норми чинного законодавства України, ми виділили наступні суб'єкти, які залучені до реалізації адміністративних процедур:

I – адміністративний орган: судді господарських судів (які діють одноособово); господарські суди (як колегіальні органи), представлені головами місцевих та апеляційних господарських судів; Вища рада правосуддя; Державна судова адміністрація України; Вища кваліфікаційна комісія суддів України та Громадська рада доброчесності, яка їй сприяє; Національна школа суддів України Суддівське самоврядування: а) збори суддів; б) з'їзд суддів; в) Рада суддів України; апарат суду;

II – приватні особи (фізичні та юридичні особи);

III – особи, які сприяють розгляду справи.

Вважаємо, що в рамках нашого дослідження слід більш детально зупинитися на суб'єктах, які наділені відповідним адміністративно-правовим статусом, тобто учасниками, які порушують адміністративні процедури та приймають по них рішення. Тому в нашому випадку господарські суди можуть розглядатися як суб'єкти владних повноважень, так і їх об'єкти, тобто можуть перебувати у статусі тих учасників щодо яких здійснюється адміністративна процедура.

Відповідно до чинного законодавства адміністративно-правовий статус суддів господарських судів безпосередньо пов'язаний зі здійсненням правосуддя. Зокрема, судді господарських судів у межах своєї компетенції мають право брати участь у суддівському самоврядуванні, утворювати громадські об'єднання та брати участь у них з метою захисту своїх прав та інтересів, підвищення професійного рівня тощо. Вони можуть бути членом національних або міжнародних асоціацій та інших

організацій, що мають на меті захист інтересів суддів, утвердження авторитету судової влади в суспільстві або розвиток юридичної професії та науки. Суддя господарського суду до звільнення з посади або припинення його повноважень не може бути нагороджений державними нагородами, а також будь-якими іншими нагородами, відзнаками, грамотами. Він може бути нагороджений державними нагородами лише за проявлену ним особисту мужність і героїзм в умовах, пов'язаних із ризиком для життя. Враховуючи особливості адміністративно-правового статусу суддів господарських судів, вони у переважній своїй більшості здійснюють юрисдикційні процедури. Що стосується господарського суду як колегіального органу, в особі його голови та заступника голови, які обіймають адміністративні посади, то більшою мірою для них характерними є повноваження, визначені адміністративно-правовим статусом, які пов'язані з реалізацією, окрім юрисдикційних процедур, ще й з внутрішньоорганізаційних та установчих процедур.

Вища рада правосуддя є тим органом, який наділений владними повноваженнями та реалізує адміністративні процедури по відношенню до господарських судів. Так, відповідно до однойменного Закону Вища рада правосуддя є колегіальним, незалежним конституційним органом державної влади та суддівського врядування, який діє в Україні на постійній основі для забезпечення незалежності судової влади, її функціонування на засадах відповідальності, підзвітності перед суспільством, формування доброчесного та високопрофесійного корпусу суддів, додержання норм Конституції і законів України, а також професійної етики в діяльності суддів і прокурорів. Вона має досить широкі повноваження щодо реалізації адміністративних процедур по відношенню до господарських судів. Серед них варто виділи наступні: 1) внесення подання про призначення судді на посаду; 2) ухвалення рішення стосовно порушення суддею господарського суду вимог щодо несутимості; 3) забезпечення здійснення дисциплінарного провадження щодо судді; 4) розгляд скарг на рішення відповідних

органів про притягнення до дисциплінарної відповідальності судді господарського суду; 5) ухвалення рішення про звільнення судді з посади; 6) надання згоди на затримання судді чи утримання його під вартою чи арештом; 7) ухвалення рішення про тимчасове відсторонення судді господарського суду від здійснення правосуддя; 8) ухвалення рішення про переведення судді з одного суду до іншого, рішення про відрядження судді до іншого суду того самого рівня тощо [1].

Державна судова адміністрація України є державним органом у системі правосуддя, який здійснює організаційні та фінансові процедури щодо забезпечення діяльності господарських судів у межах повноважень, установлених законом. Вона підзвітна Вищій раді правосуддя у межах, визначених законом, а правовий статус її посадових осіб, територіальних управлінь визначається Законом України «Про державну службу». Державна судова адміністрація України у межах своїх повноважень здійснює такі адміністративні процедури по відношенню до господарських судів: забезпечує належні умови діяльності господарських судів; вивчає кадрові питання апарату судів, прогнозує потребу у спеціалістах, здійснює замовлення на підготовку відповідних спеціалістів; забезпечує необхідні умови для підвищення кваліфікації працівників апарату судів, створює систему підвищення кваліфікації; організовує роботу з ведення судової статистики, діловодства та архіву; контролює стан діловодства в господарських судах; організовує комп'ютеризацію господарських судів для здійснення судочинства, діловодства, інформаційно-нормативного забезпечення їх судової діяльності та забезпечення функціонування Єдиної судової інформаційної (автоматизованої) системи; забезпечує суди необхідними технічними засобами фіксування судового процесу в межах коштів, передбачених у Державному бюджеті України на фінансування відповідних судів; забезпечує впровадження електронного суду; здійснює заходи щодо організації обміну електронними документами між судами та іншими державними органами і установами; забезпечує ведення

Єдиного державного реєстру судових рішень та Реєстру електронних адрес органів державної влади, їх посадових та службових осіб, забезпечує функціонування системи відеоконференц-зв'язку для участі осіб у засіданні суду в режимі відеоконференції; взаємодіє з відповідними органами та установами, в тому числі інших держав, з метою вдосконалення організаційного забезпечення діяльності господарських судів; розробляє та затверджує за погодженням із Вищою радою правосуддя Типове положення про апарат суду; організовує діяльність служби судових розпорядників; контролює діяльність Служби судової охорони; здійснює інші повноваження, визначені законом [2].

Наступним органом, який здійснює адміністративні процедури по відношенню до господарських судів, є Вища кваліфікаційна комісія суддів України, яка є державним органом суддівського врядування, який на постійній основі діє у системі правосуддя України. Основними її повноваженнями у сфері реалізації адміністративних процедур є переважно кадрові: а) веде облік даних про кількість посад суддів у господарських судах, у тому числі вакантних; б) проводить добір кандидатів для призначення на посаду судді, у тому числі організовує проведення щодо них спеціальної перевірки відповідно до закону та приймає кваліфікаційний іспит; в) вносить до Вищої ради правосуддя рекомендацію про призначення кандидата на посаду судді; г) вносить рекомендацію про переведення судді відповідно до законодавства, крім переведення як дисциплінарної санкції; д) визначає потреби у державному замовленні на професійну підготовку кандидатів на посаду судді господарського суду у Національній школі суддів України; е) затверджує форму і зміст заяви про участь у доборі кандидатів на посаду судді, анкети кандидата на посаду судді, порядок складення відбіркового іспиту та методичку оцінювання його результатів, порядок проходження спеціальної підготовки кандидатів на посаду судді, порядок складення кваліфікаційного іспиту та методичку оцінювання кандидатів, положення про проведення конкурсу на зайняття ва-

кантної посади судді господарського суду, порядок та методологію кваліфікаційного оцінювання, порядок формування і ведення суддівського досьє (досьє кандидата на посаду судді) та інші процедури виконання Комісією її функцій; є) проводить кваліфікаційне оцінювання; ж) забезпечує ведення суддівського досьє, досьє кандидата на посаду судді господарського суду тощо [2].

Вищий кваліфікаційній комісії суддів України в реалізації кадрових адміністративних процедур по відношенню до господарських судів сприяє Громадська рада доброчесності. Вона збирає, перевіряє та аналізує інформацію щодо судді господарського суду (кандидата на посаду судді і надає Вищий кваліфікаційній комісії суддів України інформацію щодо судді (кандидата на посаду судді) або, за наявності відповідних підстав, висновок про невідповідність судді (кандидата на посаду судді) критеріям професійної етики та доброчесності, який додається до досьє кандидата на посаду судді або досуддівського досьє. Якщо Громадська рада доброчесності у своєму висновку встановила, що суддя господарського суду (кандидат на посаду судді) не відповідає критеріям професійної етики та доброчесності, то Вища кваліфікаційна комісія суддів України може ухвалити рішення про підтвердження здатності такого судді (кандидата на посаду судді) здійснювати правосуддя у відповідному суді лише у разі, якщо таке рішення підтримане не менше ніж одинадцятьма її членами [3].

Національна школа суддів України здійснює адміністративні процедури направлені на підготовку суддів господарських судів для підтримання кваліфікації відповідно до необхідності вдосконалення їхніх знань, вмінь і навичок залежно від досвіду їх роботи, а також з урахуванням їхніх індивідуальних потреб. Взагалі Національна школа суддів України має особливий правовий статус. Обумовлено це рядом факторів. По-перше, вона є державною установою із спеціальним статусом у системі правосуддя, яка забезпечує підготовку висококваліфікованих кадрів для системи правосуддя та здійснює науково-дослідну діяльність, а по-друге, на Національну школу суддів

України не поширюється законодавство про вищу освіту. Вона утворюється при Вищій кваліфікаційній комісії суддів України і здійснює свою діяльність відповідно до Закону України «Про судоустрій і статус суддів» та статуту, затвердженого Вищою кваліфікаційною комісією суддів України.

Національна школа суддів України здійснює: 1) спеціальну підготовку кандидатів на посаду судді господарського суду; 2) підготовку суддів, у тому числі обраних на адміністративні посади в господарських судах; 3) періодичне навчання суддів з метою підвищення рівня їхньої кваліфікації; 4) проведення курсів навчання, визначених кваліфікаційним або дисциплінарним органом, для підвищення кваліфікації суддів, які тимчасово відсторонені від здійснення правосуддя; 5) підготовку працівників апаратів судів та підвищення рівня їхньої кваліфікації тощо [2].

Організаційними формами суддівського самоврядування є збори суддів, Рада суддів України, з'їзд суддів України. У ході своєї діяльності зазначені колегіальні органи уповноважені здійснювати цілий ряд адміністративних процедур, які мають важливе значення для розвитку юрисдикційного, установчого та внутрішньоорганізаційного забезпечення діяльності господарських судів.

Збори суддів – зібрання суддів відповідного суду, зокрема господарського, на якому вони обговорюють питання внутрішньої діяльності цього суду та приймають колективні рішення з обговорюваних питань. Збори є повноважними, якщо на них присутні не менше двох третин кількості суддів цього суду. В межах наданих повноважень вони: 1) обговорюють питання щодо внутрішньої діяльності суду чи роботи конкретних суддів або працівників апарату суду та приймають з цих питань рішення, що є обов'язковими для суддів та працівників цього суду; 2) визначають спеціалізацію суддів з розгляду конкретних категорій справ; 3) визначають рівень навантаження на суддів відповідного суду з урахуванням виконання ними адміністративних або інших обов'язків; 4) заслуховують звіти суддів, які обіймають адміністративні посади

в цьому суді, та керівника апарату суду; 5) звертаються з поданням про притягнення до дисциплінарної відповідальності адвоката, прокурора, посадової особи органу державної влади чи органу місцевого самоврядування за вчинення дій або бездіяльності, що порушують гарантії незалежності суду та судді; 6) здійснюють інші повноваження, визначені Законом України «Про судоустрій і статус суддів» [2].

Найвищим органом суддівського самоврядування є з'їзд суддів України. Його рішення, що є обов'язковими для всіх органів суддівського самоврядування та всіх суддів. По відношенню до господарських судів з'їзд суддів України наділений такими повноваженнями: 1) заслуховує звіти Ради суддів України про виконання завдань органів суддівського самоврядування щодо забезпечення незалежності господарських судів і суддів, стан організаційного та фінансового забезпечення діяльності судів; 2) заслуховує інформацію Голови Державної судової адміністрації України про її діяльність, зокрема щодо організаційного, фінансового та матеріально-технічного забезпечення діяльності органів судової влади; 3) звертається з пропозиціями щодо вирішення питань діяльності судів до органів державної влади та їх посадових осіб; 4) розглядає інші питання суддівського самоврядування відповідно до закону [2].

У період між з'їздами суддів України вищим органом суддівського самоврядування є Рада суддів України. Вона організовує виконання рішень з'їзду суддів України, здійснює контроль за їх виконанням, вирішує питання організаційного забезпечення судів, Державної судової адміністрації і діяльності суддів, соціального захисту суддів та їхніх сімей, а також інші питання, що безпосередньо не пов'язані зі здійсненням правосуддя. Рада сприяє створенню належних організаційних та інших умов для забезпечення нормальної діяльності судів і суддів, утвердження незалежності суду, забезпечення захисту суддів від втручання в судову діяльність, а також підвищення рівня роботи з кадрами у системі судів. Рішення Ради, прийняті в межах ви-

значених законодавством повноважень, є обов'язковими для всіх органів суддівського самоврядування [4].

Організаційне забезпечення роботи суду здійснює його апарат, який очолює керівник апарату. Він несе персональну відповідальність за належне організаційне забезпечення господарського суду, суддів та судового процесу, функціонування Єдиної судової інформаційної (автоматизованої) системи, інформує збори суддів про свою діяльність. Правовий статус працівників апарату суду визначається законами України «Про судоустрій і статус суддів», «Про державну службу», іншими законами та нормативно правовими актами України, відповідними положеннями та посадовими інструкціями [5].

Що стосується приватних осіб та осіб, які сприяють розгляду адміністративної справи, то вони не наділені владними повноваженнями, а тому у правовідносинах з господарськими судами є об'єктами владних повноважень (приватні особи) або тими суб'єктами, які залучені для надання допомоги у розгляді адміністративної справи (особи, які сприяють розгляду адміністративної справи).

Висновок

Таким чином, адміністративно-правовий статус учасників адміністративних процедур у діяльності господарських судів відіграє ключову роль у формуванні та регламентуванні правовідносин, що виникають у ході реалізації зазначених процедур та дотримання принципів судочинства під час здійснення правосуддя. Зокрема, адміністративно-правовий статус обумовлює наявність повноважень у господарських судів щодо вирішення спору та прийняття відповідного рішення по справі, яке має юридичну силу та тягне за собою настання юридичних наслідків.

Література

1. Про Вищу раду правосуддя: Закон України // Відомості Верховної Ради України. 2017. № 7-8. Ст. 50.

АНОТАЦІЯ

У статті, на основі аналізу наукових поглядів вчених та норм чинного законодавства України, досліджено адміністративно-правовий статус учасників адміністративних процедур у діяльності господарських судів. Зазначено, що адміністративно-правовий статус обумовлює наявність повноважень у господарських судів щодо вирішення спору та прийняття відповідного рішення по справі, яке має юридичну силу та тягне за собою настання юридичних наслідків.

Ключові слова: адміністративно-правовий статус, адміністративні процедури, господарський суд.

SUMMARY

The article, based on an analysis of scientific views of scientists and current legislation of Ukraine, studied administrative and legal status of participants in administrative procedures in the activities of commercial courts. Indicated that administrative and legal status determines the availability of commercial courts authority to resolve the dispute and the relevant decision of the case, which is legally binding and entail occurrence of legal consequences.

Keywords: administrative and legal status, administrative procedures, economic court.

2. Про судоустрій і статус суддів: Закон України // Відомості Верховної Ради України. 2016. № 31. Ст. 545.

3. Громадська рада доброчесності: офіційний веб-портал [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <https://grd.gov.ua/>

4. Положення про Раду суддів України: завт. з'їздом суддів України від 16 верес. 2010 р. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://court.gov.ua/969076/54766797863/>

5. Про затвердження Типового положення про апарат місцевого, апеляційного судів: Наказ Державної судової адміністрації від 28 вер. 2012 р. № 115 [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://dsa.court.gov.ua/userfiles/Nakaz%20174.pdf>

ОСНОВНІ ПРОБЛЕМИ ТА НАПРЯМИ ВДОСКОНАЛЕННЯ ІНСТИТУТУ АДВОКАТУРИ В УКРАЇНІ НА СУЧАСНОМУ ЕТАПІ РОЗВИТКУ

МЕЛІХОВА Юлія Олександрівна - аспірант Академії адвокатури України

УДК: 34.037

Стаття знайомить з дослідженнями у сфері визначення нових напрямів подальшого розвитку інституту адвокатури в Україні. Проаналізовано ряд проблем і прогалин чинних нормативно-правових актів, що регулюють правове становище адвоката під час здійснення ним своєї професійної діяльності, а також практики їх застосування. Приділено особливу увагу важливості та необхідності внесення конкретних законодавчих змін у частині збереження незалежності правничої професії, неухильного дотримання прав і гарантій адвоката та посилення професійних стандартів його роботи.

Мета: Здійснити серйозний, неупереджений і критичний аналіз ситуації, що склалася в галузі української адвокатури, охарактеризувати та визначити нагальні потреби, справжні цілі і завдання розвитку та вдосконалення української адвокатури, а також вибір найкращих засобів і методів для їх здійснення.

Завдання: Шляхом чесного і прозорого викриття причин основних проблем у сфері захисту прав та гарантій адвокатської діяльності, довести необхідність реформування інституту української адвокатури та нагальну потребу зміцнення системи правового захисту адвокатів. Запропонувати конкретні кроки щодо створення ефективних механізмів і належних засобів правового захисту адвокатів, а також забезпечення їхнього застосування.

Вступ

Вступивши до Ради Європи 1995 року, Україна взяла на себе ряд зобов'язань, які стосуються, насамперед, приведення її правової та політичної систем у відповідність до вимог Ради Європи. Окрім того, 27 червня 2014 р. Україна підписала Угоду про асоціацію з Євросоюзом, що свідчило про її вибір на користь європейської демократії, правової держави та активного громадянського суспільства.

Сьогодні інститут української адвокатури також стоїть перед нагальною потребою визначення нових векторів подальшого розвитку, що зумовлено загостренням політичної ситуації, рядом зовнішніх загроз та внутрішніх ризиків, погіршенням соціально-економічних показників у країні, трансформацією правової системи.

Варто зазначити й те, що у зв'язку з відсутністю довгий час плану заходів з реалізації стратегії реформ у цій галузі, роль адвокатури як елемента, що забезпечує змагальність у судовому процесі, неухильно знижувалася. Однак, є сподівання, що адвокати самі зможуть долучитися до процесу розробки стратегії реформи адвокатури та подальшої імплементації передбаченого у ній плану заходів. Це має бути важливий та новітній документ, який повинен надалі пройти широке публічне обговорення. Він стане основою для подальшої роботи Національної асоціації адвокатів України, Ради адвокатів України, інших об'єднань адвока-

тів, надасть нове дихання подальшому реформуванню адвокатури [2;1].

Інституційний розвиток можна назвати одним з головних принципів реформування адвокатури, серед яких також слід відзначити єдність адвокатських об'єднань у рамках всієї держави, організацію взаємовідносин з органами державної влади на основі партнерства, вдосконалення інституту адвокатури в рамках вже існуючих міжнародних принципів і стандартів як у галузі надання юридичної допомоги, так і в області адвокатської діяльності, позиціонування адвокатури як незалежної самоврядної організації, підпорядкованої інтересам не державного апарату, а громадянського суспільства і спрямованої на забезпечення положень ст. 59 і 131-2 Конституції України, а саме на надання професійної правничої допомоги.

Виклад основного матеріалу

Сьогодні в Україні існують всі передумови для подальшого реформування інституту адвокатури. Проте перед нею постає цілий ряд проблем. Це, зокрема, не повна відповідність українського законодавства міжнародним стандартам у галузі надання кваліфікованої юридичної допомоги та організації діяльності адвокатури; відсутність механізму реалізації принципу рівності сторін у суді; недосконалість механізму надання юридичної допомоги; відсутність правового регулювання діяльності адвокатів на території інших держав; відсутність безперервної і цілісної системи підготовки та перепідготовки професійних кадрів адвокатури; наявність певної залежності адвокатських утворень від діяльності органів державної влади; нестача самостійного, корпоративного регулювання адвокатських утворень; відсутність реальної незалежності адвокатів.

Необхідно посилити контроль за станом фінансування, порядком оплати послуг та відшкодування витрат адвокатів, які надають безоплатну вторинну правову допомогу. Внесення змін до Закону про безоплатну праву допомогу – це наступний етап реформування адвокатури. На момент прийняття чинного Закону «Про адвокатуру та адвокатську діяльність» не були створені основні інституції Національної асоціації адво-

катури України (НААУ), тому досі ця сфера регулювалася державою, і є прикрі випадки порушення принципів незалежності в роботі центрів з надання правової допомоги.

Новим викликом для адвокатури та системи безоплатної правової допомоги стала надто тісна «співпраця» адвокатів, що надають безоплатну правову допомогу, з органами слідства. НААУ, органи адвокатського самоврядування та комісії в межах своєї компетенції мають всіляко сприяти забезпеченню незалежності адвоката в період реалізації Закону «Про безоплатну правову допомогу».

На підставі узагальнення проблем, які виникли під час реалізації Закону «Про адвокатуру та адвокатську діяльність», необхідно направити в парламент пропозиції щодо змін до Податкового кодексу, соціального захисту адвокатів, особливо питання пенсійного забезпечення.

Питаннями захисту адвокатів у регіонах має займатися Комітет захисту прав адвокатів, не підміняючи при цьому регіональні ради адвокатів, а допомагаючи їм, здійснюючи свою діяльність відкрито, колегіально та на засадах корпоративності і солідарності зі всіма адвокатами відповідної області, з метою оперативної та змістовної розглядати звернення адвокатів щодо порушення їх професійних прав та гарантій і вживати в межах своєї компетенції ефективні заходи щодо захисту та (або) відновлення прав адвокатів.

Інтерес до теми гарантій та адвокатської таємниці посилюється у зв'язку з випадками втручання в адвокатську таємницю з боку органів державної влади, що передбачає вироблення нових способів реагування адвокатської спільноти на зазначені дії, а також викликає необхідність доктринального аналізу відповідальності осіб, які здійснюють таке втручання. Проблеми збереження адвокатської таємниці в професійній діяльності адвоката надзвичайно важливі і вимагають правильного розуміння державою та її органами статусу адвоката в суспільстві. Закон також не містить будь-яких норм, які передбачають або встановлюють спеціальну відповідальність за порушення прав адвокатів.

В адвокатському співтоваристві накопичилася критична маса незадоволених існуючими проблемами. Важливо підготувати ряд звернень до судових інстанцій, а також ряд законодавчих ініціатив. Думка тисяч адвокатів – вагомий аргумент. Ми маємо виробити комунікаційну політику і стратегію, аби протистояти у часи випробувань, одногласно реагувати на виклики, що постають чи ще мають постати перед адвокатами.

Активізація, залучення адвокатів у процес формування стратегії розвитку адвокатської спільноти є одним з головних завдань, які стоять перед органами адвокатського самоврядування сьогодні. Здійснити це можливо, зробивши процес прийняття рішень такими органами максимально прозорим і публічним. Ухваленню важливих для адвокатів рішень має передувати широке обговорення, тоді рішення не будуть піддаватися несамовитій критиці, а навпаки – будуть супроводжуватися колективною волею до виконання.

Зараз адвокатура стикається з небажанням держави вести повноцінний діалог. Необхідно додатково лобіювати цілу низку гарантій незалежності адвокатів. Слід докласти багато зусиль для подальшого реформування в адвокатських колективах, причому це мають бути зусилля самих адвокатів, правників-науковців та експертів з метою розроблення нових дієвих змін до закону про адвокатуру, Кримінального процесуального кодексу, Податкового кодексу.

Законодавство не може влаштовувати всіх і бути виключно позитивним. Але зараз перед нами стоїть надзвичайно вагоме і важливе завдання – зробити так, щоб реформа проходила з урахуванням пропозицій усіх адвокатів. Адвокатське співтовариство об'єктивно зацікавлене в ефективності реформи правоохоронної системи, в незалежному, справедливому і кваліфікованому суді, у високому авторитеті судової влади, у розвитку правової державності в Україні. Зараз готуються зміни до Закону «Про адвокатуру та адвокатську діяльність», працює робоча група, і самими адвокатами вносяться вагомні пропозиції щодо вирішення проблем, що виникли при реалізації нинішньої редакції Закону, з метою посилення гаран-

тій адвокатської діяльності. Останнім часом інформаційний фон навколо реформи адвокатської професії знову зростає. Адвокатське співтовариство завмерло в нетерпінні і хвилюванні, очікуючи нових законодавчих ініціатив.

Однак чудодійного рецепту, слідуючи якому, українська адвокатура стане такою ж впливовою, авторитетною і багатою, як Американська асоціація юристів, на жаль, поки немає. Для його створення необхідно залучити колективний розум, запросити колег до публічного обговорення. Попереду ще багато роботи, адже зараз усі органи самоврядування адвокатури повинні працювати для максимального захисту адвоката, його прав та гарантій. [2;1]

У державі, заснованій на верховенстві права, вся правоохоронна система, виконуючи свої функції, у першу чергу захищає права людини. Вироки виносяться судами виключно на основі професійного розслідування, обґрунтованої підготовки справи та переконливих доказів у змагальному судовому процесі. У такій державі немає потреби порушувати професійні права і гарантії адвоката або права людини обвинуваченого для того, щоб домогтися обвинувального вироку. На жаль, в Україні велика кількість обвинувальних вироків частково обумовлена значними порушеннями прав сторони захисту. Так відбувається, незважаючи на механізми захисту, передбачені законом.

Основні порушення прав українських адвокатів включають у себе:

- а) ненадання адвокатам доступу до своїх клієнтів;
- б) порушення права на конфіденційне спілкування між адвокатом і клієнтом;
- в) ненадання чи невчасне адвокату доступу до інформації, матеріалів справи;
- г) проведення неправомірних обшуків в офісах і вилучення документів, що становлять адвокатську таємницю;
- г) порушення статусу адвоката у кримінальному провадженні;
- д) зловживання притягненням до дисциплінарної відповідальності адвокатів та порушенням кримінальних справ проти адвокатів;

е) застосування позасудових заходів впливу щодо адвоката та його майна.

Ці порушення вкрай негативно впливають на дотримання прав людини обвинувачених, а також на права та професійні гарантії їх адвокатів. Вони є постійними й повсюдними та відбуваються, незважаючи на зусилля багатьох сторін запобігти їм і забезпечити компенсацію завданої шкоди, і серйозно підривають верховенство права та встановлену законом належну правову процедуру [3;1].

Українці мають зрозуміти, що адвокати повинні бути вільними у виконанні своїх професійних функцій, без жодного впливу чи зовнішнього тиску. Інтереси тих, кого адвокат захищає, вимагають, щоб було виключено будь-яке втручання, посягання на незалежність адвокатів чи адвокатську таємницю. Адвокатам має бути гарантовано відповідний спектр прав та гарантій не лише на папері, але й при практичному здійсненні професійної діяльності. По суті, адвокат в Україні, захищаючи права людей, стає ворогом для всіх чиновників, оскільки вони захищають свої корпоративні інтереси.

На жаль, складається враження, що суспільство ще не готове до відстоювання паритетності адвокатури і державного примусу, а серед парламентаріїв настільки низький відсоток справжніх фахових юристів, що вони навіть не можуть осягнути необхідність такої паритетності. Проаналізувавши ситуацію, що склалася, мимоволі ставимо прикре питання: якщо незахищений адвокат, то що буде з тими, кого він захищає? [4;1]

Зміцнення системи правового захисту в разі порушень професійних прав і гарантій адвокатів вимагає розвитку потенціалу ключових сторін, що беруть участь при здійсненні адвокатом своєї професійної діяльності з метою визначення належних засобів правового захисту, забезпечення їхнього застосування, а також ведення і обміну усією відповідною інформацією. Усі організації та інституції, що підтримують адвокатську професію повинні брати участь у цьому процесі. Така система повинна охоплювати всю країну і бути доступною для кожного адвоката. З огляду на це, **доцільними видаються такі**

конкретні кроки у сфері реформування української адвокатури:

У першу чергу, необхідно внести певні зміни до Закону України «Про адвокатуру та адвокатську діяльність», а саме до статті 23 «Гарантії адвокатської діяльності». Встановити на законодавчому рівні, що проведення обшуку приміщення адвоката можливе лише, коли адвокат особисто має статус підозрюваного; внести зміни щодо забезпечення можливості використання посвідчення адвоката в якості посвідчення особи; щодо неможливості допиту адвоката, як свідка по справах, де адвокати є захисниками, за винятком випадків, коли адвокат особисто підозрюється у вчиненні злочину.

Також слід внести ряд нагально важливих змін і до Кримінального процесуального кодексу України щодо наділення рад адвокатів регіону процесуальними правами у справах щодо обвинувачення адвоката; підняти й інші питання, які потребують уваги і включають у себе процесуальні права адвоката, коли особа не має статусу підозрюваного, відмову органів слідства інформувати адвокатів про допит свідків тощо.

У світлі реформування інституту української адвокатури потребує внесення рішучих змін і чинний Закон України «Про судоустрій та статус суддів», а саме: щодо усунення положення про те, що адвокат може бути притягнений до дисциплінарної відповідальності за подання завідомо безпідставної скарги про притягнення судді до дисциплінарної відповідальності. Трансформування відповідного положення необхідне і у діючих Правилах адвокатської етики.

Серйозним та значущим кроком буде внесення змін до Кодексу України про адміністративні правопорушення з питання підвищення відповідальності за відмову в наданні інформації на адвокатський запит, за несвоєчасне або неповне надання інформації, водночас із внесенням змін до Кримінального кодексу України, щодо усунення кримінальної відповідальності суддів за винесення завідомо неправосудного рішення.

Сьогодні нагальних змін потребують й інші законодавчі акти. Наприклад, такі як Наказ (інструкція) Генеральної прокуратури України (інших силових структур) щодо

неухильного дотримання законодавства в частині прав і гарантій адвокатів з питань проведення обшуків у приміщенні адвоката; Наказ Міністерства внутрішніх справ України – з приводу передбачення права адвокату на носіння травматичної зброї.

Пріоритетним напрямом має стати розвиток діяльності Національної асоціації адвокатів України як всеукраїнської професійної організації, яка об'єднує всіх адвокатів з метою забезпечення реалізації завдань адвокатського самоврядування. Серед першочергових задач НААУ має бути створення комплексної бази даних із системою управління інформацією, що охоплює всі порушення професійних прав і гарантій адвокатів, яка буде простою і легкою у користуванні при офіційній реєстрації адвокатом будь-якого порушення його професійних прав і гарантій. По-друге, розробка і поширення типових рекомендацій, процедурних керівних принципів для адвокатів про те, як діяти і до кого звертатися, якщо їх професійні права і гарантії було порушено. Доцільно проводити регулярні публічні кампанії з посилення внутрішнього контролю державних установ із запобігання порушенню професійних прав і гарантій адвокатів, влаштовувати наукові семінари, проводити навчальні заходи для членів дисциплінарних палат з питань порушення дисциплінарної справи, підстав притягнення адвоката до дисциплінарної відповідальності тощо.

Надзвичайно важливе значення на сьогоденнішому етапі функціонування адвокатури має розробка ряду рекомендацій і проведення спеціалізованих тренінгів для членів Ради адвокатів України, наприклад, для представників регіональних рад адвокатів, які беруть участь в обшуках в офісі адвоката. Слід посилювати ефективність роботи новоствореного Комітету захисту прав адвокатів та гарантій адвокатської діяльності НААУ, шляхом спрощення його структури, більш інклюзивної участі членів Комітету в його роботі, вдосконаленні положення тощо. Необхідно створювати механізми для участі в публічній кампанії з мобілізації громадянського суспільства та засобів масової інформації щодо відповідальності за порушення професійних прав і гарантій адвокатів; ви-

світлювати у джерелах ЗМІ показові випадки порушення прав адвокатів та гарантій адвокатської діяльності.

Не слід нехтувати і роботою з суддями та правоохоронними органами. В Україні мають стати звичними систематичні круглі столи для суддів, прокурорів та інших співробітників правоохоронної системи з приводу дотримання прав і гарантій адвокатів та відповідальності за їх порушення [3;1].

Цілком зрозуміло, що сьогодні в Україні необхідно побудувати міцну і всеосяжну систему захисту прав адвокатів і гарантій професійної адвокатської діяльності. Система повинна включати в себе життєздатні механізми для попередження, виявлення, усунення оприлюднення та засудження порушення прав адвокатів і гарантій адвокатської діяльності та прав людини їхніх клієнтів. Вона повинна зміцнити верховенство права, змагальність процесу, а також право на належну правову процедуру. Вона повинна ґрунтуватися на принципах прозорості та доступу до інформації і водночас надавати адвокатам можливість виконувати свої обов'язки впевнено, без перешкод та страху за безпеку свого життя, здоров'я, цілісність свого майна.

Усі зацікавлені сторони повинні відігравати активну роль у цьому процесі і працювати разом. Система повинна перебувати під керівництвом і управлінням Національної асоціації адвокатів України, і, зокрема, його Комітету з захисту прав адвокатів і гарантій адвокатської діяльності. Спільна робота та інформування необхідні для створення конкретних механізмів розгляду порушень, які були б ефективними, прозорими, відкритими, загальнонаціональними, заснованими на певних критеріях і показниках, а також такою, що враховує позицію всіх зацікавлених сторін. Це єдиний шлях подолати безкарність, а також створити гарантії і засоби правового захисту в діяльності адвокатів у системі юстиції. Простіше кажучи, практика повинна відповідати закону, і повинні дієво функціонувати засоби правового захисту щодо будь-яких порушень закону [3;1].

Висновок

Розвиток та вдосконалення інституту адвокатури наразі є життєво необхідними та нагальними для формування справжньої правової демократичної європейської Української держави. У реформі адвокатури, як і в судовій чи будь-якій іншій реформі, зміни треба робити виважено, змістовно, обдуманно, але швидко й радикально. Лише тоді можна говорити про реформу, лише тоді вона матиме результат. Звісно, латати дірки та доповнювати окремі положення також потрібно. Але це вже не реформи, а «косметичний ремонт». І коли він буде зроблений – також важливо, проте це вже питання «гігієни». Хтось може потерпіти у такому стані ще рік, хтось може жити з цим ще багато років, а комусь цей «косметичний ремонт» і взагалі не потрібний [5;1].

Українська адвокатура була і залишається прихильником реформ, які спрямовані на подальшу адаптацію чинних європейських практик. Отже, пріоритетами реформування адвокатури є збереження незалежності професії та підвищення професійних стандартів. Запорукою цього є ефективне адвокатське самоврядування, а також посилення і захист прав та гарантій професійної адвокатської діяльності [1;1].

Літератури

1. Гвозд'їй В.А., // «Законі Бізнес» (№ 1274), 09.07-15.07.2016 р. – «Зміни заради змін не просто не потрібні – вони шкідливі» // [Електронний ресурс] – Режим доступу:

– <http://unba.org.ua/publications/print/1654-zmini-zaradi-zmin-ne-prosto-ne-potribni-vonishkidlivi.html>

2. Коваль К., // Юридична газета – всеукраїнське щотижневє професійне видання / Стратегія розвитку адвокатури України, 01.10.2014 р. // [Електронний ресурс] – Режим доступу: – <http://jur-gazeta.com/publications/actual/strategiya-rozvitku-advokaturi-ukrayini.html>

3. Проект ЄС «Підтримка реформ у сфері юстиції в Україні» / Захист прав адвокатів та гарантій адвокатської діяльності: Заключення та рекомендації. – Justice Cooperation Internationale: Ритіс Йокубаускас, Оксана Цимбрівська, Марк Сегал – 09.06.2016 р. // [Електронний ресурс] – Режим доступу: – http://www.justicereformukraine.eu/wp-content/uploads/2016/06/ProtectingAdvocates-Memo_FINAL_ukr.pdf

4. Рябенко П. // Газета по-українськи – створення єдиної правничої професії / Новий закон і старі проблеми адвокатури, 13.08.2012 р. // [Електронний ресурс] – Режим доступу: – <https://gazeta.ua/blog/12360/novij-zakon-i-stari-problemi-advokaturi>

5. Стельмашук А. // Юридична газета – всеукраїнське щотижневє професійне видання / «Реформи розпочинаються тоді, коли приходять нові люди з мотивацією до змін», 30.05.2016 р. // [Електронний ресурс] – Режим доступу: – <http://jur-gazeta.com/interview/andriy-stelmashchuk-reformirozpochinayutsya-odi-koli-prihodyat-novilyudi-z-motivacieyu-do-zmin.html>

ЦІННІСНА ОРІЄНТАЦІЯ ЯК ЕЛЕМЕНТ МОТИВАЦІЙНОЇ СТРУКТУРИ ОСОБИСТОСТІ

**СОЛОМЧАК Христина Богданівна - кандидат юридичних наук, доцент
кафедри цивільно-правових дисциплін Львівського державного університету
внутрішніх справ**

УДК 340.12

В статье исследуется ценностная ориентация человека как элемент мотивационной структуры. Установлено, что ценностная правовая ориентация - это компонент структуры индивидуального сознания человека, который состоит из определенной иерархии правовых ценностей, на основе которых человек в рамках права осуществляет выбор. Именно ценностная правовая ориентация указывает на степень воплощения правовых норм в индивидуальное сознание человека, поэтому в отличие от ценностей, которые могут быть как личными, так и общественными, ценностные ориентации всегда индивидуальны. По мере того, что является основой в ценностной ориентации человека - ценности или антиценности, что является ее смыслом жизни, можно судить о самом человеке.

Доказано, что правовое поведение зависит именно от уровня ценностной ориентации, ведь каждым индивидом те или иные ценности воспринимаются неодинаково. В одних ценностная ориентация совпадает с требованиями общества, в других на вершине ценностной ориентации могут быть антиценности.

Предложено выделить следующие уровни ценностной ориентации, в зависимости от формы взаимодействия общественного и индивидуального в человеке в сфере права: 1) сознательная ценностная правовая ориентация (правовые ценности совпадают с интересами человека и являются ее собственными интересами); 2) допустимая ценностная правовая ориентация (правовые ценности и интересы человека не сходятся, однако, человек их придерживается из собственных корыстных побуждений); 3) антиценностная ориентация (ценности общества и ценности личностные противоречат и взаимоисключают друг друга).

Постановка проблеми

Аксіологія (наука про цінності) входить до числа основних розділів філософії права, адже роль цінностей у людському житті є неocenимою, вони виступають сенсом людського буття. Упершу чергу цінності – це результат багатовікового соціального досвіду, досягнення суспільства, світоглядних принципів, уявлень та розуміння людини, що є еталоном, ідеалом, належним.

Соціальні цінності можуть виникати у сфері економіки, політики чи в інших сферах, але, будучи закріпленим в праві, вони стають правовими цінностями. Ці цінності, у свою чергу, вже через право впливають на суспільні відносини. При цьому правові норми повинні відповідати правовим цінностям, адже ні один закон не буде визнаний суспільством, якщо він не відповідатиме його вимогам. Більше того дотримуючись загальних соціальних цінностей людина часто виконує навіть такі правові норми про існування про які не здогадується, тому цінність слід вважати внутрішньою ціллю, змістом правової норми.

Отже, феномен цінності характеризується відображенням як соціальної, так і особистісної (свідомої) реальності людини. У подальшому, людина формує для себе ту сукупність цінностей, на основі якої вона робить вибір або в межах права, або поза ним. Тому вивчення ціннісної орієнтації як чинника формування правової поведінки є актуальним.

Стан дослідження

Цінності та ціннісна орієнтація були предметом дослідження для таких науковців: О.Ф.Александрова, А.Н.Бабенко, О.О.Бандура, С.Б.Боднар, О.М.Болсунова, А. А.Кавалеров, М.С. Каган, Л.І. Лясота, Г.В. Мальцев, И.Д. Мишина, В.В. Молодиченко, О.В. Носенко, І.П. Патерило, М.М. Підлісний, Ю.С. Разметаєва, П.П. Сліпець, І.Г. Стрелецька, И.Г. Сушина, Н.В. Шилов та ін.

Метою статті є дослідження ціннісної орієнтації людини як регулятора її поведінки.

Виклад основного матеріалу дослідження

Цінності набувають соціального сенсу, реалізуються і справляють вплив на свідомість, поведінку, позитивну правову відповідальність людини лише у тому разі, коли вони глибоко усвідомлюються і сприймаються особистістю як ціннісні орієнтації. Орієнтація – це спрямованість уваги та дій особистості на досягнення певної цінності, яка має актуальне значення, тобто визначення сприйняття людиною соціальної ситуації та вибір відповідного образу дій [1, с.56]. Орієнтації, спрямовані на соціальні цінності, називаються ціннісними орієнтаціями.

Отже, з поняттям «цінність» тісно пов'язана категорія «ціннісна орієнтація», завдяки якій позначаються елементи мотиваційної структури особистості, на основі якої остання здійснює вибір мети, мотивів конкретної діяльності з урахуванням особливості ситуації, що склалася. Поняття «ціннісна орієнтація» ввели В. Томас та Ф. Знанецький, які зазначали, що людина інтерналізує основні соціальні цінності і свідомо керується ними у своїй поведінці. При цьому людина не лише вільно орієнтується на соціальні цінності інших, але й формує на цій основі власні цінності. Категорія ціннісної орієнтації виникла як реакція на необхідність пояснення соціально значущої поведінки [2, с.60-61].

Цінності та ціннісні орієнтації людини є предметом дослідження низки наук про людину і суспільство, як от: соціологія, психології, філософії та педагогіки. Ціннісні орієнтації займають проміжне місце на перетині таких галузей, як мотивація та світоглядні структури свідомості. Вони є компонентом складної структури ставлень особистості до умов її існування та діяльності, пов'язуючи в єдине ціле суспільне, групове й індивідуальне у свідомості та поведінці [3].

Ціннісна орієнтація – це вибір особистістю такого типу поведінки (вчинку), в основі якого лежать певні, різною мірою усвідомлені чи взагалі не усвідомлені, цінності. Це спрямованість особистості на засвоєння певних цінностей для задоволення своїх потреб. Людина орієнтується на ті цінності, що найбільш потрібні їй у даний час та відповідають її інтересам, імпонують її досвіду. Ціннісні орієнтації є складними утвореннями, що вбирають у себе рівні та форми взаємодії громадського та індивідуального в людині. Цінності в ціннісних орієнтаціях виступають як орієнтир та відповідний регулятор поведінки та діяльності людини у предметній та соціальній дійсності. Включення ціннісних орієнтацій у структуру особистості дозволяє вловити найбільш загальні соціальні детермінанти мотивації поведінки та позитивної правової відповідальності людини, джерела якої слід шукати в соціально-економічній природі суспільства, його культурі, моралі, в особливостях усвідомлення того середовища, в якому сформувалася соціальна індивідуальність і де проходить повсякденна життєдіяльність людини. Отже, ціннісні орієнтації, будучи одним із центральних особистісних утворень, виражають свідоме ставлення людини до соціальної дійсності і визначають мотивацію поведінки та мають суттєвий вплив на всі сфери її діяльності [4, с. 271, 278-279].

Поняття цінностей та ціннісних орієнтацій слід розмежовувати, розуміючи під цінностями узагальнені уявлення, які виступають у якості загальних ідеалів, стереотипів суспільної та індивідуальної свідомості, що функціонують як ідеальні

критерії оцінки й орієнтації людини та суспільства, а під ціннісними орієнтаціями – відображення у свідомості людини цінностей, які визначаються нею як стратегічні життєві цілі та загальні світоглядні орієнтири, що формуються на співвідношенні особистісного досвіду із суспільними зразками культури. Звідси випливає, що поняття ціннісні орієнтації є ширшими за поняття цінностей, тому доречніше говорити про цінність грошей, але про матеріалістичну ціннісну орієнтацію, про цінність людського життя, але про гуманістичну ціннісну орієнтацію людини. [3]

До основних механізмів встановлення ціннісної орієнтації відносять: соціальні механізми – реалізуються через втілення суспільної системи цінностей, психологічні механізми – здійснюються завдяки взаємодії соціально-психологічних компонентів особистості (мотиви, цілі, інтереси) у процесі утворення та формування її ціннісних орієнтацій та педагогічні механізми – функціонують у вигляді поєднання навчання, виховання та діяльності особистістю [5].

А. Кавалеров до структурних компонентів ціннісної орієнтації відносить: когнітивний, емоційний, діяльнісний та оцінювальний. Когнітивний компонент передбачає обізнаність особи із цінностями суспільства, членом якого вона є, орієнтацію у загальнолюдських цінностях. Емоційний компонент проявляється через діалектичний зв'язок ціннісних орієнтацій з потребами, та проходить у три етапи: перший – певний об'єкт, явище викликають у людини тимчасове позитивне переживання, друге – пережите позитивне переживання до даного об'єкта поступово закріплюється у пам'яті людини і починає відтворюватись навіть поза тими ситуаціями, які сприяли позитивним емоційним переживанням, незалежно від них, третє – об'єкт, явище стають цінністю для людини внаслідок виникнення потреби у них, яка спонукає до певного виду діяльності. Ціннісні орієнтації, які включають у себе когнітивний та емоційний компонент спонукають людину до активної діяльності, спрямованої на досягнення даних цілей,

задоволення потреб, що і обумовлює діяльнісний компонент. Оцінювальний компонент, як правило має творчий характер та залежить від рівня сформованості інтелектуальних, моральних, естетичних та інших ціннісних орієнтацій, які у своїй єдності характеризують індивіда як особистість, зумовлюють його діяльність на досягнення певних життєвих цілей [6, с.68-70]

Ціннісні орієнтації виконують ряд соціальних функцій й, зокрема, прилучають людину до системи цінностей та норм відповідного соціального середовища; забезпечують систематизацію знань, норм та стереотипів людини, сприяють гармонізації її внутрішнього світу, самоствердженню особистості та реалізації її талантів [7, с.95].

Таким чином, ціннісні орієнтації – це поняття, що віддзеркалює позитивну або негативну значущість для особистості, предметів або явищ соціальної дійсності та є найважливішим механізмом у структурі свідомості та самосвідомості людини. Ціннісна орієнтація є характеристикою особистості, яка визначається тим, що є системою цінностей конкретної людини, який спектр орієнтацій у них представлений із точки зору змісту і спрямованості, як вони співвідносяться з конкретно-історичними, суспільно-політичними й ідеологічними умовами, на тлі яких відбувається процес формування цінностей суспільства загалом та конкретної людини, зокрема [2, с.60].

І.В. Дьяконов виділяє наступні види ціннісних орієнтацій у залежності від структури ціннісних орієнтацій суб'єкта з погляду «програми» його життєдіяльності і конкретних етапів, моментів її реалізації: «базові» ціннісні орієнтації суб'єкта (вони спрямовані на об'єкти або явища, які є потрібними для підтримання його соціального існування взагалі); «додаткові» ціннісні орієнтації (виникають на основі «базових» та зумовлені соціальним місцем, що його займає суб'єкт у суспільстві); «тимчасові» ціннісні орієнтації (пов'язані зі специфікою реалізації «базових» і «додаткових» на кожному етапі реалізації «програми» суб'єкта); «проникаючі» ціннісні орієнтації (у них цінності-цілі закри-

плюються в свідомості суб'єкта як потреби у ставленні та спрямовані, насамперед, на конкретні об'єкти або явища інтересу і для реалізації змушені безупинно втягувати у свою сферу нові об'єкти, цим самим зумовлюючи процес безупинного якісного розвитку суб'єкта) [8].

Виділяють розвинені, стійкі та несуперечливі ціннісні орієнтації, на противагу яким існують нерозвинені, нестійкі, суперечливі. Розвинені, стійкі та несуперечливі ціннісні орієнтації (є ознакою зрілої особистості) – це призма не лише зовнішнього, а й внутрішнього світу людини, що зумовлює зв'язок свідомості і самосвідомості, психологічна основа для вирішення питання про сенс життя. Вони зумовлюють такі якості людини, як цілісність, надійність, вірність певним принципам та ідеалам, здатність до вольових активних дій задля їхнього досягнення. Натомість, нестійкі, нерозвинені, суперечливі ціннісні орієнтації є ознакою невизначеності мети, сенсу життя та причиною непослідовності у поведінці людини [6, с.60-61].

У літературі, залежно від міри засвоєння правових цінностей, виділяють чотири типи особистостей:

- рефлексивно-духовна креативна особистість – характеризується високим рівнем прийняття сенсу самовдосконалення, спрямованості на пошук сенсу життя в служінні людям. Для такої людини характерне: наявність ідеалу, високий статус у соціумі, творче мислення, ціннісне бачення світу, пріоритетність правових цінностей свободи, справедливості, рівності, адекватна ціннісна поведінка;

- ціннісно орієнтована особистість – визначається прагненням до досягнення узгодженості «реального» та «ідеального», характеризується ціннісним ставленням до моральних цінностей;

- автономна особистість – спрямована на самовираження. Має індивідуалістичні схильності, орієнтація на системоутворюючі морально-правові цінності виражена нечітко;

- пасивнокомфортна особистість – формально приймає цінності в готовому вигляді, наявна фрагментарність і розріз-

неність ціннісних орієнтацій. Характеризується недостатнім рівнем розуміння значення цінностей свободи, рівності, справедливості [9, с.355-356].

У контексті права існує ціннісна правова орієнтація, суть якої зводиться до особистої переваги правових ідеалів і вчинків, особистої спрямованості на світ правових цінностей, побудова їхньої індивідуальної ієрархії, включення їх до мети і мотивів діяльності.

Отже, ціннісна правова орієнтація – це компонент структури індивідуальної свідомості людини, який складається з певної ієрархії правових цінностей, на основі яких людина у межах права здійснює вибір. Саме ціннісна правова орієнтація вказує на ступінь втілення правових норм в індивідуальну свідомість людини, тому на відміну від цінностей, які можуть бути як особистісними, так і суспільними, ціннісні орієнтації завжди індивідуальні. В міру того, що є основою в ціннісній орієнтації людини – цінності чи антицінності, що є її сенсом життя, можна судити про саму людину. На нашу думку, правова поведінка залежить саме від рівня ціннісної орієнтації, адже кожним індивідом ті чи інші цінності сприймаються неоднаково. В одних ціннісна орієнтація збігається з вимогами суспільства, в інших на вершині ціннісної орієнтації можуть бути антицінності. Тому пропонуємо виділити такі рівні ціннісної орієнтації, в залежності від форми взаємодії суспільного та індивідуального в людині у сфері права:

Перший рівень – свідомо ціннісна правова орієнтація (правові цінності ототожнюються з інтересами людини та є її власними інтересами).

Наявність високого рівня ціннісної орієнтації характеризує людину як морально-зрілу особистість, якій притаманні високий рівень усіх природних та соціальних детермінант позитивної правової відповідальності: позитивної правосвідомості, розумної волі, вищих правових почуттів, правової культури. Людина з даним рівнем ціннісної орієнтації пройшла всі етапи засвоєння правових цінностей:

1) у міру свого виховання, зрілості та розуміння їхнього змісту людина ознайомлюється з усіма наявними у соціумі цінностями, здобуває про них інформацію та знання. Освоєння правових цінностей здійснюється через правове виховання та залежить від правової установки, під якою слід розуміти ставлення людини до явищ права відповідно до засвоєних правових знань;

2) на основі здобутих знань здійснює правову оцінку даних предметів і явищ. Оцінка цінностей – це сприйняття у власній свідомості явища, предмета об'єктивного світу та інтелектуальне осмислення його завдяки розуму, внаслідок чого формується особистісне ставлення до цінностей, сформованих у суспільстві. Осмислення оцінюваного передбачає виявлення і розуміння того конкретного сенсу, істотних ознак, рис та якостей, які становлять об'єкт для людини. Осмислення – це черговий етап процесу освоєння знань, що залежить від пізнавальної діяльності людини.

Вважаємо, що не всяка оцінка може стати передумовою засвоєння правових цінностей суспільства як власних, а лише та, що є адекватною, тобто внаслідок розумової діяльності та за обставин, які не викривляють світосприйняття людини. Зрозуміло, що результат оцінки може бути як позитивний, так і негативний, а отже, оцінка цінності з негативним результатом не стане власною цінністю для людини. Адекватність і позитивність оцінки, на нашу думку, взаємопов'язані, якщо людина сприймає та адекватно оцінює вищу цінність, то вона обов'язково стане результатом позитивної цінності. Звідси, орієнтація на певні цінності може виникнути лише як результат позитивної оцінки, попереднього визнання;

3) на третьому етапі людина не лише засвоює, усвідомлює правові цінності суспільства, а й вони стають її власними цінностями вже на рівні індивідуальної правової свідомості. На даному етапі реалізується мотиваційна функція цінностей, що спонукає людину до активних правомірних дій, тобто до правової поведінки.

Отже, спочатку особистість отримує інформацію про існування правових цінностей та умови її реалізації, а потім здійснюється трансформація (переклад на власну індивідуальну мову). Далі йде активна діяльність: цінність, яка пізнана сприймається або відкидається. Відповідно до того відбувається включення в особисту визначену систему цінностей (інклюдія) та відбуваються зміни особистості, що зумовлені сприйняттям цінностей (динамізм) або ж, навпаки, несприйняттям, яке може бути негативно-байдужим чи іноді навіть ворожим [1, с.57].

Найвищий рівень ціннісної правової відповідальності, на нашу думку, є видом стійких, розвинених, несуперечливих ціннісних орієнтацій, притаманний рефлексивно-духовній креативній або ж ціннісноорієнтованій особистості.

Другий рівень – допустима ціннісна правова орієнтація (правові цінності та інтереси людини не сходяться, проте, людина їх дотворюється з власних корисливих мотивів).

Допустима ціннісна правова орієнтація настає тоді, коли людина не має переконання в соціальній корисності права, адже для неї прийняті суспільні цінності є взагалі незрозумілими або просто сприймаються як декларативні. Проте, вона дотримується вимог закону не через те, що вони є втіленням найвищих цінностей, а з власних корисливих мотивів. Тобто при допустимій ціннісній правовій орієнтації зазвичай людина керується не вищими цінностями-цілями, а поміжними цінностями-засобами.

У цьому випадку мова йде лише про ту корисність права, яка є втіленням ідеї природного права, адже протягом усього розвитку людства, траплялись випадки, коли право закріплювало не вищі цінності, а швидше антигуманні цінності (радянське право). У даний період більшість членів такого суспільства виражала внутрішню незгоду з ідеями, оцінками, що були закріплені в праві. Тому, на нашу думку, про право можна вести мову не лише в якості цінності, а й антицінності, це трапляється тоді, коли позитивне право (законодав-

ство) використовують задля досягнення антисуспільних цілей.

Даний рівень ціннісної правової орієнтації є видом нерозвинених, нестійких, суперечливих ціннісних орієнтацій, що притаманний автономній або пасивнокомфортній особистісті.

Третій рівень – антиціннісна орієнтація (цінності суспільства і цінності особистісні суперечать та взаємовиключають одна одну).

В антиціннісній орієнтації на вершині ієрархії системи особистісних цінностей знаходяться антигуманні цінності – цінності, якими зазвичай керуються відповідні групи соціуму (злочинні організації, угруповання, бандитизм тощо). Частіше за все такі цінності стають особистісними внаслідок недостатнього виховання чи рівня правосвідомості та правової культури. Людина свідомо не відповідає вимогам норм права і загальнолюдським цінностям. Виявленням даного рівня ціннісної правової орієнтації є правовий нігілізм, як заперечення цінності права в якості соціального регулятора.

Зауважимо, що ми обдумано назвали перших два рівні свідомою та допустимою правовою ціннісною орієнтацією, а останній – антиціннісною орієнтацією, без прикметника «правова», оскільки вважаємо, що такі правові цінності, як: рівність, справедливість, свобода чи будь-які інші правові цінності – не можуть бути антицінностями, оскільки право повинне закріплювати лише вищі цінності.

Висновок

Правові цінності роблять право «живим», наповнюють його змістом, знімаючи у діях кожного суб'єкта елемент механістичності та виключаючи байдуже ставлення до поведінки. Найбільш значущий вплив на правову поведінку мають такі вищі, правові цінності-цілі, як: свобода, рівність та справедливість. Проте, будь-які цінності, у тому числі і дані, можуть зреалізуватись і справити вплив на поведінку людини лише тоді, коли вони будуть глибоко усвідомлені і сприймуться людиною як ціннісні орієнтації. Ціннісна правова орієнтація – це компонент структури інди-

видуальної свідомості людини, який складається з певної ієрархії правових цінностей і на основі яких людина здійснює вибір у межах права або поза ним.

Література

1. Підлісний М.М. Становлення філософської теорії цінностей (історико-філософський аналіз): дис... канд. філос. наук: 09.00.05 / М.М. Підлісний; Дніпропетровський держ. фінансовоекономічний інт. – Д., 2003. – 180 с.

2. Сліпець П.П. Політичні цінності: теорія і методологія пізнання та реалізації: монографія / П. П. Сліпець; Ін-т політ. і етнонац. дослідж. ім. І.Ф.Кураса НАН України. – К.: Знання України, 2009. – 251 с.

3. Федух І. С. Визначення змісту поняття «ціннісна орієнтація» у сучасній психолого-педагогічній науці [Електронний ресурс] / І. С. Федух // Вісник Національної академії Державної прикордонної служби України – №3. – 2011. – С.2. – Режим доступу:// http://www.nbu.gov.ua/e-journals/Vnadsps/2011_3/11fisppl.pdf

4. Молодиченко В. В. Модернізація цінностей в українському суспільстві засобами освіти: (філософ, аналіз) / В. В. Молодиченко. – К.: Знання України, 2010. – 383 с.

5. Рабійчук С.О. Місце ціннісних орієнтацій в цілісній системі виховання сучасних старшокласників [Електронний ресурс] / С.О. Рабійчук // Вісник Національної академії Державної прикордонної служби України: електрон. наук. фах. вид. / гол. ред. Грязнов І.О. – 2012. – Вип. 1. – Режим доступу: http://www.nbu.gov.ua/e-journals/Vnadsps/2012_1/12rsovs.pdf.

6. Кавалеров А.А. Цінність у соціокультурній трансформації / А.А. Кавалеров. – Одеса: Астропринт, 2001. – 221 с.

7. Александрова О.Ф. Роль і місце ціннісних орієнтацій у сучасній теорії виховання / О.Ф. Александрова // Запорізький національний університет. – 2012. – № 1 (7). – С.92-95.

8. Дьяконов І.В. Зміст поняття «ціннісні орієнтація» [Електронний ресурс] / Дьяконов І.В. // Філософський альманах. – К.: Центр духовної культури, – 2004. –

АНОТАЦІЯ

У статті досліджується ціннісна орієнтація людини як елемент мотиваційної структури. Встановлено, що ціннісна правова орієнтація – це компонент структури індивідуальної свідомості людини, який складається з певної ієрархії правових цінностей, на основі яких людина у межах права здійснює вибір. Саме ціннісна правова орієнтація вказує на ступінь втілення правових норм в індивідуальну свідомість людини, тому, на відміну від цінностей, які можуть бути як особистісними, так і суспільними, ціннісні орієнтації завжди індивідуальні. В міру того, що є основою в ціннісній орієнтації людини – цінності чи антицінності, що є її сенсом життя, можна судити про саму людину.

Доведено, що правова поведінка залежить саме від рівня ціннісної орієнтації, адже кожним індивідом ті чи інші цінності сприймаються неоднаково. В одних ціннісна орієнтація ототожнюється з вимогами суспільства, в інших на вершині ціннісної орієнтації можуть бути антицінності.

Запропоновано виділити такі рівні ціннісної орієнтації, в залежності від форми взаємодії суспільного та індивідуального в людині у сфері права: 1) свідомі ціннісна правова орієнтація (правові цінності ототожнюються з інтересами людини та є її власними інтересами); 2) допустима ціннісна правова орієнтація (правові цінності та інтереси людини не сходяться, проте людина їх дотримується з власних корисливих мотивів); 3) антиціннісна орієнтація (цінності суспільства і цінності особистісні суперечать та взаємовиключають одна одну).

SUMMARY

The orientational value as an element of motivational structure of the personality is studied in this article. It is established that the values-based orientation is a Component of the individual human mind, which consists of a hierarchy of legal values on the basis of which a man has the right to make a choice within the law. It is the legal orientation values that indicate the degree of implementation of legal provisions in the individual human mind, as opposed to values they can be both personal and social, provisions are always individual. The men themselves can be seen on the basis of what is their main orientational value - value itself or antivalue as the meaning of their lives.

It is proved that the legal behavior depends on the level of orientational value, as each individual perceive certain value differently. Some people orientational value coincides with the demands of society, the other can have antivalue on top of their orientational value.

Such levels of orientational value are proposed to be highlighted, depending on the form of interaction between social and individual in a person in the sphere of law: 1) deliberate legal orientation values (legal values are identified with the human rights and become their own interests); 2) the permissible legal orientation value (legal values and person's interests do not converge, however, a person complies with them because of their own greed); 3) orientational antivalue (values of society and personal values contradict and are mutually excluded).

9. Бабенко А.Н. Правовые ценности и освоение их личностью: дис. ... д-ра юрид. наук: 12.00.01 / А.Н. Бабенко. – Москва, 2002. – 395 с.

№ 43. – Режим доступу до статті: http://www.filosof.com.ua/Jornel/M_43/Djakonov.htm

ОСОБЛИВОСТІ МІЖНАРОДНОГО СПІВРОБІТНИЦТВА УКРАЇНИ ЩОДО ЗАХИСТУ КУЛЬТУРНИХ ЦІННОСТЕЙ

**КУРДЮКОВА Валентина Сергіївна - Інститут міжнародних відносин
Київського національного університету ім. Т.Шевченка**

УДК 347.78(477)

В статті досліджено особливості міжнародного співробітництва України касательно захисту культурних цінностей. Осуществлено правовий аналіз діючих нормативно-правових актів і научно-теоретических істочників по данному вопросу. В результаті дослідження, на основанні комплексного, всестороннього, наукового аналізу, виявлено ряд проблем теоретического і практического характеру і рассмотрено комплекс рекомендацій по их решению.

Ключевые слова: международное сотрудничество, культурные ценности, защита культурных ценностей.

Актуальність теми

З кожним днем усе більшої гостроти у сучасному світі набуває проблема вивезення культурних цінностей за межі території держави їх належності. Не виняток тому й Україна. Щодня невпинно зростає кількість бажаючих збагатитися за рахунок культурної спадщини нашого народу. У контексті анексії АРК та ведення військових дій на сході України набирають обертів випадки вивезення тих чи інших культурних цінностей України за межі території нашої держави. Такі висновки можемо зробити, проаналізувавши випуски новин та інші дані засобів масової інформації України. Розвиток світових інтеграційних процесів вимагає якісно нового підходу до міжнародного права і системи принципів, звичаїв та угод. Особливо важливе значення це має для України, яка, проголосивши свою

незалежність, стала на шлях всебічного та взаємовигідного розвитку відносин з іноземними державами. Одним із пріоритетів у цьому напрямку є культурне співробітництво. Це є закономірним з огляду на той незаперечний факт, що історія розвитку сучасних народів і держав, принаймні в одному зі своїх аспектів, є історією розвитку духовності й культури кожної нації.

Усе це значно актуалізує питання міжнародного співробітництва України щодо захисту культурних цінностей та обумовлює необхідність даного дослідження.

Постановка проблеми

Незважаючи на всю важливість міжнародного співробітництва України щодо захисту культурних цінностей на сучасному етапі розвитку нашої держави, норми національного та міжнародного законодавства, що забезпечують правове регулювання даного питання, містять чимало колізій та прогалин, у більшості випадків є застарілими та малоефективними, про що свідчить практика їх застосування, а тому, безперечно, потребують вдосконалення.

Стан дослідження

Окремі аспекти міжнародного співробітництва України щодо захисту культурних цінностей є об'єктом наукових досліджень. Проте вони носять обмежений характер, і на сьогодні все ще залишається багато дискусійних питань. Комплексні дослідження з даного питання в контексті

останніх подій в Україні відсутні, а отже, є необхідність подальшого дослідження та переосмислення.

Мета та завдання

Метою даної наукової статті є аналіз особливостей міжнародного співробітництва України щодо захисту культурних цінностей, дослідження проблемних питань, узагальнення та формування теоретичних положень та практичних висновків, вироблення рекомендацій стосовно вдосконалення правового регулювання у даній сфері та вдосконалення міжнародного співробітництва України щодо захисту культурних цінностей.

З огляду на мету були поставлені та вирішувалися наступні **завдання**: дослідити особливості та проблеми правового регулювання та здійснення міжнародного співробітництва України щодо захисту культурних цінностей та запропонувати комплекс рекомендацій щодо їх вирішення.

Виклад основних положень

Міжнародно-правова охорона культурних цінностей передбачає встановлення такого характеру міжнародних відносин, який би забезпечив надійне збереження, раціональне використання і відновлення їх пам'яткових і художніх достоїнств, створення сприятливих умов розвитку і поважання національних культур. Надійна і ефективна система міжнародно-правової охорони культурних цінностей неможлива без забезпечення стабільного розвитку всіх держав і народів, без проведення узгодженої культурологічної і законодавчої політики, без поважання достоїнств і цінностей, які належать кожній культурі, без забезпечення права і обов'язку розвитку культури кожного народу. Всі культури є частиною загальної спадщини людства. Як відзначається в «Декларації принципів міжнародного культурного співробітництва» (1966 р.), «народи мають прагнути продовжити паралельний і, за змогою, одночасний розвиток усіх галузей культури, щоб забезпечувати гармонійну рівновагу між технічним і морально-інтелектуальним прогресом людства». На всесвітньому рівні

міжнародне співробітництво з питань охорони культурних цінностей координується ЮНЕСКО. Роль ЮНЕСКО в міжнародній нормотворчості на всесвітньому рівні, власне у міжнародно-правовій охороні культурної спадщини, є визначальною [2, с.101].

Внаслідок прийняття Конвенції ЮНЕСКО про охорону світової культурної та природної спадщини у 1972 р. на міжнародному рівні було чітко зафіксовано та узгоджено порядок збереження та популяризації об'єктів культури і природи, які становлять частину надбання універсальної культури людства і мають виняткове значення не лише для самої держави, на території якої вони знаходяться, але й для людства в цілому. Таким чином, Україна як учасниця Конвенції ЮНЕСКО з 1988 р. взяла на себе зобов'язання забезпечувати охорону об'єктів світової спадщини, розташованих на її території. У цьому сенсі особливого значення набуває проблема розробки комплексної системи заходів, які б поєднали внутрішній та міжнародний вектор діяльності держави щодо збереження й охорони культурної спадщини [13, с.104]. Але конвенції ЮНЕСКО не розв'язують всього масиву проблем, що існують у цій галузі. Так, у цих універсальних міжнародних актах відсутня концептуальна єдність у підходах, зокрема, до повернення культурних цінностей [2, с.101].

За роки незалежності Україна активно включилася в інтеграційні процеси в культурно-гуманітарній сфері. Це сприяло її утвердженню в міжнародній спільноті як цивілізованої, демократичної європейської держави з багатими культурними традиціями, надійного партнера в розв'язанні сучасних проблем у галузях культури, освіти, науки, інформації, туризму, спорту, учасника міждержавної співпраці з реституції і повернення культурних цінностей тощо. Таке міжнародне співробітництво передбачає також один із важливих пріоритетів, а саме: збереження історичних пам'яток та інших об'єктів, що становлять культурну цінність, вжиття заходів для повернення в Україну культурних цінностей народу, які знаходяться за її межами. Ці засадничі позиції зафіксовані в Декларації про держав-

ний суверенітет України (ст. VIII) і в Конституції України [12].

Основа законодавчої бази нашої держави в договірних стосунках з іншими державами становить Закон України «Про міжнародні договори України» від 29 червня 2004 року. У цьому Законі встановлено порядок укладення, виконання й припинення чинності міжнародних договорів України з метою належного забезпечення національних інтересів, зокрема у сфері охорони національної культурної спадщини, а також здійснення цілей, завдань і принципів зовнішньої політики держави, закріплених у Конституції й законодавстві України. Істотною важливою нормою в контексті нашої теми є положення статті 9 Закону, у якій йдеться про те, що ратифікації підлягають певні види міжнародних договорів, у тому числі й ті, які стосуються питань передачі історичних та культурних цінностей українського народу. Так, якщо об'єкт культурної спадщини з певних причин передається у власність іншій державі, то таке рішення повинно бути оформлене через ухвалення Верховною Радою України відповідного закону про ратифікацію. Ця правова норма має загальнообов'язковий і принциповий характер у культурній сфері щодо захисту національних інтересів України. Двосторонні угоди, укладені Україною мають широкий і різноманітний спектр міжнародного культурного співробітництва, у тому числі щодо охорони, використання і повернення історичних пам'яток, творів мистецтва, архівів тощо. Ці угоди можна систематизувати за критерієм рівня державних органів, які їх уклали: а) угоди, укладені на урядовому рівні; б) угоди, укладені на відомчому рівні. До першої категорії відносяться угоди загального характеру, серед яких предметом міжнародного регулювання є також питання про культурне, науково-освітнє й інформаційне співробітництво. Так, договір про дружбу, співробітництво і взаємодопомогу між Україною та Республікою Грузія 1993 р. передбачає, що сторони підтверджують прагнення розвивати й поглиблювати контакти і зв'язки в галузі культури та мистецтва. Всіляко сприятимуть розширенню культурних обмінів,

поглибленому ознайомленню народів двох країн з їхньою культурно-історичною спадщиною, досягненнями сучасної культури, співробітництву у справі збереження історико-художніх пам'яток, заохочуватимуть на взаємній основі відкриття та діяльність культурно-інформаційних центрів (ст. 16).

Подібний договір про дружбу і співробітництво між Україною та Литовською Республікою 1994 р. У ньому говориться, що договірні сторони, керуючись документами і рекомендаціями ЮНЕСКО, Ради Європи та інших міжнародних організацій з питань збереження культурної спадщини. Вони сприятимуть розширенню зв'язків між відповідними органами з охорони пам'яток історії та культури обох держав, створюватимуть умови для застосування й діяльності комісій для вивчення загальної культурної спадщини.

На основі міжнародних норм і стандартів, а також двосторонніх угод сторони вживатимуть заходи із метою визначення і повернення культурних та історичних цінностей, які зникли, були незаконно вивезені або іншим нелегальним чином опинилися на території іншої сторони (ст. 13). Міжнародні угоди, які укладені між міністерствами і відомствами різних держав, регулюють їхні взаємовідносини щодо спеціальних питань у межах їхньої визначеної компетенції. В усіх подібних випадках зобов'язання, прийняте за договором будь-яким державним органом, є міжнародним зобов'язанням держави, і на нього поширюється принцип *pacta sunt servanda* [1, с.113].

Від часу проголошення незалежності нашою державою укладено понад 60 угод у галузі культурного співробітництва. Їхній предмет охоплює широке коло питань, пов'язаних із збереженням культурної спадщини, освітою, наукою, туризмом, спортом. З іншого боку, за своєю метою ці договори покликані сприяти захистові та заохоченню розвитку національного внеску у спільну культурну спадщину, вивченню народами мов, історії та культури договірних держав [1, с.112].

Анексія Автономної Республіки Крим, здійснена Російською Федерацією на початку 2014 року, та початок збройного кон-

флікту на сході України підняли на поверхню багато проблем – захист цивільного населення та цивільних об'єктів від нападів, захист дитинства, гуманітарні проблеми, захист права на мирне володіння власністю. Однак, не менш важливим є питання захисту «душі» народу – його культурних надбань, досягнень у галузі знань. Наразі під загрозою виявилися тисячі пам'яток культурної спадщини, які відображають історію багатьох етносів, що у різні часи проживали на території Кримського півострова та сходу України [8, с.4].

Після двох світових воєн проблема збереження культурних цінностей у випадку збройного конфлікту була першочерговою. Ці питання, власне, і були врегульовані Гаазькою Конвенцією та її Протоколами. Саме ці документи вперше визначили поняття культурних цінностей і задекларували положення щодо їхнього захисту, що включає охорону і повагу. Подальший розвиток міжнародного законодавства з охорони культурних цінностей і таке важливе питання як ввезення, вивезення та повернення культурних цінностей, врегулювала Паризька конвенція. Однак за часів незалежності українське правове поле, підзаконні акти та нормативні документи не сформували засад методичної та практичної діяльності щодо захисту національних культурних цінностей під час збройного конфлікту. Україною не обрана і та гілка державної влади або система розподілу виконання функції забезпечення захисту культурних цінностей під час збройного конфлікту та створення відповідних запобіжних умов у мирний час, яка відповідає б вимогам ратифікованих міжнародних документів [17].

Станом на 21 червня 2016 року, за даними реєстрів Мінкульту, кількість культурних цінностей на тимчасово окупованих територіях значно перевищує раніше заявлені цифри – 70 музеїв та близько 2 мільйонів об'єктів культурної спадщини. «За останньою інформацією, у нас 82 музеї тільки на території АРК і 17 у Севастополі, тобто загалом 99 музеїв. І відповідно 24 і 23 музеї у Донецькій та Луганській області за лінією вогню», – повідомив Василь Рожко,

начальник Управління музейної справи та культурних цінностей Міністерства культури України. Наразі є ризик, що культурні пам'ятки із Криму та Донбасу незаконно вивозитимуть до Росії або інших країн. Одне із завдань України зараз – закликати міжнародну спільноту не співпрацювати із російськими музеями, які намагатимуться експонувати їх за кордоном як власну культурну спадщину [16]. Така ситуація обумовлює посилення міжнародної співпраці України щодо захисту культурних цінностей. Адже відомі випадки як продуктивної співпраці з іншими державами, зокрема з Польщею, так і відсутності будь-якої співпраці, зокрема з РФ.

15-17 червня в м. Ольштин (Польща) під головуванням Першого заступника міністра культури України Ігоря Ліхового та Державного секретаря Міністерства культури та національної спадщини Республіки Польща Пьотра Жуховського відбулося VI засідання Міжурядової українсько-польської комісії у справі охорони та повернення втрачених і незаконно переміщених під час Другої світової війни культурних цінностей – перша зустріч після п'ятирічної перерви. У складі робочої групи працюють архівісти, бібліотекарі, музейні куратори, історики. Сторони визнали доцільність продовження співпраці, спрямованої на охорону та повернення втрачених і незаконно переміщених під час Другої світової війни культурних цінностей. Також були розглянуті та обговорені актуальні проблеми міжвідомчої та міждержавної співпраці у справі охорони та повернення культурних цінностей [24]. Нагадаємо, що правові основи співпраці між Україною та Польщею визначені Угодою між Урядом України та Урядом Республіки Польща про співробітництво у справі охорони та повернення втрачених і незаконно переміщених під час Другої світової війни культурних цінностей від 25.06.1996 [22].

З музеїв і музейних фондів нашої держави вивезені тисячі матеріальних культурних цінностей. Найбільше старожитностей досі перебуває у музейних колекціях та в архівах Польщі і Росії, при цьому переговори з Москвою щодо повернення їх

фактично зупинені, а з поляками, навпаки, переговори йдуть успішно. Фактично на міждержавному рівні українсько-російська співпраця з проблем реституції культурних цінностей була ліквідована за президентства Віктора Януковича. Тим часом міжурядові інституції щодо цієї проблеми між Україною та Польщею, Україною та Угорщиною, Україною і ФРН діють досі [15].

За умов військової агресії Росії проти України Москва не відповідає на запити Києва щодо повернення культурних цінностей, вивезених з українських архівів, музеїв і храмів у різні часи, зазначив історик Радіо Свобода Сергій Кот, представник України на переговорах з Росією щодо повернення вивезених до російських музеїв і спецфондів українських раритетів, автор закону України про ввезення, вивезення і повернення культурних цінностей, який ухвалено у 1999 році [15].

Зважаючи на вказане вище, Україна повинна в найкоротші строки після отримання інформації про переміщення культурних цінностей із тимчасово не контрольованих нею територій реагувати на таке переміщення відповідним проханням про взяття культурних об'єктів під охорону. Інформація про вже відомі порушення повинна спрямовуватися до ЮНЕСКО та РФ з вимогою їх припинити та компенсувати вартість незворотних втрат. Ця функція, виходячи з її специфіки, повинна покладатися на Міністерство культури України (моніторинг відповідно до реєстрів Музейного фонду України та інформування МЗС) та безпосередньо МЗС (у частині донесення інформації до міжнародних організацій та міжнародних партнерів України).

Практично неперспективним, проте таким, що цілком ймовірно матиме політичне значення, може бути винесення питання про повернення в Україну культурних цінностей та вжиття державами світу заходів щодо недопущення ввезення незаконно вивезених з України об'єктів культури на розгляд Ради Безпеки ООН. Подібне мало місце у ситуаціях із культурними цінностями походженням з Кувейту, Іраку та Сирії.

Необхідно задіювати інструменти Конвенції ЮНЕСКО 1970 року, адже

зобов'язання за Конвенцією щодо повернення незаконно вивезених культурних цінностей виникає у держави-місця знаходження культурних цінностей (у даному випадку – РФ) у разі отримання запиту від держави-походження культурних цінностей (Україна). Форумами для розгляду питань щодо повернення культурних цінностей можуть стати Міжурядовий комітет по сприянню поверненню культурних цінностей країнам їх походження чи їх реституції у випадку незаконного присвоєння та ЄСПЛ [17].

Потрібно звернутися до ЮНЕСКО із проханням внести найвидатніші пам'ятки Криму у список об'єктів всесвітньої спадщини, що перебувають під загрозою, щоб запустити механізм міжнародної моніторингової місії [16].

Завданням Української держави є інформування та доведення до відома світової спільноти порушення РФ регулювання ЮНЕСКО щодо заборони проведення археологічних розкопок на окупованій території.

Зобов'язання з охорони культурних цінностей у неміжнародних збройних конфліктах, тобто активних дій із захисту цінностей, виникають тільки в тому випадку, якщо сторонам вдалося домовитися про поширення відповідних положень Конвенції 1954 року на неміжнародний конфлікт. У даний момент подібної домовленості не існує. Україна могла б виступити ініціатором таких переговорів та зв'язати незаконні збройні формування зобов'язанням про невикористання культурних об'єктів у військових цілях.

За результатами контактів представників експертної групи з представниками місцевих органів влади зроблено висновок про їх пасивність та нерозуміння важливості позначення культурних цінностей для унебезпечення останніх від небезпек збройного конфлікту. Разом з тим законами України «Про охорону культурної спадщини» та «Про охорону археологічної спадщини» на місцеві органи влади покладено значні обов'язки щодо вжиття заходів захисту культурних цінностей. Ймовірно, така пасивність місцевої влади пояснюєть-

ся переважно її непоінформованістю та відсутністю чітких інструкцій щодо того, яким чином та в якому порядку позначати культурні цінності, забезпечувати їх захист. Розроблення чітких та послідовних інструкцій щодо такого позначення та захисту культурних цінностей, вважаємо, значною мірою допомогло б збереженню об'єктів культури [8, с.64].

У 2014 році Міністерством культури були направлені запити до Генеральної прокуратури України та Міністерства внутрішніх справ про порушення кримінального провадження щодо незаконного перебування предметів Музейного фонду України, які є власністю держави, на території Королівства Нідерланди.

Предметом спору є колекція з 565 музейних предметів, наданих «Центральним музеєм Тавриди», «Керченським історико-культурним заповідником», Національним заповідником «Херсонес Таврійський» та «Бахчисарайським історико-культурним заповідником» для експонування в Музеї Алларда Пірсона (м. Амстердам) у період з 06.02.2014 до 28.05.2014 року в рамках виставки «Крим – золотий острів у Чорному морі».

Конфлікт навколо експонатів кримських музеїв виник через анексію Криму Російською Федерацією. Саме в цей час експонати перебували на виставці в Амстердамі. Однак, після завершення виставки нідерландська сторона, не дивлячись на надані раніше гарантії, заявила про неможливість повернення кримських експонатів Національному музею історії України, який був визначений їх зберігачем відповідним рішенням Міністерства культури, мотивуючи відмову можливими претензіями з боку кримських музеїв.

З іншого боку, згідно із законами України, всі надані експонати є частиною Музейного фонду України і можуть передаватися на тимчасове зберігання лише на підставі укладених контрактів. Контракт, який надавав право на тимчасове зберігання колекції Музеєм Алларда Пірсона, завершився 13.06.2014 року, після чого, згідно із законом, ці культурні цінності вважаються

незаконно вивезеними з України і підлягають поверненню [23].

На сьогодні уже відомо, що суд відмовив у поверненні експонатів із чотирьох кримських музеїв у Крим. Інформацію про судові рішення LV.ua підтвердили в Міністерстві культури. Згідно з рішенням суду, визначити, куди повинні повернутися експонати з голландської виставки, повинна Україна відповідно до свого законодавства [3].

Україна повинна негайно домагатися переміщення культурних цінностей із Криму, безпека яких не гарантується. Для цього, як свідчить вищевикладене, є надійна правова база, що дозволяє домогтися збереження культурної спадщини, яка опинилася під загрозою в умовах окупації Криму. Це завдання, насамперед, Національної комісії України у справах ЮНЕСКО. Необхідно терміново скласти списки культурної спадщини, які знаходяться в кримських музеях, та з'ясувати історію їхнього походження та правовий стан. Переміщення повинно здійснюватися під міжнародним контролем. Із цією метою Україна, за сприяння Генерального директора Організації Об'єднаних Націй з питань освіти, науки і культури, або на свій розсуд, повинна запропонувати російській стороні скликати нараду представників влади, на які покладено захист культурних цінностей, можливо, на нейтральній, належним чином вибраній території, та укласти спеціальні угоди з усіх питань, які врегулюють статус культурних цінностей Музейного фонду України. Це нелегке завдання, з огляду на те, що в Україні немає цілісної системи обліку музейних предметів, а облік ведеться кожним музеєм окремо [14]. Наведений приклад, на нашу думку, свідчить про співпрацю України з Амстердамом.

Зауважимо, що співробітництво у сфері повернення та реституції втрачених та незаконно переміщених під час та внаслідок Другої світової війни культурних цінностей регламентується Угодою між Урядом України та Урядом Федеративної Республіки Німеччина про культурне співробітництво від 15 лютого 1993 року [21]. Якщо говорити про заходи здійснення з метою по-

кращення ефективності співпраці, то слід згадати зустріч представників з України та Німеччини, що відбулася 2016 року. Зокрема, зустріч співголів Змішаної українсько-німецької комісії з питань повернення та реституції втрачених та незаконно переміщених під час та внаслідок Другої світової війни культурних цінностей – Першого заступника Міністра культури України Світлани Фоменко та экс-статс-секретаря Міхаеля Янсена [20].

Окрім того, українською стороною з метою визначення сучасного вектору двосторонньої співпраці з Німеччиною з питань повернення культурних цінностей, а також на виконання домовленостей, зафіксованих у Протоколі X засідання Змішаної українсько-німецької комісії, здійснено низку напрацювань щодо змін до українського законодавства, що регулюватиме процедуру повернення культурних цінностей [20].

Відомий випадок також співпраці України та Італії у досліджуваній сфері. Так, зокрема, згідно з даними ЗМІ, 2016 року у музеї Ханенків у Києві презентували 17 картин з колекції міського музею Кастельвеккьо (Італія), які знайшли українські прикордонники. Полотно були викрадені з музею в листопаді минулого року. До 22 червня вони будуть виставлятися в музеї Ханенків у рамках експозиції «Врятовані скарби Італії», а потім повернуться у Верону. Президент України Петро Порошенко, який був присутній на відкритті виставки, заявив, що вона стала можливою завдяки співпраці українських правоохоронних органів, прикордонників, працівників військової прокуратури і Генпрокуратури, а також Міністерства культури, повідомляє прес-служба глави держави. Порошенко також нагадав, що в 2009 році в цьому ж музеї Ханенків італійські карабінери передали Україні артефакти часів Київської Русі, які контрабандним шляхом потрапили в Італію. Мер міста Верона Флавіо Тосі, який також взяв участь у відкритті виставки, заявив, що для всієї Італії «ця подія є справжнім святом». Він також підкреслив, що робота українських правоохоронців зміцнила відносини між двома країнами. Мер Верони заявив, що на знак подяки те-

пер всі українські громадяни зможуть відвідувати музеї Верони безкоштовно [4].

Підписання Україною Угоди про асоціацію з Європейським Союзом відкрило нові можливості міжнародного співробітництва в боротьбі з кримінальною чи іншою незаконною організованою або іншою діяльністю, а також із метою її попередження. Таке співробітництво спрямовуватиметься, зокрема, на вирішення такої проблеми, як контрабанда культурних цінностей [19, с.136]

Злочини проти культурних цінностей криміналізовані як національним, так і міжнародним правом. У практиці міжнародних судів та трибуналів вони інтерпретуються як воєнні злочини, злочини проти людяності та злочин геноциду. Щодо останнього, то подібна трактовка, підтримана МТКЮ, не здобула свого подальшого закріплення на міжнародному рівні, хоча окремі національні юрисдикції, а також доктрина міжнародного права розглядають культурний геноцид як вид геноциду [11, с.16].

На сьогодні важливим залишається питання імплементації Гаазької конвенції у національне законодавство України. Як і інші гуманітарні конвенції, Гаазька конвенція передбачає зобов'язання держав з імплементації її положень у військові устави та інструкції, а також по вихованню поваги до культури та культурних цінностей. Глава 3 Конвенції врегульовує питанням транспортування культурних цінностей. Важливість нормативного визначення, прийнятного для держав світу порядку транспортування культурних цінностей, була яскраво проілюстрована подіями, що мали місце напередодні та на самому початку II світової війни. Під час громадянської війни в Іспанії вдало організована евакуація цінностей із Музею Прада, інших музеїв піренейської держави дозволила зберегти унікальні колекції витворів мистецтва. Проте ця евакуація мала стихійний характер та не раз була на грані провалу через відсутність як на національному, так і на міжнародному рівні гарантій недоторканності транспорту із культурними цінностями [10, с.183-193].

Позитивно відобразилося б на захисті культурних цінностей долучення України до Другого протоколу до Гаазької конвенції 1999 року та залучення міжнародної неурядової організації «Блакитний щит» до захисту культурних цінностей. Варто також зазначити, що залучення організації «Блакитний щит» до захисту культурних цінностей в окремих районах Донецької та Луганської областей можливе і до приєднання до Другого протоколу 1999 року, як це неодноразово мало місце в збройних конфліктах останнього десятиліття [8, с.65].

В умовах гібридної війни, що триває на Сході України з травня 2014 р., та неготовності України до практичних дій щодо збереження в ньому культурних цінностей, доцільно було б скористатись та/або взяти за основу прогресивний досвід сусідніх країн та звертатись щодо практичної консультативної підтримки, зокрема до Польського національного комітету Блакитного Щита (створений у 2002 р.), місія якого складається з близьких до наших реалій напрямків діяльності: поширення знань про захист пам'яток, які перебувають під загрозою серед спеціалістів, суб'єктів, які приймають рішення, молоді, студентів, суспільства загалом; ведення моніторингу культурної спадщини; профілактика і запобігання деградації історичних цінностей; розробка методів захисту спадщини, яка знаходиться під загрозою катастрофами, стихійними лихами і збройними конфліктами; навчання експертів у сфері захисту культурних цінностей, які знаходяться під загрозою; співпраця у сфері обміну інформацією а також обміну спеціалістами з іншими комітетами Блакитного Щита, інституціями і спорідненими організаціями; допомога урядовим і громадським установам у сфері захисту пам'яток, які перебувають під загрозою; інспірація і організація зустрічей, майстерень, курсів, конференцій, скерованих до широкого й диференційованого грона адресатів, пов'язаних з захистом пам'яток [9].

Рекомендується розробити проект Закону України про внесення змін і доповнень до Кримінального кодексу України щодо удосконалення захисту культурних

цінностей у мирний час та під час збройного конфлікту як міжнародного, так і неміжнародного характеру. При цьому важливо не просто встановити відповідальність за руйнування, розкрадання та інші види посягань на культурні цінності, але й визначити різний ступінь тяжкості таких злочинів залежно від їх важливості для всього людства та їх невідновності, режиму їх охорони [8, с.65].

Сьогодні, зважаючи на результати практичної діяльності країн-учасниць Гаазької конференції з питань збереження культурних цінностей в зоні збройного конфлікту для України, важливо було б отримати методичну підтримку відповідних національних комітетів та інституцій Польщі, Італії, Австрії, Німеччини, Швейцарії, Ватикану щодо: термінової організації курсів у сфері захисту культурної спадщини для збройних сил і військових працівників, відповідальних за утримання історичної військової нерухомості; публікування інформаційних матеріалів і популяризації захисту культурної спадщини України (і, у першу чергу, щодо надбання розташованого на Донбасі); організації курсів, семінарів конференцій для широких верств населення та управлінців з проблематики захисту культурних цінностей на випадок особливих загроз; підготовки та внесення від України пропозицій до Списку культурних цінностей, охоплених посиленням захистом; популяризації правових підстав захисту культурної спадщини у випадку збройного конфлікту і кризових ситуацій [17].

Слід виробити і задекларувати чітку позицію держави на законодавчому рівні з приводу практичних заходів, спрямованих на захист культурних цінностей територій, що опинилися у межах воєнного конфлікту; започаткувати курси з інструктажу та підготовки відповідного персоналу; інформувати населення та керівництво музеїв та інших закладів культури про послідовність дій і специфіку праці під час збройного конфлікту та часу колонізації [18, с.153].

Висновки та пропозиції

Викладене вище дозволяє зробити висновки про те, що чинне міжнародне та на-

ціональне законодавство у частині правового регулювання міжнародного співробітництва України щодо захисту культурних цінностей містить чимало колізій та прогалин, а тому потребує вдосконалення.

Вказані у роботі заходи сприятимуть усунення ряду теоретичних та практичних проблем у сфері міжнародного співробітництва України щодо захисту культурних цінностей та сприятимуть підвищенню ефективності здійснення захисту культурних цінностей.

Насамкінець, слід зауважити, що правове регулювання міжнародного співробітництва України щодо захисту культурних цінностей потребує подальших наукових досліджень.

Література

1. Акуленко В. І. Двосторонні договірні відносини України в сфері охорони і повернення культурних цінностей / В. І. Акуленко // Економіка і право. – 2010. - №8. – С.111-118.

2. Акуленко В. І. Міжнародне право охорони культурних цінностей та його імплементація у внутрішньому праві України: Монографія. – Київ: ТОВ «ВО «Юстінан», 2013. – 616 с.

3. Амстердамський суд відмовив у поверненні «скіфського золота» в Крим. – [Електронний ресурс]. – Режим доступу: https://ukr.lb.ua/culture/2016/12/14/353412_amsterdamskiy_sud_vidmoviv.html

4. В музее Ханенко в Киеве открылась выставка картин, украденных полгода назад в Вероне. – [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://gordonua.com/news/culture/v-muzee-hanenko-v-kieve-otkrylas-vystavka-kartin-ukradennyh-polgoda-nazad-v-muzee-verony-136411.html>

5. Договір про дружбу і співробітництво між Україною та Литовською Республікою 1994 р.

6. Договір про дружбу, співробітництво і взаємодопомогу між Україною та Республікою Грузія 1993 р.

7. Закон України «Про міжнародні договори України» від 29.06.2004 № 1906-IV // Відомості Верховної Ради України. – 2004. - №50. - Ст.540

8. Зі щитом чи на щиті?: захист культурних цінностей в умовах збройного конфлікту на сході України/ О. А. Біда, А. Б. Блага, Д. О. Коваль, О. А. Мартиненко, М. Г. Статкевич; за заг. ред. А. П. Буценка / Українська Гельсінська спілка з прав людини. – К., КИТ, 2016. – 72 с.

9. Ключ Л. Програма «Блакитного Щита» реагування, допомоги, порадицтва для культурної спадщини, яка знаходиться під загрозою. Практичні аспекти. – [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://195.78.68.75/mincult/doccatalog/document?id=375118>

10. Коваль Д. В ім'я мистецтва. Міжнародно-правовий контекстуальний аналіз захисту культурних цінностей у зв'язку із збройним конфліктом: Монографія / Д. В. Коваль. Одеса. Фенікс, 2016. – 418 с.

11. Коваль Д. О. Міжнародно-правовий захист культурних цінностей у зв'язку зі збройним конфліктом: автореф. дисертації на здобуття наукового ступеня кандидата юридичних наук. Спеціальність 12.00.11 / Дмитро Олександрович Коваль. – Одеса, 2014. – 20 с.

12. Конституція України від 28.06.1996 №254к/96-ВР//Відомості Верховної Ради України. – 1996. - № 30. - Ст. 141

13. Литовченко В. В.Стратегія міжнародного співробітництва у сфері збереження культурної спадщини ЮНЕСКО / В. В. Литовченко // Науковий вісник Ужгородського університету, серія «Історія». – 2013. - №1. – С.103-112

14. Мельник Д. В. Проблеми збереження культурно-історичних пам'яток України в умовах окупації Криму / Д. В. Мельник // 2016. – [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <https://webcache.googleusercontent.com/search?q=cache:g0sOwVCPS3QJ:https://conferences.vntu.edu.ua/index.php/all-hum/all-hum2016/paper/download/424/224+&cd=8&hl=uk&ct=clnk&gl=ua>

15. Москва не повертає Україні вивезені культурні цінності – історик. – [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.radiosvoboda.org/a/27417418.htm>

16. Основні правові інструменти захисту культурних цінностей на окупованих територіях – Гаазька конвенція і моніторинг

АНОТАЦІЯ

У статті досліджено особливості міжнародного співробітництва України щодо захисту культурних цінностей. Здійснено правовий аналіз чинних нормативно-правових актів та науково-теоретичних джерел з даного питання. У результаті дослідження, на підставі комплексного, всебічного, наукового аналізу, виявлено ряд проблем теоретичного та практичного характеру та розглянуто комплекс рекомендацій щодо їх вирішення.

Ключові слова: міжнародне співробітництво, культурні цінності, захист культурних цінностей.

SUMMARY

The article examines the features of international cooperation of Ukraine concerning the protection of cultural property. Performed legal analysis of existing legal acts and scientific-theoretical sources on the subject. The study, based on an integrated, comprehensive, scientific analysis identified a number of issues of theoretical and practical nature and addressed a set of recommendations for their solution.

Key words: international cooperation, cultural values, protection of cultural values.

гова місія ЮНЕСКО – урядовці, експерти. – [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://uacrisis.org/ua/44422-unesko>

17. Рутковська О. До питання міжнародної підтримки щодо захисту культурних цінностей Східної України в зоні збройного конфлікту. – [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://lostart.org.ua/ua/research/413.html>

18. Татіївська І. Деякі питання захисту і збереження національних культурних цінностей у зв'язку із воєнним конфліктом /- І. Татіївська // Актуальні проблеми мистецької практики і мистецтвознавчої науки. - 2014. - №6. - С. 149-154.

19. Томас Ж. Ю. Міжнародні стандарти та співробітництво в кримінальному провадженні щодо контрабанди культурних цінностей / Ж. Ю. Томас // Науковий вісник Ужгородського національного ун-ту. – 2014. - №28. – С.133-136

20. У Мінкультури обговорили питання повернення та реституції втрачених та незаконно переміщених культурних ціннос-

тей. – [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://cultsprotuv.org.ua/u-minkultury-obgovoryly-pytannya-povernennya-ta-restytutsiyi-vtrachenyh-ta-nezakonno-peremishhenyh-kulturnyh-tsinnostej/>

21. Угода між Урядом України та Урядом Федеративної Республіки Німеччина про культурне співробітництво від 15 лютого 1993 року

22. Угода між Урядом України та Урядом Республіки Польща про співробітництво у справі охорони та повернення втрачених і незаконно переміщених під час Другої світової війни культурних цінностей від 25.06.1996.

23. Україна повертатиме кримське «скіфське золото». – [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://mtot.gov.ua/ukrayina-rovertatyme-krymske-skifske-zoloto/>

24. Шосте засідання Міжурядової українсько-польської комісії у справі охорони та повернення втрачених і незаконно переміщених під час Другої світової війни культурних цінностей. – [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.nbu.gov.ua/node/2262>

ХАРАКТЕРИСТИКА МІЖНАРОДНО-ПРАВОВОЇ СИСТЕМИ ЗАХИСТУ ТРУДОВИХ ПРАВ ПРАЦІВНИКІВ ІЗ СІМЕЙНИМИ ОBOB'ЯЗКАМИ

ШАШКОВА-ЖУРАВЕЛЬ І.О. - д.ф.п, професор МКА Н.Н. Інститут права МАУП

АНУФРІЄВ М.І. - д.ю.н., доцент МОП Н. Н. Інститут права МАУП

Данная научная статья направлена на комплексное исследование международно-правовой системы защиты трудовых прав работников с семейными обязанностями. Главное внимание уделяется анализу международно-правовых актов Международной организации труда и Совета Европы по защите трудовых отношений с участием работников с семейными обязанностями. Автор дает видение мер, которые будут способствовать более эффективной реализации требований международно-правовых норм о защите труда работников с семейными обязанностями на национальном уровне.

Ключевые слова: работники с семейными обязанностями, международно-правовая защита работников с семейными обязанностями, универсальные трудовые права работников с семейными обязанностями, международно-правовая охрана материнства работающей женщины.

В сучасних умовах, що супроводжуються посиленням конкуренції на ринку праці, особливого значення набуває розвиток міжнародно-правової системи захисту трудових відносин за участю працівників із сімейними обов'язками, які одночасно становлять і значну частину із загальної кількості трудящих, і одну із найуразливіших їх категорій. Проблема різних форм дискримінації вказаних працівників у сфері праці, починаючи з етапу працевлаштування, залишається невирішеною для багатьох держав світу, в тому числі, для України. Питанню

правового захисту праці трудящих із сімейними обов'язками на міжнародному та національному рівні приділяли увагу в своїх працях такі вітчизняні та зарубіжні вчені як Н.Б. Болотіна, Л.П. Гаращенко, І.Я. Кісельов, Т.С. Новак, О.В. Пожарська, К.В. Рудницька, Н.П. Слугіна, Р.Л. Суняєва А.О. Харитоновна, Г.І. Чанишева та ін. Однак, складний та комплексний характер проблеми захисту трудових відносин за участю вказаної категорії працівників обумовлює актуальність подальших ґрунтовних наукових досліджень в даному напрямі.

Метою даної наукової статті є комплексне дослідження міжнародно-правової системи захисту праці трудящих із сімейними обов'язками.

Завдання даної наукової статті, насамперед, включають:

- аналіз участі Міжнародної організації праці в міжнародно-правовій системі захисту трудових прав працівників із сімейними обов'язками;
- висвітлення стану відображення універсальних міжнародно-правових вимог щодо захисту праці трудящих із сімейними обов'язками на європейському регіональному рівні;
- окреслення шляхів більш ефективної реалізації універсальних та регіональних міжнародно-правових норм про працю трудящих із сімейними обов'язками на внутрішньодержавному рівні.

Насамперед, варто зазначити, що в сучасній юридичній науці триває наукова

дискусія щодо розуміння сутності категорії «працівник із сімейними обов'язками». Ми поділяємо думку Л.П. Гарашенко стосовно того, що до вказаної категорії працівників належать ті з них, що мають обов'язки по відношенню до неповнолітніх дітей, а також непрацездатних членів своєї сім'ї [1].

Досліджуючи вплив Міжнародної організації праці на стан захисту трудових прав працівників із сімейними обов'язками, варто вказати на те, що МОП вже тривалий час приділяє значну увагу вказаному питанню, що знаходить вираз в міжнародно-правових приписах, які безпосередньо або побічно стосуються протидії дискримінації зазначеної категорії трудящих.

Так, центральне місце в системі міжнародно-правових актів МОП щодо захисту трудових відносин за участю працівників із сімейними обов'язками посідає прийнята в 1981 році Конвенція Міжнародної організації праці № 156 «Про рівне ставлення й рівні можливості для трудящих чоловіків і жінок: трудящі із сімейними обов'язками», що поширює свою дію на всі галузі економіки. Згідно статті 3 зазначеної Конвенції, на кожну державу-учасницю покладається зобов'язання, з метою забезпечення дійсної рівності трудящих із сімейними обов'язками з іншими категоріями працівників, визначати та здійснювати свою національну політику враховуючи необхідність створення реальної можливості вказаної категорії трудящих працювати без будь-якої дискримінації та гармонійно поєднувати свої професійні та сімейні обов'язки. Потрібно відмітити, що відповідно до статті 10 вказаної Конвенції, передбачено можливість держав-учасниць за необхідності, у зв'язку із національними умовами, поетапно забезпечувати реалізацію положень досліджуваної Конвенції. До ключових приписів Конвенції, що визначають внутрішньодержавні заходи щодо захисту трудових прав працівників із сімейними обов'язками та протидії їх дискримінації у сфері праці належать:

- створення реальної можливості працівників із сімейними обов'язками реалізувати своє право на вільний вибір роботи;
- врахування особливих потреб працівників із сімейними обов'язками щодо умов роботи та соціального забезпечення;

- вжиття заходів освітнього та інформаційного характеру для формування громадської думки про необхідність забезпечення рівного ставлення до трудящих із сімейними обов'язками;

- забезпечення ефективної професійної підготовки та професійної орієнтації для сприяння участі працівників із сімейними обов'язками в трудових відносинах або їх реінтеграції у сферу праці;

- участь профспілок та організацій роботодавців у визначенні внутрішньодержавних заходів, спрямованих на протидію дискримінації працівників із сімейними обов'язками;

- визнання неприпустимості припинення роботодавцем трудових відносин на підставі наявності у працівника сімейних обов'язків [2].

Слід зазначити, що на уточнення положень Конвенції МОП № 156 спрямована прийнята в 1981 році Рекомендація Міжнародної організації праці № 165 «Щодо рівних можливостей та рівного ставлення до працівників чоловіків і жінок: працівники із сімейними обов'язками». Зокрема, в Рекомендації сформульовані пропозиції державам стосовно:

- національної політики держав-учасниць щодо забезпечення рівності працівників із сімейними обов'язками у сфері праці;

- зайнятості та професійної підготовки трудящих із сімейними обов'язками;

- організації роботи служб та установ допомоги сім'ї та догляду за дітьми;

- умов праці та соціального забезпечення працівників із сімейними обов'язками.

Так, стосовно національної політики щодо забезпечення правової рівності трудящих із сімейними обов'язками в трудових відносинах, в п.7 Рекомендації наголошується на необхідності застосування державами заходів протидії як прямій так і непрямій дискримінації працівників на підставі сімейного стану. В аспекті забезпечення можливості працівників із сімейними обов'язками продовжити або розпочати свою трудову діяльність, в п. 14 Рекомендації йдеться про важливість створення та функціонування діючих на безоплатній основі служб працевлаштування, професійної консультації

та професійної орієнтації, укомплектованих висококваліфікованими кадрами, здатними врахувати особливі потреби трудящих із сімейними обов'язками. Також, Рекомендацією на рівні п. 30 зазначено необхідність врахування сімейних обов'язків працівника при визначенні підходящої для нього роботи, зокрема, у випадку необхідності переїзду у зв'язку із роботою, врахування місця роботи іншого із подружжя та можливості навчання дітей трудящого. Важливе анти дискримінаційне положення передбачено п. 15 Рекомендації який вказує на необхідність забезпечення рівності ставлення до працівників із сімейними обов'язками з іншими категоріями працівників стосовно можливості працевлаштування та кар'єрного зростання. В свою чергу, одне із важливих, з точки зору забезпечення умов праці трудящих із сімейними обов'язками положень Рекомендації викладено в п.23, яким передбачено право працівника із сімейними обов'язками на відпустку у разі хвороби дитини, яка перебуває на його утримання або іншого найближчого родича, який є членом його сім'ї та потребує допомоги та догляду трудящого [3].

Досліджуючи створену в рамках МОП міжнародно-правову систему захисту праці трудящих із сімейними обов'язками, варто вказати на виняткове значення для захисту трудових прав згадуваної категорії працівників Конвенції Міжнародної організації праці «Про охорону материнства», що була переглянута Організацією в 2000 році. В статті 3 Конвенції передбачено норми позитивної дискримінації жінок-матерів, що слугують меті охорони їх здоров'я. Зокрема, йдеться про обов'язок держав вживати заходи для недопущення виконання вагітними жінками або жінками, що годують груддю роботи, шкідливої для здоров'я матері і / або дитини. Відповідно до статей 4-10 Конвенції передбачені наступні правові гарантії для жінок-матерів у сфері праці та соціального забезпечення:

- відпустка у зв'язку із вагітністю та пологами, загальна тривалість якої повинна становити не менше чотирнадцяти тижнів;
- додаткова відпустка яка припадає на період до або після відпустки у зв'язку із вагітністю та пологами у випадку засвідченого

медичним документом ризику ускладнення, ускладнення або захворювання, викликано-го вагітністю або пологами;

- грошова допомога для відсутньої на роботі жінки, що перебуває у відпустці у зв'язку із вагітністю або пологами, що повинна бути встановлена на рівні, достатньому для забезпечення гідних умов життя самої жінки та її дитини;

- неприпустимість дискримінації та необхідність збереження місця роботи, зокрема, гарантоване право жінки – матері повернутись на своє попереднє або еквівалентне місце роботи після завершення відпустки у зв'язку із вагітністю або пологами;

- право жінки-матері на одну або декілька перерв на день, або щоденне скорочення робочого часу для грудного годування дитини.

Разом з тим, слід зазначити, що статтею 7 Конвенції передбачена певна обумовленість обов'язку держави гарантувати жінці – матері грошову допомогу на період відпустки у зв'язку із вагітністю та пологами рівнем економічного розвитку держави. Так, в статті передбачено, що для держав-учасниць МОП з недостатньо розвинутою системою соціального забезпечення та економікою обов'язок щодо забезпечення жінок – матерів вказаною допомогою вважається виконаним в тому випадку, якщо розмір допомоги є не меншим встановленого на національному рівні розміру допомоги на випадок хвороби або тимчасової непрацездатності [4].

Варто вказати на те, що достатньо деталізовані норми, спрямовані на захист праці жінок-матерів викладені в Рекомендації Міжнародної організації праці «Щодо охорони материнства». Так, згідно Рекомендації, урядам держав пропонується, по можливості, встановлювати розмір грошової допомоги жінкам, відсутнім на роботі у зв'язку із відпусткою по вагітності і пологам, в розмірі ста відсотків попереднього заробітку. Також, вказаний міжнародно-правовий акт уточнює питання забезпечення можливості працюючих жінок годувати грудних дітей. Зокрема, передбачено рекомендаційне положення стосовно не менш як півтора годинної загальної тривалості перерв для грудного годування дитини на день. Крім

цього, Рекомендація деталізує перелік робіт, шкідливих для здоров'я матері і / або дитини до виконання яких жінки не повинні допускатися під час вагітності та, щонайменше, протягом трьох місяців після пологів, зокрема:

- роботи пов'язані із підняттям, переміщенням або перенесенням ваги;
- роботи, пов'язані із безперервним або надлишковим напруженням, в тому числі, тривалим стоянням на ногах;
- роботи, що виконуються біля віброуючих машин;
- роботи, виконання яких потребує особливої рівноваги [5].

Слід зазначити, що вище досліджувані універсальні міжнародно-правові норми щодо захисту праці трудящих із сімейними обов'язками знаходять відображення на регіональному рівні, зокрема, в законодавстві Ради Європи та Європейського Співтовариства. Так, в Частині I п.27 Європейської соціальної хартії зазначено право працівників із сімейними обов'язками на працю, з відсутністю протиріч їх службових та сімейних обов'язків (за змогою) та неприпустимістю будь-яких форм їх дискримінації. В свою чергу, право працюючих жінок – матерів на особливий захист знаходить вираз в Частині I п.8 Хартії та набуває уточнення в Частині II ст. 8 Хартії, де йдеться про заходи, спрямовані на охорону материнства жінок, що беруть участь в трудових відносинах. До вказаних заходів, зокрема, належить визнання незаконним попередження про звільнення, що надсилається роботодавцем жінці з моменту повідомлення нею роботодавця про вагітність до закінчення відпустки у зв'язку із вагітністю та пологами [6]. В цілому, потрібно відмітити, що положення вказаної статті Хартії та вище згадуваних міжнародно-правових актів МОП про охорону материнства працюючої жінки є майже повністю ідентичними.

Розглядаючи європейські міжнародно-правові норми щодо захисту трудових прав працівників, що мають сімейні обов'язки, слід звернути увагу на те, що необхідність вжиття заходів, спрямованих на створення можливості трудящих поєднувати свої професійні та сімейні обов'язки передбачена в

Розділі I п.16 Хартії Європейського Співтовариства «Про основні соціальні права працівників». Зазначене положення Хартії прописано в контексті забезпечення рівності працюючих чоловіків та жінок [7].

Необхідно вказати на те, що 19 жовтня 1992 року Радою Європейського Економічного Співтовариства було прийнято Директиву 92/85 «Про вжиття заходів з поліпшення безпеки та охорони здоров'я на виробництві вагітних працівниць, працівниць, які нещодавно народили, або годують (десята окрема Директива у значенні статті 16 (1) Директиви 89/391/ЄЕС) ». Директивою покладається ряд обов'язків на законодавців держав та роботодавців з метою захисту праці вказаної категорії працівниць, зокрема:

- необхідність передбачити заборону звільнень вагітних працівниць, працівниць, які нещодавно народили або годують у зв'язку із негативним впливом ризику звільнення на їх психічний та фізичний стан;
- необхідність оцінки виробничих ризиків для вагітних працівниць, працівниць, які нещодавно народили або годують, повідомлення працівницям про такі ризики та вжиття запобіжних заходів для їх захисту;
- заборона залучення вагітних працівниць, працівниць, які нещодавно народили або годують до роботи яка згідно з оцінкою, пов'язана з впливом, що загрожує здоров'ю та безпеці;
- необхідність законодавчого закріплення положень (у випадку їх необхідності для здоров'я та безпеки) згідно яких вагітним працівницям, працівницям, які нещодавно народили або годують не доводилося б працювати вночі;
- неприпустимість негативного ставлення на ринку праці або обмеження зайнятості вагітних працівниць, працівниць, які нещодавно народили або годують у зв'язку із охороною їх праці [8].

Варто зазначити, що в державах Європи та Сполучених Штатах Америки вживаються законодавчі та інші заходи, спрямовані на забезпечення можливості трудящих успішно поєднувати роботу та сімейне життя. В якості прикладу можуть бути наведені наступні офіційно визнані практики поєднання сім'ї та роботи:

· в Сполучених Штатах Америки в 2003 році Сенатом було визнано важливість балансу роботи та приватного життя для продуктивності праці та проголошено його одним із національних пріоритетів;

· у Швеції існують відпустки по догляду за хворою дитиною тривалістю до 120 днів на рік, які може використовувати як мати так і батько до досягнення дитиною шістнадцятирічного віку;

· в Ірландії, починаючи з 2004 року, відзначають День балансу роботи та сімейного життя, що сприяє поширенню інформації та розробці політики в зазначеній галузі;

· законодавство Данії передбачає право працівника вимагати зменшення робочого часу без втрати роботи, вказане право, з метою поєднання роботи та виховання дитини, реалізують більше сорока відсотків працівників;

· У Франції в 2000 році робочий час був законодавчо скорочений з тридцяти дев'яти до тридцяти п'яти годин на тиждень, що, на думку більшості працівників, сприяло покращенню якості життя [9].

Стосовно відображення міжнародно-правових приписів щодо захисту праці трудящих із сімейними обов'язками в чинному трудовому законодавстві України, ми поділяємо думку О.В. Пожарової стосовно можливості розподілу трудових норм про працю жінок та працівників із сімейними обов'язками на наступні категорії:

· правові норми, що передбачають гарантії та пільги для працюючих жінок у зв'язку із вагітністю та пологами;

· правові норми, спрямовані на забезпечення гендерної охорони праці жінок;

· правові норми, що передбачають пільги трудящим у зв'язку із наявністю сімейних обов'язків, зокрема, щодо виховання дітей [10].

Також, важливо зазначити, що в проєкті Трудового Кодексу України знаходять вираз всі основоположні міжнародно-правові вимоги стосовно захисту трудових відносин за участю працівників із сімейними обов'язками.

Безумовно, найістотнішою перешкодою на шляху до ефективного забезпечення в нашій державі прав людини в цілому

та трудових прав працівників із сімейними обов'язками зокрема є корупція, що сягає в усі сфери життєдіяльності суспільства. Ми поділяємо думку В.І. Литвиненка, який зазначає, що «потрібно виховувати населення країни і доносити до людей, що корупція впливає на перерозподіл коштів в державі, і коли одна особа шляхом корупції задовольняє власні інтереси, то до іншої можуть не дійти необхідні для її існування кошти» [11].

Отже, на підставі вище зазначеного, можна констатувати наявність достатньо розвинутої універсальної системи міжнародно-правових норм, спрямованих на захист трудових прав працівників із сімейними обов'язками, в якій приймає участь і наша держава. Міжнародно-правові приписи щодо захисту праці трудящих із сімейними обов'язками, прийняті в рамках МОП, набувають відображення та деякою мірою уточнюються в законодавстві Європи. До заходів, які, на нашу думку, сприятимуть більш ефективній реалізації вказаних міжнародних положень на національному рівні, насамперед, слід віднести:

· активізацію співпраці соціальних партнерів з метою створення можливостей для трудової інтеграції та реінтеграції працівників із сімейними обов'язками;

· поєднання зусиль засобів масової інформації та громадських організацій щодо інформування суспільства про проблеми з якими зустрічаються працівники із сімейними обов'язками в своїй трудовій діяльності та пільги на які вони мають право;

· розширення соціальної інфраструктури догляду за дітьми для забезпечення реальної можливості трудящих поєднувати сім'ю та роботу.

Література

1. А.П. Гаращенко. Працівники з сімейними обов'язками: поняття та юридичні гарантії у проєкті Трудового кодексу // Правова держава: Щорічник наукових праць, 2010. Вип. 21. С. 323-329.

2. Про рівне ставлення й рівні можливості для трудящих чоловіків і жінок: трудящі із сімейними обов'язками. Конвенція Міжнародної організації праці № 156 від 23

АНОТАЦІЯ

Дана наукова стаття спрямована на комплексне дослідження міжнародно-правової системи захисту трудових прав працівників із сімейними обов'язками. Головна увага приділяється аналізу міжнародно-правових актів Міжнародної організації праці та Ради Європи щодо захисту трудових відносин за участю працівників із сімейними обов'язками. Автор дає бачення заходів, що сприятимуть більш ефективній реалізації вимог міжнародно-правових норм про захист праці працівників із сімейними обов'язками на національному рівні.

Ключові слова: працівники із сімейними обов'язками, міжнародно-правовий захист працівників із сімейними обов'язками, універсальні трудові права працівників із сімейними обов'язками, міжнародно-правова охорона материнства працюючої жінки.

SUMMARY

This scientific article is aimed on the complex research of the international legal system to protect the labor rights of workers with family responsibilities. Main attention is paid to the analysis of international – legal acts of the International Labor Organization and the Council of Europe for the protection of labor relations with workers with family responsibilities. The author gives a vision of measures to promote more effective implementation of the requirements of international law on the protection of workers with family responsibilities at the national level.

The key words: workers with family responsibilities, international legal protection of workers with family responsibilities, universal labor rights of workers with family responsibilities, international legal protection of working women motherhood.

червня 1981 року. Конвенції та рекомендації МОП. Київ, 1997 р. 387 с.

3. Щодо рівних можливостей та рівного ставлення до працівників чоловіків і жінок: працівники із сімейними обов'язками. Рекомендація Міжнародної організації праці № 165 від 23 червня 1981 року. Конвенції та рекомендації МОП. Київ, 1997 р. 387 с.

4. Про перегляд Конвенції (переглянутої) 1952 року про охорону материнства. Конвенція Міжнародної організації праці № 183 від 15 червня 2000 року. Режим доступу: http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/993_294

5. Щодо охорони материнства. Рекомендація Міжнародної організації праці № 95 в редакції від 15 червня 2000 року // http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/993_236

6. Європейська Соціальна Хартія. Збірка договорів Ради Європи. К., Парламентське видавництво, 2000. С. 65-87

7. Про основні соціальні права працівників. Хартія Європейського Співтовариства від 9 грудня 1989 року. Режим доступу: http://zakon0.rada.gov.ua/laws/show/994_044

8. Про вжиття заходів з поліпшення безпеки та охорони здоров'я на виробництві

вагітних працівниць, працівниць, які нещодавно народили, або годують. Директива Ради 92/85/ЄЕС від 19 жовтня 1992 р. (десята індивідуальна Директива у значенні статті 16 (1) Директиви 89/391/ЄЕС) // Офіційний вісник ЄС, L 348, 28 листопада 1992 р., с. 1-7

9. Найкращі практики поєднання роботи та сім'ї. Дослідження Labour Program та Human Resources and Skills Development Canada. Режим доступу: <http://www.hrsdc.gc.ca/eng/lp/spila/wlb/pdf/improving-work-life-balance.pdf>

10. Пожарова О. В. Право працюючих жінок на охорону материнства за трудовим законодавством України / О. В. Пожарова // Актуальні проблеми держави і права. – 2012. – Вип. 66. – С. 216-222. – Режим доступу: http://nbuv.gov.ua/UJRN/ardp_2012_66_32.

11. Литвиненко В.І. Протидія корупції в Україні: адміністративно-правові засади: монографія / В.І. Литвиненко . – К.: «МП Леся», 2015. – 491 с.

ІНСТИТУТ АУДИТУ ЧЕРЕЗ ПРИЗМУ ЕКОНОМІКО-ПРАВОВИХ ПЕРЕТВОРЕНЬ

СИНЯВСЬКА Надія Сергіївна - юридичний факультет Київського національного університету ім. Тараса Шевченка

Автор уделил значительное внимание исследованию современной ситуации в сфере контроля финансов через анализ централизованных и децентрализованных фондов, исследовал разновидности аудита в соответствии с международным законодательством, так и с отечественным. Отмечает, что в данных условиях украинский законодатель считает, что традиционные методы контроля, которые использовались в течение длительного времени, не позволяют влиять на состояние ведения хозяйственной деятельности и не проявляют своей результативности. Поэтому сегодня большое внимание уделяется новым формам финансового контроля, среди которых ведущее место занимает аудит.

В научной статье было осуществлено анализ существующих форм аудита и необходимость, рациональность их существования.

Ключевые слова: контроль, аудит, финансы, фонды средств, органы контроля, высшие органы контроля.

У зв'язку зі зміною внутрішнього фінансового ладу, політичного й економічного курсу України у напрямку інтеграції до міжнародного простору, нині ці процеси супроводжуються докорінною перебудовою управлінських функцій держави, в тому числі контрольно-аудиторських.

Наразі більшість наукових досліджень та розробка рекомендацій присвячені питанням посилення і реформування державного фінансового контролю, проте поза увагою залишається істотне явище «аудит», що по-

требує більш детального вивчення та розвитку правового підґрунтя застосування.

Перші згадки про аудиторів як суб'єктів, що здійснювали контрольну діяльність, містяться у стародавніх китайських записах 700 р. до н. е., зокрема, існує згадка про посаду Генерального Аудитора, основним обов'язком якого була гарантія чесності урядових службовців, котрі мають право користування державними грошима та майном [1,9].

Сучасний прототип «аудиту» виникає на початку XIX століття внаслідок розвитку суспільства, інституту приватної власності, фінансових та державних інституцій. Зокрема, розвивається ринок торгівлі та надання послуг, а це значить, що з'являються зловживання зі сторони суб'єктів, що беруть участь у цих правовідносинах. Виникає необхідність перевірки використання фінансових ресурсів на існування зловживань та ведення господарської діяльності у законом визначених межах.

Першим суб'єктом, наділений повноваженнями здійснювати аудит, вважають Королівську Спілку Бухгалтерів, що отримала цей статус 23 жовтня 1854р. У тому ж році у Шотландії створена перша професійна організація аудиторів – Інститут присяжних бухгалтерів, а згодом такі організації були створені по всій Європі і США. Особливого значення аудит набув після економічної кризи 1930-х років. Аудитори виконували в цей період роль захисників інтересів як окремих підприємців, так і економіки дер-

жав шляхом здійснення контролю за фінансовою звітністю.

Спеціалістів з аудиту називають по-різному: у країнах англосаксонської правової системи – ревізорами або присяжними бухгалтерами, у країнах Америки – громадськими бухгалтерами, у Німеччині – контролерами держави, у країнах СНД – аудиторами [2]. Хоча назва суб'єкта аудиту є різною в залежності від регіону, але характер діяльності є однаковим.

Теоретичним та практичним проблемам розвитку аудиту присвячено багато наукових праць вчених, зокрема Ф.Бутинця, Г.Давидова, З.Гуцайлюка, О.Петрик, О.Редько, В.Рудницького, Б.Усача та інших. Проте на сучасному етапі розвитку суспільства постійно з'являються нові підходи до формування змісту аудиту як науки.

Бутинець Ф.Ф. предметом аудиту визначає показники фінансової звітності підприємства з точки зору достовірності та відповідності їх даним обліку [3, с.20]. Гуцайлюк З.В., Мех Я.В., Щирба М.Т. розуміють під предметом аудиту незалежне дослідження (перевірка, експертиза) або оцінка фінансово-господарської діяльності суб'єктів господарювання та визначення її достовірності і правової відповідності [4, с.7]. Загалом виокремлюються три основні групи предмета аудита:

- 1) процеси або явища;
- 2) господарська діяльність;
- 3) показники фінансової звітності.

З огляду на вищевикладене виникає колізія співвідношення категорій «аудит», «фінансовий контроль». Існує три підходи до співвідношення цих понять.

1. Аудит та контроль – це два різних за своєю природою явища.

2. Аудит є різновидом фінансового контролю. Даний підхід аргументується за рахунок суб'єктної залежності. Розрізнять такі його види:

- державний, який здійснюють відповідні державні органи фінансового контролю;
- комерційний, який здійснюють незалежні аудиторські компанії, послуги яких оплачуються на комерційній основі;
- громадський, який здійснюють громадські організації, партії, рухи, профспі-

кові організації, які зацікавлені в запобіганні чи протидії корупції. Як правило, ці структури у своїй діяльності використовують методи моніторингу, проведення журналістських розслідувань, антикорупційної експертизи чи інформаційно-роз'яснювальної роботи [5, 10].

3. Аудит та фінансовий контроль є абсолютно однаковими явищами та збігаються за змістом.

Відповідно до другого концептуального підходу аудит та фінансовий контроль мають спільний предмет здійснення. Обидва процеси спрямовані на аналіз фінансової документації підприємства, установи або організації та виявлення порушень здійснення господарської діяльності. Проте, ці поняття різняться суб'єктним складом. Від так, аудит здійснюється виключно приватними суб'єктами господарювання та така діяльність спрямована суб'єктом на отримання прибутку. Тому його вважають комерційним фінансовим контролем. І у даному контексті йдеться про «аудит» не як про функцію, а як послугу. Надання аудиторських послуг здійснюється аудиторськими фірмами або самозайнятими аудиторами. Щодо об'єкту здійснення аудиту, це може виступати як приватний сектор, так і державний сектор економіки. У свою чергу, суб'єктом здійснення фінансового контролю є виключно державний суб'єкт, якому притаманні владно-розпоряджувальні функції.

Розвиток публічних фінансів створив передумови задля впровадження інституту аудиту щодо публічних фінансів, що складаються з державних централізованих та децентралізованих фондів. Законодавець запровадив використання приватного методу здійснення контролю над державою – аудит державних фінансів.

Прикладом впровадження аудиту державних фінансів можна вважати: коли на початку грудня 2014 року Арсеній Яценюк презентував Програму дій Кабміну, в якій міжнародні аудитори згадуються в контексті управління державною власністю, а саме «залучення міжнародних аудиторських компаній до аудиту ключових державних компаній (щороку)». Тобто використання аудиторських послуг для контролю державної власності.

Термінологія, яка використовується науковцями і фахівцями-практиками в Україні стосовно державного фінансового контролю і аудиту, не до кінця узгоджується з термінологією, визначеною базовими документами Європейського Союзу.

Державний аудит публічних фінансів є для нашої країни однією з новітніх форм фінансового контролю, впровадження якого вимагає інтеграцію України в європейське співтовариство та здійснення вітчизняної контрольної практики.

Не існує чіткого розмежування понять «аудит державних фінансів» та «державний фінансовий аудит». Аудит державних фінансів визначається як механізм надання аудитором користувачеві впевненості в тому, що інформація, на підставі якої приймають рішення, пов'язані з управлінням державними фінансами, є надійною, а самі рішення можуть бути визнані адекватними [6, 36]. З огляду на тлумачення аудиту державних фінансів можна дійти висновку, що державний фінансовий аудит це і диферсифікація нормотворцем аудиту пиватних суб'єктів на площину державних органів. Тобто запровадження інституту державного аудиту.

Відповідно до традиційного вітчизняного підходу під аудитом розуміють здійснення перевірки та підтвердження достовірності фінансової звітності на замовлення власника *суб'єкта господарювання* [7]. Українська правнича думка розвивається одночасно зі світовою теорією і практикою. Тому нині розширюється розуміння поняття «аудит», яке використовувалося в ХІХ столітті. З'являється практика аудиту політичних партій, громадських організацій, соціальних проблем, навколишнього середовища, національних відносин тощо. Прикладом відмінного від фінансового аудиту в Україні є екологічний аудит, що регламентований Законом України «Про екологічний аудит» [8].

Становленням «аудиту» в Україні розпочалося з розвитком ринкової економіки, виникненням підприємств недержавних форм власності, діяльність яких потребує незалежного економічного контролю та інших подібних процесів. Нормативне закріплення в Україні «аудит» отримав з набранням чинності Закону України «Про аудиторську

діяльність» 1993р. [9]. У 1999р. були розроблені національні нормативи аудиту – 32. На основі яких був створений Кодекс професійної етики аудиторів України, що на сьогодні втратив свою чинність. У 2003р. були розроблені Стандарти аудиту та етики Міжнародної федерації бухгалтерів, що інсують у якості національних стандартів аудиту, що підлягають обов'язковому застосуванню.

У сфері державних фінансів термін «аудит» вперше було застосовано у Бюджетному Кодексі 2001 року [10]. У 2010 році був прийнятий новий Бюджетний Кодекс, зокрема, у якому міститься положення про контроль та аудит у бюджетному процесі, тобто контроль та аудит за державними фінансами. П. 1 ч. 1 ст. 26 даного Закону передбачає, що контроль за дотриманням бюджетного законодавства включає в себе оцінку управління бюджетними коштами, що, у свою чергу, включає проведення державного фінансового аудиту [11].

Основним суб'єктом здійснення аудиту державних фінансів у системі вищих органів фінансового контролю є Рахункова Палата України. На даному етапі розвитку політики в Україні існує дискусія щодо статусу Рахункової Палати: є вона державним органом чи виключно парламентським. Підтримую думку, що вона є парламентським органом та керується спеціальним законодавством. Відтак, п. 2 ст. Закону України «Про Рахункову палату» визначає, що «державний зовнішній фінансовий контроль (аудит) щодо здійснення державних закупівель за рахунок коштів державного бюджету проводиться Рахунковою палатою стосовно всіх стадій державних закупівель і включає перевірку та аналіз законності та ефективності здійснення державних закупівель, дотримання передбачених процедур, оцінку своєчасності отримання товарів, послуг та проведення робіт, а також аналіз стану прозорості та додержання встановлених принципів здійснення державних закупівель» [12].

Рахункова Палата України з 1998 року є повноправним членом міжнародної професійної організації, що об'єднує вищі органи фінансового контролю, INTOSAI [13]. У 1999 році її прийнято до Європейської організації Вищих органів фінансового

контролю (EUROSAI). Дана організація сповідує дві форми державного аудиту та розробила засади їх здійснення. Стандартами INTOSAI аудит за метою проведення поділено на два основні види державного аудиту публічних фінансів: державний фінансовий аудит та державний аудит ефективності.

Основні відмінності фінансового аудиту та аудиту ефективності в системі державного фінансового контролю полягають у наступному.

1. **Поняття.** Фінансовий аудит – це перевірка та аналіз фактичного стану справ щодо законного використання державних та комунальних коштів і майна, інших активів держави, правильності ведення бухгалтерського обліку, достовірності фінансової звітності, функціонування системи внутрішнього контролю. Аудит ефективності – це форма контролю, яка є сукупністю статистичних та аналітичних спрямованих на визначення ефективності управлінських ревізійних дій, рівня щодо державних надання пропозицій підвищення ефективності рішень використання ресурсів та обґрунтованих щодо їх ефективності.

2. **Головна мета.** Фінансови аудит – становлення дотримання суб'єктами господарювання обмежуючих параметрів обігу фінансових ресурсів, визначення відхилень від прийнятих стандартів та внесення пропозицій щодо усунення виявлених недоліків і порушень. Аудит ефетивності – визначення слабких місць в організації управлінських рішень, оцінка ефективності використання державних ресурсів, аналіз їх впливу на цілей та обґрунтування пропозицій щодо підвищення ефективності.

3. **Предмет.** Фінансовий аудит – фінансові документи та звітність учасників управлінських рішень. Аудит ефетивності – діяльність учасників, прийняття управлінських рішень щодо використання державних ресурсів.

4. **Метод.** Фінансовий аудит – аналіз фінансової звітності, документальна та фактична перевірка операцій з державними ресурсами. Аудит ефетивності – аналіз методів організації конкретних ситуацій і результатів роботи об'єктів перевірки на основі критеріїв оцінки ефективності.

5. **Підтверджуючий документ.** Звіт про здійснення фінансового аудиту має стандартизовану форму, де фіксуються порушення, на основі фінансових документів та не є загальнодоступним. Звіт аудиту ефетивності має довільну форму та надється для ознайомлення громаді та висновки ґрунтуються на основі аргументів та доказів з наданням конструктивних рекомендацій [14, 29].

Крім того, державний аудит публічних фінансів поділяють на зовнішній та внутрішній.

Зрозуміло, що аудит державних фінансів відповідно до міжнародних стандартів може здійснюватися у двох формах. Аудит ефетивності, хоча Україна є членом INTOSAI, не здійснюється, адже входить до кола управлінських повноважень.

Також варто згадати про інші суб'єкти здійснення аудиту державних фінансів, зокрема це – Міністерство Фінансів України, Державна фіскальна служба, Державна казначейська служба, Державна служба аудиту України, Президент України.

Отже, однією з проблем здійснення аудиту державних фінансів є неузгодженість понятійного апарату та ігнорування міжнародних стандартів аудиту та кваліфікація кадрів суб'єктів аудиту.

Було б доцільно поняття аудит залишити для приватного сектору господарювання, а аудит державних фінансів реалізувати шляхом фінансового контролю, що за своїм змістом включає аудит. Обидва процеси спрямовані на встановлення законності, повноти та достовірності відображення інформації про факти господарської діяльності підприємства у системі бухгалтерського обліку та показниках фінансової звітності.

Література

1. Рядська В. В. Аудит : навч. посіб. / В. В. Рядська. – К. : ЦУЛ, 2008. – 416 с.
2. Чічкань Марина Валеріївна. Історичний розвиток аудиту та його характеристика. Електронний доступ: [http://www.rusnauka.com/10_NPE_2010/Economics/62026.doc.htm].
3. Аудит: підручник / За ред. Ф.Ф. Бутинця. – Житомир: ПП «Рута», 2005. – 512 с.

АНОТАЦІЯ

Автор приділив значну увагу дослідженню сучасної ситуації, що склалася у сфері контролю фінансів через аналізування централізованих та децентралізованих фондів, дослідив різновиди аудиту відповідно як до міжнародного регулювання так і до вітчизняного. Наголошує, що у даних умовах український законодавець вважає, що традиційні методи контролю, які використовувались протягом тривалого часу, не дозволяють впливати на стан ведення господарської діяльності і не виявляють своєї результативності. Тому сьогодні значна увага приділяється новим формам фінансового контролю, серед яких провідне місце посідає аудит.

У науковій статті було здійснено аналіз існуючих форм аудиту та необхідність, раціональність їх існування.

Ключові слова: контроль, аудит, фінанси, фонди коштів, органи контролю, вищі органи контролю.

SUMMARY

Author paid special attention to research conclusions about current situation in financial control through analysis of centralized and decentralized funds in accordance with international regulation as well as with domestic. Stresses that in these conditions Ukrainian legislator believes that traditional methods of control used to be effective for a long time, but right now it does not create fruitful influence on the government and private business activities. So today much emphasis on new forms of financial control, including audit and its methods.

In the article describes forms of audit and necessity, the rationality of their existence.

Keywords: control, audit, finance, funds, bodies of control, main bodies of control.

4. Гуцайлюк З.В. Аудит (теорія, методика, збірник завдань) / З.В.Гуцайлюк, Я.В.Мех, М.Т.Щирба. – Тернопіль: Економічна думка, 2002. – 190 с.

5. Ярослав Ковальчук, Анатолій Октисюк, Ангела Бочі, Патрік Макгрет, Олена Захарова. Міжнародний центр перспективних досліджень (МЦПД). Методичний посібник Київ – 2015р. Електронний доступ: [http://icps.com.ua/assets/uploads/images/files/pfc_guideline_final_uk.pdf].

6. Шерстюк О. Л. Аудит державних фінансів : навч. посіб. / О. Л. Шерстюк. – К.: Київ. нац. торг.-екон. ун-т, 2010. – 340 с.

7. Ю.Б. Слободяник. Правовий статус аудиту в системі державного фінансового контролю // Збірник наукових праць. Тематичний випуск: Технічний прогрес і ефективність виробництва. – Харків: НТУ «ХПІ». – 2008. – № 54 (3). – 181с. С.66-69.

8. Закон України «Про екологічний аудит». Електронний доступ: [<http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/1862-15/print1492543411216580>].

9. Закон України «Про аудиторську діяльність». Електронний доступ: [<http://zakon0.rada.gov.ua/laws/show/3125-12>].

10. Бюджетний Кодекс 2001 року. Електронний доступ: [<http://www.ua-tenders.com/legislation/codes/bkodex/>].

11. Бюджетний Кодекс 2010 року. Електронний доступ: [<http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/2456-17>].

12. Закон України «Про Рахункову палату». Електронний доступ: [<http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/576-19>].

13. Офіційний сайт Рахункової Палати України. Електронний доступ: [<http://www.ac-rada.gov.ua/control/main/uk/publish/article/1140201>].

14. Хомутенко В. П., Луценко І. С., Хомутенко А. В. Державний аудит публічних фінансів: навч. посіб. – Одеса: «Кримполіграфпапір», 2016. – 412 с.

КРИТЕРІЇ ПЕРІОДИЗАЦІЇ РОЗВИТКУ КРИМІНАЛЬНОЇ ВІДПОВІДАЛЬНОСТІ ЗА ПОРУШЕННЯ ПОРЯДКУ В'ЇЗДУ НА ТЕРИТОРІЮ УКРАЇНИ ТА ВИЇЗДУ З НЕЇ

НІКІТІН *Анатолій Анатолійович* - аспірант докторантури та аспірантури
Національної академії внутрішніх справ

УДК 343.343.6 (477)

В статті приводяться різні наукові точки зору як по періодизації історії самого кримінального законодавства України, так і відповідальності за злочини в сфері охорони державної тайни, неприкосновенності державних границь, забезпечення призову та мобілізації. Визначені критерії (підходи) періодизації. Встановлені етапи періодизації кримінальної відповідальності за порушення порядку в'їзду на тимчасово окуповану територію України та виїзду з неї.

Ключові слова: кримінальне законодавство, історія розвитку, періодизація, злочини, кримінальна відповідальність, окупована територія, в'їзд, виїзд, критерії.

Актуальність теми

Дослідження історичного аспекту має важливе значення, оскільки сприятиме прогнозуванню подальшого розвитку кримінального законодавства в цілому, так і окремих інститутів чи норм. Для більш багатогранного дослідження треба аналізувати або принаймні враховувати соціальні умови в яких виник відповідний об'єкт дослідження, економічний стан та суспільно-політичний лад, еволюцію, причини, умови та наслідки розвитку досліджуваного питання, а також ідеологічні стереотипи, що склались в суспільстві на момент створення чи реалізації норми права.

Вчені пропонують різні періодизації розвитку кримінального законодавства.

При цьому жодну з них не можна вважати остаточною або універсальною, оскільки до кожної використовуються різні, а інколи і абсолютно протилежні, критерії.

Ступінь розробленості теми

Питання періодизації розвитку історії кримінального законодавства досліджувалися у працях багатьох вчених, зокрема: В.В. Бондарчука, С.Ф. Денисова, І.Я. Козаченка, В.П. Коняхіна, В.В. Кузнецова, В.С. Малишева, М.І. Омеляненка, О.В. Стрільця, І.Я. Терлюка, П.Л. Фріса та ін. Однак питання про історіографію кримінально-правової охорони як злочинів у сфері охорони державної таємниці, недоторканості державних кордонів, забезпечення призову та мобілізації, так і періоди розвитку кримінальної відповідальності за порушення порядку в'їзду на тимчасово окуповану територію України та виїзду з неї ніхто із вчених не досліджував.

На сьогодні розроблення критеріїв періодизації розвитку кримінальної відповідальності за порушення порядку в'їзду на територію України та виїзду з неї має важливе значення. Це у свою чергу обумовлює необхідність такого дослідження, а **метою статті** є висвітлення поглядів вчених щодо періодизації розвитку кримінального законодавства і на основі цього та враховуючи розвиток об'єкта дослідження у відповідності до розвитку держави та права на території

України визначити основні критерії її дослідження.

Виклад основного матеріалу

Законодавчі новели, прийняті з огляду на потреби правозастосовної практики, з одного боку стають стрижнем ефективної діяльності уповноважених суб'єктів, в іншому ж – виступають першопричиною термінологічної плутанини, неоднозначного тлумачення, відвертих помилок при кваліфікації. Тобто в основу періодизації історичного розвитку кримінального законодавства можуть бути покладені різні критерії: політичні, законодавчі, економічні, демографічні, ідеологічні та ін.

Цікавою є думка В.В. Кузнецова, що настав час визначитись з наскрізним критерієм класифікації історії розвитку кримінального права та законодавства. Однак, з іншого боку, не можна заперечити множинність таких критеріїв, оскільки кут дослідження може залежати від різних факторів та підпорядкований меті наукового пошуку [1, с. 145–146].

Найбільш поширеною та прийнятною є періодизація історії розвитку кримінального права та законодавства в контексті дослідження загального розвитку держави та права України. Так, деякі вчені виділяють наступну періодизацію розвитку кримінального законодавства: 1) період Київської Русі та феодальної роздробленості; 2) період перебування українських земель у складі Польщі, Литви, Речі Посполитої (кінець XIV–перша половина XVII ст.); 3) період Гетьманщини (друга половина XVII–XVIII ст.); 4) період перебування України у складі Російської імперії; 5) період революції (1917–1921 рр.); 6) право України за радянських часів; 7) період становлення та розвитку вищих представницьких органів влади України [1, с. 5–6].

Через призму періодизації історичного розвитку держави та суспільства вчені відповідно виділяють етапи розвитку як самого кримінального законодавства та права, так і конкретних суспільно-небезпечних діянь.

Деякі вчені періодизацію розвитку кримінального законодавства розглядають через призму формування кримінально-пра-

вової політики. П.Л. Фріс виокремлює такі етапи розвитку кримінально-правової політики (і, відповідно, періодизації кримінального законодавства): 1) період феодальної роздробленості (IX – середина XI ст.); 2) період козацької держави (середина XVII ст. – середина XVIII ст.); 3) період творення Української незалежної держави (1917 – 1922 рр.); 4) період кримінально-правової політики Української РСР (1917–1991 рр.); 5) період кримінально-правової політики незалежної України до ухвалення КК (1991–2001 рр.); сучасний період – після прийняття першого національного КК (з 5 квітня 2001 р. і до тепер) [12, с. 67].

Відповідно через розвиток кримінально-правової політики досліджує розвиток кримінального законодавства О.Д. Максимів. Вчений виділяє наступні чотири основні етапи її розвитку: 1) зародження і формування основ політики у сфері боротьби зі злочинністю (середина XIX ст.); 2) формування радянської політики у сфері боротьби зі злочинністю: її понять, принципів, класового підходу (20-ті рр. – початок 70-х рр. XX ст.); 3) формування та розвиток політики в сфері боротьби зі злочинністю пострадянського періоду (початок 90-х рр. XX ст.); 4) розвиток та становлення сучасної політики України у сфері боротьби зі злочинністю (кінець XX – початок XXI ст.) [2, с. 276].

Цілком логічна є класифікація кримінального законодавства за критерієм чинності основних правових джерел. Так, В.В. Кузнецов та М.В. Сийпоскі виділяють наступні періоди розвитку кримінального законодавства: 1) період Руської Правди (1017–1054 рр.); 2) період церковного права (Статут князя Ярослава про церковні суди (коротка та розширена редакції), Смоленська статутна грамота, Новгородський статут великого князя Всеволода про церковні суди, людей та міри торгіві, тощо); 3) період Судебника 1497 р.; 4) період статутів Великого князівства Литовського у трьох редакціях (1529 р., 1566 р., 1588 р.); 5) період Соборного Уложення 1649 р.; 6) період писаного та звичаєвого кримінального права козацької держави 1648–1654 рр.; 7) період Військового Артикулу 1715 р.; 8) період «Прав, за якими судиться малоросійський

народ» 1743 р. (проект); 9) період «Наказу комісії про складення проекту нового уложення» Катерини II 1767 р. (проект); 10) період «Уставу благочиния, или полицейского» 1782 р.; 11) період Зводу законів 1832 р. (Уголовне уложення); 12) період Уложення про покарання уголовні та виправні 1845 р.; 13) період Статуту про покарання, що накладаються мировими суддями 1864 р.; 14) період Уложення про покарання уголовні та виправні 1885 р.; 14) період Уголовного Уложення 1903 р.; 16) період КК УСРР 1922 р.; 17) період КК УСРР 1927 р.; 18) період КК УСРР 1960 р.; 19) період проектів КК України 1993–2001 рр.; 20) період КК України 2001 р. [1, с. 97].

Аналіз вказаних періодизацій дозволив зробити такі висновки, що відсутній чіткий єдиний критерій періодизації розвитку кримінального законодавства. Що стосується періодизації законодавства про кримінальну відповідальність за порушення порядку в'їзду на територію України та виїзду з неї, то тут також немає єдиної позиції. Зазначена періодизація проводиться в першу чергу за об'єктом посягання.

Дослідимо процес зародження і розвитку кримінальної відповідальності за порушення порядку в'їзду на територію України та виїзду з неї у вітчизняному законодавстві, починаючи із правових пам'яток часів Київської Русі і до сьогодні. Перші згадки про порушення порядку в'їзду на територію України та виїзду з неї зустрічалися в Руській Правді.

Руська стала першою систематизованою писаною історичною пам'яткою законодавства, яка дійшла до наших часів, створена в 1017–1054 рр., яка відома в трьох редакціях – Короткої Правди, Поширеної Правди та Скороченої Правди [12, с. 100–103]. Так, стаття 11 Короткої редакції Руської Правди закріплювала право вимоги на повернення раба-втікача та покарання у вигляді штрафу за його приховування. Зазначена норма знайшла своє відображення і в Просторовій редакції Руської Правди (ст. 112), хоча ця норма була більш обширною і передбачала право на повернення холопів, які втекли від своїх господарів, а також відповідальність осіб, які переховували [4, с. 21].

У 1649 р. на Земському соборі було прийнято Соборне Уложення (звід всіх діючих правових норм, включаючи Судебники і Новоуказані статі). Починаючи з Соборного Уложення, на законодавчому рівні уже регулювався порядок виїзду громадян за кордон. Самовільне (без грамоти) виїзд за кордон було караним і передбачало відповідальність. Зокрема, в статті 3 глави 6 Соборного Уложення передбачаються випадки самовільного виїзду за кордон без проїздної грамоти з метою зради або інших злих намірів. Покарання за такі діяння передбачало смертну кару [8]. Крім того, у ст. 4 Соборного Уложення також передбачалася відповідальність за факти самовільного виїзду за кордон без проїжджої грамоти не з метою зради державі, а з метою ведення торгівлі. Особи, які вчинили зазначене діяння, повинні були нести покарання у вигляді публічного побиття батоном [8].

Наступним історичним документом, де передбачалася відповідальність за порушення порядку в'їзду на територію України та виїзду з неї було Уложення про покарання кримінальні і виправні» від 15 серпня 1845 р. Воно зі змінами та доповненнями діяло до 1917 р., а на українських землях його застосовували ще й після більшовицького перевороту 1917–1919 рр.

В главі сьомій Уложення про покарання кримінальні і виправні містилися норми про відповідальність за «Недозволене залишення Вітчизни», зокрема, в ст. 325 передбачалася відповідальність за дії того, «хто пішов з Батьківщини в іноземну і без дозволу уряду переходить на службу або в підданство іноземної держави». В ст. 326 передбачалася відповідальність особи у випадку її відрядження до іноземної держави, але за викликом уряду, яка не повернулася. Крім того, до кримінальної відповідальності притягувалися навіть за поширення серед населення завідомо неправдивих чуток щодо позитивних моментів переселення за кордон з залишенням постійного місця проживання (ст. 328) [10].

Проаналізувавши Уложення про покарання кримінальні і виправні 1845 р. щодо відповідальності за порушення порядку в'їзду на територію України та виїзду з неї

можна дійти висновку, що це був один з найвдаліших нормативних актів тогочасного законодавства, що захищав основні особисті права та свободи людей. Вперше було сформовано декілька норм, які регулювали питання відповідальності за злочини щодо перетинання державних кордонів. Тобто уже передбачалося належне нормативне закріплення кримінальної відповідальності за перетинання державних кордонів.

Зі створенням 4 березня 1917 р. Центральної Ради в Україні постало питання як про створення власної національної державності, так і законодавства в цілому. Однак, відповідальність за перетинання державних кордонів передбачалася уже у кримінальних кодексах 1922, 1927 та 1960 рр.

Так, КК УРСР 1922 р. містив окрему норму (ст. 98), яка передбачала відповідальність за виїзд за кордон без встановленого паспорта або без дозволу відповідних державних органів. Тобто, у радянському кримінальному законодавстві вперше відповідальність за порушення порядку перетинання державних кордонів з'явилася у КК 1922 УРСР. Покарання за зазначене діяння було внесено змінами до даної норми Постановою ВЦВК від 10.07.1923 р «Про зміни та доповнення Кримінального кодексу Української РСР» [9].

У КК УРСР 1927 р. на відміну від попереднього КК встановлювалася відповідальність за сприяння в переході державного кордону без відповідного дозволу, вчинений умисно посадовими особами (ст. 59¹⁰). Спочатку зазначений злочин не відносився до розряду державних, однак така оцінка суспільної небезпеки не відповідала уявленням діючої влади і тому Постановою ЦВК СРСР від 25 лютого 1927 г. [6], цей злочин було віднесено до особливо небезпечних порядк з контрреволюційними. Надалі Постановою ЦВК і РНК СРСР від 17 липня 1935 г. «Про виїзд і проживання в прикордонних смугах» [5] була передбачена кримінальна відповідальність за порушення правил виїзду з СРСР та за порушення правил проживання в пограничній смузі і заборонених прикордонних зонах, а постанову ЦВК і РНК СРСР від 5 жовтня 1935 року. І знову покарання за такі злочини були суворими.

У КК УРСР 1960 р збереглася відповідальність за незаконний виїзд за кордон і незаконний в'їзд в СРСР». Однак, відповідальність не поширювалася на іноземних громадян без встановленого паспорта або дозволу для використання права притулку. Тому, Указом Президії Верховної Ради СРСР від 23 липня 1966 р. «Про кримінальну відповідальність іноземців та осіб без громадянства за злісне порушення правил пересування на території СРСР», було встановлено кримінальну відповідальність за злісне порушення іноземцями та особами без громадянства правил пересування на території СРСР, тобто заборонялося зміни місця проживання, тимчасового виїзду з місця проживання або відвідування пунктів, які не зазначені у візах при в'їзді в СРСР, ухилення від маршруту проходження, зазначеного в проїзних документах, вчинені без спеціального на те дозволу. Кримінальна відповідальність передбачалася у випадку якщо раніше ці особи за порушення зазначених правил були піддані адміністративному покаранню. З часом, Указом Президії Верховної Ради СРСР від 4 грудня 1981 р № 6147-Х «Про кримінальну відповідальність іноземних громадян і осіб без громадянства за злісне порушення правил перебування в СРСР і транзитного проїзду через територію СРСР» кримінальна відповідальність за правила пересування іноземних громадян та осіб без громадянства була скасована. Під кримінально-правову охорону була поставлена, перш за все, недоторканність державного кордону і режим прикордонної території.

На момент проголошення незалежності України, кримінальне законодавство характеризувалося дією КК УРСР 1960 року. Зміни політичної та юридичної правосвідомості, значний ріст злочинності в перші роки незалежності України, підвищення рівня професіоналізму злочинців, вимагали внесення радикальних змін не тільки до КК УРСР, але й в цілому в усю правову систему країни. Так, першим кроком у цьому напрямку стала розробка нового КК України. Робота над його проектом тривала доволі значний період з жовтня 1992 року по квітень 2001 року.

З прийняттям КК України 2001 р. у ст. 331 була передбачена відповідальність за перетинання державного кордону України будь-яким способом поза пунктами пропуску через державний кордон України або в пунктах пропуску через державний кордон України, але без відповідних документів чи дозволу. Передбачалася відповідальність у вигляді штрафу до п'ятдесяти неоподатковуваних мінімумів доходів громадян або арештом на строк до шести місяців, або обмеженням волі на строк до трьох років. Кваліфікованим видом зазначеного злочину були ті ж самі дії, вчинені особою, яка раніше була засуджена за такий самий злочин. У випадку вчинення зазначених дій поєднаних із застосуванням зброї передбачалося покарання у вигляді позбавлення волі на строк від двох до п'яти років [3]. 9 червня 2004 р. зазначену норму було декриміналізовано. Залишилася відповідальність лише за незаконне переправлення осіб через державний кордон України (ст. 332 КК України).

15 квітня 2014 р. Законом України № 1207-VII «Про забезпечення прав і свобод громадян та правовий режим на тимчасово окупованій території України», чинний Кримінальний кодекс України був доповнений ст. 332-1, що регламентує відповідальність за порушення порядку в'їзду на тимчасово окуповану територію України та виїзду з неї.

Висновки

На основі поглибленого дослідження періодизації розвитку кримінальної відповідальності за порушення порядку в'їзду на територію України та виїзду з неї, зазначимо, що здійснити універсальний поділ її на періоди достатньо проблематично, враховуючи, що критеріями такого поділу можуть слугувати різні правові та соціальні чинники, зокрема: розвиток правових відносин на території України; демографічні; ідеологічні; економічні, політичні та ін. Тому, можна виділити такі види періодизації кримінальної відповідальності за досліджений вид протиправного діяння, поклавши в основу різні критерії: 1) за періодами розвитку держави та вітчизняного кримінального за-

конодавства; 2) за розвитком нормативного закріплення; 3) за формою (структурою); 4) за суспільно-економічною формацією під час якого існувало право; 5) за об'єктом посягання.

Дослідивши процес зародження і розвитку кримінальної відповідальності за порушення порядку в'їзду на територію України та виїзду з неї у вітчизняному законодавстві, починаючи із правових пам'яток часів Київської Русі і до сьогодні, обґрунтовано, що кримінальна відповідальність за порушення порядку в'їзду на територію України та виїзду з неї початково охоплювалася відповідальністю за інші суміжні злочини і тільки згодом знайшла самостійне нормативне закріплення.

Відповідно до цього виокремлено такі періоди розвитку кримінальної відповідальності за порушення порядку в'їзду на територію України та виїзду з неї: 1) період становлення кримінальної відповідальності за порушення порядку в'їзду на територію України та виїзду з неї й ототожнення досліджуваного протиправного діяння з перетинанням державних кордонів (IX ст. – перша половина XVII ст.); 2) період нормативного закріплення кримінальної відповідальності за перетинання державних кордонів (друга половина XVII ст. – 1921 р.); 3) радянський період розвитку кримінальної відповідальності за перетинання державних кордонів (1922–2001 рр.); 4) сучасний період розвитку кримінальної відповідальності за порушення порядку в'їзду на територію України та виїзду з неї (2001 р. і донині).

Література

1. Кузнецов В.В. Кримінально-правова охорона громадського порядку та моральності в українському вимірі: моногр. / Кузнецов В.В. – К. : ТОВ НВП «Інтерсервіс», 2012. – 908 с.
2. Максимів О. Д. Історико-правовий аналіз розвитку політики в сфері боротьби зі злочинністю / О. Д. Максимів // Науковий вісник Львівського державного університету внутрішніх справ. – 2013. – № 2. – С. 275–282.
3. Науково-практичний коментар до Кримінального кодексу України. [2-ге вид.,

АНОТАЦІЯ

У статті наводяться різні наукові точки зору щодо періодизації історії кримінального законодавства України, визначені критерії (підходи) періодизації. Встановлені критерії періодизації кримінальної відповідальності за порушення порядку в'їзду на тимчасово окуповану територію України та виїзду з неї.

Ключові слова: кримінальне законодавство, історія розвитку, періодизація, злочин, кримінальна відповідальність, окупована територія, в'їзд, виїзд, критерії.

SUMMARY

The article presents different scientific views on the periodization of the history of criminal law of Ukraine as well as responsibility for crime in the field of state secrets preserving, inviolacy of state territory, maintaining of draft and mobilization. Criteria (or approaches) to the periodization are defined. Stages of periodization of criminal responsibility for violation of the order of entry into the temporarily occupied territory of Ukraine and exit from it are fixed.

Key words: criminal law, history of development, periodization, crime, criminal responsibility, occupied territory, entry, exit, criteria.

перероб. та доп]. / [відп. ред. С. С. Яценко]. – К. : А.С.К., 2003. – 976 с.

4. Отечественное законодательство XI–XX веков: Пособие для семинаров. Часть I (XI–XIX вв.) [Текст] / Под ред. проф. О.И. Чистякова. – М. : Юристъ, 2000.

5. Постановление ЦИК и СНК СССР от 17 июля 1935 г. «О выезде и проживании в пограничных полосах» // Собрание Законодательства СССР. – 1935 г. – № 45. – Ст. 377.

6. Постановление ЦИК и СНК СССР от 25 февраля 1927 г. О преступлениях государственных (контрреволюционных и особо для Союза ССР опасных преступлениях против порядка управления) // Собрание Законодательства СССР. – 1927 г. – № 12. – Ст. 123.

7. Правова система України : історія, стан та перспективи: у 5 т. – Х. : Право, 2008. – Т. 1: Методологічні та історико-теоретичні проблеми формування і розвитку правової

системи України / за заг. ред. М.В. Цвіка, О. В. Петришина. – 728 с.

8. Российское законодательство X – XX веков. В девяти томах. Т. 3. Акты Земских соборов. – М. : Юрид. лит., 1985. – 512 с.

9. Уголовный кодекс Украинской ССР. Государственное издательство Юридической литературы. – М. : 1954. – 140 с.

10. Уложение о наказаниях уголовных и исправительныхъ. Санктпетербургъ. Въ Типографіи Второго Отдѣленія Собственной Его Императорскаго Величества Канцеляріи. – 1845. – 898 с

11. Фріс П. Л. Кримінально-правова політика Української держави: теоретичні, історичні та правові проблеми [монографія] / П. Л. Фріс. – К. : Атіка, 2005. – 332 с.

12. Фріс П. Л. Кримінально-правова політика України / дис. ... докт. юрид. наук : 12.00.08 / Фріс Павло Львович. – К., 2005. – 440 с.

ПОНЯТТЯ ТА ОЗНАКИ ЗАПОБІГАННЯ КОРУПЦІЇ В ОРГАНАХ ПРОКУРАТУРИ УКРАЇНИ

ІВАНЕЦЬ Микола Григорович - здобувач МАУП

В статье рассмотрены вопросы определения понятия и признаков предотвращения коррупции в органах прокуратуры в условиях ведомственной реформы. В работе осуществлено обобщение теоретических разработок по вопросам предотвращения коррупции. На его основе было разработано понятие и определены основные признаки предотвращения коррупции в органах прокуратуры.

Ключевые слова: коррупция, предотвращение коррупции, прокуратура, прокурор, орган прокуратуры.

Постановка проблеми

Реформи, які відбуваються в правоохоронній системі та системі кримінальної юстиції України призвели до формування нового бачення ролі та значення органів прокуратури. Зменшення впливу цього органу на суспільні та публічні відносини після позбавлення його окремих конституційних функцій змушує по-новому поглянути на його правовий статус, різні аспекти його роботи, здійснювати розробки багатьох нових форм діяльності, виявляти проблеми та шукати подальші шляхи покращення роботи цього вкрай важливого органу кримінальної юстиції. Традиційною для сучасної держави і надзвичайно гострою для усіх органів публічного управління та правоохоронних органів є проблема корупції. Прокуратура України, на шляху до зміни концепції функціонування, розпочала масштабні перетворення, які повинні гарантувати та забезпечити неухильне дотримання зако-

нів як в правоохоронній сфері загалом, так і серед самих працівників органів прокуратури. Вирішення зазначених питань потребує системного підходу в дослідженні різних напрямків організації прокурорської діяльності, розгляду явищ, які здатні негативно впливати на діяльність працівників прокуратури, питання запобігання корупції в органах прокуратури зокрема.

Проблемам діяльності органів прокуратури в механізмі публічного управління у своїх працях приділяли увагу такі вчені, як Ю. М. Грошевий, В. В. Долежан, М. В. Косюта, І. Є. Марочкін, Є. М. Попович, Н.О. Рибалка, М. В. Руденко, М. М. Тищенко, В. В. Шуба, П. М. Шумський, М. К. Якимчук та ін.

Метою статті є визначення поняття та ознак запобігання корупції в органах прокуратури в умовах відомчої реформи.

Виклад основного матеріалу дослідження

Багато вчених, які мають значний досвід роботи у сфері протидії корупції, відшукують оптимальні шляхи вдосконалення системи правоохоронних органів, що мають протидіяти корупції. Для досягнення цієї мети, на їх погляд, слід вирішити низку завдань, зокрема щодо висвітлення причин та умов, які спонукали появу питання про створення спеціально уповноважених антикорупційних органів, визначення потреби у їхньому створенні й аналізі обставин, за

яких вони можуть стати не лише дійсно спеціально уповноваженими органами у сфері протидії корупції, а й справжніми координаторами та відповідальними за стан такої боротьби [1, с. 35]. Прокуратура України залишається системоутворюючим та ключовим правоохоронним органом щодо боротьби з корупцією в Україні, оскільки продовжує відігравати координаційну роль у діяльності правоохоронних органів щодо протидії злочинності в Україні. Вона визначена як спеціально уповноважений суб'єкт протидії корупції і, незважаючи на існування Національного антикорупційного бюро України та Національного агентства з питань запобігання корупції, а також важливу роль органів внутрішніх справ у розслідуванні корупційних злочинів, формує в сучасних умовах порядок денний антикорупційної діяльності державного апарату та виступає визначальним елементом реалізації антикорупційної політики держави [2, с. 46]. Дійсно, як правило, органи прокуратури являються активним учасником діяльності з протидії та запобігання злочинності, натомість, незважаючи на проведені реформи, системні зміни в діяльності цього органу, негативні явища пов'язані корупцією мають місце. Імідж органів прокуратури у великій мірі залежить від результатів їхньої діяльності, від того, наскільки суспільство повірить у здатність до якісного та чесного виконання власних функцій і досягнення визначених завдань.

Політика Генеральної прокуратури України щодо запобігання і протидії корупції ґрунтується на засадах, визначених статтею 3 Закону України «Про прокуратуру»: верховенства права та визнання людини, її життя і здоров'я, честі і гідності, недоторканності і безпеки найвищою соціальною цінністю; законності, справедливості, неупередженості та об'єктивності; презумпції невинуватості; незалежності прокурорів; політичної нейтральності; недопустимості незаконного втручання в діяльність органів влади, прозорості діяльності, а також формування негативного ставлення до корупції, невідворотності покарання за корупційні та пов'язані з корупцією правопорушення [3]. Визнання існування корупціогенних факторів, а також існування явищ корупції в самій

системі прокуратури засвідчує бажання з боку її керівництва шукати шляхи вирішення цієї складної, багатогранної та комплексної проблеми. Виконуючи вимоги чинного антикорупційного законодавства органи прокуратури, окрім здійснення спеціальних антикорупційних заходів, здійснюють власні, інституційні та правові заходи, реалізація яких дозволяє зменшити негативні явища, підвищити професійність працівників прокуратури, що в цілому підвищить якість прокурорської діяльності. Закономірності, які пов'язуються з корупцією, обумовлюють ті механізми, які дозволяють зменшити ці негативні явища. Вони передбачають створення спеціальних органів (підрозділів), формування незалежної системи правового регулювання, спеціальних заходів тощо.

Сучасні форми корупції та система заходів із її запобігання в органах прокуратури є наслідком та результатом взаємодії усіх об'єктивних та суб'єктивних факторів, пов'язаних із професійною діяльністю цього органу. Подальший розвиток законодавства про діяльність прокуратури, удосконалення правового статусу її працівників вимагає врахування корупційних ризиків їхньої діяльності, її належного правового та організаційного забезпечення, а також державних гарантій незалежності з тим, щоб діяльність прокурорів спрямовувалась виключно на ті завдання, які визначені для цього органу законом та Конституцією України.

Принагідно слід зазначити, що аналіз наукових джерел засвідчує прагнення вчених визначити, яка ж з категорій «протидія», «боротьба», «запобігання» є найбільш правильною з точки зору її змісту, природи та механізму реалізації у питаннях зменшення явищ корупції. Натомість, ми у роботі будемо намагатись дотримуватись нормативно-визначеного формулювання «запобігання корупції», що передбачене чинним спеціальним законом. Інші категорії можуть застосовуватись при проведенні досліджень в якості маркерів порівняльного характеру і носять переважно дискусійний характер.

Так, наприклад, на думку М.Ю. Бездольного, адміністративно-правовими заходами протидії корупції є сукупність владно-розпорядчих дій уповноважених суб'єктів, які

перш за все, спрямовані на попередження чи припинення корупційних правопорушень та інших правопорушень, пов'язаних з корупцією, притягнення порушників до відповідальності, прийняття підзаконних нормативно-правових актів, відшкодування шкоди, здійснення контрольнаглядових дій тощо [4, с. 142-143]. Система забезпечення протидії корупції – це комплекс узгоджених і взаємопов'язаних заходів кадрово-професійного, інформаційно-аналітичного, науково-методичного, просвітницького, матеріально-технічного та іншого характеру, спрямованих на належне забезпечення практичної реалізації стратегічних завдань у сфері протидії корупції [5]. Т.В. Хабарова зі свого боку зазначає, що система заходів запобігання корупції являє собою комплекс дій правового та організаційного характеру, визначених нормами адміністративного законодавства, що здійснюються у процесуальній формі посадовими особами та іншими суб'єктами, наділеними правом брати участь в окремих антикорупційних механізмах, відповідно до потреб проведення профілактичних заходів та недопущення вчинення корупційних діянь [6, с.188].

М. В. Романов засобами антикорупційної діяльності називає конкретні механізми і способи, за допомогою яких суб'єкти антикорупційної діяльності, а також інші особи, впливають на корупційно ризикові сфери суспільних відносин, з метою нейтралізації корупційних проявів. Отже, йдеться про такі види діяльності, які роблять неможливими або значно утруднюють виникнення корупційних діянь [7, с. 60]. На думку С.С. Рогульського, до адміністративно-правових заходів протидії корупції слід віднести всі правові дії, які застосовуються для припинення адміністративних правопорушень взагалі [8, с. 112]. Р.М. Тучак зауважує, що у боротьбі з корупцією примусові приписи складають більшу частину, ніж заходи переконання. Через них виконується функція держави щодо охорони правопорядку, забезпечення громадської та державної безпеки. До заходів адміністративного примусу, які застосовуються у сфері боротьби з корупцією, відносяться: адміністративно-попереджувальні заходи, заходи адміністра-

тивного припинення, адміністративні стягнення [9].

Отже, наша позиція щодо теоретичного обґрунтування категорії заходів запобігання корупції в органах прокуратури полягає у розумінні їх в якості передбачених нормативно-правовими актами комплексу організаційних, правових та процедурних дій спеціально уповноважених посадових осіб органів прокуратури, а також інших суб'єктів запобігання корупції в межах їхньої компетенції та юрисдикції, спрямованих на попередження явищ корупції, корупційних правопорушень та правопорушень пов'язаних із корупцією, зменшення корупційних ризиків, а також стимулювання працівників органів прокуратури до правомірної поведінки.

На відміну від інших категорій (протидія, боротьба), запобігання за своєю природою не передбачає традиційної тріади – попередження, припинення, відповідальності, обмежуючись тільки превентивною діяльністю. Відповідно до цього визначення, ознаками поняття заходів запобігання корупції в органах прокуратури є такі:

По-перше, заходи передбачені нормативно-правовими актами. Тут слід вказати, що заходи запобігання передбачені як в нормах законів (спеціальних та статусних), так і в нормах-приписах відомчого рівня (наказах Генерального прокурора України, документах Кваліфікаційно-дисциплінарної комісії прокурорів тощо).

По-друге, заходи пов'язуються з реалізацією комплексу організаційних, правових та процедурних дій. Різні правові документи в цій сфері визначають форми діяльності, які можуть бути застосовані в діяльності органів прокуратури щодо запобігання корупції. Якщо мова йде про правові дії, то наприклад Генеральний прокурор України видає накази, які є обов'язковими до виконання усіма прокурорами та іншими категорія працівників прокуратури і серед іншого містять положення спрямовані на превенцію корупції. Організаційні дії безпосередньо пов'язані із реалізацією правових вказівок, які часто і визначають їх систему і передбачають процедуру їхнього виконання.

АНОТАЦІЯ

У статті розглянуті питання визначення поняття та ознак запобігання корупції в органах прокуратури в умовах відомчої реформи. У роботі здійснено узагальнення теоретичних розробок щодо питань запобігання корупції. На його основі було розроблено поняття та визначені основні ознаки запобігання корупції в органах прокуратури.

Ключові слова: корупція, запобігання корупції, прокуратура, прокурор, орган прокуратури.

SUMMARY

The article deals with the definition of the concept and features of preventing corruption in the prosecutor's office in the context of departmental reform. In the work the generalization of theoretical developments in the issues of prevention of corruption is made. On its basis, the concept was developed and the main features of the prevention of corruption in the prosecutor's offices were defined.

Keywords: corruption, prevention of corruption, prosecutor's office, prosecutor, prosecutor's office.

По-третє, заходи запобігання реалізуються спеціально уповноваженими посадовими особами органів прокуратури, а також іншими суб'єктами запобігання корупції в межах їхньої компетенції та юрисдикції. Ця ознака засвідчує особливу природу цієї діяльності, що, серед іншого, пов'язується з формуванням спеціального визначених суб'єктів як з числа прокурорів (наприклад, Генеральна інспекція Генеральної прокуратури України), так і інших суб'єктів запобігання корупції (наприклад, Національне агентство з питань запобігання корупції).

По-четверте, особлива мета – заходи запобігання спрямовуються на попередження явищ корупції, корупційних правопорушень та правопорушень пов'язаних із корупцією, зменшення корупційних ризиків, а також стимулювання працівників органів прокуратури до правомірної поведінки.

Література

1. Скулиш Є.Д. Державне бюро розслідувань як спеціально уповноважений суб'єкт у сфері проти-дії корупції / Є.Д. Скулиш // Право України. – 2015. – № 12. – С. 30–36.
2. Горган О. Л., Прокурорська діяльність щодо боротьби з корупцією у контексті реформи органів прокуратури України // Право і суспільство № 5-2. 2015. С.40-47
3. Наказ Генеральної прокуратури України від 31 березня 2017 року N 98 «Про затвердження антикорупційної програми Генеральної прокуратури України на 2017 рік»

4. Бездольний М. Ю. Адміністративно-правові засади діяльності органів внутрішніх справ щодо протидії корупції : дис... канд. юрид. наук: 12.00.07. Харків, 2009. 197 с.

5. Кальниш Ю. Г. Публічне управління та адміністрування [Текст] : навчальний посібник / Ю. Г. Кальниш, Т. М. Лозинська, В. І. Тимцуник ; М-во освіти і науки України, Полтав. держ. аграр. акад. - 2015 : РВВ ПДАА, 2015. - 280 с. https://pidruchniki.com/81299/menedzhment/zahodi_zapobigannya_proyavam_koruptsiyi

6. Хабарова Т. В. Адміністративно-процесуальні засади запобігання корупції в Україні. – Кваліфікаційна наукова праця на правах рукопису. Дисертація на здобуття наукового ступеня кандидата юридичних наук (доктора філософії) за спеціальністю 12.00.07 «Адміністративне право і процес; фінансове право; інформаційне право» (08 – Право). – Харківський національний університет імені В. Н. Каразіна, Харків, 2017. 216с.

7. Романов М. В. Основні засади запобігання корупції / М. В. Романов; ГО «Харківська правозахисна група». — Харків: ТОВ «Видавництво „Права людини“», 2017. — 176 с.

8. Рогульський С. С. Адміністративно-правові заходи боротьби з корупцією в Україні : дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.07. Київ, 2005. 187 с.

9. Тучак Р. М. Адміністративно-правові засади боротьби з корупцією : дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.07. Харків, 2007. 198 с.

ПРОБЛЕМИ ТА ПЕРСПЕКТИВИ РОЗВИТКУ ПРАВОВОГО ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ ІНФОРМАЦІЙНОЇ ДІЯЛЬНОСТІ ОРГАНІВ ДЕРЖАВНОЇ ФІСКАЛЬНОЇ СЛУЖБИ УКРАЇНИ

ЛИТВИН Наталія Анатоліївна - кандидат юридичних наук, доцент, с.н.с., Університету Державної фіскальної служби України, доцент кафедри адміністративного права і процесу та митної безпеки

В научной статье исследованы проблемные вопросы и перспективы развития правового обеспечения информационной деятельности органов Государственной фискальной службы Украины. Установлено, что одним из основных направлений правового обеспечения информационной деятельности органов ФФС Украины является правовое обеспечение безопасности налоговой и таможенной информации. Обращено внимание на то, что развитие и безопасность информационных ресурсов органов ФФС Украины, внедрение электронного управления, обеспечения безопасности и устойчивого функционирования электронных коммуникаций и государственных электронных информационных ресурсов должны быть составными государственной политики в сфере развития информационного пространства и становления информационного общества в Украине.

Предложено разработать два правовых акта: на государственном уровне - Концепцию общей информационной защиты и информационного обеспечения государственных органов Украины; на внутриведомственном - Концепцию обеспечения информационной деятельности органов ФФС Украины, которые должны быть взаимосвязаны и соотноситься как целое и часть целого. Сделан вывод о том, что современное состояние информационной деятельности органов ФФС свидетельствует о максимальном использовании сотрудниками ФФС информационных и компьютерных систем, баз данных, что, в свою очередь, требует принятия мер, направленных на повышение уровня и качества их правового регулирования.

Ключевые слова: Государственная фискальная служба Украины, информация, информационная деятельность, информационная безопасность, защита информации.

Актуальність теми

Стрімкий розвиток інформаційних технологій поступово трансформує світ. Відкритий та вільний кіберпростір розширює свободу і можливості людей, збагачує суспільство, створює новий глобальний інтерактивний ринок ідей, досліджень та інновацій, стимулює відповідальну та ефективну роботу влади і активне залучення громадян до управління державою та вирішення питань місцевого значення, забезпечує публічність та прозорість влади, сприяє запобіганню корупції. Водночас переваги сучасного цифрового світу та розвиток інформаційних технологій обумовили виникнення нових загроз національній та міжнародній безпеці [1]. Тому на сьогодні в Україні виникає необхідність формування повноцінного правового забезпечення інформаційної діяльності органів Державної фіскальної служби України (далі – ДФС України), яке допоможе ефективно запобігати, виявляти та протидіяти правопорушенням у податковій та митній сфері.

Аналіз останніх досліджень і публікацій

Окремі аспекти проблемних питань та перспектив розвитку правового забезпечення інформаційної діяльності державних органів та органів ДФС України були предметом наукових досліджень таких вчених як Арістової І., Бакуменка В., Калюжного Р., Касянюк Т., Катеринчука І., Косиці О., Князева В., Мороза Д., Нижник Н., Но-

вицького А., Сопілки І., Шапки А., Цимба-люка В. та ін.

Метою статті є з'ясування проблемних питань та перспектив розвитку правового забезпечення інформаційної діяльності органів ДФС України.

Виклад основного матеріалу

В Україні на сьогоднішній день відбувається злам суспільних відносин, викликаних проведеними в державі реформами. Багато з цих реформ розраховані на позитивний ефект у довгостроковій перспективі, при цьому в процесі свого впровадження вони знищують та видозмінюють суспільні підвалини, що сприймається громадянами вкрай негативно. Все це накладається на економічну й політичну нестабільність, майбутні вибори (що провокує боротьбу між політичними силами та окремими представниками влади) та суспільні процеси, які виникають у зв'язку з цим. Така ситуація провокує зростання кількості правопорушень, які відбуваються в організованих формах, із залученням величезних ресурсів та інформаційних технологій. Значна кількість таких правопорушень спрямована проти органів державної влади, у тому числі й органів ДФС України, або вчиняється на підставі інформації, отриманої з даних органів. У цих умовах одним із основних шляхів зміцнення правопорядку є докорінна зміна ставлення до інформації, а також до процедур її збору, накопичення та обробки. Ми вважаємо, що податкову й митну інформацію, яка циркулює в органах ДФС України, необхідно ототожнювати з елементом, без якого життєздатність всієї системи буде неможлива. У зв'язку з цим розвиток і вдосконалення правового забезпечення інформаційної діяльності органів ДФС України є необхідним кроком не лише в аспекті підвищення якості роботи податкових і митних органів та взаємодії з іншими суб'єктами податкових інформаційних правовідносин, але і в якості одного із факторів, що дозволяє боротися із правопорушеннями, вчиненими проти цих ор-

ганів влади або за допомогою інформації, отриманої від них незаконним шляхом.

Необхідно погодитись із думкою Д.О. Мороза, який зазначає, що на сьогодні досить часто озвучуються проблемні питання стосовно удосконалення різних аспектів інформаційної діяльності органів ДФС. Деякі проблеми даного напрямку вирішуються, але більшість так і залишаються на папері, що не може не викликати побоювання, оскільки якісна інформаційна складова підтримка діяльності органів ДФС безпосередньо впливає на кількість сплатених податків, зборів та інших обов'язкових платежів до бюджету країни [2, с. 146]. Тому, правове забезпечення інформаційної діяльності вказаного органу є на сьогодні актуальним. У ДФС України повинна проводитися правова робота, спрямована на створення якісної правової бази інформаційної системи, що унеможливить втручання людського фактору в процес подання та обробки податкової та митної звітності. Це, у свою чергу, дозволить платнику податків отримувати своєчасні та якісні послуги не лише в державній податковій інспекції, яка здійснюватиме контроль за сплатою податків, а й у будь-якій державній податковій інспекції, де це буде зручно в режимі реального часу.

Зауважимо, що необхідність удосконалення правового забезпечення інформаційної діяльності органів ДФС України визначається як об'єктивними, так і суб'єктивними факторами.

До об'єктивних факторів належать: деяка нечіткість правових норм податкового законодавства, що ускладнює їх тлумачення та практичну реалізацію; наявність недостатньої кількості методичних рекомендацій та вказівок у сфері інформатизації та інформаційно-аналітичного забезпечення, які інколи не відповідають нормативним актам вищої юридичної сили та ін.

До суб'єктивних факторів необхідно віднести: ненавмисні помилки працівників органів ДФС низових ланок, які більшою мірою пов'язані зі змінами податкового й митного законодавства та незнанням методичних рекомендацій і вказівок у сфері інформатизації та інформаційно-аналітич-

ного забезпечення; інколи – некомпетентність працівників податкових та митних органів та ін.

Перед тим, як окреслити перспективи розвитку системи правового забезпечення інформаційної діяльності органів ДФС України необхідно зазначити, що вона може бути представлена у вигляді двох складових частин: організаційної (організаційно-правової) та виконавчої (виконавчо-правової). Організаційна частина: по-перше, визначає організацію діяльності із забезпечення інформаційної діяльності органів ДФС України; по-друге, дозволяє такій системі ефективно функціонувати за рахунок створення умов для забезпечення безпеки податкової та митної інформації. Організаційна частина правового забезпечення інформаційної діяльності органів ДФС України включає в себе:

1. Систему законів та нормативно-правових актів, які встановлюють:

– порядок і правила захисту податкової та митної інформації, а також відповідальність, яка настає за замах на дану інформацію;

– права та обов'язки співробітників у сфері інформаційної діяльності органів ДФС України.

2. Систему віднесення податкової та митної інформації до інформації з обмеженим доступом, яка включає:

– законодавче визначення податкової та митної інформації, яка є конфіденційною інформацією, таємною інформацією, а також інформацією, що перебуває лише в службовому користуванні (службова інформація);

– законодавчі визначення податкової та митної інформації, які не можуть бути віднесені до інформації з обмеженим доступом.

Існуюча нині організаційна частина правового забезпечення інформаційної діяльності органів ДФС України недостатньо чітко регламентує функціонал учасників комунікаційних процесів, які здійснюють свою діяльність в інформаційному просторі органів ДФС України. Незважаючи на розвиток комунікаційних та інформаційних систем, одними з основних проблем все ще

залишаються проблеми, пов'язані з повнотою, достовірністю та якістю інформації, що циркулює в органах ДФС України. Незважаючи на те, що величезний масив інформації, який надходить до органів ДФС України від інших учасників податкових інформаційних правовідносин, не може бути оперативно перевірений на достовірність, хотілося б акцентувати увагу на цілеспрямованому спотворенні інформації в структурній вертикалі органів ДФС України. Також повноті обміну інформації між різними державними органами заважає негласна «боротьба міністерств». Все це призводить до того, що величезні кошти, які виділяються з бюджету України на функціонування інформаційних фондів, витрачаються неефективно.

У зв'язку з постійним реформуванням державних органів, у них фіксується нестача досвідченого персоналу, що тягне за собою низьку ефективність функціонування структурних підрозділів різних органів державної влади, в тому числі тих, діяльність яких є профільною щодо збору, зберігання та обробки інформації, невміння співробітників працювати з інформацією, в тому числі інформацією з обмеженим доступом. Все це обтяжується корупційною складовою, коли виділені кошти на забезпечення інформаційної діяльності розкрадаються, а звіти про використані засоби не відповідають дійсності. Низька організація технологічних процесів роботи з інформацією, що відбуваються в системі органів ДФС України, веде до збільшення витрат часу і втрати людино-годин, зниження реакції системи на зміни оперативної ситуації. У зв'язку з цим видається необхідною зміна самого підходу до правового забезпечення інформаційної діяльності органів Державної фіскальної служби України.

Підкреслимо, що, з огляду на жорсткі нормативні рамки, організаційна частина правового забезпечення інформаційної діяльності органів ДФС України не може швидко адаптуватися до постійних змін суспільних відносин, в тому числі інформаційних. Це основний недолік організаційної частини, у виконавчої його немає. Перевага організаційної частини полягає

в тому, що через свою повільну адаптацію вона не встигає реагувати не лише на обґрунтовані зміни суспільних відносин, але й на ті, які з часом можуть бути визнані недостатньо обґрунтованими та доцільними. Це чітко проявляється на прикладі ухвалення законів, розробка яких займає не один рік. При цьому з плином часу первісний законопроект може бути визнаний застарілим і недоцільним у зв'язку зі зміною суспільних відносин, політичної та економічної кон'юнктури, що веде до необхідності розробки нового законопроекту. Водночас, на практиці продовжує діяти цілий ряд застарілих нормативних документів.

На відміну від організаційної частини, виконавча частина системи правового забезпечення інформаційної діяльності органів ДФС України є гнучкою і має здатність до швидкої адаптації. Вона прагне максимально врахувати потреби зовнішнього середовища при обігу інформації, яка захищається, забезпеченні споживачів, а також спрямована на перекриття каналів витоку інформації, унеможливлення її розголошення або розкриття. Виконавча частина системи забезпечує цілеспрямований вплив на зовнішнє середовище з метою вирішення поставлених перед системою завдань. Цілком очевидно, що дві зазначені частини невіддільні одна від одної, вони є внутрішньою (організаційною) та зовнішньою (виконавчою) сторонами системи захисту інформації розглянутого типу [3, с. 106]. Виконавча частина, по суті, є засобом реалізації правового забезпечення інформаційної діяльності органів ДФС України, до переліку яких слід віднести:

- визначення податкової та митної інформації, яка є конфіденційною інформацією, таємною інформацією, а також інформацією, що перебуває лише в службовому користуванні (службова інформація);
- підтримка в органах ДФС України режиму секретності та режиму охорони;
- обробку, зберігання, облік, видачу, відправлення й отримання носіїв податкової та митної інформації, забезпечення правил діловодства;
- регламентацію порядку доступу до податкової та митної інформації;

– виявлення можливих каналів витоку податкової й митної інформації та вжиття заходів щодо їх перекриття і т.п.

Обидві частини потребують розвитку і вдосконалення. Ми вважаємо, що це буде можливим лише при створенні єдиної нормативно-правової та методичної бази організації й функціонування системи забезпечення інформаційної діяльності органів ДФС України. Аналіз фактичного стану інформаційної діяльності органів ДФС України свідчить, що дана система повинна спиратися на єдині методологічні, організаційні та правові підходи.

Досліджуючи напрями та перспективи розвитку правового забезпечення інформаційної діяльності органів ДФС України хотілося б вказати на необхідність покращення правового регулювання обміну інформацією між податковими та митними органами України та органами, які виконують ті ж функції в країнах ближнього і далекого зарубіжжя. Особливо актуальним це стає в наші дні, коли значно спрощується прикордонний режим в'їзду і виїзду на територію України з країн Європейського Союзу. У цьому плані особливе значення має участь України в Міжнародній організації кримінальної поліції (Інтерпол) та CARIN (The Camden Asset Recovery Inter-Agency Network). CARIN є міжнародною мережею, метою якої є співпраця між країнами з метою виявлення, арешту та конфіскації незаконно отриманого майна [2, с. 159].

Сьогодні висловлюється багато науково обґрунтованих аргументів для рішення проблеми, пов'язаної з виділенням інформаційних відносин в якості самостійної сфери правового регулювання. Важливою ділянкою цієї частини права є вироблення термінології, властивої певній сфері відносин [4, с. 9]. Тільки точність і однозначність термінів і понять дозволять найбільш коректно сформулювати зміст того чи іншого правового інституту і забезпечити культуру правового регулювання в певній галузі правових відносин, тому що вироблення уніфікованих дефініцій в праві взагалі є однією із важливіших задач законодавчої і в цілому нормотворчої практики. Як вірно відзначає Р. Жангожа, в Україні вважають,

що вирішення проблем нормативно-правового забезпечення інформаційних відносин можливе на основі ситуативного реагування. Певні проблеми правового врегулювання суспільних відносин у цій сфері вирішуються в окремих законах та підзаконних нормативних актах досить фрагментарно, низка юридичних норм, які прямо або опосередковано регулюють суспільні відносини у сфері інформаційно-комунікаційних відносин, концептуально не узгоджені між собою» [5, с. 203]. Ситуативність правового регулювання інформаційної діяльності різних державних органів, у тому числі й органів ДФС України, вже призвела до інформаційного монополізму окремих структур на інформаційні ресурси загального користування, на обмеження права доступу державних органів до інформації, права на використання інформаційних ресурсів тощо. Тому, на нашу думку, питання розробки нормативних актів щодо діяльності та взаємодії державних і комерційних структур у процесі збору, аналізу та використання інформації не втрачає своєї актуальності.

Механізм циркуляції інформації стосується суб'єктів господарювання, фізичних осіб, зв'язку органів ДФС з бюджетом України, який пов'язаний через витратну частину із суспільством, тому якісне інформаційне забезпечення податкових і митних органів набуває загальносоціального значення і, як наслідок, виникає потреба їх правового регулювання. Правове регулювання інформаційної діяльності органів ДФС України підпорядковано тим же закономірностям, що й регулювання суспільних відносин. Одним із основних напрямів правового забезпечення інформаційної діяльності органів ДФС України є правове забезпечення безпеки податкової та митної інформації.

Дані базові напрями забезпечення інформаційної безпеки притаманні всім державним органам України, в тому числі й органам ДФС України. Основними цілями забезпечення безпеки інформації в органах ДФС України є:

- запобігання витоку, розкрадання, спотворення, підробки податкової та митної інформації;

- запобігання порушенню права суб'єктів податкових інформаційних правовідносин на збереження конфіденційності інформації, яка циркулює в органах ДФС України;

- запобігання несанкціонованим діям щодо блокування інформації.

Правове забезпечення безпеки інформації в органах ДФС України полягає в наявності дієвих і актуальних нормативно-правових актів, що регулюють інформаційні відносини, суб'єктом яких є органи ДФС України, які на законодавчому рівні дозволяють досягти зазначених нами вище цілей. Основними завданнями правового забезпечення безпеки податкової та митної інформації є:

- відповідність внутрішньовідомчих актів про захист інформації – положенням законодавчих актів України та нормативним вимогам конвенцій ЄС;

- розробка нормативно-правової бази забезпечення інформаційної безпеки, координація діяльності різних структурних підрозділів податкових та митних органів щодо забезпечення захисту інформації;

- правове регулювання віднесення податкової та митної інформації до категорії інформації з обмеженим доступом;

- правове регулювання механізму виявлення, оцінки та прогнозування джерел загроз інформаційній безпеці, причин та умов, що сприяють дестабілізації функціонування органів ДФС України;

- правове регулювання механізму, який реагує на загрози інформаційної безпеки;

- правове регулювання механізму, спрямованого на припинення незаконних посягань на інформацію, яка циркулює в органах ДФС України;

- створення правових умов для максимально можливого відшкодування й локалізації шкоди, завданої діями фізичних та юридичних осіб інтересам органів ДФС України;

- створення правових умов ослаблення негативного впливу та ліквідація наслідків порушення інформаційної безпеки органів ДФС України;

– створення правових умов для розвитку систем захисту, вдосконалення їх організації, форм, методів і засобів запобігання, парирування та нейтралізації загроз інформаційній безпеці й ліквідації наслідків їх порушення;

– створення правових умов для розвитку і вдосконалення електронного документообігу в органах ДФС України і т.п.

Водночас, процедура застосування механізмів забезпечення інформаційної безпеки не може обмежувати права і свободи людини та громадянина в інформаційній сфері. Забезпечення інформаційної безпеки органів ДФС України як стану захищеності життєво важливих інтересів людини і громадянина, суспільства та держави в інформаційному просторі, що досягається комплексним застосуванням сукупності правових, організаційних, інформаційних заходів, має базуватися на принципах:

– верховенства права та поваги до прав та свобод людини і громадянина;

– забезпечення національних інтересів України;

– відкритості, доступності, стабільності та захищеності кіберпростору;

– державно-приватного партнерства, широкої співпраці з громадянським суспільством у сфері забезпечення інформаційної безпеки та захисту;

– пропорційності й адекватності заходів інформаційного захисту реальним та потенційним ризикам;

– пріоритетності запобіжних заходів;

– невідворотності покарання за вчинення правопорушень у сфері оподаткування;

– пріоритетного розвитку та підтримки вітчизняного наукового, науково-технічного та виробничого потенціалу;

– міжнародного співробітництва з метою зміцнення взаємної довіри та вироблення спільних підходів щодо протидії інформаційним загрозам, консолідації зусиль у розслідуванні й запобіганні правопорушень у сфері оподаткування.

Розвиток та безпека інформаційних ресурсів органів ДФС України, запровадження електронного урядування, гаран-

тування безпеки і сталого функціонування електронних комунікацій та державних електронних інформаційних ресурсів мають бути складовими державної політики у сфері розвитку інформаційного простору та становлення інформаційного суспільства в Україні. Ці питання має бути збалансовано на основі прийняття нормативно-правових актів, де чітко було б визначено обов'язки та повноваження правоохоронних органів України щодо застосування заходів інформаційної безпеки та надання доступу до певних видів інформації (або відмови в ньому) фізичним і юридичним особам. Досвід роботи поліції зарубіжних країн стосовно забезпечення інформаційної безпеки дає змогу виокремити два напрями діяльності вітчизняних правоохоронних органів. Перший – полягає в удосконаленні діяльності правоохоронних органів щодо гарантування власної інформаційної безпеки зсередини, тобто, так званої внутрішньої реформи. Другий – у поліпшенні правового забезпечення інформаційної безпеки на державному рівні, тобто в імplementації своєрідної зовнішньої реформи [6, с. 22]. Ми вважаємо, що внутрішня і зовнішня реформи повинні здійснюватися якщо не одночасно, то, принаймні, централізовано для всіх гілок влади і всіх державних органів, як по горизонталі, так і по вертикалі. У зворотному випадку на практиці залишаться «вузькі місця», через які інформаційна безпека того чи іншого органу може бути порушена.

На нашу думку, необхідно в найкоротші терміни розробити два правові акти: на державному рівні – Концепцію загального інформаційного захисту та інформаційного забезпечення державних органів України; на внутрішньовідомчому – Концепцію правового забезпечення інформаційної діяльності органів ДФС України. Обидва акти повинні бути взаємопов'язані і співвідноситися як ціле і частина цілого. При цьому Концепція системи забезпечення інформаційної діяльності органів ДФС України повинна уточнювати й розширювати ті положення Концепції загального інформаційного захисту та інформаційного забезпечення державних органів Укра-

їни, які мають відношення до податкових та митних органів. Найважливішими вимогами до обох документів мають бути єдність термінології, урахування сучасних суспільних тенденцій та інформаційних технологій.

Основна мета запропонованої нами Концепції загального інформаційного захисту та інформаційного забезпечення державних органів України полягає у забезпеченні інформаційної безпеки, конфіденційності та захисту інформації в державних органах України. Дана Концепція повинна визначати систему поглядів на проблему забезпечення комплексної безпеки інформації та встановлювати порядок організації і правила забезпечення інформаційної безпеки, вимоги безпеки щодо інформаційних засобів, які застосовуються в державних органах України. По суті, Концепція повинна бути тим документом, який забезпечить методологічну основу для розробки й реалізації комплексних цільових програм забезпечення захисту інформації в окремих державних органах, у тому числі в органах ДФС України.

Існуючі нормативні документи з регламентації інформаційної діяльності органів ДФС України можна характеризувати як суперечливі, оскільки багато норм суперечать одна одній, при цьому частина інформаційних відносин залишаються без належної уваги. Дана ситуація призводить на практиці до зловживань посадовими особами органів ДФС України своїми службовими повноваженнями, до завідомо програтної позиції інших суб'єктів податкових інформаційних правовідносин. У зв'язку з цим необхідність розробки і введення в дію обох Концепцій не викликає сумнівів. Концепція забезпечення інформаційної діяльності органів ДФС України повинна стати тим актом, на основі якого будуть базуватися інші відомчі акти органів ДФС України, що стосуються інформаційного забезпечення. У якості підрозділів, що розробляють і поширюють дані акти, повинні виступати інформаційні центри органів ДФС України та профільні наукові установи, що готують фахівців для податкових та митних органів.

Висновок

Отже, потрібно наголосити на тому, що для реалізації завдань і функцій ДФС роль і значення інформаційної діяльності даних органів складно переоцінити. Сучасний стан інформаційної діяльності органів ДФС свідчить про максимальне використання працівниками ДФС інформаційних та комп'ютерних систем, баз даних, що, у свою чергу, вимагає вжиття заходів, спрямованих на підвищення рівня та якості їх правового регулювання. У свою чергу, реалізація запропонованих Концепцій повинна істотно підвищити ефективність діяльності органів ДФС України. Це стане можливим за рахунок інтеграції баз даних, а отже, збільшення обсягу знань користувачів. Забезпечення інформаційної діяльності органів ДФС України за схемою, запропонованою в Концепціях, дозволить значно збільшити швидкість обміну інформацією між суб'єктами податкових інформаційних правовідносин.

Література

1. Про Стратегію кібербезпеки України: Указ Президента України від 15.03.2016 р. № 96/2016. Дата оновлення: 15.03.2016. URL: <http://www.rnbo.gov.ua/documents/417.html> (дата звернення: 05.05.2018)
2. Мороз Д. О. Адміністративно-правові засади діяльності податкової міліції як суб'єкта інформаційних відносин в Україні: дис. ... канд. юрид. наук. Ірпінь, 2016. 200 с.
3. Елизарова А. В. Организационно-правовые проблемы защиты информации в деятельности следственных подразделений территориальных органов внутренних дел: на примере Главного следственного управления при ГУВД Воронежской области: дис. ... канд. юрид. наук. Воронеж, 2006. 174 с.
4. Бачило И. Л. Информационное право. Роль и место в системе права Российской Федерации. *Государство и право*, 2001. № 2. С. 5 – 14.
5. Жангожа Р. До питання розширення інформаційного простору України.

АНОТАЦІЯ

У науковій статті досліджено проблемні питання та перспективи розвитку правового забезпечення інформаційної діяльності органів Державної фіскальної служби України. З'ясовано, що одним із основних напрямів правового забезпечення інформаційної діяльності органів ДФС України є правове забезпечення безпеки податкової та митної інформації. Звернуто увагу на те, що розвиток та безпека інформаційних ресурсів органів ДФС України, запровадження електронного урядування, гарантування безпеки і сталого функціонування електронних комунікацій та державних електронних інформаційних ресурсів мають бути складовими державної політики у сфері розвитку інформаційного простору та становлення інформаційного суспільства в Україні.

Запропоновано розробити два правові акти: на державному рівні – Концепцію загального інформаційного захисту та інформаційного забезпечення державних органів України; на внутрішньовідомчому – Концепцію забезпечення інформаційної діяльності органів ДФС України, які повинні бути взаємопов'язані і співвідноситися як ціле і частина цілого. Зроблено висновок про те, що сучасний стан інформаційної діяльності органів ДФС свідчить про максимальне використання працівниками ДФС інформаційних та комп'ютерних систем, баз даних, що, у свою чергу, вимагає вжиття заходів, спрямованих на підвищення рівня та якості їх правового регулювання.

Ключові слова: Державна фіскальна служба України, інформація, інформаційна діяльність, інформаційна безпека, захист інформації.

SUMMARY

In the scientific article the problem issues and prospects of development of legal support of information activity of the bodies of the State fiscal service of Ukraine are researched. It is revealed that one of the main areas of legal support of information activities of SFS bodies of Ukraine is the legal security of tax and customs information. The attention is paid to the fact that the development and security of the information resources of the SFS bodies of Ukraine, introduction of e-governance, guaranteeing the security and sustainable functioning of electronic communications and state electronic information resources should be part of the state policy in the field of development of the information space and the formation of the information society in Ukraine.

It is proposed to develop two legal acts: at the state level - the Concept general information protection and provision of state bodies of Ukraine; on the intradepartmental - the Concept provision of information activities of the SFS bodies of Ukraine, which should be interrelated and correlated as a whole and part of the whole. It is concluded that the current state of the informational activities of the SFS bodies indicates the maximum use of information and computer systems, databases by SFS employees, which, in turn, requires the adoption of measures aimed at improving the level and quality of their legal regulation.

Key words: State fiscal service of Ukraine, information, information activity, information security, information protection.

Стратегічна панорама, 2000. № 3 – 4. С. 203 – 206.

6. Суббот А. Інформаційна безпека діяльності працівників правоохоронних органів. Віче, 2014. № 22. С. 19 – 22.

СИСТЕМА АДМІНІСТРАТИВНИХ ПРОЦЕДУР НАБОРУ КАДРІВ ДО СУДОВОЇ СИСТЕМИ УКРАЇНИ

ШЕВЧЕНКО А.В. - кандидат юридичних наук, суддя Київського окружного адміністративного суду

УДК 342.9

У статті акцентовано, що діяльність будь-якої системи чи інституції залежить від її персоналу, не винятком є і судова система України. У цій системі головною штатною одиницею є судді, оскільки саме від їхніх рішень залежать результати правосуддя та сприйняття судової системи людьми. Правові основи формування суддівського корпусу, зокрема відбору та призначення суддів, відображено у нормативно-правових актах як міжнародного, так і національного рівнів. Зазначено, що у призмі реформування судової системи України, безумовно, змінювалися й система адміністративних процедур добору кадрів до судової системи України. До основних адміністративних процедур під час набору кадрів нами віднесено: оголошення набору кандидатів на посаду судді, що відображається у Рішенні Вищої кваліфікаційної комісії суддів України, яке публікується на її офіційному веб-порталі; подання особами, які виявили намір стати суддею відповідних документів, за встановленими формами, до Вищої кваліфікаційної комісії суддів України та здійснення нею перевірки таких осіб на відповідність вимогам до посади судді, на основі поданих документів; прийняття рішення Вищою кваліфікаційною комісією суддів України про допуск осіб до участі у підборі та складенні відбіркового іспиту.

Ключові слова: адміністративні процедури, добір, судді, набір кадрів, судова система.

Діяльність будь-якої системи чи інституції залежить від її персоналу. Зокрема, важливість зазначеного окреслено в низці правових актів. Так, відповідно до Стратегії державної кадрової політики на 2012-2020 роки, затвердженої Указом Президента України від 1 лютого 2012 року № 45/2012, реалізація державної кадрової політики має бути спрямована на досягнення:

- в соціальному аспекті – високого рівня розвитку людського потенціалу держави, задоволення очікувань населення щодо професійної самореалізації, гідної оплати праці;
- в економічному аспекті – забезпечення всіх галузей суспільного виробництва кваліфікованими кадрами, зростання конкурентоспроможності держави, підвищення рівня добробуту населення;
- в інституційному аспекті – удосконалення нормативно-правової бази з метою запровадження новітніх підходів у кадровому менеджменті;
- в організаційному аспекті – розбудови системи управління трудовими ресурсами на засадах соціального діалогу та партнерства держави і суб'єктів підприємницької діяльності [1].

Не винятком є і судова система України. У цій системі головною штатною одиницею є судді, оскільки саме від їхніх рішень залежать результати правосуддя та сприйняття судової системи людьми.

Як зазначають з цього приводу дослідники І. О. Русанова та І. В. Юревич, нові ідеї, технології, законодавчі норми чи найкращі умови не дозволяють досягти стійкого успіху в роботі без добре підготовленого, збалансованого і згуртованого персоналу. Тобто інвестування у людські ресурси і кадрову роботу визнається довгостроковим фактором надійності та ефективності діяльності будь-яких установ, а адекватне управління судовими кадрами формує колектив, у якому реалізується трудовий потенціал, розвиваються здібності та уміння [2].

Позитивно-правові стандарти формування професійного та незалежного суддівського корпусу задекларовані як на міжнародно-правовому рівні, так і на рівні національних держав, законодавство яких враховує основні положення міжнародно-правових актів у цій сфері. Зокрема, в нормах міжнародного та європейського права закріплені основні засади відбору, призначення суддів та їх кар'єрного зростання, які належать до найбільш значущих гарантій незалежності судової влади. Так, у Рекомендації R (94) 12 «Незалежність, дієвість та роль суддів» [3], прийнятій Комітетом Міністрів Ради Європи 13 жовтня 1994 року, закріплено важливе положення, згідно з яким «усі рішення стосовно професійної кар'єри суддів повинні мати у своїй основі об'єктивні критерії, а саме: як обрання, так і кар'єра суддів повинні базуватися на заслугах, з урахуванням їхньої кваліфікації, чеснот, здібностей та результатів праці. Орган, який уповноважений ухвалювати рішення щодо обрання та кар'єри суддів, повинен бути незалежним від уряду та адміністративних органів» (пп. «с» п. 2 Принципу I) [4, с. 329].

Питання відбору та призначення суддів відображені також в Основних принципах незалежності судових органів, схвалених резолюціями № 40/32 та № 40/146 Генеральної Асамблеї від 29 листопада та 13 грудня 1985 року, а також у Європейській хартії про закон «Про статус суддів» від 10 липня 1998 року та деяких інших документах. При цьому норми вказаних документів закріплюють, що стандартом

незалежного суду визнається закріплення на національному рівні якісна система формування суддівського корпусу, яка містить у собі чіткі принципи і способи відбору кандидатів у судді [4, с. 330].

Слід зазначити, що у призмі реформування судової системи України, безумовно, змінювалися й система адміністративних процедур добору кадрів до судової системи України.

Отже, розглянемо детальніше, якою нині є система адміністративних процедур добору кадрів до судової системи України.

Насамперед, вважаємо за доцільне зупинитися на уточненні поняття «добір».

Так, термін «добір» у науковій та спеціальній літературі розглядається як: процес оцінки професійних якостей кола претендентів, визначення придатності кандидатів для виконання посадових обов'язків; комплекс заходів для забезпечення відповідності індивідуально-психологічних особливостей кандидата на державну службу вимогам професійно-посадової діяльності в органах державної влади; визначення відповідності працівника виконуваний роботі; можливість подальшого використання працівника; результати професійної діяльності; місце працівника в системі внутрішніх колективних відносин; ретельне вивчення професійних і особистих якостей претендентів з кадрового резерву та наявного складу претендентів тощо [5, с. 17].

Дослідниця Л.В. Бондарева вважає, що добір кадрів – це процес вивчення психологічних і професійних якостей працівників з метою встановлення їхньої відповідності вимогам робочого місця і добору з наявних претендентів тієї особи, яка найбільше підходить на цю посаду, з урахуванням її кваліфікації, спеціальності, особистих якостей, здібностей, характеру та інтересів підприємства [6].

Більшість учених розглядає добір як процес, скерований на визначення особистих і професійних якостей працівника та створення на їх основі резерву кандидатів, з яких відбирається найбільш компетентний працівник на відповідну посаду [6].

Слід відмітити, що терміни «добір», «відбір», «набір» та «підбір» часто вико-

ристовують як синоніми. Однак, набір є процесом здійснення найму, одночасного вербування великої кількості працівників, підбір є процесом визначення особистих і професійних якостей людей для встановлення їх відповідності виконуваним роботі, а відбір є процесом прийняття рішення про зарахування кандидатів, які за результатами випробувань мають більше шансів отримати ту чи іншу посаду. Існують у вітчизняній науці і такі визначення понять, як те, що набір має здійснюватися з урахуванням особистих якостей, що є більш юридичним, аніж політичним підходом, а підбір повинен визначати особисті й професійні якості людей для встановлення їх відповідності виконуваним роботі, у свою чергу, відбір має відповідати прийняттю рішення про зарахування кандидатів, які за результатами випробувань більш придатні для майбутньої діяльності. Таким чином, застосовувати перелічені поняття як синоніми не можна [5, с. 17-18].

На думку науковця О.Б. Прокопенко, добір складається з набору та підбору кадрів, а також є кадровим процесом із визначеною процедурою [5, с. 18]. Ми частково погоджуємося з таким підходом, проте, на нашу думку, добір кадрів до судової системи України є системою адміністративних процедур щодо набору, підбору та призначення суддів, які, у свою чергу, мають нормативно визначені складові та порядок їх здійснення.

Так, статтею 70 Закону України від 02 червня 2016 року № 1402-VIII «Про судоустрій і статус суддів» [7] деталізовано стадії порядку добору та призначення на посаду судді. Серед них:

1) рішення Вищої кваліфікаційної комісії суддів України про оголошення добору кандидатів на посаду судді з урахуванням прогнозованої кількості вакантних посад суддів;

2) розміщення Вищою кваліфікаційною комісією суддів України на своєму офіційному веб-сайті оголошення про проведення добору кандидатів на посаду судді. В оголошенні має бути зазначено кінцевий термін подання документів до Вищої кваліфікаційної комісії суддів України, що

не може бути меншим ніж 30 днів із дати розміщення оголошення, а також прогнозована кількість вакантних посад суддів на наступний рік;

3) подання особами, які виявили намір стати суддею, до Вищої кваліфікаційної комісії суддів України відповідної заяви та документів;

4) здійснення Вищою кваліфікаційною комісією суддів України перевірки відповідності осіб, які звернулися із заявою для участі в доборі, установленим цим Законом вимогам до кандидата на посаду судді на основі поданих документів;

5) допуск Вищою кваліфікаційною комісією суддів України осіб, які за результатами перевірки на час звернення відповідають установленим цим Законом вимогам до кандидата на посаду судді, до участі у доборі та складенні відбіркового іспиту;

6) складення особою, допущеною до участі у доборі, відбіркового іспиту;

7) встановлення Вищою кваліфікаційною комісією суддів України результатів відбіркового іспиту та їх оприлюднення на офіційному веб-сайті Вищої кваліфікаційної комісії суддів України;

8) проведення стосовно осіб, які успішно склали відбірковий іспит, спеціальної перевірки в порядку, визначеному законодавством про запобігання корупції, з урахуванням особливостей, визначених статтею 74 цього Закону;

9) проходження кандидатами, які успішно склали відбірковий іспит та пройшли спеціальну перевірку, спеціальної підготовки; отримання свідоцтва про проходження спеціальної підготовки;

10) складення кандидатами, які пройшли спеціальну підготовку, кваліфікаційного іспиту та встановлення його результатів;

11) зарахування Вищою кваліфікаційною комісією суддів України кандидатів на посаду судді за результатами кваліфікаційного іспиту до резерву на заміщення вакантних посад судді, визначення їх рейтингу, оприлюднення списку кандидатів на посаду судді, включених до резерву та рейтингового списку, на офіційному веб-

сайті Вищої кваліфікаційної комісії суддів України;

12) оголошення Вищою кваліфікаційною комісією суддів України відповідно до кількості вакантних посад судді у місцевих судах конкурсу на заміщення таких посад;

13) проведення Вищою кваліфікаційною комісією суддів України конкурсу на заміщення вакантної посади судді на основі рейтингу кандидатів, які взяли участь у такому конкурсі, та внесення рекомендації Вищій раді правосуддя щодо призначення кандидата на посаду судді;

14) розгляд Вищою радою правосуддя рекомендації Вищої кваліфікаційної комісії суддів України та ухвалення рішення щодо кандидата на посаду судді;

15) видання указу Президента України про призначення на посаду судді - у разі внесення Вищою радою правосуддя подання про призначення судді на посаду [7].

У свою чергу, аналізуючи викладене, вважаємо, що зазначені вище етапи охоплюють ряд адміністративних процедур щодо набору, підбору та призначення, які, на нашу думку, варто диференціювати.

Зокрема, що стосується набору, то, на нашу думку, пов'язані з ним адміністративні процедури здійснюються під час першої – п'ятої стадій порядку добору та призначення на посаду судді, що визначені статтею 70 Закону України від 02 червня 2016 року № 1402-VIII «Про судоустрій і статус суддів» [7].

По-перше, це прийняття рішення Вищою кваліфікаційною комісією суддів України про оголошення набору кандидатів на посаду судді, у якому зазначено кінцевий термін подання документів кандидатами на посаду судді (не може бути меншим ніж 30 днів із дати розміщення оголошення) та прогнозована кількість вакантних посад суддів, що відображається у Рішенні Вищої кваліфікаційної комісії суддів України, яке публікується на офіційному веб-порталі Вищої кваліфікаційної комісії суддів України.

По-друге, особи, які виявили намір стати суддею, подають відповідні документи

до Вищої кваліфікаційної комісії суддів України.

По-третє, Вищою кваліфікаційною комісією суддів України здійснюється перевірка таких осіб на відповідність вимогам до посади судді, на основі поданих документів.

Слід зауважити, що відповідно до посади, яку має намір зайняти особа, передусім, вона має відповідати ряду вимог як до посади судді загалом, так і до тієї чи іншої посади зокрема.

По-четверте, за результатами перевірки, рішенням Вищої кваліфікаційної комісії суддів України для осіб, які на час звернення відповідають установленим Законом вимогам до кандидата на посаду судді, надається допуск до участі у підборі та складенні відбіркового іспиту.

Отже, до основних адміністративних процедур під час набору кадрів нами віднесено:

1) оголошення набору кандидатів на посаду судді, що відображається у Рішенні Вищої кваліфікаційної комісії суддів України, яке публікується на її офіційному веб-порталі;

2) подання особами, які виявили намір стати суддею відповідних документів, за встановленими формами, до Вищої кваліфікаційної комісії суддів України та здійснення нею перевірки таких осіб на відповідність вимогам до посади судді, на основі поданих документів;

3) прийняття рішення Вищою кваліфікаційною комісією суддів України про допуск осіб до участі у підборі та складенні відбіркового іспиту.

Література

1. Стратегії державної кадрової політики на 2012-2020 роки, затвердженої Указом Президента України від 1 лютого 2012 року № 45/2012. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/45/2012>

2. Русанова І. О., Юрєвич І. В. Деякі питання судового кадрового менеджменту. Форум права. 2016. № 4. С. 277–282. URL: http://nbuv.gov.ua/j-pdf/FP_index.htm_2016_4_45.pdf

3. Рекомендація № R (94) 12 «Незалежність, дієвість та роль суддів», ухвалена Комітетом Міністрів Ради Європи на 518 засіданні заступників міністрів 13 жовтня 1994 р. URL: http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/994_323/print1389988659002889

4. Луцький Р.П. Позитивно-правові засади відбору, призначення та кар'єрного росту судді як прогресивний елемент забезпечення «якості правосуддя» в Україні. Альманах права. 2016. Випуск 7. С. 329-332.

5. Прокопенко Б. О. Добір кандидатів на посаду судді: монографія. Х.: Право, 2016. 208 с.

6. Бондарева Л.В. Сучасні технології добору кадрів: перспективний досвід для публічної служби в Україні. Теорія та практика державного управління і місцевого самоврядування. 2015. № 1. URL: http://el-zbirn-du.at.ua/2015_1/3.pdf

7. Про судоустрій і статус суддів: закон України від 02 червня 2016 року № 1402-VIII. Відомості Верховної Ради України. 2016. № 31. Ст. 545.

SUMMARY

The article emphasizes that the activity of any system or institution depends on its staff, and the judicial system of Ukraine is no exception. In this system, the main staff unit is judges, because it is their decisions that determine the results of justice and people's perception of the judiciary. The legal basis for the formation of the judiciary, in particular the selection and appointment of judges, is reflected in regulations of both the international and national levels. It is noted that in the prism of reforming the judicial system of Ukraine, of course, the system of administrative procedures for the selection of personnel for the judicial system of Ukraine has also changed. The main administrative procedures for recruitment include: the announcement of the recruitment of candidates for the position of a judge, which is reflected in the Decision of the High Qualifications Commission of Judges of Ukraine, which is published on its official web portal; submission to the High Qualification Commission of Judges of Ukraine of persons who have expressed their intention to become a judge of the relevant documents, in accordance with the established forms, and verification of such persons for compliance with the requirements for the position of a judge on the basis of submitted documents; decision-making by the High Qualification Commission of Judges of Ukraine on the admission of persons to participate in the selection and passing of the selection exam.

Key words: administrative procedures, selection, judges, recruitment, judicial system.

СУБ'ЄКТИ РЕАЛІЗАЦІЇ КРИМІНАЛЬНОГО ЗАКОНОДАВСТВА УКРАЇНИ: ПОНЯТТЯ, ВИДИ

БАБАНІНА Вікторія Вікторівна - кандидат юридичних наук, доцент, докторантка докторантури та ад'юнктури Національної академії внутрішніх справ

ORCID: <https://orcid.org/ORCID/0000-0003-4173-488X>

УДК 343.21

У статті проаналізовано поняття суб'єктів реалізації кримінального законодавства України та окреслено їх види. Аргументовано, що: 1) наукове розуміння суб'єктів кримінально-правових відносин ґрунтувалося на змісті кримінально-правових норм, що регулюють зазначені правовідносини; 2) суб'єктом кримінально-правових відносин визнавали не державу загалом, а лише її відповідні органи; 3) оскільки підходи вчених щодо моменту виникнення кримінально-правових відносин різнилися, то й визначення другого суб'єкта правовідносин не було уніфікованим (злочинець, обвинувачений, підсудний, засуджений, виправданий); 4) потерпілого не визнавали самостійним суб'єктом кримінально-правових відносин.

Доведено, що суб'єктів реалізації кримінального законодавства України можна поділити на чотири групи: 1) відповідні державні органи (правоохоронні органи, суд, Верховна Рада України та Президент України); 2) особи, які вчинили суспільно небезпечні діяння (суб'єкт злочину (ст. 18 КК України); неосудна особа, яка вчинила суспільно небезпечне діяння (ст. 18, 19 КК України); особа, яка вчинила суспільно небезпечне діяння до досягнення віку, з якого настає кримінальна відповідальність (ст. 18, 22 КК України); особа, яка вчинила діяння за обставин, що виключають його злочинність (ст. 36–43 КК України); особа, яка вчинила злочин від імені та в інтересах юридичної особи (ст. 96-3 КК України); 3) потерпілий (фізична особа (незалежно від віку, осудності та громадянства), якій злочинном за-

вдано фізичної, чи/або моральної, чи/або майнової шкоди, або створено загрозу спричинення такої шкоди, а також юридична особа, якій злочином завдано майнової шкоди, або створено загрозу спричинення такої шкоди, або держава (в особі державних органів), якій (яким) завдано майнової, політичної шкоди, знижено рівень обороноздатності або спричинено чи створено загрозу спричинення іншої істотної шкоди); 4) інші особи (фізичні чи юридичні), які безпосередньо пов'язані з реалізацією кримінального законодавства (особа, яка не порушує заборонні норми КК України, представник (адвокат, захисник), законний представник (батьки чи інші особи, які зобов'язані піклуватися) та юридичні особи, в інтересах яких було вчинено злочин).

Ключові слова: кримінальне законодавство, створення, реалізація, механізм реалізації, кримінальна відповідальність, кримінально-правове регулювання, кримінально-правові відносини, кримінально-правова норма.

Вступ

У науці кримінального права немає єдиної уніфікованої позиції щодо кола суб'єктів реалізації кримінального законодавства. Для того щоб визначити, кого саме слід вважати суб'єктами реалізації кримінального законодавства, необхідно з'ясувати їх співвідношення із суб'єктами кримінально-правових відносин і реалізації кримінально-правової норми. Коло суб'єктів реалізації кримінального законодавства України залежить від змісту кримінально-правових відносин.

З огляду на те, що кримінально-правові відносини є різновидом суспільних відносин, можна стверджувати, що суб'єктами кримінально-правових відносин є відповідні особи, які мають правовий зв'язок з об'єктом цих відносин (фактом вчинення суспільно небезпечного діяння, передбаченого КК України).

Аналіз останніх досліджень і публікацій

Деякі аспекти суб'єктів реалізації кримінального законодавства України досліджували такі вчені, як Ю. В. Баулін, О. О. Дудоров, І. І. Митрофанов, О. В. Наден, М. І. Панов, С. Д. Шапченко та інші. Однак, незважаючи на вагомий доробок вищезазначених науковців, у теорії кримінального права немає ґрунтовних розробок щодо поняття та види суб'єктів реалізації кримінального законодавства України. У зв'язку з цим, існує об'єктивна необхідність розкриття зазначеного питання, оскільки деякі позиції є дискусійним, а погляди вчених неоднозначними.

Метою статті є дослідження суб'єктів реалізації кримінального законодавства України, їх поняття та види.

Виклад основного матеріалу

Найпоширенішою у теорії кримінального права є позиція, згідно з якою суб'єктами кримінально-правових відносин є держава (в особі компетентних органів) й особа, яка вчинила злочин. Проте за таких умов зміст зазначених відносин частково залишається незрозумілим: зокрема, хто саме зобов'язує державу вживати певних заходів до такої особи, чи має ця особа, крім обов'язку нести кримінальну відповідальність, інші обов'язки, а також права. Крім того, якщо завданням кримінального закону є правове забезпечення охорони визначених цінностей (прав і свобод людини й громадянина), не цілком очевидно, чому до складу суб'єктів кримінально-правових відносин не входить потерпілий як носій цих прав і свобод. Реалізація основного завдання кримінального закону завдяки застосуванню державного припису не означає, що права та свободи втрача-

ють зв'язок зі своїм носієм і перетворюються на державні інтереси; вони не змінюють свого адресата, попри те, що саме держава виступає від імені потерпілого.

Розглянемо наукові позиції щодо визначення кола суб'єктів реалізації кримінального законодавства України. Щодо одного з таких суб'єктів – *держави (державних органів)* – С. Ф. Кечек'ян стверджував, що це самостійний суб'єкт кримінально-правових відносин, однак вона здійснює свої суб'єктивні права й обов'язки через відповідні державні органи (державні юридичні особи, підприємства, установи, організації, громадські організації, суспільство тощо). Тому не слід вважати кримінально-правові відносини такими, що виникають між державою та злочинцем, оскільки такі суспільні відносини виникають між державними органами та злочинцем [4, с. 91–92, 182–183]. Таку позицію поділяють М. С. Строгович [22, с. 105] та В. Г. Смирнов [20, с. 11]. Однак доведеться визнати, що ці міркування є суперечливими: спочатку визначено, що держава є самостійним суб'єктом кримінально-правових відносин, а згодом – що такі відносини відбуваються між державними органами (а не державою загалом) і злочинцем. Про дискусійність окресленої наукової позиції вже зауважували М. М. Полянський, А. Л. Ривлін, М. О. Огурцов та ін. На їхню думку, суб'єктами кримінально-правових відносин є державні органи та злочинець [13, с. 253; 17, с. 105–112; 11, с. 27]. Зокрема, А. Л. Ривлін стверджував: якщо визнати суб'єктом кримінально-правових відносин державу, то постають деякі проблеми щодо розуміння таких відносин. Призначене покарання (від імені держави) може бути оскаржене також державним органом – прокуратурою (прокурором) або засудженим – у вищестоящий суд. Це можна пояснити, якщо суб'єктом кримінально-правових відносин виступають державні органи, а не держава загалом [17, с. 107]. Оскільки суспільні відносини виникають щонайменше між двома суб'єктами, а в такому разі наявний лише один суб'єкт – держава, за таких обставин кримінально-правових відносин не буде.

Із цього приводу Ю. В. Баулін та О. В. Наден вважають, що кримінальне пра-

во має публічно-правовий характер, тому застосування кримінально-правових норм здійснює лише єдиний суб'єкт їх реалізації – держава [23, с. 61], інші суб'єкти правозастосування їх не здійснюють [23, с. 61]. Однак з такою науковою позицією згодні не всі. На думку В. Г. Беляєва, застосування кримінально-правових норм «не можна зводити до одностороннього підкорення особи, яка вчинила злочин, тільки до зовнішнього впливу на неї, оскільки обвинувачений, підсудний, засуджений – не просто об'єкт або лише жертва правозастосування, не потерпілий від правозастосування» [2, с. 10]. Дослідник вважає, що обвинувачений, підсудний, засуджений також є суб'єктами реалізації кримінально-правових норм у формі застосування, оскільки головною метою цих суб'єктів є здійснення їхніх прав та обов'язків під час правозастосування [2, с. 10]. Однак такий підхід видається некоректним, позаяк заперечує імперативний метод регулювання кримінально-правових відносин, що не узгоджується з публічно-правовим характером кримінально-правових норм [23, с. 61–62].

Застосування кримінально-правових норм у будь-якому разі є державним владним велінням, що здійснюють уповноважені на те спеціальні суб'єкти – відповідні державні органи (правоохоронні органи та суд) [5, с. 78]. Під час застосування кримінально-правових норм, що регулюють суспільні відносини, як виникають унаслідок вчинення суспільно небезпечного діяння, лише відповідні державні органи (правоохоронні органи та суд) можуть кваліфікувати зазначене діяння як позитивну (добровільна видача наркотичних засобів, психотропних речовин чи вогнепальної зброї, боєприпасів, вибухових речовин тощо) чи негативну посткримінальну поведінку (невиконання засудженим умов, що встановлені судом, під час перебігу випробувального терміну тощо) [5, с. 78].

На переконання В. В. Колосовського, до суб'єктів реалізації кримінально-правових норм слід віднести правоохоронні органи та суд, яких він визначає як спеціальні суб'єкти. Зазначене засвідчує процесуальна форма реалізації кримінально-правових норм. Крім того, вчений акцентує увагу на тому, що ді-

яльність цих спеціальних суб'єктів щодо реалізації кримінально-правових норм має владний характер та іншою бути не може [5, с. 80]. Діяльність спеціальних суб'єктів (правоохоронних органів і суду) спрямована на притягнення винного до кримінальної відповідальності чи звільнення від неї; призначення покарання або звільнення від його відбування; застосування обмежувальних заходів, заходів кримінально-правового характеру щодо юридичних осіб, застосування примусових заходів медичного та виховного характеру, визначення позитивної чи негативної посткримінальної поведінки тощо [5, с. 80].

Цікавою є позиція Г. О. Петрової, яка визначає суб'єктом кримінально-правових відносин не державу, а суспільство. Зазначену позицію вона обґрунтовує тим, що, вчиняючи злочин, особа посягає на суспільні відносини – суспільство, його інтереси загалом та окремих індивідів. Отже, якщо визнавати суб'єктом таких відносин державу, то посягання здійснюють лише на діяльність державного апарату та його працівників [12, с. 368].

З огляду на це можна стверджувати, що суб'єктом кримінально-правових відносин не слід визнавати державу загалом чи суспільство. Логічним видається виокремлення вченими відповідних органів державної влади (правоохоронні органи та суд) як суб'єктів реалізації кримінального законодавства. Однак і цей перелік, на нашу думку, не є повним. Слід також віднести до аналізованої категорії Верховну Раду України та Президента України, оскільки вони також здійснюють реалізацію кримінального законодавства шляхом прийняття закону України про амністію (ст. 86 КК України) або акта про помилування (ст. 87 КК України).

З приводу визначення іншого суб'єкта реалізації кримінального законодавства – особи, яка вчинила суспільно небезпечне діяння, – також триває дискусія. Погляди вчених стосовно цього питання різняться, оскільки його розглядали залежно від моменту початку кримінально-правових відносин. Так, М. О. Огурцов зазначав, що суб'єктом кримінальних правовідносин є злочинець, оскільки, на думку дослідника, починаються такі

суспільні відносини з моменту вчинення діяння, яке має всі ознаки злочину [11, с. 27, 72]. Інший підхід обстоює В. Г. Смирнов: суб'єктом кримінально-правових відносин він вважає засудженого, тобто особу, щодо якої винесено обвинувальний вирок, який набрав законної сили, або особа, яка має судимість [20, с. 27]; таку думку схвалював М. С. Строгович [22, с. 105]. Протилежним є погляд А. Л. Ривліна, який визнавав злочинця, обвинуваченого, підсудного, засудженого та виправданого суб'єктами кримінально-правових відносин, оскільки кримінально-правові відносини виникають не лише тоді, коли особа вчинила злочин чи вирок щодо неї набув законної сили, а й у процесі доказування вини такої особи (досудове розслідування та судовий розгляд) [17, с. 108]. Зазначені наукові позиції є цілком слушними в контексті авторської позиції щодо моменту початку кримінально-правових відносин.

Водночас О. А. Лакеев стверджував, що суб'єктом реалізації кримінального законодавства є особа, яка наділена кримінально-правовою правосуб'єктністю (тобто певними правами, обов'язками та здатністю нести відповідальність), вчинила насильство, ознаки якого визначені в кримінальному законі, чи таке насильство вчинено щодо неї [6, с. 108]. На його думку, суб'єктами реалізації кримінального законодавства, крім держави й потерпілого, є: 1) злочинець; 2) особа, яка вчинила суспільно небезпечне діяння в стані неосудності; 3) особа, яка діяла за обставин, що виключають злочинність діяння [6, с. 108].

До суб'єктів кримінально-правових відносин, окрім держави та державних органів, Г. О. Петрова відносить також: 1) злочинця; 2) громадянина; 3) обвинуваченого; 4) підсудного; 5) засудженого; 6) фізичну особу, яка має всі ознаки суб'єкта злочину; 7) неосудну особу, яка вчинила злочин; 8) фізичну особу, яка зобов'язана утримуватися від вчинення злочину [12, с. 366].

На думку Р. І. Міхеєва, суб'єктами кримінально-правових відносин слід вважати не лише особу, яка вчинила злочин, а й особу, яка вчинила суспільно небезпечне діяння в стані неосудності [8, с. 242].

Оскільки реалізацію норм кримінального законодавства України здійснюють у формах

дотримання, виконання, використання, застосування, момент виникнення кримінально-правових відносин буде різним. З огляду на те, що «суб'єкт реалізації кримінального законодавства», «суб'єкт кримінально-правових відносин» і «суб'єкт реалізації кримінально-правових норм» є тотожними поняттями, суб'єктами реалізації кримінального законодавства України, на нашу думку, є особи, які вчинили суспільно небезпечні діяння, а саме: 1) суб'єкт злочину (ст. 18 КК України); 2) неосудна особа, яка вчинила суспільно небезпечне діяння (ст. 18, 19 КК України); 3) особа, яка вчинила суспільно небезпечне діяння, не досягнувши віку, з якого настає кримінальна відповідальність (ст. 18, 22 КК України); 4) особа, яка вчинила діяння за обставин, що виключають його злочинність (ст. 36–43 КК України); 5) особа, яка вчинила злочин від імені та в інтересах юридичної особи (ст. 96³ КК України).

Питання визнання *потерпілого* суб'єктом реалізації кримінального законодавства, на думку більшості вчених, залишається дискусійним. У радянські часи таку позицію однозначно заперечували. У науці радянського кримінального права, зазначає Д. Б. Булгаков, не приділяли належну увагу кримінально-правовому статусу потерпілого [3, с. 10–11]. Потерпілий, вважав В. Г. Смирнов, може бути суб'єктом лише кримінально-процесуальних чи цивільно-правових відносин [20, с. 11, 18]. Ці твердження ґрунтувалися на відповідних законодавчих положеннях, а точніше, на їх відсутності: за КК УРСР (1927-го та 1960-го рр.) та КК РСФСР (1926-го та 1960-го рр.) потерпілого не було наділено належними спеціальними правами.

У чинному КК України термін «потерпілий» вжито понад 80 разів (крім того, є певні види потерпілих від злочину: суддя; народний засідатель; працівник правоохоронного органу; особа, яка виконує службовий або громадський обов'язок; новонароджена дитина; неповнолітній; малолітній; хворий тощо). Законодавче визначення потерпілого міститься в кримінальному процесуальному законодавстві (ст. 55 КПК України). Зміст матеріально-правового статусу в кримінальному праві похідний від процесуального статусу, хоча мало б бути навпаки (криміналь-

но-процесуальне повинно виходити з кримінального).

У кримінальному праві особу вважають потерпілою з моменту вчинення щодо неї злочину, а так само й готування чи замаху на злочин. Набуття статусу потерпілого в кримінальному праві не залежить від кримінальної процесуальної фіксації факту вчинення злочину чи початку кримінального провадження. Слід, щоправда, мати на увазі, що потерпілим у кримінальному праві не визнають особу, якій завдано шкоду: малозначним діянням; безвинним діянням; діянням неосудної особи або особи, яка не досягла віку, з якого настає кримінальна відповідальність; за обставин, що виключають злочинність діяння.

У кримінальному праві є дві основні позиції щодо визначення потерпілого (у вузькому та широкому сенсі). У вузькому значенні потерпілим є фізична особа (незалежно від осудності та віку), щодо якої вчиняють злочин та якій заподіюють шкоду чи виникає загроза спричинення такої шкоди [25, с. 176–177; 9, с. 65, 82; 15, с. 192]. Крім того, відповідно до постанови Пленуму Верховного Суду України від 02.07.2004 № 13 «Про практику застосування судами законодавства, яким передбачені права потерпілих від злочинів», потерпілим не може бути особа, якій було спричинено шкоду вчиненням нею злочином [16], як-от умисне знищення або пошкодження майна (ст. 194 КК України), якщо шкоду було заподіяно особі, яка вчинила такі дії. У широкому ж значенні потерпілим є не тільки фізична особа (людина), а й юридична особа, держава чи інше соціальне утворення, якому було завдано шкоди (майнової, фізичної, моральної, політичної тощо) чи створюється загроза спричинення такої шкоди [1, с. 533; 18, с. 60; 14, с. 39–55; 10, с. 286].

На думку І. І. Митрофанова, потерпілим у кримінальному праві слід визнавати особу, якій безпосередньо злочином було заподіяно фізичної, або матеріальної, або моральної шкоди, чи існує загроза заподіяння такої шкоди, на підставі чого вона набуває права вирішувати питання про кримінальну відповідальність та інші кримінально-правові наслідки щодо тієї особи, яка вчинила від-

носно неї злочин, у випадках, передбачених КК України [7, с. 62].

На переконання П. П. Сердюка, визнавати державу потерпілим у кримінальному праві є недоцільним, оскільки потерпілим слід вважати особу, яка не має права самостійно вимагати від злочинця відшкодувати завдані збитки, притягати винного до кримінальної відповідальності тощо. Держава є «потужним» суб'єктом кримінально-правових відносин, що має право застосовувати примус від власного імені [19, с. 142].

Так само й суспільство недоречно вважати потерпілим у кримінальному праві, позаяк конкретні злочини (зокрема злочини проти миру, безпеки людства й міжнародного правопорядку) заподіюють шкоду (фізичну, моральну, майнову) окремо кожній особі, а не групі осіб загалом [1, с. 551; 19, с. 142].

Чинний КК України надає потерпілому як суб'єкту кримінально-правових відносин незначний обсяг прав щодо реалізації кримінально-правових норм. Потерпілий наділений спеціальними правами щодо відшкодування збитків, визначення виду й розміру покарання (угода про примирення), звільнення винного від кримінальної відповідальності (угода про примирення у випадку приватного обвинувачення) тощо. На думку М. Г. Сорочинського, потерпілому слід відвести важливу роль на всіх етапах реалізації кримінально-правових норм (від вчинення кримінального правопорушення до призначення покарання чи звільнення від кримінальної відповідальності) [21, с. 588]. Також М. Т. Тащилін пропонує законодавчо закріпити повноваження потерпілого від злочину, надати йому право застосування кримінально-правових норм у частині визначення виду й розміру покарання, що може бути призначене суб'єкту конкретного злочину [24, с. 18–27]. На наш погляд (і про це вже йшлося вище), такі пропозиції не відповідають публічно-правовому характеру кримінально-правових норм, заперечують імперативний метод регулювання кримінально-правових відносин [23, с. 61–62].

Ми вважаємо, що потерпілий – це фізична особа (незалежно від віку, осудності та громадянства), якій злочином завдано фізичної, чи/або моральної, чи/або майнової

шкоди, або створено загрозу спричинення такої шкоди, а також юридична особа, якій злочином завдано майнової шкоди, або створено загрозу спричинення такої шкоди, або держава (в особі державних органів), якій (яким) завдано майнової, політичної шкоди, знижено рівень обороноздатності або спричинено чи створено загрозу спричинення іншої істотної шкоди.

Тому можна стверджувати, що потерпілого слід визнати самостійним суб'єктом кримінально-правових відносин та суб'єктом реалізації кримінально-правових норм і кримінального законодавства на всіх його рівнях. Однак, на нашу думку, у чинному КК України потерпілому надано недостатньо спеціальних прав для належної реалізації кримінального законодавства.

Наразі правовий статус потерпілого визначено лише в КПК України, хоча його має бути регламентовано і у чинному КК України. Тому необхідно доповнити ст. 2¹ КК України «Потерпілий від злочину», виклавши її в такій редакції: «Потерпілий – це фізична особа (незалежно від віку, осудності та громадянства), якій злочином завдано фізичної, чи/або моральної, чи/або майнової шкоди, або створено загрозу спричинення такої шкоди, а також юридична особа, якій злочином завдано майнової шкоди, або створено загрозу спричинення такої шкоди; а держава (державні органи), якій (яким) завдано майнової, політичної шкоди, знижено рівень обороноздатності або спричинено чи створено загрозу спричинення іншої істотної шкоди».

Окремо слід визнати суб'єктом реалізації кримінального законодавства України особу, яка не порушує заборонні норми КК України, і (в інших формах реалізації кримінального законодавства) представників (адвокатів, захисників), законних представників (батьків чи інших осіб, які зобов'язані піклуватися) та юридичних осіб, в інтересах яких було вчинено злочин.

Діяльності суб'єктів реалізації кримінального законодавства притаманні соціальний, психологічний та інструментальний (спеціально-юридичний) аспекти. Соціальний аспект реалізації кримінального законодавства полягає в забезпеченні інтересів

усіх суб'єктів його реалізації. Психологічний аспект характеризує поведінку суб'єктів у межах певної форми реалізації кримінального законодавства. Інструментальний (спеціально-юридичний) аспект визначає порядок і засоби його реалізації.

Висновки

Реальне виконання положень кримінального законодавства здійснюють через поведінку відповідних суб'єктів. Реалізацію кримінального законодавства забезпечують шляхом утілення закріплених у законі про кримінальну відповідальність прав та обов'язків суб'єктів цього процесу в життя (у реальні кримінально-правові відносини).

Проаналізувавши наукові позиції вчених, можна стверджувати, що: 1) наукове розуміння суб'єктів кримінально-правових відносин ґрунтувалося на змісті кримінально-правових норм, що регулюють зазначені правовідносини; 2) суб'єктом кримінально-правових відносин визнавали не державу загалом, а лише її відповідні органи; 3) оскільки підходи вчених щодо моменту виникнення кримінально-правових відносин різнилися, то й визначення другого суб'єкта правовідносин не було уніфікованим (злочинець, обвинувачений, підсудний, засуджений, виправданний); 4) потерпілого не визнавали самостійним суб'єктом кримінально-правових відносин.

Суб'єктів реалізації кримінального законодавства України можна поділити на чотири групи: 1) відповідні державні органи (правоохоронні органи, суд, Верховна Рада України та Президент України); 2) особи, які вчинили суспільно небезпечні діяння (суб'єкт злочину (ст. 18 КК України); неосудна особа, яка вчинила суспільно небезпечне діяння (ст. 18, 19 КК України); особа, яка вчинила суспільно небезпечне діяння до досягнення віку, з якого настає кримінальна відповідальність (ст. 18, 22 КК України); особа, яка вчинила діяння за обставин, що виключають його злочинність (ст. 36–43 КК України); особа, яка вчинила злочин від імені та в інтересах юридичної особи (ст. 96-3 КК України); 3) потерпілий (фізична особа (незалежно від віку, осудності та громадянства), якій злочином завдано

фізичної, чи/або моральної, чи/або майнової шкоди, або створено загрозу спричинення такої шкоди, а також юридична особа, якій злочином завдано майнової шкоди, або створено загрозу спричинення такої шкоди, або держава (в особі державних органів), якій (яким) завдано майнової, політичної шкоди, знижено рівень обороноздатності або спричинено чи створено загрозу спричинення іншої істотної шкоди); 4) інші особи (фізичні чи юридичні), які безпосередньо пов'язані з реалізацією кримінального законодавства (особа, яка не порушує заборонні норми КК України, представник (адвокат, захисник), законний представник (батьки чи інші особи, які зобов'язані піклуватися) та юридичні особи, в інтересах яких було вчинено злочин).

З огляду на потреби правозастосовної практики, обґрунтовано доцільність внесення змін до КК України шляхом доповнення його ст. 2¹ «Потерпілий від злочину», яку викласти в такій редакції: «Потерпілий – це фізична особа (незалежно від віку, осудності та громадянства), якій злочином завдано фізичної, чи/або моральної, чи/або майнової шкоди, або створено загрозу спричинення такої шкоди, а також юридична особа, якій злочином завдано майнової шкоди, або створено загрозу спричинення такої шкоди, або державу (державні органи), якій (яким) завдано майнової, політичної шкоди, знижено рівень обороноздатності або спричинено чи створено загрозу спричинення іншої істотної шкоди».

Діяльності суб'єктів реалізації кримінального законодавства притаманні соціальний, психологічний та інструментальний (спеціально-юридичний) аспекти. Соціальний аспект реалізації кримінального законодавства полягає в забезпеченні інтересів усіх суб'єктів його реалізації. Психологічний аспект характеризує поведінку суб'єктів у межах певної форми реалізації кримінального законодавства. Інструментальний (спеціально-юридичний) аспект визначає порядок і засоби його реалізації.

Література

1. Баулін Ю. В. Вибрані праці. Харків : Право, 2013. 928 с.

2. Беляев В. Г. Применение уголовного закона : учеб. пособие. Волгоград : ВЮИ МВД России, 1998. 78 с.

3. Булгаков Д. Б. Потерпевший в уголовном праве и его криминологическая характеристика : автореф. дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.08. Ставрополь, 2000. 32 с.

4. Кечекьян С. Ф. Правоотношения в социалистическом обществе. М. : Изд-во АН СССР, 1958. 185 с.

5. Колосовский В. В. Применение норм уголовного права как деятельность специальных субъектов правоприменения. *Вестник ЧелГУ*. 2008. № 2. С. 77–80. URL: <https://cyberleninka.ru/article/n/primenenie-norm-ugolovnogo-prava-kak-deyatelnost-spetsialnyh-subektov-pravoprimereniya/viewer>.

6. Лакеев А. А. Субъекты уголовного права: признаки, система. «Черные дыры» в российском законодательстве. 2005. № 3. С.106–119.

7. Митрофанов И. И. Институт потерпевшего в уголовном праве. *Уголовное право в эволюционирующем обществе: проблемы и перспективы* : сб. науч. ст. Курск : Юго-Зап. гос. ун-т., 2011. С. 61–65.

8. Михеев Р. И. Проблемы вменяемости и невменяемости в советском уголовном праве. Владивосток : Изд-во Дальневост. ун-та., 1983. 300 с.

9. Музика А. А., Лащук Є. В. Предмет злочину: теоретичні основи пізнання : монографія. Київ : ПАЛИВОДА А. В., 2011. 192 с.

10. Общая часть уголовного права: состояние законодательства и научной мысли / под ред. Н. А. Лопашенко. СПб. : Юрид. центр Пресс, 2011. 785 с.

11. Огурцов Н. А. Правоотношения и ответственность в советском уголовном праве. Рязань : РВШ МВД СССР, 1976. 205 с.

12. Петрова Г. О. Субъекты уголовно-правового отношения. *Вестник Нижегородского университета им. Н. И. Лобачевского*. 2003. № 2. С. 366–375. (Серия Право).

13. Полянский Н. Н. Вопросы теории советского уголовного процесса. М. : Изд. МГУ, 1956. 271 с.

14. Потерпілий від злочину (міждисциплінарне правове дослідження) / за заг. ред. Ю. В. Бауліна, В. І. Борисова. Харків : Кросс-роуд, 2008. 364 с.

15. Правова доктрина України : У 5 т. Т. 5. *Кримінально-правові науки в Україні: стан, проблеми та шляхи розвитку* / за заг. ред. В. Я. Тація, В. І. Борисова. Харків : Право, 2013. 1234 с.

16. Про практику застосування судами законодавства, яким передбачені права потерпілих від злочинів : постанова Пленуму Верховного Суду України від 02.07.2004 № 13. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/v0013700-04#Text>.

17. Ривлин А. Л. Об уголовно-правовых и уголовно-процессуальных отношениях. Правоведение : учеб. пособие. 1959. № 2. С. 105–112.

18. Сенаторов М. В. Потерпілий від злочину у кримінальному праві України : монографія. Харків : Право, 2006. 208 с.

19. Сердюк П. П. Теоретичні й методологічні проблеми сучасного кримінального права : монографія. Запоріжжя : Акцент Інвест-Трейд, 2012. 800 с.

20. Смирнов В. Г. Функции советского уголовного права: предмет, задачи и способы уголовно-правового регулирования : автореф. дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.08. Л., 1965. 39 с.

21. Сорочинський М. Г. Застосування кримінального права судом : захист прав потерпілого та попередження злочинності. *Актуальні проблеми політики*. 2002. Вип. 13–14. С. 586–591.

22. Строгович М. С. Уголовно-процессуальное право в системе советского права. *Советское государство и право*. 1957. № 4. С. 102–109.

23. Сучасна кримінально-правова система в Україні: реалії та перспективи / Ю. В. Баулін, М. В. Буроменський, В. В. Голина та ін. Київ : ВАІТЕ, 2015. 688 с.

24. Тащилин М. Т. Назначение наказания судом с участием присяжных заседателей по уголовному праву Российской Федерации : автореф. дис. ... д-ра юрид. наук : 12.00.08. Краснодар : Кубан. гос. ун-т, 2003. 56 с.

25. Українське кримінальне право. Загальна частина : підручник / за ред. В. О. Навроцького. Київ : Юрінком Інтер, 2013. 712 с.

SUMMARY

The article analyzes the concept of subjects of implementation of the criminal legislation of Ukraine and outlines their types. Argued that: 1) the scientific understanding of the subjects of criminal law was based on the content of criminal law governing these relations; 2) the subject of criminal law relations was not the state as a whole, but only its relevant bodies; 3) since the approaches of scientists to the time of the emergence of criminal relations differed, the definition of the second subject of legal relations was not unified (criminal, accused, defendant, convicted, acquitted); 4) the victim was not recognized as an independent subject of criminal law relations.

It is proved that the subjects of implementation of the criminal legislation of Ukraine can be divided into four groups: 1) the relevant state bodies (law enforcement agencies, the court, the Verkhovna Rada of Ukraine and the President of Ukraine); 2) persons who committed socially dangerous acts (subject of the crime) (Article 18 of the Criminal Code of Ukraine), a reckless person who committed a socially dangerous act (Articles 18, 19 of the Criminal Code of Ukraine), a person who committed a socially dangerous act before reaching age, from which arises criminal liability (Articles 18, 22 of the Criminal Code of Ukraine), a person who committed an act in circumstances precluding his crime (Articles 36-43 of the Criminal Code of Ukraine), a person who committed a crime on behalf of and in the interests of a legal entity (Article 96-3 of the Criminal Code of Ukraine); 3) the victim (an individual (regardless of age, sanity and citizenship), who committed a crime of physical, or / or moral, or / or property damage, or created a threat of such damage, and also a legal entity that has suffered property damage or threatened to cause such damage, or the state (represented by state bodies), which (which) caused property, political damage, reduced the level of defense or caused or created a threat of other significant damage); 4) other persons (natural or legal) who are directly related to the implementation of criminal legislation, a person who does not violate the prohibitions of the Criminal Code of Ukraine, a representative (lawyer, defense counsel), legal representative, parents or other persons who are obliged to care) and legal entities in whose interests the crime was committed).

Key words: criminal legislation, creation, realization, mechanism of realization, criminal responsibility, criminal legal regulation, criminal legal relations, criminal legal norm.

ПРАВОВА ПРИРОДА ТА МІСЦЕ ПРОЦЕСУАЛЬНИХ СТРОКІВ У КРИМІНАЛЬНОМУ ПРОЦЕСІ УКРАЇНИ

КУШНЄРЬОВ Віталій Миколайович - аспірант наукової лабораторії дослідження проблем досудового розслідування Національної академії внутрішніх справ

УДК 341.645

У статті здійснено аналіз юридичної літератури та національного кримінального процесуального законодавства щодо визначення правової природи та місця процесуальних строків у кримінальному процесі України. Аргументовано, що дотримання процесуальних строків є одним з критеріїв ефективності кримінального судочинства. Процесуальні строки виступають юридичними фактами, які тягнуть за собою настання визначених правових наслідків: виникнення, зміни або припинення суб'єктивних процесуальних прав та обов'язків учасників кримінального провадження. Автором доведено, що процесуальні строки – це певні процесуальні гарантії як прав і законних інтересів учасників кримінального провадження, так і своєчасного прийняття процесуальних рішень і вчинення процесуальних дій.

Ключові слова: процесуальні строки, кримінальне судочинство, процесуальні гарантії.

Вступ

В умовах побудови правової держави пріоритетним напрямком діяльності правоохоронних та судових органів є захист прав і законних інтересів особи. У зв'язку з цим постає необхідність вдосконалення положень кримінального процесуального законодавства України. Так, для заявника та потерпілого, та усього суспільства зокрема, важливо, наскільки швидко правоохоронні органи розкриють злочин, винним особам призначать справедливе покарання. При цьому підозрюваний та обвинувачений за-

цікавлені в тому, щоб обмеження їх прав і свобод тривали якнайменше часу, запобіжні заходи застосовувалися на невеликий проміжок часу або зовсім не застосовувалися. Таким чином, швидкість кримінального провадження повинно бути визначено не лише як завдання кримінального процесу, а як його принцип.

Вимога швидкості тісно пов'язана з принципом всебічного, повного та об'єктивного дослідження обставин справи, оскільки тільки в результаті своєчасно проведених слідчих (розшукових) дій можна виявити і вилучити докази, що мають істотне значення для кримінального провадження. Дієвими засобами досягнення прискорення провадження є встановлення процесуальних строків, у межах яких виконуються процесуальні дії чи ухвалюються рішення.

Стан дослідження

Процесуальні строки в кримінальному процесі України досліджували такі вчені, як Ю. М. Грошевий, М. М. Міхеєнко, Л. М. Москвіч, В. Т. Маляренко, О. В. Капліна, В. В. Назаров, В. Т. Нор, С. В. Слінько, О. В. Шило, Л. Д. Удалова та ін.

Метою статті є дослідження правової природи та визначення місця процесуальних строків в кримінальному процесі України.

Виклад основного матеріалу

Згідно з ч. 1 ст. 113 нового КПК України, процесуальні строки – це встановлені

законом, прокурором, слідчим суддею або судом проміжки часу, у межах яких учасники кримінального провадження зобов'язані (мають право) ухвалити процесуальні рішення чи вчинити процесуальні дії [4].

Розглянемо найбільш відомі точки зору на природу процесуальних строків.

У юридичній літературі використовується термін «право-тимчасові засоби», який охоплює своїм змістом не тільки процесуальні строки, встановлені кримінально-процесуальним кодексом, дотримання яких вимагається від державних органів і посадових осіб, які здійснюють кримінальне судочинство, і громадян, які беруть участь у кримінальному судочинстві, але і так звані тривалості.

Зокрема, В. М. Жуковський ділить право-тимчасові засоби на тривалості-строки і тривалості, які строками не є [2, с. 7]. Процесуальні строки, визначені кримінальним процесуальним законом, виражені в певному проміжку часу, межами якої є певна кількість часу, що обчислюється місяцями, цілодобово, годинами. Процесуальні строки формально визначені і не можуть перевищувати певну кількість часу, вказану в законі для вчинення дії або прийняття рішення.

Строки ж не задаються формально-визначеними тимчасовими показниками в певному точно встановленій кількості проміжку часу, вони визначаються через оціночні категорії (наприклад, вимога КПК України про негайне допиті особи після пред'явлення йому обвинувачення). Такі строки, як протяжність судового слідства, судових дебатів, момент можливості пред'явлення цивільного позову в кримінальному процесі, розумність строків кримінального судочинства, є основою для оцінки з точки зору своєчасності та розумності здійснення дій та прийняття рішень, для тлумачення норм права, що встановлюють такі строки, розумність яких визначається не тільки певною протяжністю в часі, але цілою сукупністю умов, які підлягають оцінці. Тому з точки зору правової природи іменувати ці строки процесуальними строками не зовсім правильно. Слід погодитися з думкою Г. Б. Петрової, яка точно зазначила: «Якщо відносити до числа процесуальних строків всі тимчасові

протяжності в кримінальному процесі, то це призведе до змішання таких тимчасових зв'язків і відносин, як тривалість, послідовність і одночасність, з одного боку, і такого явища, як строк, з іншого боку» [5, с. 15–16].

У юридичній літературі також висловлюється точка зору щодо існування процесуальних строків-моментів, під якими розуміються протяжності в часі, регламентовані в кримінально-процесуальному законі шляхом вказівки на вчинення процесуальної дії або прийняття рішення відразу після початку її перебігу максимально короткого часу, «до» або одночасно з виробництвом іншої процесуальної дії або відразу після її здійснення [13, с. 148]. Для позначення даних термінів-моментів законодавець використовує такі терміни, як, наприклад, «негайно».

На нашу думку, такі строки-моменти є різновидом тривалостей як право-тимчасових засобів.

У юридичній літературі процесуальні строки розглядаються як різновид гарантій прав особи і правосуддя, як елемент процесуальної форми, як елемент механізму кримінально-процесуального регулювання.

Розглянемо правотимчасові строки як різновид процесуальних гарантій кримінального судочинства. Цей погляд на природу процесуальних строків та тривалості отримав досить широке поширення.

Гарантії розглядаються як система засобів, способів і умов, встановлених у нормах кримінально-процесуального права, які сприяють успішному здійсненню завдань кримінального судочинства, забезпечення і захисту прав і законних інтересів осіб, що беруть участь у кримінальному судочинстві. Оскільки процесуальні строки і тривалості також встановлені кримінально-процесуальними нормами, то їх також необхідно відносити до кримінально-процесуальним гарантіям. У теорії кримінального процесу кримінально-процесуальні гарантії прийнято ділити на процесуальні гарантії кримінального судочинства та гарантії прав особистості [6, с. 56].

В. І. Камінська висловила думку про те, що такий розподіл не зовсім коректний, оскільки будь-яка гарантія прав особистості є одночасно і гарантією правосуддя і кри-

мінального судочинства, оскільки кінцевою метою кримінального судочинства є дотримання прав особистості [3, с. 56].

Вважаємо, що в сучасному кримінальному процесі особлива увага приділяється правам особи, і проголошення в ст. 2 КПК України в якості завдань кримінального провадження як захист особи, суспільства та держави від кримінальних правопорушень так і охорона прав, свобод та законних інтересів учасників кримінального провадження та ін. свідчать про деяку умовність поділу гарантій на гарантії прав особистості і гарантії кримінального провадження. Стосовно право-тимчасових засобів можна сказати, що частина процесуальних строків та тривалостей спрямована на забезпечення прав особистості в більшій мірі, в меншій - на забезпечення кримінального судочинства, наприклад, мова може йти про строк тримання під вартою. Частина процесуальних строків спрямована більшою мірою на законність кримінального судочинства і в меншій – є гарантією права особистості (наприклад, до таких процесуальних термінами можна віднести процесуальні строки оскарження, котрі вступили в силу рішень у кримінальних справах). Ці приклади показують умовність наведеної класифікації право-тимчасових засобів як гарантій кримінального судочинства, про що неодноразово вказувалося в літературі [1, с. 11–12].

Оскільки тимчасово-правові засоби можуть виступати в якості норм права, як юридичні факти, а також терміни можуть бути встановлені правозастосовними актами, їх роль у правовому впливі неоднакова.

За значенням для правового регулювання всі тимчасово-правові засоби можуть бути розділені на кілька видів.

По-перше, нормативно-правові строки, тимчасові проміжки, встановлені для здійснення певних дій і прийняття відповідних рішень у нормах права, які є нормативно-правовим засобом впливу на правовідносини. Нормативно-правові строки встановлені в диспозиціях норм права з метою неперсоніфікованого впливу на однотипні правовідносини, що складаються в процесі розслідування і вирішення кримінальних справ у вигляді дозволів, зобов'язань і заборон.

Таким чином, процесуальні строки не самі по собі є елементом механізму правового впливу, а тільки в тих випадках, коли вони закріплені в нормі права.

По-друге, казуальні строки. Під казуальними строками прийнято розуміти індивідуально-певні межі часу, встановлені правозастосовним актом з метою реалізації суб'єктивних прав і юридичних обов'язків учасників правовідносин на основі мінімально або максимально встановлених законом часових меж. У механізмі правового регулювання дані строки є складовою частиною правозастосовних актів і, будучи встановленими стосовно до конкретного випадку, конкретного суб'єкта кримінально-процесуальних відносин, впливають на їх виникнення, зміну або припинення.

Дані право-тимчасові засоби носять індивідуальний характер, засновані на нормах права і конкретних процесуальних обставин, що склалися на момент скоєння процесуальної дії і прийняття рішення по кримінальній справі.

Фактичні правові строки представляють собою проміжки часу, закінчення яких тягне за собою виникнення, через трансформаційних змін і припинення правовідносин. Саме витікання даних термінів виступає в ролі юридичних фактів як елемента механізму регулювання кримінально-процесуальних правовідносин. Характерно, що фактичні строки зазвичай закріплені в гіпотезі норми права і їх витікання є передумовою, умовою виникнення, зміни або припинення правовідносин.

Фактичні строки і їх закінчення мають конкретний характер і застосовуються до конкретних процесуальних правовідносин, будучи юридичним фактом.

Наступний погляд на право-тимчасові засоби як на елемент процесуальної форми передає функціональне призначення процесуальних строків та тривалості в кримінальному судочинстві: процесуальні строки допомагають уникнути надмірної квапливості, поспішності і поверхні в розслідуванні та вирішенні кримінальних справ, а з іншого боку – нескінченності розслідування і тяганини в діяльності правозастосовувачів.

Під процесуальною формою слід розуміти явище граничної спільності, яке представляє собою встановлені нормами права умови вчинення процесуальних дій і прийняття процесуальних рішень органами, що здійснюють кримінальне судочинство, а також умови реалізації прав і виконання обов'язків іншими учасниками кримінального судочинства [8, с. 7].

Право-тимчасові засоби більшістю авторів включаються в число елементів процесуальної форми як у широкому, так і у вузькому сенсах, тобто вони вважають їх елементом як процесуального порядку провадження окремих процесуальних дій, так і прийняття процесуальних рішень [7, с. 50].

Вказівка в нормах кримінально-процесуального права на час вчинення певної дії або прийняття рішення є невід'ємною частиною процесуального порядку провадження даної слідчої дії.

Аналізуючи основні підходи до розуміння процесуальних строків, неважко помітити, що вони є відображенням основних властивостей юридичного процесу. Характеристику юридичного процесу складають наступні основні властивості:

1) юридичний процес є свідомо, цілеспрямована діяльність, вона полягає в послідовному здійсненні ряду передбачених правом процесуальних дій. Зауважимо, що більшість з процесуальних дій, зазначених у процесуальних законах, має свою тимчасову регламентацію – строки. Сукупність строків різних процесуальних дій встановлює часові межі всього виробництва в цілому;

2) ця діяльність здійснюється в процесуальній формі, тобто є розгорнута детальна регламентація цієї діяльності юридичними нормами. Процесуальну форму складають різні елементи, одним з яких є строк;

3) ця діяльність характеризується стадійністю. Кожна стадія, у свою чергу, складається з етапів, етап – з дій, кожен з яких має свою тимчасову регламентацію;

4) призначення юридичного процесу полягає в досягненні юридичного результату, модель якого закладена у відповідній матеріальній нормі і оформленого як відповідний юридичний акт – закон, постанова, рішення, вирок, ухвала суду, акт органу ви-

конавчої влади, його посадової особи [11]. Досягнення юридичного результату багато в чому залежить від дотримання учасниками виробництва процесуальних строків.

Вважаємо, що представлена схожість різних підходів до визначення процесуальних строків з основними властивостями юридичного процесу не випадкова.

По-перше, вона свідчить про те, що «процесуальні строки завжди відбуваються з юридичного процесу» [9], «існують тільки для процесу, течуть, перериваються, припиняються, відновлюються в ньому і немислимі поза ним» [10].

По-друге, що схожість можна розглядати як прояв основних властивостей процесуальних строків. Так, зв'язок терміну з дією забезпечує динамізм процесуальної діяльності. Термін як елемент процесуальної форми служить для упорядкування процесуальної діяльності. Суворе і неухильне дотримання встановлених законом процесуальних строків гарантує досягнення юридичного результату.

На наш погляд, зазначені властивості у своїй сукупності можуть скласти характеристику процесуальних строків, яка дозволить відрізнити їх від інших видів правових термінів.

Разом з тим представлена характеристика процесуальних строків буде неповною без вказівки про те, що процесуальний строк є елементом фактичного складу.

У теорії права фактичний склад визнається самостійним елементом процесуально-правового механізму [12].

Виходячи з чого, можна припустити, що процесуальний строк як елемент фактичного складу бере безпосередню участь у регулюванні процесуальних відносин, забезпечуючи їх впорядкованість і динамізм.

Отже, як ще одна характерна властивість процесуальних строків слід розглядати регулювання процесуальних відносин.

Таким чином, як особливості, характерні тільки для процесуальних строків, можна виділити те, що вони:

– забезпечують динамізм процесуальної діяльності;

– впорядковують процесуальну діяльність;

– гарантують досягнення юридичного результату;

– регулюють процесуальні правовідносини.

У цілому, дотримання процесуальних строків є одним з критеріїв ефективності кримінального судочинства. Саме такий погляд на природу процесуальних строків має практичне значення критерію ефективності кримінального судочинства. Процесуальні строки виступають як юридичні засоби нормативного характеру та здійснюють цілеспрямований правовий вплив на кримінально-процесуальні відносини, внаслідок якого здійснюється виникнення, зміни або припинення суб'єктивних процесуальних прав та обов'язків учасників кримінального провадження. Процесуальним строкам як юридичним фактам належить активна роль у механізмі кримінально-процесуального регулювання, оскільки вони приводять у дію його основні елементи: норми кримінально-процесуального права та кримінально-процесуальні відносини.

Висновки

Отже, процесуальні строки – це встановлені законом, прокурором, слідчим суддею або судом проміжки часу, у межах яких учасники кримінального провадження зобов'язані (мають право) приймати процесуальні рішення чи вчиняти процесуальні дії. Наразі існують різні погляди на правову природу процесуальних строків, аналіз яких показав, що основні підходи до розуміння процесуальних строків ототожнюють визначення процесуальних строків з основними властивостями юридичного процесу.

Як особливості, характерні тільки для процесуальних строків, можна виділити те, що вони: забезпечують динамізм процесуальної діяльності; впорядковують процесуальну діяльність; гарантують досягнення юридичного результату; регулюють процесуальні правовідносини.

Дотримання процесуальних строків є одним з критеріїв ефективності кримінального судочинства. Процесуальні строки виступають юридичними фактами, які тягнуть за собою настання визначених правових наслідків: виникнення, зміни або припи-

нення суб'єктивних процесуальних прав та обов'язків учасників кримінального провадження. В окремих випадках підставою для настання правових наслідків виступає вплив процесуальних строків, у зв'язку з чим вони виступають не самостійними юридичними фактами, а елементом фактичного складу. Одночасно процесуальні строки є певні процесуальні гарантії як прав і законних інтересів учасників кримінального провадження, так і своєчасного прийняття процесуальних рішень і вчинення процесуальних дій.

Література

1. Гуляев А. П. Процессуальные сроки в стадиях возбуждения уголовного дела и предварительного расследования. М. : Юридическая литература, 1976. 144 с.

2. Жуковский В. М. Проблема времени и своевременности в советском уголовном процессе : автореф. дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.09. Свердловск : Сверд. юрид. ин-т, 1989. 18 с.

3. Каминская В. И. В чем значение процессуальных гарантий в советском уголовном процессе? *Советское государство и право*. 1950. № 5. С. 56.

4. Кримінальний процесуальний кодекс України : Закон України від 13.04.2012 № 4651-VI. URL: <http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/4651%D0%B0-17>.

5. Петрова Г. Б. Сроки как элемент правового регулирования уголовно-процессуальной деятельности. Саратов : Изд-во Саратовской государственной академии права, 2006. 182 с.

6. Строгович М. С. Курс советского уголовного процесса. В 2 т. М. : Наука, 1968.- Т. 1. 468 с.

7. Холоденко В. Д. Процессуальный порядок производства отдельных следственных действий и вопросы его совершенствования. *Проблемы повышения качества следствия в органах прокуратуры*: материалы науч.-практ. конф. Саратов, 1994. С. 50.

8. Якуб М. Л. Процессуальная форма в советском уголовном судопроизводстве. М. : Юридическая литература, 1981. 144 с.

9. Якупов Р. Х. Исчисление процессуальных сроков в советском уголовном процессе. М., 1990. 34 с.

10. Якупов Р. Х. Процессуальные сроки в советском уголовном судопроизводстве (в стадиях возбуждения уголовного дела и предварительного расследования) : автореф. дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.09. М., 1972. 23 с.

11. Якупов Р. Х. Уголовно-процессуальные сроки (в досудебных стадиях) : учебное пособие. Горький : Просвещение, 1979. 691 с.

12. Якупов Р. Х. Уголовный процесс : учебник / под ред. В. Н. Галузо. М., 1998. 448 с.

13. Якупов Р. Х. Уголовный процесс : учебник. М. : ЗЕРЦАЛО, 1999. 464 с.

SUMMARY

The article analyzes the legal literature and national criminal procedural legislation to determine the legal nature and place of procedural deadlines in the criminal process of Ukraine. It is argued that compliance with procedural deadlines is one of the criteria for the effectiveness of criminal proceedings. Procedural time limits are legal facts that entail the occurrence of certain legal consequences: the emergence, change or termination of subjective procedural rights and obligations of participants in criminal proceedings. The author proves that procedural terms represent certain procedural guarantees of both the rights and legitimate interests of participants in criminal proceedings, and the timely adoption of procedural decisions and the commission of procedural actions.

Key words: procedural terms, criminal proceedings, procedural guarantees.

ПОНЯТТЯ ТА ОСОБЛИВОСТІ ВЗАЄМОДІЇ ЯК ОБ'ЄКТУ АДМІНІСТРАТИВНО-ПРАВОВОГО РЕГУЛЮВАННЯ

КОНТИМИРОВА Вікторія Вікторівна - здобувач аспірантури Відкритого міжнародного університету розвитку людини «Україна»

УДК: 342.95 (477)

Здійснено аналіз наукової доктрини з метою з'ясування сутності поняття «взаємодія». Розкрито позиції науковців з проблематики особливостей адміністративно-правового регулювання та його об'єкту. Відзначено, що об'єкт адміністративно-правового регулювання у кожній конкретній його сфері характеризується наявністю як загальних рис, які є спільними для всіх об'єктів адміністративно-правового регулювання та спеціальних рис, які притаманні лише йому та визначаються властивостями врегульованих адміністративним правом відносин. Синтезовано отримані положення, ґрунтуючись на яких запропоновано авторське бачення особливостей взаємодії як об'єкту адміністративно-правового регулювання. Сформовано дефініцію досліджуваного поняття.

Ключові слова: адміністративно-правове регулювання, об'єкт регулювання, взаємодія, державне управління, владні повноваження,

Постановка проблеми

Поняття «взаємодія» на сьогодні є досить абстрактною та здебільшого філософсько-теоретичною категорією яке все більше починає набувати досить конкретних ознак, складаючи актуальний предмет багатьох правових досліджень. Взаємодія, насамперед, характеризує унікальний процес досягнення спільних цілей, який відзначається взаємним впливом її суб'єктів один на одного, поєднанням їхніх можливостей, взаємоузгодженням, співпрацею, які, в першу чергу, здійснюються на демократичних та

рівноправних засадах. Наведену категорію неможливо ототожнити із жодною із уже існуючих, як-от – співпраця, взаємозв'язки, підпорядкованість. Особлива увага розкриттю сутності взаємодії на сьогодні приділяється у доктрині адміністративного права. Адже у наведеній сфері наукових досліджень поняття взаємодії, насамперед, розглядається через призму її інструментальної ролі у процесі забезпечення виконання завдань публічного управління, реалізації функцій держави, забезпечення безпеки та правопорядку. Тобто взаємодія як категорія є актуальним предметом досліджень, оскільки за допомогою її належної організації серед відповідних суб'єктів досягається найбільш оптимальна ефективність роботи механізмів адміністративно-правового забезпечення дотримання законності, реалізації прав і свобод людини, виконання завдань держави у різних сферах публічного управління. Проте попри таку важливість розгляду та удосконалення теоретичних та нормативно-правових напрацювань з наведених вище питань, на сьогодні проблематика взаємодії як об'єкта адміністративно-правового регулювання не достатньо висвітлена у науковій літературі. Також можна відзначити і неналежний рівень нормативно-правового регулювання процедур, суб'єктів, завдань, форм та інших питань взаємодії у сфері адміністративно-правового регулювання. Усе наведене обумовлює актуальність наукового пошуку у вказаному напрямку.

Стан дослідження проблеми

Проблематику визначення сутності взаємодії як відповідної правової категорії розкривали у своїх роботах М.Й. Вільгушинський, О.М. Ключев, В.К. Колпаков, Т.В. Корнякова, О.В. Кузьменко, Т.О. Мацелик, О.М. Музичук, Л.І. Муркович, Ю.С. Назар, Ю.І. Пивовар, С.П. Черних, О.М. Шевчук та інші науковці. Науковці здійснили значний внесок у розвиток теоретичних положень щодо поняття взаємодії як правової категорії, визначення її специфічних ознак, правового статусу суб'єктів, які здійснюють взаємодію у різних сферах суспільних правовідносин та державного управління. Проте ними не проведено комплексного аналізу зазначеного поняття, не запропоновано цілісного бачення особливостей взаємодії як об'єкту адміністративно-правового регулювання, а здійснено розгляд її особливостей у контексті відповідної галузі правовідносин, у якій реалізується така взаємодія. З'ясуванням істотних ознак об'єкта адміністративно-правового регулювання займалася ціла низка теоретиків адміністративного права, серед яких В.Б. Авер'янов, О.М. Бандурка, Ю.П. Битяк, В.В. Галунько, Т.О. Коломієць, Л.І. Миськів, І.А. Черниш та інші. Вчені з'ясували істотні риси тих правовідносин, які складають об'єкт адміністративно-правового регулювання, виокремили сфери, у яких здійснюється адміністративно-правове регулювання, його основні методи та прийоми. Проте на сьогодні належної уваги не приділено розгляду саме особливостей взаємодії як об'єкту адміністративно-правового регулювання.

Мета і завдання дослідження

Мета статті полягає у з'ясуванні поняття та особливостей взаємодії як об'єкта адміністративно-правового регулювання. Зважаючи на мету наукової статті, її завданнями слід визначити розкриття положень наукової доктрини адміністративного права щодо з'ясування поняття взаємодії, її сутності, змісту, особливостей, а також розкриття змісту об'єкта адміністративно-правового регулювання, виокремлення його особливостей, розгляд бачення науковцями специфіки об'єкта адміністративно-правового регулювання у різних сферах суспільних відносин,

синтез отриманих наукових положень та власних висновків, формування авторського поняття взаємодії як об'єкту адміністративно-правового регулювання та визначення її особливостей.

Наукова новизна дослідження

Наукова новизна полягає у тому, що робота є першою науковою працею, в якій здійснено комплексний аналіз взаємодії як об'єкта адміністративно-правового регулювання та виділено її особливості у наведеному аспекті розгляду.

Виклад основного матеріалу

На думку С. П. Черниха, під взаємодією слід розуміти найважливішу та найбільш розвинуту форму відносин між суб'єктами, основними ознаками якої є: демократичний характер взаємозв'язків; наявність певної вигоди для усіх суб'єктів взаємодії; взаємна узгодженість у діях суб'єктів та відповідна спрямованість у діях суб'єктів на досягнення визначеної цілі [1]. Л.І. Муркович зазначає, що у науковій літературі найчастіше наводять такі ознаки взаємодії: обов'язкове встановлення зв'язку між суб'єктами; погодженість заходів з метою, місцем, часом, методами; спільність завдань та функцій, які виконують суб'єкти взаємодії; відповідне становище суб'єктів взаємодії в ієрархії влади; наявність нормативної бази [2]. Ю.С. Назар під взаємодією розуміє управлінський процес, який полягає у діяльності кількох (не менше двох) суб'єктів, які впливають один на одного та на об'єкт засобами і методами, що властиві кожному учаснику для досягнення спільної мети [3, с.158]. В.Д. Пчолкін розглядає взаємодію як засновану на спільності цілей і завдань, погоджену за часом, місцем і змістом, визначену законодавством діяльність компетентних суб'єктів щодо раціонального застосування наявних сил, засобів і методів для забезпечення охорони громадського порядку та громадської безпеки [4, с.97].

Наведені визначення поняття «взаємодія» очевидно є досить конкретними та відповідають розумінню досліджуваної категорії як об'єкта адміністративно-правового регулювання. У такому контексті найбільш влучною видається пропозиція В.Д. Пчолкі-

на, який пропонує розглядати взаємодію як діяльність компетентних суб'єктів, важливими ознаками якої (за твердженнями науковця) є погодженість у часі за місцем та змістом, поєднаність спільністю завдань та єдністю мети, раціональність застосування сил та засобів відповідними суб'єктами. Не у повній мірі погодимось з думкою Ю.С.Назара, який визначив взаємодію як управлінський процес, адже, вважаємо, що взаємодію у певних її проявах дійсно можна ототожнити з процесом безпосереднього управління, проте не завжди останнє є її змістом: часто взаємодія може полягати у забезпеченні організаційних, правових, матеріально-технічних, теоретичних, інформаційних та інших передумов та підвалин для подальшого забезпечення ефективного державного управління у відповідних сферах. Слід також зауважити, що у ході взаємодії її суб'єкти вступають у відповідні правовідносини, співпрацюють, впливаючи один на одного, а також на об'єкт – сферу суспільного життя, відносин, галузь державного управління, на зміну, врегулювання, покращення стану яких спрямовані заходи взаємодії.

З наведених міркувань можна зауважити, що взаємодії як специфічному виду цілеспрямованої діяльності притаманні ознаки, які є близькими до особливостей об'єкта адміністративно-правового регулювання. Висловлюючись іншими словами, значна частина сфер взаємодії уповноважених суб'єктів, її складових елементів тягнє до необхідності у чіткому врегулюванні наведеного процесу за допомогою саме адміністративно-правових засобів, методів та прийомів. Взаємодія є особливо актуальною категорією саме для адміністративного права, оскільки її інструмент дозволяє оптимізувати управлінські механізми, підвищити ефективність виконання суб'єктами публічно-владних повноважень своїх завдань, здійснивши це у найбільш демократичний та наближений до суспільства спосіб, обравши найбільш оптимальні засоби та прийоми.

Проводячи паралелі між змістом поняття «взаємодія» та особливостями об'єкта адміністративно-правового регулювання, зауважимо думку І.П.Данилової, яка стверджує, що під адміністративно-правовим регулю-

ванням (від лат. *regulare* – «спрямування, впорядкування») розуміють один з основних засобів державного впливу на суспільні відносини з метою впорядкування їх в інтересах людини, суспільства і держави. Вчена опирається на думку О. М. Мельник, за якою адміністративно-правове регулювання – це здійснюваний всією системою юридичних засобів державно-владний вплив на суспільні відносини з метою їх впорядкування, закріплення, охорони та розвитку. З урахуванням предмета і основного методу галузі адміністративного права вона зазначає, що адміністративно-правове регулювання характеризує спеціально-юридичний механізм впливу адміністративного права на поведінку і діяльність його адресатів. Унаслідок адміністративно-правової регламентації формується юридична основа, визначаються зафіксовані в правових величинах орієнтири для організації діяльності учасників адміністративно-правових відносин на досягнення фактичних завдань адміністративного права [5, с.21].

Таким чином, адміністративно-правове регулювання характеризується чіткістю, вичерпністю, специфічністю правових вимог та приписів, для яких є характерним переважання імперативності. Адже метою адміністративного права є забезпечення охорони публічних інтересів, організація правовідносин громадян, а також діяльності публічної адміністрації з ціллю якомога ефективнішого захисту, функціонування, відтворення тих благ, які становлять загальносуспільну та загальнодержавну цінність. У зв'язку з чим і наявна необхідність обрання відповідних правових засобів, прийомів, способів такого регулювання, визначення жорстких та імперативних вимог до поведінки учасників правовідносин, відповідальності, вичерпності прав, обов'язків, повноважень, форм та процедур діяльності. За своєю спрямованістю адміністративне право забезпечує упорядкування правовідносин з метою забезпечення охорони та розвитку правовідносин у сфері державного управління, виконання завдань адміністративного права.

Адміністративно-правове регулювання пронизує значну частину сфер суспільного життя, у зв'язку з чим, його об'єктом стають

правовідносини у багатьох галузях, з приводу різних суспільних благ. Держава визнає особливу публічну цінність, яка повинна підлягати підвищеній охороні та, як наслідок, адміністративно-правовому регулюванню, за багатьма матеріальними та нематеріальними об'єктами, діяльністю. У зв'язку з чим, науковці здійснюють спроби визначити особливості об'єкта адміністративно-правового регулювання, аналізуючи конкретні сфери охоронюваних адміністративним правом правовідносин. Так, наприклад, І.Г. Орловська формулює специфічні ознаки адміністративно-правового регулювання адвокатської діяльності, до яких відносить такі: є різновидом соціального регулювання зі специфічними рисами, що характеризуються загальністю, обов'язковістю, конкретністю, державною примусовістю, стабільністю і прогнозованістю; це один із засобів державного впливу на суспільні відносини з метою забезпечення охорони й захисту прав та законних інтересів громадян та юридичних осіб та публічного інтересу суспільства і держави; являє собою систему, здійснюється за допомогою різноманітних елементів: норм права, правових відносин, актів тлумачення і застосування правових норм та ін., при цьому норма права є основою правового регулювання; характеризується наявністю специфічного предмету, методів, видів та стадій впливу на суспільні відносини з метою їх урегулювання; предметом правового регулювання є суспільні відносини, пов'язані з адвокатською діяльністю, здоров'я фізичних осіб та різних форм власності, впорядкування яких неможливо забезпечити без норм права; метод правового регулювання – це сукупність юридичних способів забезпечення охорони й захисту прав та законних інтересів громадян та юридичних осіб; до типів правового регулювання відносять загальний дозвіл та звільнення від заборони, до стадій – правова регламентація, конкретизація прав і обов'язків та фактична реалізація [6, с.426].

Переходячи до безпосереднього визначення специфічних ознак взаємодії як об'єкта адміністративно-правового регулювання, варто відзначити і особливості нормативно-правового регулювання зазначеного питання. Зауважуємо, що нормативне закрі-

плення взаємодії у галузі адміністративного права є несистемним, відсутні належні спеціальні норми з визначення поняття «взаємодія», не закріплено чітких процедур, методів, способів взаємодії, переліку її форм, актів, не окреслено кола її суб'єктів та правовий статус кожного учасника взаємодії.

Відтак, приходимо до висновку, що особливостями взаємодії як об'єкту адміністративно-правового регулювання є такі:

1) урегульованість нормами адміністративного права з використанням адміністративно-правових засобів та методів. Тобто основні засади взаємодії, коло суб'єктів взаємодії, їх компетенція та правовий статус, форми взаємодії закріплюється у положеннях чинного адміністративно-правового законодавства;

2) складається у сфері здійснення державного управління, слугує інструментом для забезпечення ефективної реалізації державної політики, виконання безпосередніх завдань публічної адміністрації. Хоча за своєю структурою та змістом може включати як правові, так і організаційні, неформальні заходи, які сприяють виконанню своїх функцій відповідним суб'єктом владних повноважень;

3) учасниками взаємодії (або хоча би одним із її учасників) є суб'єкт владних повноважень, що наділений публічно-владними повноваженнями;

4) за своїм характером це горизонтальні правовідносини, які засновані на рівності їх суб'єктів та певній свободі у обранні форм, методів, прийомів спільної діяльності, яка обмежується наданою адміністративним законодавством компетенцією суб'єктів владних повноважень та закріпленими у законодавстві заборонами. З огляду на наведену ознаку слід відзначити про модернізацію методів адміністративно-правового регулювання, яку яскраво можна проглянути саме у сфері регулювання взаємодії. Особливість взаємодії як категорії обумовлює необхідність відходу від вичерпної адміністративно-правової регламентації усіх спеціальних питань, що пов'язані з її здійсненням та доцільність покладення можливості обрання конкретних форм такої взаємодії на її суб'єктів, в тому числі, можливості обрання неформальних заходів взаємодії, різної їх періодичності за-

лежно від обраної мети та завдань такої взаємодії. Поряд з тим, слід відзначити, що з окремих питань та у відповідних сферах взаємодія, її форми, періодичність та результати повинні бути обов'язково чітко врегульовані та вичерпно визначені (як-от взаємодія щодо безпосередньої реалізації функцій держави, коли зміст взаємодії складає власне державне управління – наприклад, взаємодія різних органів виконавчої влади при реагуванні на звернення, при здійсненні безпосередніх повноважень, за яких ефективність виконання завдання одним суб'єктом залежить від ресурсів або діяльності іншого суб'єкта владних повноважень);

5) це спільна, злагоджена, погоджена між усіма суб'єктами діяльність. Її характеризує єдність та погодженість такої діяльності щодо часу, місця, кола завдань, які виконуються та повноважень, які поєднуються для досягнення цілі;

6) кінцевою метою взаємодії як об'єкта адміністративно-правового регулювання є забезпечення ефективного державного управління та реалізації завдань і функцій держави, публічного адміністрування, гарантування дотримання прав і свобод громадян, демократизації та прозорості діяльності публічної адміністрації.

Висновок

Таким чином, можна дійти висновку, що категорію «взаємодія» як об'єкт адміністративно-правового регулювання доцільно розглядати як врегульовану нормами адміністративного права та обумовлену єдністю завдань і цілей, поєднану в часі, просторі, узгоджену за змістом та колом учасників діяльності уповноважених суб'єктів у межах визначеної законодавством компетенції, яка полягає у поєднанні спільних зусиль, ресурсів, раціональному використанні наявних повноважень та засобів, та спрямована на забезпечення ефективного державного управління, досягнення його мети у відповідних його сферах, належної реалізації прав і свобод громадян, а також захисту публічних інтересів.

Література

1. Черних С. П. Адміністративно-правові засади взаємодії органів державної влади

SUMMARY

An analysis of scientific doctrine is carried out in order to clarify the essence of the concept of "interaction". The positions of scientists on the peculiarities of administrative and legal regulation and its object are revealed. It is noted that the object of administrative and legal regulation in each specific area is characterized by the presence of common features that are common to all objects of administrative and legal regulation and special features that are unique to it and are determined by the properties of administrative law. The obtained provisions are synthesized, based on which the author's vision of the peculiarities of interaction as an object of administrative and legal regulation is proposed. The definition of the studied concept is formed.

Key words: administrative and legal regulation, object of regulation, interaction, public administration, powers, public administration.

України у сфері протидії організованій злочинності // Право і Безпека. 2010. № 2 (34). URL : http://www.nbuv.gov.ua/portal/soc_gum/pib/2010_2/PB-2/PB-2_18.pdf

2. Муркович Л. Особливості взаємодії органів місцевого самоврядування і територіальної громади. URL : [http://www.dridu.dp.ua/vidavnictvo/2011/2011_03\(10\)/11mlistg.pdf](http://www.dridu.dp.ua/vidavnictvo/2011/2011_03(10)/11mlistg.pdf).

3. Назар Ю. С. Взаємодія територіальних органів внутрішніх справ із місцевими органами виконавчої влади та органами місцевого самоврядування у профілактиці адміністративних правопорушень : дис. канд. юрид. наук за спец. 12.00.07. Львів, 2006. 210 с.

4. Пчолкін В. Д. Поняття, сутність та завдання взаємодії оперативних підрозділів внутрішніх справ // Проблеми взаємодії територіальних і транспортних органів внутрішніх справ у попередженні та розкритті злочинів : наук.-практ. конф. 23 травня 2003 р. : тези допов. Львів, 2004. С.93-104

5. Данилова І. Наука як об'єкт адміністративно-правового регулювання: загальна характеристика та особливості даної категорії // Актуальні проблеми державного управління. 2014. Вип. 2. С. 20-24.

6. Орловська І. Г. Адвокатська діяльність як об'єкт адміністративно-правового регулювання // Форум права. 2013. № 2. С. 423–427.

ХАРАКТЕРИСТИКА ОРГАНІЗАЦІЇ ТА ПЛАНУВАННЯ РОЗСЛІДУВАННЯ КРИМІНАЛЬНИХ ПРАВОПОРУШЕНЬ ЯК ЕЛЕМЕНТУ СЛІДЧОЇ ДІЯЛЬНОСТІ

ТАТАРИН Назарій Миколайович - кандидат юридичних наук, фахівець відділу режимно-секретного та документального забезпечення Львівського державного університету внутрішніх справ

ORCID ID: <http://orcid.org/0000-0002-3888-2104>

УДК 343.985

У статті підкреслено, що під час здійснення криміналістичного дослідження організації та планування розслідування кримінальних правопорушень варто керуватися як подвійним об'єктом криміналістичної науки, так і її подвійною природою. Зроблено наголос на тому, якщо б не було кримінальної протиправної діяльності, то не було б і діяльності з досудового розслідування, а значить і не було б потреби оптимізувати останню. Зазначено, що організація та планування розслідування кримінальних правопорушень – це один із аспектів слідчої діяльності, який потребує комплексного, систематичного та всебічного наукового дослідження, в тому числі з позицій криміналістики. З'ясовано, що слідча діяльність є багатоаспектною складною динамічною системою, яка представлена взаємозалежними елементами, об'єднаними спільною метою.

Ключові слова: організація розслідування, планування розслідування, слідча діяльність, кримінальна протиправна діяльність, об'єкт, криміналістика.

Постановка проблеми

Під час здійснення криміналістичного дослідження організації та планування розслідування кримінальних правопорушень варто керуватися як подвійним об'єктом криміналістичної науки, так і її подвійною природою. Якщо б не було кримінальної протиправної діяльності, то не було б і діяльності з досудового розслідування, а значить і не було б потреби оптимізувати останню.

Тому, не звертаючи на той факт, що організація та планування розслідування кримінальних правопорушень є одним із аспектів слідчої діяльності, їх помилково досліджувати в розриві від іншого невід'ємного елемента об'єкту криміналістичної науки – кримінальної протиправної діяльності. Хоча основний акцент безперечно повинен бути на особливостях криміналістичного дослідження організації та планування розслідування кримінальних правопорушень як складової слідчої діяльності. У цьому контексті вбачається актуальною характеристика організації та планування розслідування кримінальних правопорушень як елемента слідчої діяльності.

Аналіз останніх досліджень

Загальні положення криміналістики, зокрема її об'єкт і предмет, постійно досліджуються у наукових працях багатьох учених, наприклад, В.П. Біленчука, В.Г. Гончаренка, В.А. Журавля, І.І. Когутича, Р.В. Комісарчука, В.О. Коновалової, В.С. Кузьмічова, С.П. Лапти, В.Т. Нора, О.В. Пчеліної, Р.А. Степанюка, В.В. Тіщенко, С.С. Чернявського, В.Ю. Шепітька, Б.В. Щура й інших. Однак характеристиці організації та планування розслідування кримінальних правопорушень як елемента слідчої діяльності приділялося мало уваги.

Метою статті є надання характеристики організації та плануванню розслідування кримінальних правопорушень як елемента слідчої діяльності.

Виклад основного матеріалу

Організування та планування розслідування кримінальних правопорушень – це один із аспектів слідчої діяльності, який потребує комплексного, систематичного та всебічного наукового дослідження, в тому числі з позиції криміналістики.

Наприклад, В.В. Тищенко досить ретельно дослідив усі аспекти слідчої діяльності, які в своїй сукупності характеризують її саме через призму об'єкта криміналістичного дослідження. Зокрема, вчений аналізує «інформаційно-пізнавальну структуру розслідування», обґрунтовує «уявлення про розслідування як системну діяльність, що являє собою за формою та змістом складну динамічну, обмежено відкриту систему, яка взаємодіє з конфронтуючою системою діяльності з вчинення злочинів», установлює, що «пізнання сутності і обставин злочину здійснюється за допомогою управління інформаційними процесами у відповідності до цілей розслідування, що зумовлює застосування конкретних методів, зокрема методу програмування розслідування» [1, с. 9–10; 2, с. 176–206]. При цьому, як стверджує науковець, «розслідування включає в себе організаційну діяльність, яка передбачає систему заходів і умов, що забезпечують оптимальну діяльність суб'єктів розслідування для швидкого і повного розкриття злочинів. Забезпечення якісної організації розслідування досягається за допомогою планування і управління, що спрямовані на його оптимізацію» [1, с. 26]. З наведеного помітно, що слідча діяльність є багатоаспектною складною динамічною системою, яка представлена взаємозалежними елементами, об'єднаними спільною метою. Разом із тим організація та планування розслідування кримінальних правопорушень є одним із аспектом слідчої діяльності, реалізація якого спрямована на забезпечення ефективності такої діяльності й її оптимізацію. Тому, здійснюючи концептуальний аналіз організації та планування розслідування кримінальних правопорушень, слід звернути увагу на їх місце в системі слідчої діяльності та призначення.

Так, С.С. Чернявський, досліджуючи концептуальні засади комплексної методи-

ки розслідування фінансового шахрайства, слушно наголошує, що «ефективне розслідування злочинів неможливе без раціональної організації цієї діяльності, що передбачає обрання оптимальних методів одержання доказової інформації у межах встановлених законом процедур та з урахуванням особливостей механізму слідотворення» [3, с. 177].

М. Верховен, Б. ван Гестель організацію розслідування кримінальних правопорушень зводять до «стратегії поліцейського розслідування», яка характеризується вибором оптимального напрямку та способів доказування з урахуванням ризиків такого вибору. Приміром, учені на прикладі чотирьох масштабних поліцейських розслідувань справ про діяльність злочинних груп з торгівлі людьми, які діяли в амстердамській вітрині проституції. Як указують, науковці «незважаючи на те, що різні розслідування нелегко порівнювати та неможливо визначити єдину «найкращу» стратегію, порівняння показує, що деякі варіанти чи рішення містять великі можливості або великі ризики щодо успішного розслідування та судового переслідування торгівлі людьми. Це стосується, наприклад, вибору залучення місцевих слідчих служб (районної міліції) або вибору короткострокових чи, залежно від обставин, більш тривалих розслідувань» [4, с. 148–164].

Л. Гарікано, П. Хетон розглядають організацію діяльності підрозділів поліції з розслідування та доказування в нерозривному зв'язку з інформаційними технологіями та продуктивністю. Зокрема, науковці досліджують «взаємозв'язок між інформаційними технологіями (ІТ), продуктивністю та організацією, використовуючи новий набір панельних даних відділів поліції». При цьому вона підкреслюють, що «збільшення ІТ не пов'язане зі зниженням рівня злочинності, підвищенням рівня розкриття чи іншими показниками продуктивності, а обчислювальна технологія, яка збільшує кількість зареєстрованих злочинів, фактично створює видимість нижчої продуктивності. <...> Однак інвестиції в ІТ пов'язані з підвищенням продуктивності, якщо вони доповнюються

певними організаційними та управлінськими практиками» [5, с. 167–201].

Дж.В. Койн, П. Бел визначають сутність і особливості розслідування кримінальних правопорушень, а саме такого їх різновиду як транснаціональна організована злочинність (далі – ТОЗ). Учені вказують, що правоохоронні органи розробляють «стратегії виявлення, знищення та запобігання». Більше того, вони акцентують увагу на тому, що впливає на формування та вибір відповідної стратегії розслідування трансформація ролі поліції «зі спрощеного реагування та правоохоронної діяльності на управління ризиками для безпеки людини». Тобто пріоритетним напрямом організації розслідування кримінальних правопорушень, зокрема ТОЗ, є стратегічна розвідка, за якої «розвідувальні дані можна використовувати для зменшення впливу стратегічної несподіванки від еволюції кримінальних загроз і зміни навколишнього середовища» [6, с. 60–78].

Аналіз наведених вище позицій науковців до визначення ролі організації та планування досудового розслідування кримінальних правопорушень показує, що вказана проблематика є актуальною та розглядається як вибір стратегії діяльності уповноваженими суб'єктами заради мінімізації впливу різного роду ризиків на результативність слідчої діяльності. При цьому варто зауважити, що, не дивлячись на значну розробленість проблематики криміналістичного забезпечення й оптимізації розслідування кримінальних правопорушень, по сьогодні дискусійним залишається питання співвідношення понять «організація розслідування» та «планування розслідування». Предметом дискусії є як елементи організації та планування розслідування, так і пріоритетність кожної з діяльності.

Нам імponує позиція, згідно з якою «організованість і плановість розслідування кримінальних правопорушень є передумовою виконання завдання розслідування, дотримання його строків, якісного проведення окремих процесуальних дій та застосування заходів забезпечення кримінального провадження. Загалом кримінально-процесуальна діяльність має регламентовану внутрішню структуру, упорядкованість, узго-

дженість, тобто взаємодію всіх складових, що іменується кримінально-процесуальною формою, яку ще називають організаційною формою кримінального провадження» [7, с. 344].

Правильна організація та постійне планування розслідування кримінальних правопорушень дозволять забезпечити виконання завдань кримінального провадження, а значить і ефективність професійної діяльності уповноважених суб'єктів (прокурорів, слідчих, дізнавачів, детективів, слідчих суддів, судів). Якщо завдання кримінального провадження – це чітко визначені кримінальним процесуальним законодавством стратегічні завдання, притаманні кожному кримінальному провадженню, то професійна діяльність уповноважених суб'єктів – це категорія наукова, яка формується з урахуванням теоретичних концепцій і положень нормативно-правових актів. Приміром, І.М. Шопіна, характеризуючи та пропонуючи шляхи вдосконалення правових і організаційних засад підвищення ефективності професійної діяльності слідчих органів внутрішніх справ України, пропонує під категорію «ефективність професійної діяльності слідчих органів України» розуміти «продуктивність (результативність) виконання регламентованих законодавством та відомчими нормативно-правовими актами загальних функцій працівників органів внутрішніх справ та функцій досудового розслідування, виражена в одиницях обсягу виробничої праці, часу, витраченого на її виконання та допущених при цьому помилок при повному використанні робочого часу та повному відновленні працездатності на початок наступного робочого дня» [8, с. 16].

На нашу думку, при визначенні організації та планування розслідування кримінальних правопорушень як об'єкта криміналістичного дослідження варто керуватися «технологічною функцією криміналістики. Тобто вказані категорії слід визначати як невід'ємну складову слідчої діяльності, якій притаманні закономірності, зумовлені багатьма чинниками:

– нормативно-правовою регламентацією діяльності органів досудового розслідуван-

ня, інших правоохоронних, наглядових і судових органів, судово-експертних установ, зокрема в частині здійснення кримінального провадження;

– завданнями кримінального провадження та криміналістичної науки;

– наявними силами, засобами та методами її реалізації;

– рівнем і особливостями кримінальної протиправної діяльності;

– наявністю і змістом досягнень в інших галузях знань і можливістю їх адаптації до потреб діяльності з виявлення, розкриття, розслідування та попередження кримінальних правопорушень.

Висновки

Отже, організація та планування розслідування кримінальних правопорушень як об'єкт криміналістичного дослідження – це елемент багатоаспектної складної динамічної системи «слідча діяльність», реалізація якого спрямована на криміналістичне забезпечення розслідування з метою виконання завдань кримінального провадження та забезпечення ефективності професійної діяльності уповноважених суб'єктів (прокурорів, слідчих, дізнавачів, детективів, слідчих суддів, судів).

Література

1. Тіщенко В.В. Концептуальні основи розслідування корисливо-насильницьких злочинів: автореф. дис. ... д-ра юрид. наук: спец. 12.00.09. Харків, 2003. 51 с.

2. Тіщенко В.В. Концептуальні основи розслідування корисливо-насильницьких злочинів: дис. ... д-ра юрид. наук: 12.00.09. Харків, 2003. 445 с.

3. Чернявський С.С. Концептуальні засади комплексної методики розслідування фінансового шахрайства. *Вісник НТУУ «КПІ». Політологія. Соціологія. Право.* 2009. № 4. С. 177–183.

4. Verhoeven, M., van Gestel, B. (2011). Human trafficking and criminal investigation strategies in the Amsterdam Red Light Dis-

SUMMARY

The article emphasizes that during the forensic investigation of the organization and planning of the investigation of criminal offenses, it is necessary to be guided by both the dual object of forensic science and its dual nature. Emphasis was placed on the fact that if there were no criminal illegal activity, there would be no pre-trial investigation activity, which means there would be no need to optimize the latter. It is noted that the organization and planning of the investigation of criminal offenses is one of the aspects of investigative activity that requires complex, systematic and comprehensive scientific research, including from the perspective of criminology. It was found that investigative activity is a multifaceted complex dynamic system, which is represented by interdependent elements united by a common goal.

Key words: investigation organization, investigation planning, investigative activity, criminal illegal activity, object, criminology.

trict. *Trends Organ Crim*, 14, 148–164. <https://doi.org/10.1007/s12117-011-9126-0>.

5. Garicano, Luis and Heaton, Paul. (2010). Information Technology, Organization, and Productivity in the Public Sector: Evidence from Police Departments. *Journal of Labor Economics*, 28 (1), 167–201. <https://doi.org/10.1086/649844>.

6. John William Coyne, Peter Bell. (2011). The role of strategic intelligence in anticipating transnational organised crime: A literary review. *International Journal of Law, Crime and Justice*, 39 (1), 60–78. <https://doi.org/10.1016/j.ijlcrj.2011.02.003>.

7. Остапчук М.С. Організація та планування провадження досудового розслідування розбоїв, учинених неповнолітніми. *Науковий вісник Львівського державного університету внутрішніх справ. Серія юридична.* 2014. Вип. 2. С. 344–356.

8. Шопіна І.М. Правові та організаційні засади підвищення ефективності професійної діяльності слідчих органів внутрішніх справ України: автореф. дис. ... канд. юрид. наук: спец. 12.00.07. Харків, 2004. 21 с.

Науково-практичний журнал

**ЄВРОПЕЙСЬКІ
ПЕРСПЕКТИВИ**

**EUROPEAN
PERSPECTIVES**

№ 2, 2017

Головний редактор
Кузнецов Євген Валерійович

Підписано до друку 28.02.2017 р.
Комп'ютерний набір. Формат 60x84 1/8. Папір офсетний.
Друк офсетний. Умовн. друк. арк. 22,55
Тираж 1200. Зам. № 537

ТзОВ «Дрогобицька міська друкарня»
м.Дрогобич, вул. І.Мазепи, 7,
тел./факс 2-23-35, тел.: 3-38-50, 2-23-76